STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04486

DOS PROBLEM FUN GUTS UN SHLEKHTS

Hillel Zeitlin

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הלל צייטלין.

דאס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס

ביי יודען און ביי אַנדערע פעלקער.

(פילאָזאָפיש-היסטאָרישע אָבהאַנדלונג).

אונטער דער רעדאַקציע פון אויטאָר איבערזעצט דורך

ב. ק—י.

פערלאַג
„וועלט-ביבליאָטעק".

ווארשא. תרע"א.

соч. ЦЕЙТЛИНА

Тип. и Лит. Х. Кельтера, ул.Новолипье № 11, въ Варшавѣ.

א.

די אַלטע מזרח־פעלקער.

אין די פאר־היסטארישע צייטען. ווען דער מענש האט זיך נאך געפונען אין'ם „נאטירליכען" צושטאנד, פלעגט ער אונטער־שיידען גוטע גייסטער (רוחות) פון שלעכטע און אנווענדען אלע מיטלען, אויסצודריקען זיין דאנק די ערשטע און צו שטילען דעם כעס פון די לעצטע. שפעטער, ווען דער מענש האט שוין אנגעהויבען צו בעגרייפען עטוואס די נאטור־ערשיינונגען און זיין שכל איז שוין געוועזען אויף אזוי פיעל ענטוויקעלט, אז ער איז שוין אימשטאנד געוועזען משיג צו זיין אויך אלגעמיינע בעגריפען, אנשטאט דעם, וואס ביז אהער פלעגט ער קענען איינעהמען בלויז איינצעלנע פאקטען, — זענען די גוטע און בייזע גייסטער פערוואנדעלט געווארען אין שטארקע ג ע ט ע ר, חאטש זיי, די גייסטער, זענען אויך נישט אינגאנצען פערשוואונדען געווארען.

און אזוי ווי די גייסטער זענען געוועזען גוטע און בייזע, זענען אויך די געטער געוועזען גוטע און שלעכטע. די גוטע — האט דער מענש געשעצט און געליעבט, און פאר די שלעכטע — שרעקליך מורא געהאט; אום צו דאנקען די ערשטע פאר דעם חסד, וואס זיי טוען מיט איהם, און צו חנפנ'ען די לעצטע, כדי זיי זאלען איהם קיין שלעכטס נישט טאן, — האט ער וואס מעהר

---

*) מענשען רופען אן „גוט" און „שלעכט": ערשטענס, דאס וואס איז גוט און שלעכט אין דער נ א ט ו ר, ווי לעבען און טוידט, פערגניגען און ליידען; און צווייטענס, דאס וואס איז גוט און שלעכט אינ'ם מ א ר א ל: ש ע ן ז ן, ווי גערעכטיגקייט און אונגערעכטיגקייט רחמנות, און אכזריות.

קרבנות געבראַכט און וואָס מעהר תּפלות געזאָגט. ער האָט געשעצט און טײַער געהאַלטען אויך די מענשען, וועלכע זענען געווען, לויט זײַן גלויבען, נאָהנט צו זײַנע געטער און האָבען בעזעסען די קראַפֿט משפּיע צו זײַן אויף איהם אַלדאָס גוטס אָדער צו ברענגען אויף איהם אַלע צרות און יסורים.

נאָך שפּעטער, בײַ די שוין מעהר ציוויליזירטע פֿעלקער, זעהען מיר די דאָזיגע גוטע און שלעכטע געטער אין אַ מעהר-בולט'ער געשטאַלט. אַזוי געפֿינען מיר, למשל, אין דער מיטאָלאָגיע פֿון די בבל- און אַשור-פֿעלקער, אַז אין אָנהויב פֿון דער וועלט-בעשאַפֿונג איז דאָס תּהו ובֹהו פֿערקערפּערט געווען אין דער געשטאַלט פֿון זעהר אַ שלעכטער שלאַנג, און לאַנג האָבען די גוטע געטער, די געטער פֿון ליכטיגקייט, געמוזט מלחמה האַלטען מיט דער דאָזיגער שלאַנג, מיט דעם גאָט פֿון שלעכטס און פֿינסטערניש. —

די מצרים (עגיפּטער) האָבען געגלויבט און אַ סך געטהײַטען, און אײַנער פֿון די מעכטיגסטע געטער אין זײַער מיטאָלאָגיע איז געווען אָזירים. אָזירים איז געווען אַ גוטער און אַ בּאַרמהערציגער גאָט און דאַגעגען איז זײַן ברודער סײט געווען דער מקור פֿון אַלץ, וואָס בײַ די מצרים האָט געהייסען שלעכט: פֿינסטערניש, מדבר, ברענענדע דרום-היץ און אַלע אָנשיקעניששען און פּורעניות'ען.

די פּערסישע אמונה האָט — נאָך די פֿערשידענע ענדערונגען, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, — ענדליך, בײַ צאַראָאַסטער'ן, אָנגענומען די פֿאָרם פֿונ'ם בעקאַנטען דואַליזם: דאָס גלויבען אין אַ גוטען, בּאַרמהערציגען גאָט (אַהוראַ-מזדא; בײַ די גריכען: אָרמוזד; אין תּלמוד: הורמיז), וואָס פֿערקערפּערט דאָס גוטע און שאַפֿט בלויז גוטס; און אין אַ שלעכטען גאָט (אַנהראַ-מײַניוס,

---

אונזער איצטיגעס ווערק בעהאַנדעלט הויפּטזעכליך די מענשליכע בעגריפֿען וועגען גוטס און שלעכטס אין דער נאַטור; אַזוי אָבער ווי די דאָזיגע בעגריפֿען זענען אין אַ געוויסער מאָס ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער מענשליכער בעציהונג צו דאָס גוטע און שלעכטע אינ'ם מאָראַל, וועט אונז מוזן אויסקומען צו בעריהרען אָפֿט אויך דאָס לעצטע.

אריטאן, אהורמיז), וואס פערקערפערט מיט זיך דאס שלעכטע און שאפט בלויז שלעכטם.

„ארמוזד און אריטאן זענען צוויי ענטגעגענגעזעצטע כחות: א גוטער כח און א שלעכטער כח. ביידע האבען זיך בעטהייליגט אין דער יצירה פון דער וועלט, ווי מיר זעהען זי פאר זיך, און שטענדיג און אומעטום האלטען זיי מלחמה צווישען זיך. דער ערשטער (ארמוזד) איז אינגאנצען ליכטיגקייט, גוטסקייט און וויסען; און דער אנדערער (אריטאן) איז אינגאנצען—פינסטערניש, שלעכטם און אונוויסענקייט. שאפט דער גוטער גאט גוטס, קומט דער שלעכטער און מאכט עס קאליע; אלץ, וואס ארמוזד שאפט, איז איהם דערווידער, און ער גיט צו פון זיך: די פלאנצונגען—גיפטען, דעם פייער — רויך, דעם מענשען — זינד און דעם לעבען—טוידט". *)

די נעמען פון דעם גוטען גאט האבען זיך ביי די פערסיאנער פערקערפערט אין זיינע זעקס דיענער: דער גוטער שכל, די קדושה, די פאלקאמע ממשלה, די געטליכע פרומקייט, די געזונדהייט, די אונשטערבליכקייט — און ער אליין איז דער זיבעטער. די נעמען ווידער פון דעם שלעכטען גאט זענען אויך פערקערפערט געווארען אין זיינע זעקס נאהנטסטע דיענער: דער שלעכטער שכל, דאס קרענקען, די פערניכטונג א. א. וו. און ער אליין איז דער זיבעטער. **) די משרתים פונ'ם גוטען גאט זענען אזוי גוט, ווי ער, און שאפען: ליכטיגקייט, לעבען, פערגניגען, גליק; און די משרתים פונ'ם שלעכטען גאט זענען אויך אזוי שלעכט, ווי ער, און זיי זענען עס דער קוואל פון דער פינסטערניש, פונ'ם טוידט, פון אלע צרות און אנשיקענישען.

ביי די אנדערע פעלקער איז די קראפט פון דער שלעכטער גאטהייט נישט געווען אזוי גרויס און נאר ביי די פערסיאנער געפינען מיר דעם שלעכטען גאט אזוי שטארק און מעכטיג, ווי דעם גוטען, און די צאהל פון זיינע משרתים און פאלגער'ס אזוי גרויס, ווי די צאהל משרתים און פאלגערס פונ'ם גוטען גאט.

ערשט דאן, ווען ארמוזד וועט מנצח זיין אריטאנ'ען און

*) דארמשטעטער.

**) מענזיס: געשיכטע פון גלויבענס און רעליגיאנען, קאפיטעל 21.

דער רוח הטומאה וועט אינגאַנצען פֿערשוואונדען ווערען פֿון דר־
ערד, — ערשט דאַמאָלס וועט דער מענש גליקליך זיין און דער
טוידט וועט פֿערליערען זיין מאַכט איבער איהם און ס'וועט זיך
נישט הערען מעהר קיין געוויין און קיין קרעכץ.

מעהר אָבער פֿון די אַלע מזרח־פֿעלקער האָט דאָס אינדישע
פֿאָלק פֿערשטאַנען די גרויסע קראַפֿט פֿון דאָס שלעכטע, וואָס
הערשט אין דער נאַטור. דאָס דאָזיגע פֿאָלק האָט טיעף בעגריפֿען,
ווי עלענד און הילפֿלאָז דער מענש איז אין דער נאַטור, וויפֿיעל
ער האָט אויסצושטעהן יסורים, צרות און וועהטאָגען, און אויף
וויפֿיעל ער איז דער ציעל פֿאַר אַלע פֿיילען פֿון דער נאַטור און
בכלל אַ שפּיעלבעל אין די הענד פֿונ'ם בלינדען צופֿאַל און פֿון
זיינע אייגענע בלינדע תּאוות.

די אינדישע אמונה האָט איבערגעלעבט דריי גרויסע פֿער־
יאָדען (תקופֿ'ת).

ווען דאָס פֿאָלק איז נאָך יונג געווען, האָט עס געזונגען
זיינע קינדעריש־חנ'ודיגע ליעדער צו זיינע געטער, וועלכע זענען
אויך געווען אַזוי קינדעריש־אונשולדיג, און האָט פֿאַר זיי מקריב
געווען דעם געטראַנק „סאָמאַ“ זאַפֿט פֿון אַזאַ מין גראָז (אונטער דעם
נאָמען) בּיסלעכווייז אָבער האָט זיך דער פֿערשטאַנד פֿון פֿאָלק
ענטוויקעלט, און בעגרייפֿענדיג שוין איצט, אַז די ערשיינונ־
גען פֿון דער נאַטור זענען נישט קיין אייביגע, האָט עס זיך
אומגעקעהרט צו דער נאַטור זעלבסט. עס איז צוגעקו־
מען בּיסלעכווייז צו דער איבערצייגונג, אַז אַלע געשעהענישען
אין דער נאַטור זענען נאָר צייטווייליגע, איבערגעהענדע, און
עס האָט זיך גענומען זוכען דעם אייביגען געזעץ.

נאָך אין דער ערשטער ענטוויקלונגס־עפּאָכע פֿון דעם אינדי־
שען גלויבען געפֿינען מיר שוין ביי די אינדוסען די אידעע פֿון
איין גאָט איבער אַלע געטער; זיי גיעבען אָב דעם פּלאַץ אַמאָל
איינעם און אַמאָל דעם אַנדערען, אַמאָל וואַרונ'ען און אַמאָל
אינדרא'ן, און אָפֿט בעגעגענען מיר גאָר אין די וועדען דעם
מאַמר: „אַגני (דאָס פֿייער) איז דער קאָפּ פֿון אַלע געטער“.*) אין
די שפּעטערדיגע פֿילאָזאָפֿישע אַנשויאונגען פֿון די וועדען, (די הייליגע

*) מענו'ס: דאָרט, קאַפּיטעל 13.

שריפטען פון די אינדיאנער) געפינען מיר שוין אבער שפורען פונ׳ם קלארען פאנטעאיזם „ס׳איז פערהאן אין דער אמת׳ן נאר איין גאט, א העכסטער, וואס געוועלטיגט איבער אלץ און שאפט אלץ״; — לייענען מיר אין די וועדען—גאט איז איינער, ווייל ער איז אלץ״.

„די נאטור — זאגט דרעפער — דאס איז די עמאנאציאן פון גאט אין די וועדישע ספרים, און ווען זיי רעדען וועגען דער בעציהונג פון דער נאטור צו גאט זאגען זיי אזוי: ער איז די מאטעריע פון דער וועלט, איהר סבה, ער איז די מאטעריע און ער איז דער בעשעפער״. *)

די פילאזאפישע אנשויאונג אין די וועדען האט זיך אלץ ווייטער און ווייטער ענטוויקעלט, און ענדליך האט זי עררייכט א הויכע מדרגה דורך די בראמינען. דאן אבער האט זי שוין בעקומען אנ׳אנדער פנים.

בראמא, וואס איז געווען אין דער ערשטער עפאכע בלויז דער גאט פון תפלה, האט אנגעהויבען פערשפרייטען זיין ממשלה אלץ מעהר און מעהר, ביז ער איז ענדליך געווארען דער בעשעפער און פיהרער פון דער גאנצער נאטור. די בראמינען (בראמא-גייסטליכע) האבען איהם אויפגעהייבען אין דער הויך, איבער אלע, און א דאנק זיי איז ער מיט דער צייט געווארען א גאט אהן אנ׳אנהויב און אהן א סוף, וואס אלץ איז פון איהם געגעבען געווארען און אלץ וועט זיך צו איהם צוריק אומקעהרען.

און דאס פאלק האט זיך דערווייל איינגאנצען בעפרייט פון זיין נאטור-צושטאנד. זיין קולטור האט זיך ביסלעכווייז ענטוויקעלט און אנגענומען איהר אייגענטימליכען, בעשטימטען כאראקטער; די פערשידענע פארטייען, וואס האבען זיך געפונען אין פאלק, זענען פערוואנדעלט געווארען אין פעסטע ארגאניזאציעס און האבען זיך שטרענג אבגעטיילט איינע פון דער אנדערער. די בראמינען האבען געבילדעט א בעזונדער קאסטע, וואס האט זיך געדעכענט פאר דער אויסגעוועהלטער פון גאט זיך צו פערטיעפען אין זיין מהות, צו בעטאבאכטען זיינע מעשים און צו פער-

*) „די ענטוויקלונגס-געשיכטע פון דעם מענשליכען פערשטאנד אין אייראפא״. קאפיטעל 3.

ברענגען די צייט און תפלה און קרבנות. די דאָזיגע קאַסטע, וואָס אַלע אַנדערע האָבען זי פֿערגעטערט און פֿערהייליגט, האָט, לויט איהר בעזונדער שטעלונג אין דער דערמאָלדיגער אינדיאַנישער געזעלשאַפֿט, געהאַט אַ סך צייט אויף צו אָבסערווירען, טראַכטען און פֿאָרשען. און חאָטש די זעלביגע בראַמינען האָבען אַוועקגעשטעלט אַן'אייזערנע וואַנד צווישען זיך און די אַנדערע געזעלשאַפֿטליכע קאַסטען, און אָנגעהויפֿט דינים אויף דינים, מנהגים אויף מנהגים, און גזירות אויף גזירות, אַזוי, אַז די אמונה האָט, ווי אַ שווערע משא, געדריקט דאָס פֿאָלק, — געפֿינען מיר פֿון דעסטוועגען פֿאָרט אין דעם תמצית פֿון זייער רעליגיאָנס־לעהרע אַ סך טיעפֿעם נאָכזוכען און שטאַרקעם פֿאָרשען.

בראַמאַ איז ווירקליך געווען אַן'עכט פֿילאָזאָפֿישער גאָט. ער איז געווען דער בעשעפֿער פֿון אַלץ און אַליין — אַלץ. די גאַנצע וועלט איז פֿול מיט אונענדליכע „ענדערונגען" און מעטאַמאָרפֿאָזען; קיין זאַך לעבט נישט אייביג, אַלץ ענדערט זיך, אַלץ זעהט אויס היינט אַזוי און מאָרגען אַנדערש; גאַנצע וועלטען עקזיסטירען אויך נישט אייביג, זיי ווערען אויך ווען ס'איז אונטערגעהן און אַנדערע ווערען אויף זייער אָרט בעשאַפֿען ווערען; די נאַטור אינגאַנצען ווערט אויך צושטערט און בעשאַפֿען, צושטערט און בעשאַפֿען און אַזוי אונענדליך כסדר. אַלץ ענדערט זיך און געהט אונטער, אויסער — איין בראַמאַ, וואָס לעבט און וועט לעבען אין די אונענדליכסטע וועלטען אייביג און אייביג.

די בראַמינען זענען אינגאַנצען דורכגעדרונגען געווען מיט דעם געדאַנק וועגען דער אייביגער ענדערונג, און דער מענשליכער נשמה האָבען זיי זיך אויך פֿאָרגעשטעלט אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס ווערט מגולגל פֿון איין גוף אין אַנדערען, אינ'ם פֿערלויף פֿון אַ לאַנגער צייט, ביז זי קעהרט זיך אום צו בראַמאַן אַזוי ריין, ווי זי איז בעשאַפֿען געוואָרען.

דערמיט האָבען זיי געוואָלט לעזען אויך די פֿראַגע וועגען דעם, פֿאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט אויף דער וועלט. דער צדיק, וואָס טהוט היינט אַלדאָס גוטס, ליידט צרות און שטעהט אויס אַ סך פּורעניות פֿאַר די זינד, וואָס ער האָט געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים, און אַזוי האַלט ער כסדר אין איין מגולגל ווערען ביז ער ווערט ענדליך אינגאַנצען ריין פֿון זינד.

זיי האָבען זיך אָבער דערמיט אַליין נישט בּענוגענט. זיי האָבען גוט פֿערשטאַנען, אַז מיט דעם תרוץ ווערט נאָך די אַלגעמיינע שלעכטס־פֿראַגע נישט פֿערענטפֿערט. אַ גאַנץ איידעלען פֿערשטאַנד און אַ טיעף עמפּפֿינדליך האַרץ האָבען בּעזעסען די דאָזיגע בּראַמינישע דענקער, און זיי האָבען נישט געקענט נישט פֿערשטעהן און פֿיהלען די ליידען פֿון אַלץ, וואָס לעבּט אויף דער וועלט.

זיי האָט געהאַרט: ווי אַזוי איז עס פֿון בּראַמאַ, פֿון דעם גוטען און פֿאָלקאָמענעם גאָט, אַרויסגעקומען אַזאַ שלעכטע וועלט? צו וועלכען ציעל האָט ער עס בּעשאַפֿען די דאָזיגע וועלט, וואָס איז פֿול מיט נידריגע, קליינליכע און עלענדע בּרואים, וועלכע שטעהען אויס פֿערשידענע צרות און פורעניות דאָס גאַנצע לעבּען זייערס?

דער ענטפֿער פֿון די בּראַמינען אויף דער פֿראַגע איז אַ מין: שגגה שיצאה מלפני השליט (גאָט האָט אַ שטיקעל פֿעהלער געמאַכט).

מאַיאַ (אילוזיע) האָט זיך בּעהעפֿט צו בּראַמאַ'ן און ס'איז אַרויסגעקומען דאָס דאָזיגע בּעשעפֿעניש — אונזער וועלטיל, — וואָס איז פֿול מיט יאָמער און קלאָג, צרות און וועהטאָגען. די דאָזיגע אילוזיע האָט פֿערשפּרייט איהר ממשלה איבּער דער גאַנצער נאַטור: זי רופֿט אַרויס לעבּען אין אַלץ, אַנווייזענדיג אויף גליק דאָרט, וואו ס'איז גאָרנישט פֿערהאַן; פֿערפֿיהרענדיג אַלע בּעשעפֿעניש'ן, פֿון דעם גרעסטען בּיז'ן קלענסטען, זיך צו יאָגען נאָך עפּעס, פּונקט ווי עס וואָלט טאַקי ווירקליך זיין עטוואָס אַזוינס, וואָס עס לוינט זיך צו יאָגען נאָך דעם. ווען עס וועט אויפֿהערען צו הערשען די דאָזיגע פֿערפֿיהרערישע אילוזיע; ווען אַלע וועלען זיך איבּערצייגען אין דער נישטיגקייט און פֿערגענגליכקייט פֿון אַלע לעבּענס־ערשיינונגען, ווען אַלע וועלען פֿערשטעהן, אַז אַלץ איז גאָרנישט — וועט דאָס לעבּען פֿון זיך אַליין אויפֿהערען און אַלץ וועט זיך אומקעהרען צו בּראַמאַ'ן.

דער מענש דאַרף דעריבּער פֿערטרייבּען פֿון זיך די דאָזיגע אילוזיע, אָוועקלאָזען אַלע לעבּענס־אינטערעסען, בּעפֿרייען זיך פֿון אַלע תאוות און אָראָבּוואַרפֿען פֿון זיך די אַלע קייטען פֿון גלוסטען, וועלען און פֿערלאַנגען. דער מענש דאַרף שטרעבּען,

זיך צו דערנעהנטערען צו דעם אייביגען אידעאל — צו דעם אידעאל פון פערשלונגען ווערען אין דער אונענדליכקייט, און ווייל אט דער אידעאל קאן נישט ערייכט ווערען אזוי לאנג, ווי ס'הערשט די אילוזיע, דארף דער מענש פאסטען און זיך א סך פייניגען, אום צו דערשטיקען אין זיך די אילוזיע, אום צו פערליערען איינגאנצען די שטרעבונג צו וועלכען ס'איז קערפערליכען גליק און דעם ווילען זיך נאך דעם נאכצוזאגען. די ביכער פון מאנו הייסען דעם מענשען, וואס וויל זיך בעהעפטען מיט בראמא'ן, ער „זאל נישט וועלען שטארבען און זאל נישט וועלען לעבען; ער זאל אבווארטען זיין טאג. ווי א ארבייטער ווארט אויף זיין לויהן".

די דאזיגע פילאזאפישע אנשויאונג האט אבער אנגעהערט נאר צו די בראמינען אליין — די אלע איבריגע קאסטען האבען צו איהר קיין שום שייכות נישט געהאט און זאגאר ביי די בראמינען אליין איז זי אויך פערזונקען געווען אין א גאנצען ים פון אבערגלויבענס און איבערטרייבונגען, איינרעדענישען און נארישקייטען. די אמונה פון פאלק אין איהר פאלקאמסטער געשטאלט האט אנערקענט דריי געטהייטען: בראמא, וואס שאפט; ווישנו, וואס ערהאלט; און שיווא, וואס צושטערט און פערניכטעט אלץ — אויסער א מאסע איינצעלנע, פריוואטע געטער.

א גואל פאר דער פילאזאפישער אנשויאונג פון די בראמינען, וואס האט איהר געהאלפען פערשפרייטען און פאפולאריזירען צווישען די ברייטערע שיכטען פון פאלק, — איז אויפגעשטאנען אנ'ערך פון זעקס הונדערט יאהר פאר קריסטוס'ן. ער האט זי פערברייטערט און אויסגעפילט, ער האט געענדערט איהר אויסערליכע פארם, איהר געשטאלט און אויך איהר אינהאלט, און א דאנק דעם איז זי איבערגעגאנגען צום גאנצען פאלק, אנשטאט דעם, וואס ביז אהער האט זי אנגעהערט צו איין-איינציגער קאסטע און איז נאך דערצו צונויפגעמישט געווען מיט א מאסע אבערגלויבערייען און ווילדקייטען.

דער דאזיגער גואל איז געווען סאקיא-מוני (דער חכם פון סאקיא), אדער ווי מ'האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, בודדא, צוליעב זיין גוטסקייט און ערהרליכקייט.

די אינדישע לעגענדע דערצעהלט וועגען דעם גואל, אז ער איז געווען א זוהן פון דעם סאקישען קעניג, און דער פאטער

האָט איהם אַרומגערינגעלט מיט אַלדאָס גוטס, מיט אַלע טײַערקײטען פון מלכים און מדינות, מיט אַלע גענוסען און פערגניגענס, כדי ער זאָל פאַר זיך גאָר קײן שלעכטס ניט זעהן. זײַנע משרתים, חברים און די אַלע מענשען, וואָס האָבען זיך געפונען אַרום איהם, זענען געװעזען פרעהליך, לעבענסלוסטיג און פול מיט יוגענדקראַפט. דער בן־מלך, וועלכער איז געוועזען זעהר עמפפינדליך, קלוג און טיעף האָט אָבער אַמאָל געטראָפען אַן אַלטען מאַן, געהענדיג אײַנגעבויגען, דערשלאָגען און מיט אַ פערביטערטען געזיכט. האָט ער געפרעגט זײַן לעהרער און פיהרער טשאַנאַ:

— וואָס איז דאָס?

האָט איהם דער לעהרער געענטפערט:

— דאָס איז אַן אַלטער מאַן.

— איז ער אַזוי געבוירען געוואָרען און אַלע פון זײַן מין זענען אַזעלכע, ווי ער?

— נײַן, — האָט איהם דער פיהרער ערקלערט — אַמאָל, אין די יונגע יאָהרען, איז ער אויך געוועזען אַזוי געזונד און פריש, ווי דו.

דער בן־מלך האָט זיך פערטיעפט אין געדאַנקען און ווידער געפרעגט:

— זענען עפּעס אַ סך מענשען פאַרהאַן אויף דער וועלט אַזעלכע, ווי ער? און ווי קומט מען עס צו צו אַזאַ לאַגע?

האָט איהם טשאַנאַ געענטפערט, אַז אַזעלכע, ווי דער אַלטער זענען פאַרהאַן אַ סך און אַז דאָס איז דער גורל פון אַלע שטערבליכע.

— און איך וועל אויך אַזוי אַלט ווערען, ווי ער? — האָט געפרעגט דער בן־מלך.

— דו אויך! — האָט איהם געענטפערט זײַן לעהרער און פיהרער.

די דאָזיגע בעגעגעניש האָט דעם בן־מלך שטאַרק צוטומעלט. ער האָט געגלויבט ביז אַהער, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שען, אַז דאָס גאַנצע לעבען בעשטעהט בלויז פון ליבּטיגקײט און פרעהליכקײט און אַז אַלע מענשען זענען גליקליך און צופריעדען; און פלוצלונג דערוויסט ער זיך גאָר, אַז נאָך דער יוגענד, די צײַט פון פרייד און פערגניגען, קומט אַן

די עלטער, די צייט פֿון שוואַכקייט אַלטקייט און גלייכגילטיגקייט. היינט צו וואָס טויג די פֿרייד אויב זי ענדיגט זיך מיט טרויער? און ער האָט זיך, ביז און צוטראָגען, אומגעקעהרט אַהיים. און ווידער אַמאָל האָט ער בעגעגענט אַ מענשען אַ פֿערוואונדעטען און אַ צו־וועהטאָגטען פֿון קאָפּ ביז די פֿיס; און אַ דריטעס מאָל האָט ער געטראָפֿען אַ לויה פֿון אַ טוידטען, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז אויך די וועהטאָגען און דער טוידט זענען דער גורל פֿון אַלע מענשען און קיינער קען זיך פֿון זיי נישט אויסקייפֿען, האָט ער זיך ביטער פֿונאַנדערגעשריען: „אָך, ווינד און וועה! וואָס העלפֿען אונז די קעניגליכע אוצרות, די רייכטימער און פֿערגניגענס, אויב זיי זענען נישט אומשטאַנד אונז מציל צו זיין פֿון טוידט, פֿון קראַנקהייט און פֿון טוידט! ווי אומגליקליך דער מענש איז! צו איז'ס גאָר קיין מיטעל נישט פֿערהאַן אויף צו מאַכען אַן עק צו די קראַנקהייטען און צו'ם טוידט?!"

פֿון דאַן אָן האָט ער זיך דאָס אַלץ שטאַרק גענומען צו'ם האַרצען און זיך אָבגעקעהרט פֿון די אַלע תענוגים, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. און עס האָט בעשלאָסען דער בן־מלך ביי זיך צו זוכען אַ תרופֿה צו די מענשליכע צרות; און ער האָט פֿערלאָזען דעם פּאַלאַץ פֿון זיינע עלטערען, די מלכים, און איז אַוועק וואַנדערען איבער דער וועלט מיט די אָרעמע נזירים, און האָט אָבגעזוכט אַ סך בראַמינען, געלעהרטע און פֿילאָזאָפֿען, צו לעהרנען ביי זיי חכמה און די סודות פֿון לעבען.

ער האָט אָבער אין דעם אַלעמען נאָך אַלץ נישט געפֿונען קיין ריכטיגען ענטפֿער אויף דער גרויסער פֿראַגע, וואָס האָט איהם רוהען נישט געלאָזען: וואו איז דער מקור פֿון דאָס שלעכטע און ווי אַזוי זאָל זיך דער מענש אײַנהיטען פֿון איהם? און די לעגענדע דערצעהלט ווייטער, ווי אַזוי ער האָט זיך אויפֿגעפֿיהרט אין דער צייט פֿון זיין איינזאַמען וואַנדערען און ווי אַזוי ער האָט געזוכט, געלערנט און נאָכגעפֿאָרשט און איז פֿונדעסטוועגען גאָרנישט דערגאַנגען, ביז ס'איז איהם ערשיענען אַ רוח פֿון הימעל און אַלע סודות פֿון וועלט, לעבען און מענש, זענען פֿאַר איהם אין איין רגע ענטדעקט געוואָרען.

די חקירה וועגען דער סבה פֿון אַלע סבות האָט אין בודדא'ס אויגען קיין בעדייטונג נישט. דער מענש דאַרף וויסען, לויט

בודדאָ'ס מיינונג, נאָר דאָס, וואָס קען איהם העלפֿען אויסלייזען זיין נשמה פֿון איהרע צרות און וועהטאָגען. דער מענש איז עלענד און אומגליקליך, דער מענש מוז אַ הילף האָבען, און ווייל ער נויטיגט זיך אַזוי דרינגענד אין הילף טאָר ער נישט פֿערברענגען זיין צייט איבער חקירות און דרישות וועגען דער ערשטער סבה אָדער וועגען די ערשטע סבות.

„שמעלט זיך פֿאָר, זאָגט בודדאַ, אַ מענשען, וואָס אַ טוידטפֿייל האָט דורכגעשאָסען זיין האַרץ און זיין ישועה ליעגט נאָר אין די הענד פֿונ'ם רופֿא. וואָס קען איהם דעם פֿייל אַרויסנעהמען פֿון האַרצען. וועט דען דער דאָזיגער פֿערוואונדעטער זיך אוועקשטעלען פֿרעגען: פֿון וואָס'רע האָלץ איז דער פֿייל געמאַכט געוואָרען? די פֿעדערן פֿון וועלכע עופֿות זענען צו איהם צוגעבונדען געוועזען? וועט ער זיך דען אָבגעבען מיט אַזעלכע נאַרעשע פֿראַגען, ווייסענדיג, אַז די צייט געהט פֿערביי און דער טויט קען יעדע מינוט אָנקומען?!"

בודדאַ לייקענט אין בראַמאַ'ן און אַנ'ערקענט איהם נישט. די בראַמינען האָבען געגלויבט, אַז בראַמאַ לעבט אייביג, און לויט בודדאַ'ס מיינונג איז אַלץ צייטווייליג און פֿערגענגליך. די בראַמינען האָבען אויך אַנערקענט, אַז אַלץ איז פֿערגענגליך, זיי האָבען אָבער צוזאַמען דערמיט געגלויבט אין דעם, אַז אַלץ געהט איבער אין ב ר אַ מ אַ'ן, אַז בראַמאַ אַליין וועט אייביג לעבען און עקזיסטירען, און ער איז דער אייביגער טרעגער פֿון אַלע ענדערונגען און איבערגאַנגען. לויט בודדאַ'ן אָבער האָבען די דאָזיגע אַלע ענדערונגען און איבערגאַנגען גאָר זיין טרעגער נישט, ווייל אַלץ קעהרט זיך אום צו דער נישטיגקייט.

בודדאַ איז אינגאַנצען דורכגעדרונגען געוועזען מיט דעם געדאַנק וועגען דער אייביגער פֿערניכטונג אין דער נאַטור. דאָס פֿייער דיענט איהם אַלס סימבאָל פֿון דער גאַנצער נאַטור און פֿונ'ם גאַנצע לעבען.

„אַ פֿייער ברענט אין די אויגען, זאָגט בודדאַ, און אויך אין אַלץ, וואָס דו זעהסט, ברענט אַ פֿייער, און אויך אין די זאַכען, וואָס דער מענש געדענקט, אַז ער האָט עס שוין אַמאָל געזעהען". *)

*) מענזים: קאַפּיטעל 20

דאָס זעלבע איז אויך בנוגע צו די אַנדערע חושים און אויך בנוגע צום שכל. ס'איז פֿערהאַן אַ פֿײַער פֿון תאוה, אַ פֿײַער פֿון רשעות, אַ פֿײַער פֿון אילוזיע, אַ פֿײַער פֿון געבורט, פֿון אַלטקײַט, פֿון טויט, פֿון וועהטאָג, פֿון פֿערצווײַפֿלונג און פֿון טרויער.

דער יסוד פֿון זײַן סיסטעם איז, אַז קײַן זאַך אין לעבען איז נישט פֿעסט און אײביג. אַלץ איז צײַטווײַליג און פֿערגענגליך און די וועלטען אפילו וועלען אויך אונטערגעהן און כּלה ווערען. געװנס און שענקײַט, חן און רײַץ, לעבען און פֿערגניגען — אַלץ, אַלץ איז נישט מעהר, ווי אַ נאַרעשע אײַנבילדונג, אַ פֿאַלשע אילוזיע.

„יעדע געשעהעניש איז לעער; יעדעס וועזען איז לעער; אין דער אויסערליכער וועלט איז קײַן זאַך נישט פֿערהאַן אויסער דער לעערקײַט... דאָס שלעכטס — איז דאָס לעבען; דער מקור פֿון לעבען איז — דער ווילען; דער מקור פֿון ווילען איז — די אילוזיע. ס'קומט אויס, אַז אונזער נישט־וויסען איז די סבּה פֿון די אַלע זאַכען, וואָס זעהען אויס, ווי עפּעס". *)

ער פֿלעגט זאָגען: „דער סוף פֿון יעדער צוזאַמענגעזעצטער זאַך איז צופֿאַלען צו ווערן, און פֿון יעדען געבוירטינגען — צו שטאַרבען; די ערשײַנונגען פֿון לעבען פֿערשווינדען און געהען פֿערבײַ אײנע נאָך דער אַנדערער; די פֿערגאַנגענהײַט, די געגענוואַרט און די צוקונפֿט וועלען זיך ענדיגען; אַלץ פֿערגעהט, אין אַלץ הערשט דאָס געזעץ פֿון אונטערגאַנג; אַ טײַך געהט אַוועק און קעהרט זיך נישט אום צוריק, די זון דרעהט זיך און געהט אָהן אַנ'אויפֿהער, דער מענש געהט כּסדר איבער פֿונ'ם פֿערגאַנגענהײַטס־לעבען אינ'ם לעבען פֿון דער געגענוואַרט און וויפֿיעל ער זאָל זיך נישט אָנשטרענגען, וועט ער די פֿערגאַנגענהײַט שוין צוריק נישט כאַפּען. אין דער פֿריה זעהען מיר אַ געוויסע ערשײַנונג און אין אָבענד איז שוין דערפֿון קײַן זכר נישט פֿערהאַן. צו־וואָס־זשע זאָלען מיר זיך נאָכיאָגען נאָך אַזאַ גליק, וואָס פֿער־שווינדט, ווי אַ שאָטען? ס'טרעפֿט, אַז אַ מענש ווענדעט אָן אַלע כּוחות צו ערדײַכען אָט דאָס גליק אין דער געגענוואַרט, און זײַן גאַנצע מאַטערניש איז אַרויסגעוואָרפֿען; ער הויבט אויף זײַן שטע־

*) נאָך מאַקס מיללער.

קען איבער'ן וואַסער, מייִנענדיג אַז אַזוי ווי עס טיילט זיך פֿונאַנ־
דער אויף אַ רגע, אַזוי וועט עס שוין אימער בלייבען. דער טוידט
הערשט אין דער גאַנצער נאַטור און ס'איז נישטאָ איין זאַך אין
דער וועלט, וואָס זאָל קענען אונז בעהאַלטען פֿון איהם. דער
ווינד, דאָס וואַסער, די הויהלען, יעדעס אָרט אין דער גרויסער
וועלט, — קיין זאַך בעשיצט אונז ניט פֿון איהם. — רייכטום,
עשירות און כבוד קענען אונז נישט בעשיצען; אַלץ, וואָס לעבט,
אַלץ, וואָס איז פֿערהאַן, וועט צושפּרייט און רואינירט ווערען;
פֿאַר'ן טוידט זענען אַלע גלייך — דער רייכער און דער אָרעמער,
דער גרויסער און דער קלייִנער; אי אַלטע, אי יונגערע, אי גאָר
יונגע — אַלע וועלען שטאַרבען; ברוסט־קינדער און נפֿל'עך ביי
דער מאַמען אין בויך — אַלץ וועט שטאַרבען אָהן אַ צייט און אָהן
אַ משפּט. מיר געהען שטאַרבען מיט אַ גלייכען גראַדען וועג.
דעם מענשען'ס גוף, וואָס איז צוזאַמענגעזעצט פֿון פֿיער יסודות,
איז אַ כלי, וואָס פֿון איין שטאַרקער בעוועגונג, ווערט זי אויף
שטיקער צובראָכען. דאָס גאַנצע לעבען איז דער מקור פֿון
תאוות, געפֿיהלען און צער. אַט קומט אָן די עלטער און צוזאַ־
מען מיט איהר אַלע קראַנקהייטען און וועהטאָגען. דער אַלטער
מאַן ווערט געפּייניגט אינ'ם נעץ פֿון טוידט. ווי אַ לעבעדיגער
פֿיש אויף ברענענדיגען אַש, און דאָס ציהט זיך אַזוי לאַנג, ביז
דער טוידט מאַכט אַ סוף צו זיינע וועהטאָגען, דאָס לעבען איז,
ווי צייטיגע פֿייגען, וואָס ביי'ם שוואַכסטען ווינטעל פֿאַלען זיי
אַראָב אויף דר'ערד. אין יעדער אייִנציגער רגע פֿון אונזער לעבען
דאַרפֿען מיר איבערציטערן, טאָמער הערט עס באַלד אויף, אַט
ווי עס הערען אויף צו שפּיעלען די סטרונעס פֿון אַ פֿידעל, ווען
דער שפּיעלער נעהמט צו זיינע הענד פֿון זיי".

זאָל אָבער דער מענש זיך נישט אייִנרעדען, אַז אין קבר
וועט ער מנוחה געפֿינען. ניין! דער מענש ווערט געבוירען און
שטאַרבט, ווערט ווידער געבוירען און שטאַרבט ווידער, און
אַזוי דרעהט זיך כסדר דאָס רעדיל פֿון דער אייביגער בעוועגונג
און ניט אַרויס פֿון זיך פֿערשידענע סאָרטען גלגולים־ ענדערונ־
גען און איבערגאַנגען. פֿון דעם דאָזיגען גלגולים־ראָד איז
פֿערהאַן נאָר איין אויסגאַנג, און דאָס איז — די נירוואַנאַ (דאָס
פֿערזינקען אינ'ם נישט־זיין). דאָס איז דער לעצטער תכלית פֿון

אַלעם לעבעדיגעס און דאָס דאַרף אויך זיין די שטרעבונג פֿון יעדען מענשען, וואָס וויל אַרויסגעהן פֿון דער טרויער- און זיפֿצען-וועלט.

„די נירוואַנע — זאָגט בודדאַ — איז דאָס וואַסער פֿון לע-בען, וואָס שטילט דעם דאָרשט פֿון די גלוסטונגען, זי היילט אוים פֿון אַלע מיני טרויערען, וואָס קענען נאָר געבען".

„נאָך דער אייביגער אומוואַנדלעניש פֿון אונענדליך פֿער-שידענע פֿאָרמען, נאָך די אונענדליכע איבערגאַנגען פֿון איין לאַגע אין דער אַנדערער, נאָך די אַלע מאַטערנישען, טועכצען, אויפֿרעגונגען און וועהטאָגען, וועלכע זענען פֿערבונדען מיט די דערמאָהנטע אייביגע גלגולים, — לאָמיר זיך בעפֿרייען פֿון יעדער פֿאָרם, וואָס האָט נאָר עפּעס אַ שייכות צו עקסיסטענץ, רוים און צייט און לאָמיר צוקומען צו דער מנוחה און צו דער שטילקייט, צו דעם אָרט, וואו מ'איז געשיצט פֿון יעדען סאָרט טרויער און צער צו דעם רוהיגען ווינקעל — די נירוואַנאַ".

דאָס דאַזיין אין דאָס ליידען זענען ביי בודדאַ'ן סינאָנימען. דאָס דאַזיין מוז אַרויסרופֿען פֿערשידענע פֿערלאַנגען, און יעדעס פֿערלאַנג ברענגט צער (ווייל געוועהנליך פֿערלאַנגט מען דאָס, וואָס עס פֿעהלט). דאָס אמת'ע גליק בעשטעהט אין דעם, זיך צו בע-פֿרייען פֿון יעדען צער; זיך בעפֿרייען פֿון יעדען צער קען מען אָבער נישט אַנדערש, ווי זיך בעפֿרייענדיג צוזאַמען דערמיט אויך פֿון יעדען פֿערלאַנג און בעפֿרייען זיך פֿון יעדען פֿערלאַנג הייסט שוין ממילא אויך אויפֿהערן צו זיין, אויפֿהערן צו עקסיסטירען. דאָס הייסט אַלזאָ, אַז דאָס „אמת'ע גליק ליעגט אינ'ם נישט-זיין. דער טוידט-הייסט נאָך אָבער נישט קיין נישט-זיין; דער טוידט איז נאָר איינע פֿון די פֿאָרמען, וואָס די מענשליכע נשמה נעהמט אָן, איבער-געהענדיג פֿון איין גוף אין אַנדערען, און נאָר דאַן, ווען זי קומט צו צו דער מדרגה פֿון דעם א ב ס אָ ל ו ט ע ן נישט זיין", דאַן איז זי ווירקליך נישטאָ.

ווי אַזוי אָבער זאָל די נשמה צוקומען צו דער מדרגה פֿונ'ם אַבסאָלוטען נישט-זיין? ווי אַזוי זאָל עס דער מענש אַראָב-וואַרפֿען פֿון זיך די קייטען פֿון זיין עקסיסטענץ? וואָס זאָל דער מענש טאָן, אום ניצול צוּווערען פֿון די אַלע גלגולים, וואָס ברענגען נאָר צער און טרויער?

צו דעם צוועק דאַרף דער מענש וויסען פֿיער אמת׳ען, וואָס אַז ער וועט זיך גוט פֿערטיפֿען און אַרײַנטאָן אין זײ, וועלען זײ איהם העלפֿען זיך בעפֿרײַען פֿון די פֿערשידענע פֿערלאַנגען, און זײַענדיג פֿרײַ פֿון יעדען ווילען און פֿערלאַנג, וועט ער שוין פֿרײַ זײַן אויך פֿון יעדער עקזיסטענץ, און דאַן וועט ער צוקומען צו דער מדרגה פֿון נירוואַנאַ און וועט שוין נישט מעהר מגולגל ווערען פֿון אײן גוף אין אַנדערן.

די פֿיער גרויסע אמת׳ען, וואָס קענען אויסהײלען אַלע לעבענס־וואונדען, זענען פֿאָלגענדע: 1) דער גרויסער אמת פֿונ׳ם צער; 2) דער גרויסער אמת פֿון דעם מקור פֿונ׳ם צער; 3) דער גרויסער אמת פֿון דער אויסלײזונג פֿונ׳ם צער; 3) דער גרויסער אמת פֿון דעם וועג, וואָס פֿיהרט צו דער אויסלײזונג פֿונ׳ם צער.

„אַזוי זאָגט בודדא: ברידער, מיר בלאָנדזשען אַרום אין אַווילדען מוראָדיגען וועג פֿון פֿערשידענע מיני גלגולים, נאָר דערפֿאַר, וואָס מיר ווײסען נישט די פֿיער אמת׳ען, וועלכע קענען אונז מציל זײַן פֿון זײ. דאָ האָט איהר, ברידער, דעם הויכען אמת פֿון צער: דאָס געבורט איז אַ צער, די עלטער איז אַ צער, די קראַנקהײַט איז אַ צער, דער טוידט איז צער, דאָס אָבגעריסען ווערען פֿון געליבטע מענשען איז אַ צער, די נאָהנטקײַט פֿון פֿערהאַסטע מענשען איז אַ צער, נישט פֿערווירקליכטע האָפֿנונגען זענען אַ צער. און דאָ האָט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פֿון דעם מקור פֿונ׳ם צער: דאָס איז — דער לעבענס־דורשט, וואָס פֿיהרט פֿון אײן גלגול צום אַנדערן; דאָס איז — דער ווילען, צו בעפֿריעדיגען די בהמה׳שע תאוות, די שטרעבונג צו׳ם פֿערזענליכען גליק. און דאָ האָט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פֿון דער אויסלײזונג פֿונ׳ם צער: דאָס איז — פֿערניכטען דעם דורשט צום עקזיסטירען, פֿערניכטען די פֿערלאַנגען; מיר דאַרפֿען זײ פֿערניכטען, פֿערטרײַבען פֿון זיך און זיך בעפֿרײַען פֿון זײ. און דאָ האָט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פֿון דעם וועג, וואָס פֿיהרט צו דער אויסלײזונג פֿונ׳ם צער: די אויסלײזונג ווערט ערײַכט מיט אַכט זאַכען: מיט אמת׳ען גלויבען, מיט אמת׳ען מוט, מיט אמת רעדען, מיט אמת האַנדלען, מיט אַ אמת לעבען, מיט אמת׳ע שטרעבונגען, מיט אמת׳ע געדאַנקען און מיט אמת׳ען זעלבסט־בעוואוסטזײַן.

מיט דער הילף פֿונ'ם וויסען די דאָזיגע אמת'ען און זיי גוט בעגרייפֿען קאָן דער מענש צוקומען צו דער פֿאָלשטענדיגער מנוחה און צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מינים צער, צרות און טרויער. דער מענש קאָן צוקומען צו דער מדרגה פֿון נירוואַנאַ, צו דער מדרגה פֿונ'ם אבסאָלוטען נישט-זיין, פֿון דער אבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט, צו אַזאַ מין גייסטעס-צושטאַנד, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין תאוה, פֿון קיין בעגעהר, פֿון קיין פֿערלאַנג; אין יענעם הויכען דעמוטס-צושטאַנד וואָס האָט גאָר זיין גלייכען נישט אין דער קערפּערליכער וועלט, וועט דער מענש, בעפֿרייט פֿון יעדער לעבענס-בעוועגונג, איצט געפֿינען די אמת'ע מנוחה, וואָס ער בענקט נאָר איהר.

אויסער וויסען די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און זיי בעגרייפֿען, דאַרף דער מענש, וואָס וויל ערגרייכען די מדרגה פֿון נירוואַנאַ, נאָר אַראָבוואַרפֿען פֿון זיך די צעהן קייטען, מיט וועלכע ער איז צוגעשמידעט צו'ם לעבען. די צעהן קייטען, דאָס זענען צעהן פֿאָראורטהיילען, וואָס דורך זיי איז, דער מענש מעהר אָדער ווע-ניגער צוגעבונדען צום לעבען, און וואָס ער מוז זיך בעפֿרייען פֿון זיי, אום צו ערגרייכען דאָס אמת'ע גליק: 1) פֿון דעם פֿאָר-אורטהייל, אַז דער „איך", די פּערזענליכקייט אָדער די נשמה קאָן קיינמאָל נישט געענדערט ווערען; 2) פֿון דעם צווייפֿעל אין דער מציאות פֿון אַזאַ וועג, וואָס פֿיהרט צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מיני גלגולים און אומוואַנדלונגען; 3) פֿון דעם פֿאָראורטהייל, אַז די תפלות, די קרבנות, די פֿערהייליגונג פֿון דער אמונה און איהרע אַלע מנהגים און דינים קאָנען ברענגען אַ אויסלייזונג; 4) פֿון די נידריגע תאוות און בעגעהרען; 5) פֿון דער שנאה צו אַנדערע מענשען און פֿונ'ם נישט פֿערגינען זיי זייער גוטס; 6) פֿון דער ליבע צו קערפּערליכע פֿערגניגענס; 7) פֿון דעם פֿערלאַנג צו לעבען נאָכ'ן טויט; 8) פֿון דער גאוה; 9) פֿון דעם גרויס-האַלטען זיך; 10) פֿון דער עם-הארצות.

דער וואָס פֿערטיעפֿט זיך גוט אין די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און בעפֿרייט זיך אינגאַנצען פֿון די אויסגערעכענטע צעהן קייטען – יענער איז פֿערזיכערט, אַז ער וועט ערגרייכען אין זיין לעבען דעם מצב פֿון אמת'ער נשמה-רוהיגקייט, די פֿאָלקאָמע מנוחה און דאָס הייליגע שטיל-שווייגען, און נאָך זיין טויט וועט ער

פריי זיין פון די אלע גלגולים און אומוואנדלונגען, ווייל זיין נשמה וועט פערשלונגען ווערן אינם אבסאלוטען נישט-זיין, ווי א טראפּען וואסער אין ים.

נישט יעדער מענש איז אבער זוכה צו פערשטעהן און משיג צו זיין די דאזיגע פיער אמת׳ען אין זייער פולער טיעפעניש, און אראבצונעהמען פון זיך דעם יאך פון די צעהן צייטען, און דעריבער איז דער גורל פון דעם גרעסטען טייל מענשען, געבוירען צו ווערען און צו שטארבען, צו שטארבען און געבוירען צו ווערען און אויסצושטעהן אלע צרות און וועהטאגען, אזוי לאנג, ביז זיי וועלען ענדליך דאך משיג זיין, דעם אמת, ביז זיי וועלען זיך ענדליך דאך בעפרייען פון די אלע גרייזען, איינבילדונגען, פאראורטהיילען און ווילדע בעגעהרען, און דאן וועלען זיי אויך צוקומען צו דער מנוחה.

און אום צו פערלייכטערן דער מעהרהייט מענשען די דאזיגע ארבייט, אום זיי אנצוווייזען דעם וועג, אין וועלכען זיי דארפען געהן, כדי צו ערגרייכען דעם בעשטימטען ציעל, האט בודדא פערפאסט א סך געבאטען, אזהרות, שטראף-רייד גוטע עצות, הנהגות און אזוי וייטער דאס אלץ, וואס געפינט זיך אין די פערשיעדענע ספרים, וואס ס׳האבען געשריעבען זיינע תלמידים נאך זיין טוידט די ספרים, וועלכע זענען געווארען דאס אייגענטום פון א גרויסען טייל פון דער מענשהייט.

דאס געזעץ פון „אורזאכע און פאלגע“ איז איינס פון די שטארקסטע עקרים אין בודדא׳ס לעהרע. די גאנצע נאטור איז א אונענדליך-לאנגע קייט פון אורזאכען און פאלגען. אלץ איז דעריבער נויטווענדיג און וואס ס׳איז—מוז זיין. יעדער סבה מוז אונבעדינגט ארויסרופען איהר רעזולטאט; דעם מענשענס אלע מעשים לאזען איבער א געוויסען רושם אויף זיין נשמה; גוטע מעשים לאזען איבער נאך זיך אויף דער נשמה גוטע איינדרוקע און שלעכטע—שלעכטע. וואס מעהר גוטע איינדרוקע די נשמה האט, אלץ לייכטער איז איהר צוצוקומען צו דעם אבסאלוטען גליק, און לויט דער צאהל פון די שלעכטע איינדרוקע, וועט איהר שווערער זיין צו ערגרייכען דאס דאזיגע גליק און זי וועט געפלאגט און געפייניגט ווערען.

„אן׳אבסאלוטע גערעכטיגקייט—זאגט בודדא—הערשט איבער

דער גאַנצער וועלט. יעדער טהאַט רופט אַרויס אַ געוויסע ווירקונג און קיין זאַך קען נישט מציל זיין דעם מענשען פון דעם, וואָס עס פעראורזאַכען זיינע אייגענע מעשים. אין דער אונענדליכסטער ווייטקייט, און די טיעפענישען פון ים, און די אָבגרונדען פון קבר — אין קיין אָרט וועסטו דיך נישט קענען אויסבעהאַלטען פון די רעזולטאַטען פון דיינע מעשים און ווירקונגען.

„דאָס זענען — זאָגט בודדאַ — די דריי שטעמפּלען פון מיין לעהרע: יעדע ערשיינונג איז פערגעניגליך, ס'איז נישט פערהאַן קיין בעשטענדיגקייט אין קיין זאַך, די נורוואַנאַ — דאָס איז די מנוחה".

און דאָס זענען בודדאַ'ס לעצטע ווערטער: „הערט זיך צו ברודער, הערט זיך צו צו מיינע רעד. די פערניכטונג איז דער גורל פון דער גאַנצער נאַטור. איילט זיך געהאָלפען צו ווערען!"

נישט דאָ איז דאָס אָרט צו ברענגען אַלע זיינע ווערטער, מאמרים און ערקלערונגען; נישט דאָ איז דאָס אָרט אויך אויף דעם, אָנצוווייזען, ווי זיין לעהרע האָט זיך ענטוויקעלט מיט דער צייט און אָנגענומען אין אַ סך ערטער אַ עלט־געצענדיענערישע געשטאַלט, ווי אַזוי די דאָזיגע פילאָזאָפישע אַנשויאונג איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ קוואַל פון געצענדיענערישע אַבערגלויבערייען, ווילדע מנהגים א. א. וו. בנוגע צו אונזער פראַגע איז פאַר אונז גענוג דאָס, וואָס מיר האָבען אָנגעוויזען, אַז די אינדיאַנער בכלל, און בעזונדער נאָך אויף וויפיעל זייער אַנשויאונג האָט זיך ענטוויקעלט אין דער לעהרע פון בודדאַ, האָבען געקוקט אויפ'ן לעבען, ווי אויף אַ שלעכטע זאַך, ווי אויף דעם מקור פון אַלע צרות און ליידען, און אַז דער גוטער וועג איז ביי זיי געווען יענער, וואָס פיהרט צו דעם נישט־זיין און צו דער פערניכטונג. דער כח פון די אינדיאַנער האָט זיך אויסגעדרוקט אין פערניכטען, מבטל זיין, פערניינ'ען (נעגאַטיוויטעט): פערניינ'ען דאָס לעבען, פערניינען דאָס זיין, פערניינ'ען די תאוות, פערניינ'ען די פערלאַנגען, פערניינ'ען די פּאָראורטיילען, די גרייזען און די איינבילדונגען; זיי האָבען געפּרעדיגט די אַלגעמיינע, די וועלטליכע פערניינונג — די נורוואַנאַ.

ב.

דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ"ך.

שאָפּענהויער 8) שרייבט צו דאָס יודענטום דעם זיכערען גלויבען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט, אַז אַלץ איז בעשאַפען געוואָרען צו וועלכען ס'איז גוטען צוועק און אַז דאָס ערדישע לעבען איז דער מקור פון אַלדאָס גוטס. קונאָ פישער 9) איז אָבער גאַנץ גערעכט, ווען ער פערזיכערט, אַז שאָפּענהויער'ס ידיעה אין די נבואה=ספרים איז געווען אַ גאַנץ אויבערפלעכליכע.

דאָס יודענטום בכלל איז מאַקע איינגאַנצען דאַגעגען דער אנשויאונג פון די אינדיאַנער, וועגען וועלכער מיר האָבען אויבען גערעדט.

די תורה זאָגט בתמימות: זעה, איך האָב דיר היינט געגעבען דאָס לעבען און דאָס גוטע, און דעם טוידט און דאָס שלעכטע 10). לעבען און גוטס איז הייסט עס — איינס. טוידט און שלעכטס — איינס. בודדאַ זאָגט צו זיינע אַנהענגער און נאָכפאָלגער אַלס שכר פאַר זייערע מעשים טובים — דאָס פערשלונגען ווערען אינ'ם אַבסאָלוטען נישט זיין, און די תורה זאָגט צו אריכת ימים 11) דער ציעל פון בודדאַ'ס סיסטעם איז צו לייטערן די מענשליכע נשמה אַזוי לאַנג, ביז זי זאָל פעהיג זיין, זיך צו פערזינקען אין דער נירוואַנאַ (זיך=זעלבסט=פערגעסונג), און דער ציעל פון אונזער תורה זענען גאָר די געזעצען, און פעראָרדנונגען „וואָס דער מענש זאָל זיי טהאָן און לעבען מיט זיי" 12). די בראַמאַנען זעהען אין דער וועלט=בעשאַפונג אַ מין טעות, אַ איליוזיע, אַ פאַלשע איינבילדונג, און די תורה דערצעהלט: „און גאָט האָט געזעהן אַלץ, וואָס ער האָט בעשאַפען, עס איז זעהר

8] וועלט אַלס ווילאַ אונד פאָרשטעלונג. II קאַפּיטעל 48

9] אַרטור שאָפּענהויער, קאַפּיטעל 18.

10] דברים 30, 15; 11] דאָרט 5, 46; 11, 9, 21; 22, 7 און נאָך; 12] ויקרא 18, 5;

ג ו ט". 13) בּודראַ'ס חכמה לעהרנט דעם מענשען געפינען דעם
וועג, אויף וועלכען ער דאַרף געהן, אום ניצול צו ווערען
פון לעבען און פון דער עקסיסטענץ, און די חכמה פון אונזע=
רע „הייליגע שריפטען" זאָגט גאָר דעם מענשען: „ווער עס האָט
מיך געפונען — האָט געפונען דאָס לעבען" 14) און
דער, וואָס רעדט אין איהר נאָמען, זאָגט; „לאַנגעס לעבען ליגט
אין איהר רעכטער האַנד". 15) דער וואָס לייענט די הייליגע
שריפטען וועט געפונען אין זיי אַ סך אַזעלכע שטעלען, אַזוי אַז
ס'איז גאָרנישט נויטיג אויסצורעכנען זיי אַלע. עס קען זאָגאַר זיין,
אַז די שטאַרקע ליבּע צום לעבען, וואָס ווייזט זיך אַרוס אין דער
דאָזיגער אַנשויאונג פון אונזער פאָלק, אַז אָט די ליבּע טאַקע
האָט עס איהם אַריינגעגעבּען די קראַפט מאריך=ימים צו זיין און
זיך צו עלטערן אויף דער וועלט לענגער פון אַלע אַנדערע מזרח=
פעלקער.

דאָס אַלץ איז אָבּער אמת נאָר בּנוגע צו דער אַלגעמיי=
נער אַנשויאונג פונ'ם יודענטום, צו דער אַנשויאונג פון פאָלק,
אָבּער נישט בּנוגע צו דער אַנשויאונג פון די נביאים 16)
בּנוגע צו יענער הויכעמאָראַלישער אַנשויאונג, וואָס איז אויסגע=
דריקט אין עטליכע פון די הייליגע שריפטען. די דאָזיגע אַנשוי=
אונג הויבּט זיך אויף גאַנץ הויך איבּער אַלע לעבּענס=ווערטען,
און אין קיין פאַל קענען מיר זי נישט בּעצייכענען מיט דעם נאָ=
מען „אָפּטימיזם". אמת, אין דער אַנשויאונג פון די נביאים איז
קיין זכר נישט פערהאַן פון דעם פעסימיזם, וועלכען מיר געפינען
בּיי שאָפּענהויער'ן; דערפאַר אָבּער איז אין איהר פערהאַן דער
„וועלט=שמערץ" פון בּייראָן און היינע — אויסגעדרוקט לאַין ערך
שטאַרקער, טיפער און ליידענשאַפטליכער.

די גאַנצע נבואה איז פול מיט טענות צו דער אויבּערשטער

13] בּראשית 1, 31; 14] משלי 8, 35; 15] דאָרט 3, 16;

16] אונטער דער „אַנשויאונג פון די נביאים" פערשטעה איך די מיי-
נונגען פון אַלע נביאים, ווען עס האָט גערוהט אויף זיי דער געטליכער גייסט,
ווען זיי האָבען זיך אויפגעהויבען איבער די גרענעצען פון זייער צייט און אָרט
און פון זייער לאַגע אין דער געזעלשאַפט;

השגחה פאַר די מענשליכע צרות און וועהטאָגען, פאַר די מענשליכע שלעכטסקייטען און פעהלערן, און בכלל פאַר דער שלעכטער אָרדנונג וואָס הערשט אין דער וועלט.

חבקוק קלאָגט זיך: „אַ דו מיט דיינע ריינע אויגען, וואָס קענען קיין שלעכטס נישט צו זעהען און קיין פערברעכען נישט אָנ־קוקען! — ווי אַזוי קוקסטו אָן די פעררעטהער? ווי אַזוי שווייגסטו, צוזעהענדיג, ווי דער אומגערעכטער שלינגט איין דעם מעהר גע־רעכטען? אָ! הפקר האָסטו געמאַכט דעם מענשען, ווי די פיש אין ים, ווי די ווערימלעך, וואָס האָבען קיין הערשער" 17).

ירמיהו קלאָגט זיך: „גערעכט ביזטו גאָט, און דאָך וויל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערען. פאַרוואָס איז דער וועג פון די רשעים אַזאַ גליקליכער? פאַרוואָס לעבט אַזוי רוהיג יעדער פערברעכער און פעררעטהער? דו האָסט זיי געפלאַנצט און זייערע פלאַנצונגען האָבען וואָרצלען געשלאָגען געהען אויף און גיעבען אַרוים פרוכט" 18).

דער משורר קלאָגט זיך: „פאַרוואָס, גאָט, שטעהסטו פון דער וויטענס? פאַרוואָס ווערסטו פערהוילען אין שלעכטע צייטען? מיט זיין גאוה פערפאָלגט דער רשע דעם אָרימאַן, זיי ווערען אין זיינע שלעכטע געדאַנקען בעצוואונגען" 19) א. א. וו.; „ביז ווען וועלען די רשעים, גאָט, ביז ווען וועלן די רשעים זיך פרעהען זיי רעדען שלעכטס, זיי טהוען שלעכטס און בעריהמען זיך; דיין פאָלק, גאָט, טהוען זיי פערשטויסען און דיין נחלה — פייניגען; די אלמנה און דעם פרעמדען הרג'נען זיי און יתומים בערויבען זיי; און זיי זאָגען: עס זעהט נישט דער פיהרער און עס קוקט זיך נאָרנישט אום דער גאָט פון יעקב" 20)

אויסער די, געפינען מיר נאָך אַזעלכע, וואָס קלאָגען אויף דער קורצקייט פונ'ם מענשליכען לעבען, אויף זיינע שוואַכע כחות, אויף די יסורים און ביטערנישען, וואָס ער מוז אויסשטעהן אין זיין ביטער יאָהרען: „אַ מענש איז צו ניכטס געגליכען, זיינע טעג זענען, ווי

17] חבקוק א, 13—14; 18] ירמיהו 12, 1—2. 19] תהלים 12;
20] דאָרט 94, 3—4;

אַ פערבייַגעהענדער שאָטען" 21); „אַ מענש—ווי דאָס גראָז זענען זייַנע טעג, ווי אַ בלימעל פון פעלד, אַזוי טהוט ער בליהען: וואָרום אַ ווינטעל איז נאָר פערבייַגעפלויגען און ער איז שוין נישטאָ און זייַן אָרט איז שוין נישט צו דערקענען" 22).

די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג פון דער נאַטור פיהלען אונזערע זעהער, אויך זעהר טיעף: „דער קבר און די עפּנונג פון דר'ערד ווערן קיינמאָל נישט זאַט, דאָס פייער און דאָס וואַסער זאָגען קיינמאָל נישט: גענוג!" און ווען דער אַלטער דיכטער האָט געוואָלט אויסדרוקען די אונגעהויערע מעכטיגקייט פון דער ליעבע, זאָגט ער: „שטאַרק, ווי דער טוידט, איז די ליעבע" 23)

מיר האָבען זאָגאַר גאַנצע צוויי ספרים, וואָס זייער אינהאַלט איז דאָס שלעכטס, וואָס הערשט אין דער וועלט: „קהלת" און „איוב".

דער ספר קהלת איז פול מיט אַ פערביטערטען כעס „אויף אַלע מעשים, וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון", וועלכע זענען נאָר נאַרישקייטען און גייסטיגע מאַטערנישען" 24) אויף דער חכמה אויף דער וויסענשאַפט און אויף דער שמחה זאָגאַר, וואָס „איז אויך גאָרנישט". 25)

די איבערצייַגונג, אַז אַלץ איז גאָרנישט און אַז דאָס שלעכטס אין דער וועלט־אייַנאָרדנונג איז „אַ פעהלער, וואָס קען נישט פערריכט ווערן און אַ חסרון, וואָס קען נישט אויסגעפולט ווערן" 26) ברענגט איהם צו דער פאָלשטענדיגער לעבענס־פייַנדשאַפט („און איך האָב פייַנד געקריגען דאָס לעבען, ווייַל מיך קרענקט אַלץ, וואָס טהוט זיך אָב אונטער דער זון, ווייַל אַלץ איז גאָרנישט און בלויז אַנ'אייַנרעדעניש") 27) און צו אַנ'אַבסאָלוטער פערצווייפלונג, אַזוי אַז ער זאָגט: „און איך האָב מיך אַרומגעזעהען, מיאש צו זייַן אינגאַנצען פון דער גאַנצער מאַטערניש, וואָס איך האָב מיך אָנגעמאַטערט אונטער דער זון". 28)

פון דאָס שלעכטע אין דער נאַטור, פון דער שלעכטסקייט,

21] דאָרט 144, 3; 22] דאָרט 103, 15—16; 23] משלי 27, 20. 24] דאָרט 30, 16; 25] קאַפּיטעל 3, 1; 26] 1, 15; 27] 2 17; 28] דאָרט 20.

וואָס איז ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער גאַנצער וועלט-אײַנאָרדנונג און שלעפּט זיך נאָך נאָך יעדען גוטען טהאַט, נאָך יעדע ערשײַנונג, נאָך יעדען גענוס, פערגעניגען און בעגעהר, — ווענדעט זיך קהלת אום צו דער געזעלשאַפטליכער, צו דער מאָראַלישער שלעכטקײַט, צו די אַלע צרות און וועהטאָגען, וואָס איין מענש שטעהט אוים פון צווייטען, פון נאָך אַזאַ מענשען, ווי ער. „און איך האָב ווידער געזעהען די אַלע רויבערײַען, וואָס קומען פאָר אונטער דער זון. אָט זענען די טרעהרען פון די בערויבטע און קיינער טרייסט זיי נישט, אָט זענען די געפאַלענע פונ'ם רויבער'ס כח און קיינער טרייסט זיי נישט; און איך זאָג, אַז בעסער איז די טוידטע, וועלכע זענען שוין לאַנג געשטאָרבען, פון די לעבענדיגע, וועלכע לעבען נאָך; און בעסער פון זיי ביידען איז דעם, וועלכער איז גאָר נישט געבוירען, ווער עס האָט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון", 29).

וויפיעל גאַל ביטערניש פיהלט זיך אין די דאָזיגע עטליכע שורות!

און אַזוי קלאָגט ער זיך ווידער און ווידער אויף יעדע טהאַט וואָס ווערט אָבגעטהון אונטער דער זון, ווען איין מענש געוועלטיגט איבערן אַנדערן, איהם שלעכטס צו טהון" 30), און מיט פערשידענע פאַקטען און אַרגומענטען בעשטעטיגט ער די קורצע אָבער שטאַרקע און מעכטיגע ווערטער, וואָס ער האָט אַוועקגעשטעלט אינ'ם אָנהויב פון זײַן ווערק: ניכטס ניכטס, זאָגט קהלת, ניכטס מיט ניכטס, אַלץ איז ניכטס!

און נישט דײַן געקינסטעלטער און נישט דײַן געמאַכטער איז דער דאָזיגער פעסימיזם, — ווי עס וויל האָבען איינער פון די פראַנצויזישע פאָרשער (קאַראָ) — נאָר אַ אמת'ער, אַ טיעפער. ער זעהט אין קהלת'ן בלויז אַ ספּלין-קראַנקען, בלויז אַ מענשען, וואָס די פערשידענסטע פערגניגענס האָבען זיך איהם שוין צוגעגעסען, וואָס זוכט זיך עפּעס נײַע אינטערעסען און געפינט נישט, און פון צופיעל קלערען פון גלייכגילטיגקייט

29] 4, 1—3; 30] 8, 9.

און פוסטקייט, פון דער בטלנות, וואָס ברענגט צו, נאַרעשע זינד„—קומט ער צו פערצווייפלונג און געפינט אַ מין בעפריעדיגונג אין דער זעלביגער פערצווייפלונג גופיא, אין זיין קלאָגען זיך און אין די מוסר-דרשות, וואָס ער דרש'ענט פאַר אַלעמען.

ס'איז אָבער גענוג איבערצולייענען אויפמערקזאַם בלויז נאָר די עטליכע אויבענגעבראַכטע ציטאַטען, אום איינצוזעהען, אַז דער פעסימיזם פון קהלת איז טיעף און דורכדרינגענד ביז'ן תהום אָדער, ווי אונזערע קדמונים האָבען זיך אויסגעדריקט: —„אַז ער (קהלת) האָט געוואָלט פערמאוסען די גאַנצע וועלט שעפּפונג", (כל מעשי בראשית).

אַז דער יסוד פון קהלת איז דער פעסימיזם אָדער, ריכטיגער געזאָגט, דער בודדיזם — דאָס האָט גוט פערשטאַנען אויך ד"ר ש רובין און האָט עס גאַנץ אויספיהרליך ערקלערט. ער האָט אָבער געפונען פאַר נויטיג צוצוגעבען דאָ נאָך צוויי אנטייל נעהמער, איינעם אַ „פרוש" און דעם אַנדערן אַ „צדוקי" פון וועלכע יעדערער האָט בעזונדער עפּעס צוגעגעבען צו דעם ספר לויט זיינע אַנשויאונגען.

אויף וויפיעל איך געפין איז דאָס אָבער אינגאַנצען איבעריג. און נאָך מעהר איבריג איז איינצוטיילען דעם גאַנצען ספר אין פערשידענע טיילען מיט גאַנץ זעלבסטשטענדיגע אַנשויאונגען, ווי עס האָט געטהאָן איינער פון די קהלת-ערקלערער. אריינדרינגענדיג טיעפער אין דעם ווערק איז גאַנץ לייכט צו זעהן, אַז די פערשידענע סתירות אין איהם שטאַמען איי-גענטליך פון איין מקור — פון דער הנחה אַז אַלץ איז ניכטס, וואָרום ווירקליך: ארויסגעהענדיג פון דעם שטאַנדפונקט, „אַלץ איז ניכטס, קען דער מענש קומען אַמאָל צו דעם בעשלוס, אַז „עס גיט נישט קיין בעסערעס פאַר'ן מענשען, ווי פרעהען זיך און אויסזויגען יעדען פערגניגען פון לעבען, ווי עס זאָגען די עפּיקורעער, ווייל סיי-ווי-סיי וועט קיינער דעם מענשען נישט אָבצאָהלען פאַר זיין צער און טרויער; און אַמאָל ווידער, פערקעהרט, צו אמת'ער פרומקייט: אויב אַלץ אין לעבען איז גאָרנישט, איז דאָך די פרומקייט פאָרט אונפערגענגליך, און אויב אַלע תענוגים פון לעבען זענען בלויז, נאַרעשע איינרעדענישען, איז גאָט דאָך אַלמעכטיג און בארימהערציג, און אויב דעם

מענשען בלייבט גארנישט „פון זיין גאנצער מאטערניש, וואס ער מאטערט זיך אונטער דער זון“, בלייבט דאך איהם יא עפעס „אין דעם, וואס איז העכער פון דער זון“.

פאסקאל איז געקומען צום גלויבען נאכדעם, ווי ער האט איבערגעלעבט א ביטערע פערצווייפלונג בנוגע צו אלע לעבענס-ווערטען; לעאפארדי איז געווען א גלויבענדער פעסימיסט פריהער, איידער ער איז געווארען פריי אין זיינע פעסימיסטישע איבערצייגונגען; טאלסטאי איז געקומען צו זיין טיעפען גלויבען, ווייל ער האט זיך מיאש געווען פון דער מעגליכקייט פערזענליך גליקליך צו זיין, ווי ס'איז קלאר צו זעהען אין זיין „ודוי“ און אין זיינע לעצטע ארטיקלען. אממערסטענטייל אבער קומט דער פערצווייפעלטער צו דעם בעשלוס, אז בעסער פון דעם און פון דעם איז „יענעם, וואס איז נישט געבוירען, וואס האט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וועלכע טהוען זיך אב אונטער דער זון“; אז ס'איז בעסער צו געהן אין א טרויער-הויז, איידער צו געהן אין א מאלצייטס-הויז, אז „וואס מעהר חכמה, אלץ מעהר פערדרוס“ און אז „אלץ איז נארנישט און א נארישע איינרעדעניש“.

און איוב, בעטראכטענדיג איהם אויפמערקזאם אהן א שום פאראורטייל און זיך בעפרייענדיג פון די אלע פוסטע חקירות און נארישע פלוידערייען, מיט וועלכע מיר האבען זיך אנגעלייענט וועגען איהם אין פערשידענע ספרים, זעהען מיר אין איהם א מענשען א צדיק, וואס איז אין זיין גאנצען לעבען איין פערברעך נישט בעגאנגען, נישט אין געדאנק און נישט אין דער פראקסיס, און איז פון דעסטוועגען פארט געפייניגט געווען פון גאט און געפלאגט מיט די ביטערסטע צרות.

ער איז דער זעלביגער איוב פון אנהויב ביז'ן סוף. ער גלויבט די גאנצע צייט אין גאט, און אפילו בשעת ער זאגט ארויס זיינע שטארקסטע און ביטערסטע טענות בויגט ער אויך דעם קאפ פאר דער געטליכער מאיעסטעט. ער איז נישט קיין כופר. ער האט בלויז טענות צו גאט, און זיינע טענות זענען ביטער און שארף. ער אליין איז דורכגעדרונגען מיט עהרליכקייט און גערעכטיגקייט, דעריבער פאדערט ער גערעכטיגקייט אויך פון דעם העכסטען ריכטער; ער אליין ווייסט נישט פון

קיין נשיאות פנים, דעריבער פאָדערט ער אויך פון דעם העכסטען איבער אַלע העכסטע אַ אורטייל אָהן קיין נשיאות פנים. די חברים, מיט וועלכע ער דיספוטירט, האַלט ער פאַר גאָטס חונפים: זיי גלויבען אויך, זיי זענען אָבער נישט אַזוי פריי אין גייסט און ניט מוטהיג גענוג, און דעריבער בעמיהען זיי זיך גערעכט צו מאַכען גאָטס מעשים מיט אַלע מיני סאָפיזמען, וואָס זענען נאָר מעגליך, עהנליך צו די סאָפיזמען פון די שפּעטערדיגע אָפּטימיסטען. ער גלויבט באמת מעהר פון זיי און דער גערעכטיגקייט פון דעם העכסטען הערשער, ער וויל אָבער זיך נישט נאַרען און וויל אויך דעם **אמת** ביי זיך נישט **בעהאַלטען**.

אמת, גערעכטיגקייט און עהרליכקייט וויל **ער אַרום** זיך זעהען, און זעהט — אונגערעכטיגקייט און פערברעכען; ער וויל אין דער וועלט גוטס זעהען, און זעהט — שלעכטס; ער וויל דעם גליק פון דער וועלט פיהלען, און פיהלט — איהר אונגליק; ער וויל גלויבען אין אַ גוטען, באַרימהערציגען גאָט, וואָס שאַפט נאָר גוטס און אַלץ, וואָס קומט אַרויס פון איהם איז גוט, און זעהט פאַר זיך — אַ אונאָרדנונג, אַ הפקר־וועלט. געוואַלט־טהאַטען פון איין מענשען איבער'ן אַנדער'ן, שלעכטס, צרות און אַלע מיני וועהטאָגען. ער איז דעריבער עמפּערט און איז אין כעס, — דאָס איז דער צאָרן פון יעדען עהרליכען מענשען, וואָס קען קיין אומרעכט נישט צוזעהען.

ער פיהלט שטאַרק ניט נאָר זיין אייגענע בעליידיגונג, נאָר אויך די בעליידיגונג פון אַלע תמימים און צדיקים, וואָס שטעהען אויס אָרעמקייט און שאַנדע, צרות און אָנשיקענישען, און דעריבער שרייט ער מיט שוים אויף די ליפּען; דעריבער האָט זיין צאָרן פאַר זיך קיין גרענעץ און קיין אָבהאַלט נישט און פון זיין מויל רייסען זיך עזותדיגע ווערטער אַרויס געגען דעם גאָט איבער אַלע געטער.

ער איז זיכער ביי זיך, אַז ער פאָדערט בלויז אַ בעפרידיגונג פאַר דער בעליידיגונג פון דער גערעכטיגקייט, און דעריבער איז ער אַזוי אויפגעבראַכט אויף זיינע חברים, וועלכע קוקען אויף איהם, ווי אויף אַ זינדיגען, ווי אויף אַ פערברעכער. ער בעמיהט זיך זיי אויפצו־ווייזען, אַז ער איז שטענדיג געגאַנגען אין די וועגען

פון עהרליכקייט און גערעכטיגקייט און האט קיינמאל נישט גע־זינדיגט, און זיי ווייזען איהם אויף, אז ער איז יא זינדיג, ווארום ווען נישט — פארוואס האט איהם גאט אזוי גע־שטראפט ? ! . . .

זיי ווילען דעם אמת נישט פערשטעהן. דער פחד פאר'ן שטארקען גאט דערשטיקט אין זיי יעדען פרייען געדאנק. זיי זענען געטריייע שקלאפען פון גאט, אבער אונגעטריי דעם אמת. אויך ער איז גאט'ס קנעכט, זיין ליעבע צום אמת און צו דער גערעכטיגקייט איז אבער אזוי שטארק, אז ער פערגעסט אינגאנצען זיין שרעק און פאדערט גערעכטיגקייט פון יענעם אייביגען ריכטער, וועלכער האט יעדע סעקונדע די מעגליכקייט ביי איהם דאס לעבען אוועק צו נעהמען. ער געדענקט גוט זיין עהרליכקייט און זיין גערעכטיגקייט און זיין פיין און זיינע פלאגען און געדענקט אויך אלע אנדערע תמימים און צדיקים און זייער פיין און זייערע צרות, און גלויבענדיג פעסט אז אלץ איז פון גאט, פאדערט ער גאט אליין צום משפט און וויל מיט איהם אוכוח האבען.

און ענדליך הערט זיך גאט צו צו דער שטימע פון זיין קנעכט און ווייזט זיך איהם אין שטורם; ער ווייזט זיך איהם אין זיין גאנצער פראכט און שענקייט, און ווייזט איהם אויס אלע זיינע גרויסקייטען און גוטסקייטען, און ווייזט איהם די אלע מערקווירדיגקייטען און וואונדערבארע ערשיינונגען פון דער נאטור, די אלע ריעזען־קראפטען, אויף וועלכע די וועלט האלט זיך אויף, די אלע זאכען, וואס זענען בעהאלטען און פערבארגען אינ'ם תהום פון דעם קאסמאס, און ערקלערט איהם, אז א סך, א סך זאכען מוזען אייביג פערבארגען און בעהאלטען זיין פון דעם מענשליכען בליק און פון דעם מענשליכען פערשטאנד און אז ער, דער מענש, קען דעריבער נישט וויסען די וועגען פון גאט'ס הנהגה.

איוב בויגט איין דעם קאפ פאר דער גרויסקייט פונ'ם בעשעפער און—שווייגט; ער ווערט אונטערטהעניג אבער נישט איבערצייגט. ער זאגט נישט אין זיינע לעצטע ווערטער, אז ער האט זיך איבערצייגט אין גאטס עהרליכקייט, נאר: איך האב מיך בעדאכט, דען איך בין שטויב און אש.

דער לעצטער געדאַנק איובס איז דער זעלביגער, וואָס ירמיהו׳ס: „איך ווייס, אָ גאָט אַז נישט אַ מענש קען צו זיינע וועגען צוקומען, אַז ניט אַ מענש קען צו זיינע טריט צו־פּאַסען זיך. —"

נאָך די אַלע טענות זאָגט גאָט צו איוב׳ס חברים: „ווייל איהר האָט צו מיר נישט גערעדט אַזוי אויפריכטיג, ווי מיין קנעכט איוב". דער געדאַנק פון דעם פּסוק איז דער, וואָס אונזערע קדמונים האָבען אין איהם אַרויסגעפינען; „אַ מענש איז נישט פעראַנטוואָרטליך פאַר דאָס, וואָס ער רעדט, ווען איהם טהוט וועה".

ווען דער מענש קוקט זיך צו צו די אַלע אונאָרדנונגען וואָס הערשען אין דער וועלט; ווען דער מענש זעהט, ווי די צדיקים מאַטערן זיך און די רשעים באָדען זיך אין גליק און פערגניגען; ווען ער בעטראַכט גוט די אַלע רציחות, עולות און אונגערעכטיגקייטען, וואָס טהוען זיך אָב טאָג־טעגליך אין פערשיעדענע פאָרמען, — שיקט זיך נישט, איהם צו זאָגען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שען.

„טרייסט נישט קיינעם, ווען זיין טוידטער ליעגט פאַר איהם" און בעמיה דיך נישט איינצורעדען דעם מענשען, אַז אַלץ איז גוט און ריכטיג דאַן, ווען ער אַליין פיהלט דעם ביטערן טעם פון שלעכטס. ס׳איז אַ פערברעך, אַוועקצורויבען פונ׳ם מענשען דאָס רעכט, ווענינגסטענס, זיך צו קלאָגען אויף די צרות — אָפט ברענגט דאָס קלאָגען זיך אַ געוויסען פערגניגען און מאַכט לייכטער די וואונדען פון האַרצען.

פון די פערביטערטע פּראָטעסטען פון ספר „איוב" און פון די שטאַרקע טענות פון די נביאים זעהען מיר, אַלזאָ, אַז בכלל האָבען זיי גאַנץ טיעף געפיהלט די שלעכטע זייטען פון דער וועלט־הנהגה און גוט פערשטאַנען, אַז אַ סך, אַ סך זאַכען זענען געטהון געוואָרען אַזעלכע, וואָס האָבען נישט געדאַרפט געטהון ווערען און פערקעהרט ווידער — נישט געטהון געוואָרען, האָטש זיי האָבען יאָ געדאַרפט געטהאָן ווערען.

זאָגען, אַז די גרונד־אידעע פון יודענטום איז דער אַבסאָלוטער אָפּטימיזם, הייסט פּשוט — זיך טועה זיין, דאָס

יודענטום אינ׳ם פאָלקסטימליכען, נאַציאָנאַלען, תורה׳דיגען זין — איז טאַקע אָפּטימיסטיש. אויף אַזוי פיעל איז שאָפּענהויער גערעכט. וואָס ס׳געהערט אָבער צונ׳ם יודענטום אינ׳ם העכערען, מאָראַלישען זין, אינם נביאי׳שען זין, — איז עס אַזוי ווייט פון אַבסאָלוטען אָפּטימיזם, ווי עס איז ווייט אויך פונ׳ם אַבסאָלוטען פּעסימיזם.

ס׳איז נישט צו לייקענען, אַז די אינדיאַנער האָבען אַ סך טיעפער אַלם די יודען בעגריפען די גרויסע קראַפט פון דאָס שלעכטע אין דער וועלט, די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג און פון די אונענדליכע ענדערונגען און איבערגאַנגען, וואָס הערשען אין דער נאַטור; אין אַ בעדייטענדער מאָס האָבען דאָס אָבער יודען אויך געפיהלט און פערשטאַנען, און דער אונטערשיעד צווישען אָט די ביידע גרויסע פעלקער פון אַלטערטום בנוגע צו דער פראַגע בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס די ערשטע האָבען פון זייערע פּעסימיסטישע אַנשויאונגען אַזעלכע געוויסע פאָלגען אַרויסגעצויגען, און די לעצטע—גאַנץ אַנדערע. אונזערע נביאים האָבען זיך געקלאָגט אויף דער שלעכטער הנהגה פון דער וועלט, זיי האָבען אָבער געגלויבט, און טיעף געגלויבט אין דער געטליכער מאַכט. מעג דאָס לעבען זיין גוט אָדער שלעכט—ס׳איז דאָך פון גאָט געגעבען. און דער מענש דאַרף לעבען, דאַרף גוטס טהון. אַלץ אויסבעסערן און נאָכזעהען זיינע מעשים, זייער טיעפער גלויבען האָט זיי געגעבען די קראַפט און דאָס גערולד אַלץ אַריבערצוטראָגען, אַלץ אויסצושטעהן. זיי קלאָגען זיך, האָבען טענות צו גאָט און אין דער זעלבער צייט זענען זיי דורכגעדרונגען מיט דעם שטאַרקסטען גלויבען אין איהם.

גערעכט ביזטו, גאָט, אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן" — טענה׳ט דער נביא. „גערעכט ביזטו, גאָט— אין דעם קען דער נביא נישט צווייפלען, חאָטש ער זעהט מיט די אויגען, אַז די רשעים זענען גליקליך, ווייל דאָס געפיהל פון דער מאָראַלישער נויטווענדיגקייט, אַוועקצוזעצען דער גערעכטיגקייט אויפן כסא הכבוד, האָט איבער איהם מעהר מאַכט, ווי דאָס וואָס ער זעהט מיט זיינע אייגענע אויגען; „אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן"—שרייט אָהן אַ שום געפיהל פון מורא די אונטערשטע (מענשליכע) גערעכטיגקייט צו דער אויבערשטער (געטליכער)".

אַזוי זאָגט אויך חבקוק: דו מיט די ריינע אויגען, וואָס קענען קיין שלעכטס ניט צוזעהען און קיין עולה נישט פּערטראָגען—פאַרוואָס קוקסטו דיך צו צו די פערדעטער, פאַרוואָס שווייגסטו, ווען דער רשע שלינגט איין דעם עהרליכערען פון איהם". אין דער זעלביגער ציים, ווען ער קלאָגט זיך: „פאַר וואָס קוקסטו דיך צו די פערדעטער", גלויבט ער אין דער אַלמאַכט פון „דעם מיט די ריינע אויגען".

און ווי עהרליך־שען האָבען אויסגעדריקט די זעלביגע מיינונג אונזערע קדמונים, דערצעהלענדיג בתמימות, אַז די לעצטע נביאים האָבען נישט געזאָגט (צו גאָט): „דער שטאַרקער און דער פאָרכטיגער (הגבור והנורא)", ווייל זיי האָבען געפרעגט: „וואו זענען זיינע שטאַרקייטען, וואו זענען זיינע שרעקליכקייטען?" „זיי זענען איבערצייגט געווען אין גאָט, אַז ער איז אמת, דעריבער האָבען זיי איהם נישט גענאַרט (נישט גע'חנפ'הט)!"

און ווען מיר דרינגען אַריין טיעפער אין די פּסיכאָלאָגישע סבות, וואָס האָבען אַרויסגערופען דעם אונטערשיעד צווישען די וועלט־אַנשויאונגען פון דעם אינדישען און דעם יודישען פאָלק, געפינען מיר, אַז זיי זענען ענג פערבונדען מיט דעם כאַראַקטער פון די ביידע פעלקער. דאָס אינדישע פאָלק איז געווען אַ פאָלק פון בעאָבאַכטער. די זעלביגע טיעפע בעאָבאַכטונג פון אַלע נאַטור־ערשיינונגען, וואָס האָט זיי געבראַכט אין דער אוראַלטער צייט צו דער פערגעטערונג פון אַלע נאַטורקרעפטען; די זעלביגע בעאָבאַכטונג, וואָס אַ דאַנק איהר איז פאַר זיי שפּעטער די גאַנצע וועלט פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין מאַיעסטעטיש־הייליגער געטליכקייט, מיט וועלכער זיי האָבען זיך בעמיהט צו פעראייניגען און צונויפצוגיסען,—אָט די זעלביגע בעאָבאַכטונג האָט זיי שפּעטער געבראַכט צו דעם געדאַנק, אַז דאָס לעבען פון דעם איינצעלנעם אינדיווידואום בעשטעהט אינגאַנצען פון נאַרישע איינבילדונגען, צרות און אָנשיקענישען און דאַרף דעריבער פערשלונגען ווערן אין דעם וועלט־נישט, אין דער אַלגעמיינער פערניכטונג. די מאַלערישע נאַטור פון אינדיען, איהרע ריזען־הויכע בערגער, איהרע שטורמיש־ברויזענדע טייכען, די רעגעל־לאָזיגקייט פון אַלע איהרע נאַטור־כחות און די פערפלייצענדע פערניכטונג, וואָס זיי ברענגען מיט זיך,—דאָס אַלץ האָט דעם אינדיער סוף כל סוף געבראַכט

צו דעם געדאַנק, אַז דעם מענשענ'ס כחות זענען געאָרנישט אין זיין קאַמפף מיט דער נאַטור, מיט די שטערונגען און שטרויכלונגען, וואָס זי ברייטעט איהם פאָר אויף יעדען טריט און שריט, מיט דער אַלגעמיינער, אַבסאָלוטער פערניכטונג.

די אינדיאַנער האָבען גוט פערשטאַנען דעם הויכען ווערט פון יענער נשמה, וואָס דערקענט זיך אַליין, און אַלע איהרע טיַיערע גייגענשאַפטען, און עס האָט זיי דאָס האַרץ וועה געטאָן צוזעהענדיג, ווי אויך זי מוז זיך אונטערגעבען דער בלינדער נאַטור און די מעשים, וואָס טהוען זיך אָב אין איהר אָהן אַ שום רעכנונג און אָהן וועלכען ס'איז זין.

זיי האָבען דעריבער פיינד געהאַט און פעראַכטעט דאָס גאַנצע לעבען, מיט זיין טומעל און מיט זיינע אינטערעסען, און בעשלאָסען, אַז דער מענש דאַרף זעהען זיך בעפרייען פון דעם אַלעם, און אַז דאָס קען ערדייכט ווערן מיט דעם אויסרייסען פון האַרצען אַלע תאוות און בעגעהרען. דאָס וועט איהם מציל זיין פון אַלע אכזריות'ען פון דער נאַטור, וואָס איז אויך אימשטאַנד צו קעמפפען נאָר מיט דאָס עקסיסטירענדע, פערהאַנענע, אָבער נישט דערמיט, וואָס איז ניכטס. דאָס אַבסאָלוטע נישט־זיין איז ביי זיי דעריבער מיט דער צייט פערוואַנדעלט געוואָרען אינ'ם סימבאָל פון אַבסאָלוטען גליק.

און נאָך וואָס: דאָס אינדישע פאָלק איז געוועזען אַ פאָלק פון פאָעטען. די פאָעטישע אַנשויאונג פון דעם פאָלק האָט זיך שטאַרק ענטוויקעלט אַ דאַנק די בראַמאַנען און האָט ערדייכט די העכסטע מדרגה דורך בודדאַ'ן. בודדאַ איז דער גרעסטער דיכטער פון אינדיען, און ס'איז נישטאָ נאָך אַ מענש, וואָס זאָל האָבען אַזוי טיעף געפיהלט דעם וועלט־שמערץ, ווי בודדאַ. ער איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער רחמנות צו יעדען וועזען, וואָס לעבט אויף גאָטס וועלט, און נאָר אַזעלכע, וואָס האָבען אַליין אין זיך קיין פאָעטישען פונק נישט, קענען זאָגען אַז „נעבען בודדאַ'ן איז זעהר קאַלט". קאַלט איז דיר נאָר, ווען דו געפינסט דיך אין דער נאָהנטקייט פון אַ מענשען, וואָס פיהלט נישט דיינע ליידען און וועהטאָגען, אָבער נישט נעבען אַ מענשען, וואָס פיהלט דעם מינדעסטען פיין דיינעם און ליידט מיט מיט דיר צוזאַמען. נאַרעשע טרייסט־ווערטער זענען ביטערער פון דעם ביטערסטען אמת.

ס'איז שווער צו הערען פון אַ מיט־מענשען אַזעלכע ווערטער, ווי: „איך בין גליקליך, און דו—עלענד און אונגליקליך!" דאַגעגען אָבער איז דעם ווירקליך עלענדען אונגעוועהנליך אַנגענעם צו הערען פון אַ צווייטען מענשען: „איך בין עלענד! און דו ביזט אויך עלענד! אַלע מענשען זענען עלענד! יעדעם לעבענדיגע וועזען ליידט און פּלאָגט זיך! קום, לאָמיר צוזאַמען זוכען עפּעס אַ מיטעל, זיך צו בעפרייען פון אונזערע ליידען!"...

ווען מיר לייענען די געזעצגעבער פון די אַנדערע מזרח־פעלקער פיהלען מיר, אַז זיי הויבען זיך אויף איבער אונז, אַז זיי קוקען אויף אונז פון אויבען אַראָב און מיט פעראַכטונג; ווען מיר נעהמען אָבער לייענען בודדהאַ'ן, דערפיהלען מיר גלייך, אַז דאָס איז אונזערער אַ ברודער, אַז ער דרינגט אַריין אין די טיעפענישען פון אונזער האַרצען, אַז ער לעבט אַליץ איבער מיט אונז צוזאַמען, ליידט מיט מיט אונז און זוכט צוזאַמען מיט אונז עצות און תחבולות!...

ביי דעם אינדישען פאָלק איז די איינבילדונגס־קראַפט געוועזען אונגעוועהנליך שטאַרק ענטוויקעלט, און דער, וואָס זיין פאַנטאַזיע וועבט איהם לייכט אוים לעבענדיגע בילדער, ליידט אַ סך מעהר פון דעם, וואָס בעזיצט אַ שוואַכע פאַנטאַזיע.

דער מענש, וואָס איז בעגאַבט מיט אַ לעבעדיגער פאַנטאַזיע שטעלט זיך פאָר אין העלע פאַרבען די אַלע געשעהענישען, וואָס ער האָט איבערגעלעבט און איז אימשטאַנד איבערצולעבען, און ער פיהלט דעריבער שטאַרקער די אַלע איינצעלנע אונגליקען, וואָס בעהעפטען זיך מיט דעם אַלגעמיינעם!

אָט, לאָמיר נעהמען צום ביישפּיעל אַזאַ פאַל: איינער איז רייך געוועזען און פעראָרעמט געוואָרען. דער מיט דער שוואַכער פאַנטאַזיע זעהט אין דעם בלויז דאָס אַלגעמיינע—רייכטום און אָרימקייט. ער ווייס אויך, אַז עשירות איז גוט און אָרעמקייט—שלעכט; ער זעהט אָבער אין דעם בלויז איין איבער־גאַנג פון גוטס צו שלעכטס. דער מיט דער שטאַרקער פאָרשטעלונגס־קראַפט שטעלט זיך אָבער גלייך דערמיט פאָר אויך: ערניעדריגונג און הכנעה, חרפּות און בעליידיגונגען, דעם פערראַט פון פאַלשע גוטע פריינד, דעם צער פון די אמת'ע, די פערשוואונדענע האָפנונגען, די ליידען פון דער פאַמיליע, אַלע מיני נויטען, אַלע מיני קראַנקהייטען און אַלע מיני

אונגליקען. וואס זענען פערבונדען מיט דער ארעמקייט.

דאס זעלבע איז אויך מיט יעדען אנדערען צופאל — די רייך ענטוויקעלטע פאנטאזיע פערגרעסערט דעם מענשענס צער און זיינע ליידען. ס'איז דעריבער לייכט צו פערשטעהן, אז אזא פאלק, ווי דאס אינדישע, וואס די פאנטאזיע איז געוועזען ביי איהם אונגעוועהנליך שטארק ענטוויקעלט און האט איהם געהאלפען זיך אויסמאלען די אלע שלעכטע זייטען פון לעבען אין די פינסטערסטע פארבען, — אז אזא פאלק האט געמוזט קוקען אויפ'ן לעבען, ווי אויף א קוואל פון אלע צרות און אונגליקען.

גאנץ אנדערש פון דעם אינדישען איז אבער געוועזען די ענטוויקלונג פון דעם יודישען פאלק. יודען האבען זיך קיינמאל נישט צופיעל פערנומען מיט'ן בעאבאכטען דער נאטור, און די אויסערליכע זייט איהרע האט ביי זיי איבערהויפט א גאנץ קליינע ראליע געשפיעלט. דאס יודישע לאנד האט קיינמאל נישט געהאט אין זיך אזעלכע ענדערונגען און איבערגאנגען, אזא מאלערישע פארבען=פראכט און אזעלכע שטיפעריש=ריעזיגע נאטור=כחות, ווי דאס לאנד פון די אינדיאנער. די פערניכטונג פון דער נאטור האט זיך אין ארץ ישראל אויך אזוי בולט נישט ארויסגעזעהן.

דאס אידישע פאלק, דאס פאלק פון דעם געטליכען סעמיטען=שטאם, האט זיך איבערהויפט פערטיעפט אין זיין אייגענער, אינערליכער נאטור, אין די געפיהלען פון גערעכטיגקייט, עהרליכקייט און ריכטיגקייט. אלע זיינע געדאנקען זענען געוועזען קאנצענטרירט ארום דעם איינציגען פונקט — די בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אנדערען און די בעציהונגען צווישען דעם מענשען און גאט, אלס א וועזען, וואס פאדערט גערעכטיגקייט און עהרליכקייט. דאס פאלק האט זיך נישט פערטיעפט אין דער נאטור, נאר אין דעם מענשען, זיינע טענות צום לעבען און צו דער נאטור געהען ארויס נישט פון זיין בעאבאכטונג, נאר פון זיין מאראלישען געפיהל. נישט דאס שלעכטע אן און פיר זיך ברענגט איהם צו טענות און פרעטענזיעס, נאר די אונגערעכטיגקייט, וואס ס'איז פערהאן אין דעם.

„דער וואס משפט די גאנצע וועלט זאל דען אליין קיין

גע׳רעכטיגקייט נישט אויסאיבען?״ — טענהוט דער יודישער פאָטער און פיהרער צו גאָט. דער פאָטער פון פאָלק איז אויך דער פאָטער פון גערעכטיגקייט. ער איז דער סימבאָל פון דער פאָלקס־נשמה, וואָס קען קיין אומרעכט נישט צוזעהען און ווען די אנשויאונג פון פאָלק בעקומט איהר געניאַלען אויסדריק ביי די נביאים, פערליערט זי אינגאַנצען איהר אָפּטימיסטישען האַראַקטער; זי זעהט, אַז אין הימעל הערשט אויך די זעלביגע אונגערעכטיגקייט, און זי שרייט געוואַלד און פאָדערט דער העכסטער מאַכט אַליין צום משפט!...

די גאַנצע גרויסקייט פון דעם יודישען פאָלק ליעגט אין זיין טיעפען מאָראַלישען געפיהל אין זיין געפיהל פון גערעכטיגקייט און עהרליכקייט, וואָס האָט פאַר זיך קיינע גרענעצען נישט און וויל פון קיינע קאָמפּראָמיסען (פשרות) נישט וויסען. דאָס געפיהל פון דעם מאָראַלען אידעאַל האָט איהם געבראַכט צו האָפנונג, און די האָפנונג — צום לעבען און צו לעבענס־לוסט.

דאָס אידישע פאָלק אין זיין נביאישער אַנשויאונג האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען די גרויסע קראַפט פון דאָס בייזע, פון דאָס שלעכטע, פון די ליידען און פלאָגען, וואָס בעהערשען די גאַנצע נאַטור; עס האָט גוט געוואוסט, אַז דער וועג פון לעבען איז נישט אויסגעבעט מיט קיין רויזען, אַז, „דער רשע רינגעלט אַרום דעם צדיק״, אַז „די וועלט איז איבערגעגעבען אין די הענד פונ׳ם רשע״. האָבענדיג פאַר זיך אַ ערהאַבענעם, הויכען אידעאַל איבער אַלע אַנדערע אידעאַלען, דאָס אידעאַל פון דער אַבסאָלוטער גערעכטיגקייט, האָט עס געקעמפפט מיט די ריעזען פון דער וועלט און איז זיי בייגעקומען, און עס לעבט און עקזיסטירט און קעמפפט נאָך ביז היינטיגען טאָג פאַר זיין עקזיסטענץ.

ג.

די עפּאָכע פון דער משנה און פון תלמוד.

בשעת דער יוד איז געזעסען אויף זײַן ערד האָבען זיך זײַנע אַנשויאונגען אויף גוטס און שלעכטס ביסלעכווײַז ענטוויקעלט ביז זיי האָבען ענדליך אָנגענומען אַ בעשטימטע פאָרם: „גוט" הייסט אַלץ, וואָס פערלענגערט דאָס מענשליכע לעבען אויף דער ערד, און „שלעכט" — יעדע זאַך, וואָס איז מקצר דעם מענשענס לעבען. און אַזוי ווי דאָס געזעלשאַפטליכע געפיהל איז בכלל געווען שטאַרק ענטוויקעלט ביי יודען אין יענע דורות, האָבען זיי געזעהן דאָס גוטע נישט אין דער אריכת ימים פון דעם א י נ צ י ג ע ן א י נ ד י װ י ד ו א ו ם, נאָר אין דער דויערהאַפטיגער עקזיסטענץ פונ'ם ג אַ נ צ ע ן פ אָ ל ק.

די נ ב י א י ם, ווידער, פון יענער צײַט, וועלכע האָבען זיך אויפגעהויבען אין זייערע אַנשויאונגען נישט בלויז איבער ז י י ע ר דור, נאָר אויך איבער פיעל ש פּ ע ט ע ר ד י ג ע תקופות און דורות, אָט די נביאים האָבען פערשטאַנען די בעגריפען „גוטס" און „שלעכטס" בלויז אין מאָראַלען זין. זיי האָבען געמאָסטען יעדע ערשײַנונג נישט לויט דעם מאַטעריעלען נוצען אָדער שאָדען, וואָס זי ברענגט, נאָר לויט דער מאָס גערעכטיגקײַט און זינד, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך. ירמיהו, למשל, בעפאַלט מיט גרויס וואוט די הערשער פון יהודה אין דער צײַט פון מ ל ח מ ה־ברען, בשעת דער אויטאָריטעט פון הערשער איז אין פלוג אַזוי נויטיג; ער האָט זיך ווייניג גערעכענט אויף דערמיט, וואָס זײַנע רעד שרעקען און ענטמוטיגען דאָס פאָלק. וואָס געהט איהם אָן פּאָליטיק דאָרט, וואו ער זעהט גזילה, רויב, און אַלערליי גוואַלד־טהאַטען? דער פּאָליטישער וואוילשטאַנד פון פאָלק איז אין זײַנע אויגען גאָר נישט אין פערגלײַך מיט דער מאָראַלישער הויכקײַט.

דאָס לעבען איז פול מיט צרות, אַנשיקענישען און וועהטאָגען; ווען עס האָט אָבער אין זיך עפּעס אַ הויכען מאָראַלען תכלית, עפּעס אַ הויכען מאָראַלען זין, ווערט עס גוט און אינהאַלטסרײַך; ווירקליך שלעכט איז דאָס לעבען ערשט דאַן, ווען עס האָט נישט

אין זיך קיין שום מאָראַלען תכלית, קיין שום אידעאַל; ערשט דאַן שילט ירמיהו דעם טאָג פון זיין געבוירען, דאַן וויל ער ענטלויפען אינ׳ם וויסטען מדבר, דאַן זעהט ער „די בערג און זיי שטורמען און אַלע היגלען און זיי זענען צופאַלען,״ „און דער מענש איז נישטאָ און אַלע פויגעל פון הימעל האָבען אַוועקגעוואַנדערט!״

יודען זענען פערטריבען געוואָרען פון זייער לאַנד, און נאָכדעם, ווי זיי זענען אויסגעשטאַנען אַ סך ביטערע צרות, האָבען פילע פון זיי זיך ווידער אומגעקעהערט אין זייער היים. זיצענדיג אויף זייער ערד האָבען זיי נאָך אָבער אַלץ נישט אויפגעהערט צו ליידען פון זייערע אַכזריות׳דיגע פיינדער, און פריהער די גריכען און דערנאָך די רוימער האָבען נישט אויפגעהערט דעם יודישען פאָלק די גרעסטע יסורים אָנצוטהון. איין צרה אויף דער אַנדערער, איין אָנשיקעניש אויף דאָס אַנדערע, איין אונגליק אויף דעם אַנדערן און ווידער אַמאָל זיך אַוועקלאָזען וואַנדערן אינ׳ם פינסטערען גלות — דאָס איז דאָס בילד פון יודישען לעבען אין דער צווייטער עפּאָכע פון די הייליגע שריפטען.

די צרות און וואַנדערונגען האָבען אויפגעהויבען דעם יודישען גייסט, האָבען אויסגעלערנט דעם יודען נאָכדענקען און נאָכזוכען, אָבסערווירען און פאָרשען; די פּרימיטיווע אַנשויאונג פון די אַלטע צייטען האָט שוין איצט זייער גייסט נישט בערוהיגט, און פון דער צווייטער זייט זענען זיי דאָך נישט אימשטאַנד געווען זיך אויפצוהויבען ביז דער אַנשויאונג פון דער נבואה, דען „זינט ס׳זענען געשטאָרבען די לעצטע נביאים — חגי, זכריה און מלאכי — איז אָבגעטאָן געוואָרען דער רוח הקדש (הייליגער גייסט) פון יודען״ 2).

אויפהויבענדיג זיך, אַלזאָ, איבער דער פּרימיטיווער פאָלקסאַנשויאונג פון די פריהערדיגע, אַלטע צייטען, האָבען שוין די איצטיגע יודען נישט געקענט זעהען קיין גליק אין דעם מענשליכען לעבען אויף דר׳ערד. די צרות און וואַנדערונגען האָבען זיי געבראַכט צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס מענשליכע לעבען איז פול מיט יסורים און פּיין, און זיי האָבען אָנגעהויבען צו זעהען דאָס גליק אינ׳ם

לעבען, וואס קומט נאכ'ן טוידט. די וועלט (עולם הזה) איז פערוואנדעלט געווארען אין א פארהויז צום סאלאן — יענע וועלט (עולם הבא) 3). דער דאזיגער געדאנק האט זיך כסדר ענטוויקעלט און ענדליך האבען זיי שוין ערקלערט, אז „למען ייטב לך" (אום עס זאל דיר גוט זיין) — מיינט מען: אויף יענער וועלט, וואס איז דורכאויס „גוטס", און „למען יאריכון ימיך" (אום דו זאלסט לאנג לעבען) — מיינט מען: אויף יענער וועלט, וואס איז אונענדליך 4). און „דו האסט נישט קיין איין מצוה אין דער תורה, פאר וועלכער עס ווערט צוגעזאגט שכר, וואס דערביי זאל ניט זיין אויך תחית המתים" 5), און דעם פסוק: „וחי בהם" זעצט אונקלוס איבער „צום אייביגען לעבען".

די ענטוויקלונגס־ארט פון דעם דאזיגען געדאנק זעהען מיר אין דעם מאמר פון תלמוד:

ווען אחר *) האלט דרש'ענען דעם פסוק, ווי ר' יעקב זיין אייניקעל (וועלכער האט געדרש'ענט: „למען יאריכון ימיך" — אויף יענער וועלט, וואס איז אונענדליך לאנג), וואלט ער נישט געזינ־דיגט. וואס האט ער געזעהען? אנדערע זאגען: ער (אחר) האט געזעהען אזא צופאל **); און אנדערע זאגען: ער האט געזעהען

---

*) דער בעוואוסטער תנא אלישע בן אבויה, וועלכער איז א מין גנעס־טיקער געווארען און האט אבגעקעהרט פון דער תורה, ווערט גערופען אויך „אחר" (איין אנדערער), וויל ער איז איין אנדערער געווארען.

**) ווי דער, וואס איז דארט אין תלמוד געבראכט: איין פאטער שיקט זיין זוהן ברענגען איהם פויגעלעך. דער זוהן שטייגט הויך, דערלאנגט די פויגעלעך און טהוט, ווי אין דער תורה שטעהט: די מוטער שיקט ער אוועק און די קינדערלעך נעהמט ער זיך ער איז אלזא מקיים צוויי גרויסע מצוות מיט אמאל: „כבוד אב" און „שילוח, הקן" פאר וועלכע עס ווערען צוגעזאגט אין דער תורה „אריכת ימים". דער זוהן וויל אראב, פאלט און ווערט גע'הרג'עט. וואו־זשע איז זיין „אריכת ימים"?

די צונג פון ר׳ חוצפית דעם „מתורגמן“ *) 6)

מיר זעהען אלזאָ, אַז די צרות און אונגליקען ברענגען צו סקעפּטישע געדאַנקען פון איין זייט און צו אַזעלכע דרשות, ווי די אויבענגעבראַכטע — פון דער אַנדערער זייט. ס׳איז שוין ממילא דעריבער קיין וואונדער נישט וואָס „דער, וועלכער זאָגט, אַז תחית המתים שטאַמט נישט פון דער תורה“, ווערט גערעכענט צווישען יענע, וועלכע „האָבען נישט קיין חלק לעולם הבא 7).

דאָס דאָזיגע גלויבען אין השארת הנפש און אין תחית המתים האָט אָבער אויך נישט בעפריעדיגט דעם גייסט פון יענע תמימים, וועלכע האָבען אַליין געוואוסט, אַז זיי זענען ריין פון יעדען חטא און פערברעך און דאָך איז אויסגעגאָסען אויף זיי גאָט׳ס צאָרן און זיי שטעהען אויס אַלערליי אָרעמקייטען און ליידען, צרות און וועהטאָגען. אמת טאַקי: גאָט בעלויהנט פאַר די מעשים טובים ערשט אויף יענער וועלט; אמת טאַקע: „אויף דער וועלט איז קיין שכר מצוה נישטאָ“, און די מצוות זענען געגעבען געוואָרען „היינט זיי צו טאָן און מאָרגען אָבצונעהמען דעם שכר פאַר זיי“ 8); פאַרוואָס אָבער ווערען געשטראָפט יענע צדיקים, וועלכע האָבען קיינמאָל אין זייער לעבען נישט געזינדיגט? מילא, דער שכר ווערט זיי נישט אָבגעגעבען אויף דער וועלט, אָבער פאַרוואָס קומט זיי נאָך אַן׳עונש?

די דאָזיגע אייביגע, גרויסע פראַגען האָבען די בעלי המשנה און די בעלי התלמוד געפּרובט פערענטפערן אויף פערשידענע אופנים. און דער תמצית פון די געדאַנקען, מיט דער הילף פון וועלכע זיי האָבען געהאָפט צו פערגלעטיגען דעם שאַרפען קאָנטראַסט צווישען זייער אינערליכער איבערציינגונג פון איין זייט און די אויסערליכע לעבענס־פאַקטען פון דער אַנדערער זייט, — זיינען נאָך מיין מיינונג, די דאָזיגע צוויי מאַמרים:

---

*) ער האָט געזעהען, ווי די יודישע פיינד האָבען ביי ר׳ חוצפית המתורגמן (וועלכער פלעגט ערקלערען די רעד פון די תלמידים) די צונג אָבגעשניטען און אָט די צונג האָט זיך אין מיסט געוואַלגערט. האָט אלישע־אחר אַזוי געזאָגט: אַ צונג, וואָס האָט פערעל געשאָטען, זאָל זיך איצט אין מיסט אַרומוואַלגערן?

א) „ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אָן אויף איהם יסורים, זאָל ער נאָכזוכען אין זיינע מעשים (צו ער האָט ניט עפּעס געזינדיגט), ווארום עס שטעהט געשריבען: „לאָמיר נאָכזוכען אונזערע וועגען און זיי אויספאָרשען"; ווען ער האָט נאָכגעזוכט און נישט געפונען (קיין זינד), זאָל ער עס אָנהענגען אָן דעם זינד פון בטול תורה, ווארום עס שטעהט געשריבען: וואויל איז דעם מענשען, וואָס גאָט טהוט איהם שטראָפען און פון דיין תורה מהוסטו איהם לערנען; און אויב ער האָט שוין דאָס אויך געטאָן און דאָך נישט געפונען — איז עס אַ סימן, אַז דאָס זענען יסורים של אהבה, דען עס שטעהט געשריבען: „דעם, וואָס גאָט האָט ליעב, שטראָפט ער." 9)

ב) „רב יוחנן האָט געזאָגט אין רב יוסי'ס נאָמען: דריי זאַכען האָט משה געבעטען פון גאָט ברוך הוא און ער האָט זיי איהם געגעבען א. א. וו.; ער האָט געבעטען, איהם צו ערקלערן די דרכים פון הקדוש ברוך הוא, און ער האָט עס איהם נאָכגעגעבען. ווארום עס שטעהט געשריבען: „מאַך מיר וויסען דיינע וועגען." ער האָט זיך אָבגערופען צו גאָט: „רבונו של עולם, פאַרוואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט אַ צדיק אַזעלכער, וואָס איהם איז גוט און אַזעלכער, וואָס איהם איז שלעכט; אַ רשע אַזעלכער, וואָס איהם איז גוט און אַ רשע אַזעלכער, וואָס איהם איז שלעכט? האָט איהם גאָט געזאָגט: דער צדיק, וואָס איהם איז גוט, איז אַן'אמת'ער, אַ גאַנצער צדיק, און דער צדיק, וואָס איהם איז שלעכט איז נישט קיין גאַנצער צדיק; דער רשע, וואָס איהם איז גוט, איז נישט קיין גאַנצער רשע, און דער רשע, וואָס איהם איז שלעכט, איז אַ גאַנצער רשע. און ער קריעגט אויף ר' מאיר'ן, דען ר' מאיר האָט געזאָגט: צוויי זאַכען האָט ער (גאָט) איהם (משה'ן) נאָכגעגעבען און איין זאַך האָט ער איהם נישט נאָכגעגעבען, ווארום עס שטעהט געשריבען: און איך וועל מיך דערבאַרימען איבער דעם, וואָס איך וועל וועלן מיך דערבאַרימען — חאָטש ער האָט עס נישט פערדיענט, און איך וועל באַרימהערציג זיין צו דעם, וואָס איך וועל וועלן זיין באַרימהערציג — חאָטש ער האָט עס נישט פערדיענט." 10

לויט דעם ערשטען מאמר קומען די יסורים אויפ'ן מענ=

שען געוועהנליך, אלס אָבקומעניש פאר געוויסע זינד; זיי קוּ-
מען אָבער אויף א עהרליכען און אויף א צדיק אויך, כדי צו
לייטערן זיין נשמה און זי ארויפצוברענגען אויף א העכערער
מדרגה. תענוגים פון דער וועלט ערנידריגען די נשמה און די
יסורים — הויבען זי אויף ביז די העכסטע הימלען. אז א
צדיק זאָל ליידען יסורים — דאָס איז אלזאָ אויף אזא אופן,
גאַנץ נאַטירליך, און ממילא איז שוין פערשטענדליך דאָס
אויך, וואָס ווען די צדיקים ווילען לעבען במנוחה, אָהן יסורים,
זאָגט גאָט-ברוך-הוא: „די צדיקים איז נאָך ווייניג דאָס, וואָס
איז אָנגעגרייט פאר זיי אויף יענער וועלט, און זיי ווילען
לעבען רוהיג אויך אויף דער וועלט. 21) און ר' ינאי זאָגט:
„מיר האָבען נישט די רוהיגקייט פון די רשעים און נישט די
יסורים פון די צדיקים, 31) און אלע טאָג געהט ארויס
א בת-קול און זאָגט: „די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען
נאָר צוליעב מיין זוהן חנינא, *) און חנינא מיין זוהן האָט
גענוג איין מעסטיל טייטלען פון איין ערב שבת ביז'ן אנדערן"41)
און „די וועלטען זענען בעשאַפען געוואָרען נאָר פאר אחאָב בן
עמרי (דעם גרעסטען רשע) און פאר ר' חנינא בן דוסא (דעם
גרעסטען צדיק); פאר אחאָב בן עמרי — די וועלט, און
פאר ר' חנינא בן דוסא — יענע וועלט." 21)

דער צווייטער מאמר פערענטפערט די סתירה צווישען
דער אינערליכער איבערצייגונג און די אויסערליכע לעבענס-ער-
שיינונגען מיט א פלפול'דיגען פשט'ל. גוט אויף דער וועלט
איז נאָר דעם אמת'ען, פאָלקאָמענעם צדיק און דעם נישט-פאָל-
קאָמענעם רשע: דעם ערשטען — וויל ער האָט נישט אפילו
קיין קלייניגקע עברה'לע, אום געשטראָפט צו ווערן פאר איהר,
און דעם אנדערן — וויל גאָט צאָהלט איהם אָב אויף דער
וועלט פאר זיין ביסעל גוטס, וואָס ער האָט געטהון; שלעכט
ווידער אויף דער וועלט איז נאָר דעם נישט-פאָלקאָמענעם צדיק
און דעם פאָלקאָמענעם רשע: דעם ערשטען — פאר די קליי-

---

*) רבי חנינא בן דוסא וועלכער איז געווען געררעכענט פאר'ן גרעסטען צדיק פון זיין דור.

נע חטאים, וואָס ער האָט אויף זיך, און דעם אַנדערן — ווייל ער האָט קיין שום זכות ניט.

נעהנטער אָבער צו די בעגריפען פון דער נ ב ו א ה, אַזוי ווי מיר האָבען זיי ערקלערט אין דעם פריהערדיגען קאַפּיטעל, זענען, נאָך מיין מיינונג, ר׳ מ א י ר׳ס אַנשויאונגען. די דרכים פון דער העכערער השגחה זענען אפילו דעם אַדון הנביאים (משה׳ן) אויך ניט קלאָר געווען. דער שטערבליכער מענש איז ניט אימשטאַנד צו וויסען, ווי אַזוי גאָט פיהרט זיין וועלט. די וועגען פון דער געטליכער השגחה זענען אַזוי הויך און ערהויבען, אַז דער העכסטער שכל אפילו איז אויך ניט בכח זיי משיג צו זיין. די גוטסקייט און שלעכטסקייט אויף דער וועלט שטעהט גאָר ניט אין קיין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מענשען׳ס פרומקייט און זינד, נאָר מיט די וועגען, וועלכע זענען בעוואוסט בלויז גאָט אַליין. ר׳ מאיר דערמאָהנט אין זיין מאמר נאָר דאָס ג ו ט ע, און עהנליך דערצו האָבען אַנדערע געזאָגט אויך בנוגע צו די צרות פון די צדיקים: „ש ו ו י י ג! אַזוי איז געווען דער אוראַלטער געדאַנק!”

דאָס אַלץ אָבער קען דיענען אַלס תשובה נאָר אויף דער פראַגע: פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט; צו וואָס אָבער דאַרף מען איבערהויפּט דאָס שלעכטע אויף דער וועלט? ווי אַזוי איז עס בכלל אַרויסגעקומען דאָס שלעכטע פון דעם גוטען און ערבאַרעמדיגען גאָט?

אויף דעם האָבען אונזערע קדמונים געענטפערט, אַז דאָס שלעכטע איז אויך בעשאַפען געוואָרען נאָר צוליעב וועלכען ס׳איז גוטען תכלית, אַז „אַלץ, וואָס גאָט טוט — טוט ער צום גוטען” 61) פון דאָס שלעכטע וואַקסט אויך אַרויס עפּעס גוטעס, און דעריבער דאַרף דער מענש דאַנקען פאַר דאָס שלעכטע אַזוי, ווי ער דאַנקט פאַר דאָס גוטע”. 71) דאָס ערגסטע אין דער וועלט — דער טוידט — האָט אויך אין זיך גוטס, — ער ברענגט אַריין דעם מענשען אין אַ בעסערער, גוטער וועלט. 81)

די מאָראַלישע שלעכטסקייט האָט אויך אַ גוטע זייט, וואָרום „ווען ניט דער יצר הרע וואָלט דער מענש קיין ווייב ניט גענומען און קיין קינדער ניט געהאַט און קיין הויז ניט

געבויט און קיין וויינגאָרטען נישט געפלאַנצט" (19. די גאַנצע נאַטור בכלל איז אויסגעצייכענט גוט. „אַלע מעשי בראשית זענען בעשאַפען געוואָרען מיט זייער וואוקס, מיט זייער שכל און מיט זייער געשטאַלט" (20 און „ווי עס זענען אַרויסגעוואַקסען די פערשידענע מינים גראָז, האָט דער שר פון דער וועלט אָנגעהויבען זינגען: זאָל זיין דער כבוד פון גאָט אויף אייביג, זאָל זיך גאָט פרעהען מיט זיינע מעשים" (21.

גאָט אַליין האָט זיך געפרעהט מיט זיינע שאַפונגען און „אויב זייער בעשעפער לויבט זיי — ווער קען זיי שוין דען שענדען? זייער בעשעפער ריהמט זיי — ווער וועט שוין אין זיי אַ פעהלער געפינען? אָ! שען זענען זיי, געריהמט זענען זיי" (22

אַלץ האָט גאָט בעשאַפען ריכטיג אין זיין צייט (א. א. וו.) „זאָל דער מענש נישט זאָגען: ווען איך וואָלט האָבען דריי אויגען, דריי אויערען א. א. וו. וואָלט מיר בעסער זיין א. א. וו.; גאָט זאָגט: איך און מיין בית־דין האָבען זיך בעראַטען איבער יעדען איינציגען גליעד, איידער איך האָב איהם בעשאַפען" (23 און „אַפילו די זאַכען, וואָס דיר דאַכט זיך, אַז זיי זענען אינגאַנצען איבריג, געהען אויך אַריין אינ'ם כלל פון דעם נאַטור־וועזען" (24.

דער מענש דאַרף אַלץ מקבל זיין אויף זיך מיט ליעבע און שמחה. „אויב עס פאַלען אָן רשעים אויף אַ מענשען, זאָל ער זיי צושאָקלען מיט'ן קאָפּ" (25, און איינער פון ר' עקיבא'ס רביים איז געוועהנט געוועזען צו זאָגען אויף יעדער צרה, וואָס פלעגט זיך איהם מאַכען: „גם זו לטובה" (דאָס איז אויך צום גוטען) (26.

בכלל האָבען אונזערע קדמונים געהאַלטען, אַז „גוטס איז פאַרהאַן אויף דער וועלט מעהר, ווי שלעכטס" (27, אַז דאָס, וואָס שטעהט „ורב חסד — מיינט מען: אַז ער איז גענויגט צו חסד" (28, אַז „ער געהט אַרויס פון מדת הדין און קומט צו צו דער מדת הרחמים (29, און „אַפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן די צדיקים" (30, און „אַפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן דער מדת הרחמים" (31, און אַפילו „ווען אַ שאַרפע שווערד ליעגט שוין אויף דעם מענשענס האַלז, זאָל ער נאָך אַלץ נישט אויפהערן רחמים צו בעטען" (32. און חאָטש די חכמים האָ־

בען געזאגט, אז הקדוש ברוך הוא איז מדקדק מיט זיינע ארומי־
גע אויף יעדען האר" 33), אז „ווען הקדוש ברוך הוא זעצט זיך
משפט'ן זיינע קדושים, ווערט ער דערהויבען און גרויזאם" 34),
און „ווער עס זאגט, אז גאט איז א ותרן — זאל זיין לעבען הפקר
ווערען", און אז „אפילו די עברות, וואס א מענש טרעט מיט די
פיס, וועלען איהם ארומרינגלען צום יום־הדין" 35), — האבען זיי
פון דעסטוועגען דאס אויך געזאגט, אז גאט טיראניזירט נישט זיי־
נע ברואים" 36), אז „א גוטע מחשבה ווערט ביי גאט פערדעכענט
פאר א מצוה" 37), און נישט בלויז דאס, נאר די שכינה, כביכול,
אליין ליידט מיט דעם מענשען, וואס ווערט בעשטראפט פאר
זיינע זינד, ווארום „אין דער צייט, ווען א מענש האט צער, וואס
זאגט די שכינה? וועה איז מיר! אוי מיין קאפ! אוי מיין א־
רעם! 38).

זועלכע מאמרים געפינען זיך נאך א סך אין תלמוד און
די מדרשים, און פון זיי אלע איז ארויסצודרינגען, אז דער גרונד־
עלעמענט, פון וועלכען עס בעשטעהט גאט'ס וועלט, איז נאך
אלעמען נישט דאס שלעכטע, נאר דאס גוטע.

צוזאמען אבער מיט זייער שטארקען גלויבען אין דעם גוטען
און בארימהערציגען גאט, וואס שאפט בלויז גוטס און זאגאר
דאס שלעכטע פון איהם האט אויך עפעס א גוטען ציעל, — הא־
בען זיי אבער דאך אלס אמת'ע דענקער, אלס מענשען מיט
עמפפינדליכע הערצער און אלס קינדער פון זייער געדריקטען און
געפלאגטען פאלק, נישט געקענט נישט זעהען דאס שלעכטס, וואס
שפרייט אוים זיין נעץ איבער אלץ, וואס לעבט. בעטראכטענדיג
די אלע מעשים, וואס טוען זיך אב „אונטער דער זון", האבען
זיי זיך נישט געקענט אבהאלטען פון צארנען און טענות האבען,
זעהענדיג, ווי דער טוידט שלינגט אלץ איין; זעהענדיג, ווי יונ־
גע בוימלעך ווערען אבגעשניטען פאר דער צייט, האבען זיי נישט
געקענט זייערע טרערען איינהאלטען.

ווען ר' יוחנן פלעגט דערזעהען די עלענדקייט פון יעדע בע־
שעפעניש, פלעגט ער זאגען: „דיינע משפטים (שטראף) זענען
טיעף אזוי ווי דער תהום!" 39), און „ווען ער פלעגט צוקומען צו
אט דעם פסוק, פלעגט ער וויינען: „און עס וועט זיין דאן,
ווען עס וועלען איהם בעגעגנען א סך אונגליקען און צרות — א

קנעכט, וואָס זיין הערר אַליין שיקט איהם צו אַלערליי אונגליקען און צרות, האָט ער שוין דען אויף וואָס צו האָפען?" 40).

„און רב יוסף, ווען ער פלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פלעגט ער וויינען: „און ס'טרעפט, אַז איינער קומט אום אָהן אַ משפט" 42).

„און ר' יוחנן, ווען ער פלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פלעגט ער וויינען: „און דו האָסט מיך אָנגערעדט איהם צו פערניכטען אומזיסט" — אַ קנעכט, וואָס זיין הערר לאָזט זיך אָנרעדען — האָט ער דען נאָך אויף וואָס צו האָפען?" 43) און אויף דעם, וואָס די חכמים האָבען געזאָגט, אַז ווי ס'איז נאָר געגעבען געוואָרען רשות דעם משחית, מאַכט ער שוין נישט קיין אונטערשיעד צווישען אַ צדיק און אַ רשע, 44) האָט רב יוסף געוויינט און געזאָגט: זענען דען אַלע גרעסטע — גאָרנישט? 45) און ווען די רבנן האָבען געזאָגט צו רב המנונא'ן: זאָל אונז דער הערר עפּעס זינגען, האָט ער זיי געזונגען: וועה איז אונז — מיר וועלן שטאַרבען, וועה איז אונז מיר וועלן שטאַרבען! 46) און בר קפרא האָט אויפגעצייכענט אויף די טויערען פון רבי'ס הויז: נאָך אַלע פריידען קומט — דער טוידט!..." 47)

וועגען דער קורצקייט פון דעם מענשליכען לעבען בכלל האָבען די חכמים געזאָגט: „ווי אַ שאָטען זענען אונזערע טעג אויף דר'ערד און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען — הלואי וואָלטען זיי חאָטש זיין, ווי דער שאָטען פון אַ וואַנט אָדער פון אַ בוים; זיי זענען אָבער נאָר, ווי דער שאָטען פון אַ פויגעל, וואָס פליהט פערביי, וואָרום עס שטעהט: „ווי אַ פערבייגעהענדער שאָטען"; „און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען" — ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען, אַז ער וועט נישט שטאַרבען; אַלע ווייסען און זאָגען מיט'ן מויל, אַז זיי וועלען שטאַרבען. 48).

מיר געפינען אין תלמוד אויך אַזעלכע מאמרים, וואָס זענען נוטה צו בודהא'ס אַנשויאונג, אַז דאָס נישט־זיין איז בעסער פונ'ם זיין. אַזוי, למשל, איז ביי די חכמים בעשלאָסען געוואָרען, אַז „פאַר אַ מענשען וואָלט בעסער זיין, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפען ווערן" און אַז דער מענש דאַרף זוכען

צו ערדרייכען פאַר'ן לעבען נאָך דעם צושטאַנד פונ'ם אַבסאָלוטען נישט זיין, טוידטענדיג אין זיך זיינע אַלע תאוות און געפיהלען, ווי מיר זעהען פון דעם ענטפער: „וואָס זאָל אַ מענש טהון, אום צו לעבען? — זאָל ער זיך זעלבסט אָבטוידטען". *) 50)

ס'זענען פערהאַן שטעלען, וואו די חכמי התלמוד קלאָגען זיך אויך אויף דער מאָראַלער שלעכטסקייט, אויף דעם מענשענס שוואַכקייט, בייצושטעהן געגען די שלעכטע תאוות: שווער איז אויסצוקומען מיט'ן יצר הרע אפילו זיין בעשעפער רופט איהם אָן: „שלעכטער". 51)

זיי האָבען געזאָגט, אויך דאָס, אַז הקדוש ברוך הוא האָט חרטה אויף דעם, וואָס ער האָט איהם (דעם יצר הרע) בעשאַפען" און אַז „דער יצר הרע פונ'ם מענשען איז זיך מתגבר אויף איהם אַלע טאָג און ווערט אַלע טאָג בעניַיט, וואָרום עס שטעהט געשריבען: נאָר שלעכטס (טראַכט ער) אַ גאַנצען טאָג. 52)

„ווער איז עס דער פרעמדער גאָט, וואָס זיצט אינ'ם מענשענס גוף — זאָג: דאָס איז דער יצר הרע" — 53) און „ס'איז גאָר קיין ענדע נישטאָ צו די אַלע דורות. וואָס דער יצר הרע האָט פאַרניכטעט, און די לעצטע (דורות) וועלן זיך אויך נישט פרעהען דערמיט, וואָס זיי האָבען איהם געפאָלגט". 54)

אויסער די דאָזיגע געדאַנקען געפינען מיר ביי זיי נאָך איין טיעפען מאַמר, וואָס וויַיזט, ווי טיעף זיי האָבען בעגריפען דעם געדאַנק, אַז דאָס שלעכטע אין דער נאַטור און די שלעכטסקייט אינ'ם מאָראַלען זין שטאַמען פון איין מקור — פון דעם אונפאָלקאָמענהייט, וואָס הערשט אין דער נאַטור בכלל און אין דער מענשליכער נאַטור בעזונדער; איך מיין דאָ די בעקאַנטע אַגדה: „ער איז דער שטן, ער איז דער יצר הרע, ער איז דער מלאך המות" 55). און „ווי ביטער און טיעף איז זייער פאָרוואורף דאָרט: „ער געהט אַראָב און רעדט אָן (צום זינדיגען), ער געהט אַרויף

---

*) מען מיינט אַז ער זאָל אַלע לעבענס-בעגעהרען אָבטויטען.

און פער׳מסר׳ט, בעט אויס רשות און נעהמט צו די נשמה!..."

אמת, די יודישע חכמים זענען גאַנץ ווייט פון דעם פּעסי-מיזם, וועלכען מיר האָבען געזעהען פריהער ביי די אינדישען דענ-קער: דערפון האָט זיי מציל געווען דאָס גלויבען אין אַ גוטען און באַרימהערציגען גאָט. פון דער אַנדערער זייט אָבער געפונען מיר אין אַ סך פון זייערע מאמרים יענעם טיפען טרויער, וועל-כער געהט שטענדיג צוזאַמען מיט אַלע גרויסע גייסטער... און פון דעם שטאַנדפּונקט אַרויסגעהענדיג לאָזט זיך לייכט ערקלערען אויך דאָס, וואָס אין איין אָרט געפונען מיר ביי זיי, אַז „אַלץ, וואָס גאָט טהוט — טהוט ער צו גוטען" און אַז אַלץ איז בעשאַ-פען מיט דער מעגליכסטער פאָלשטענדיגקייט, און אין אַ צווייטען אָרט — „אַז דעם מענשען וואָלט אַ סך בעסער זיין, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפען ווערען"; וואָס אין איין אָרט פרעגען זיי בתמימות: „ציי איז דען דער אויבערשטער חשוד אויף דעם, אַז ער וועט בעשטראָפען אימיצען אָהן אַ משפּט?" 56) און אין אַנ׳אַנדערער אָרט בעשליעסען זיי דייטליך, אַז ס׳קען געמאָלט זיין טוידט אָהן אַ חטא און יסורים אָהן זינד" 57).

דער טיפער טרויער איז בעזונדער בולט ביי זיי אין יענע שטעלען, וואו זיי שילדערן די אייביגע טראַגעדיע פון דעם יודי-שען פאָלק.

וויפיעל אמת׳ער ליריזם און וויפיעל אמת׳ער טראַגיזם ליעגט אין די דאָזיגע אגדות זייערע:

„איך האָב געהערט אַ בת-קול, וואָס ברומט, ווי אַ טויב, און זאָגט: וועה צו די קינדער, וואָס צוליעב זייערע זינד האָב איך חרוב געמאַכט מיין הויז און פערברענט מיין פּאַלאַץ און זיי פערטריבען צווישען די אומות" 58).

„ווען דער אויבערשטער דערמאָהנט זיך אָן זיינע קינדער, וועלכע זענען פערזונקען אין צער, לאָזט ער צוויי טרערען אין ים הגדול... 59).

„אַ אָרט איז פערהאַן ביי גאָט, וואָס הייסט „מסתרים" (בע-העלטעניש) און דאָרט וויינט ער..." 60).

ד.

די חכמים פון גריכענלאַנד און רוים.

די זעלביגע טיעפע געדאַנקען: וואָס מיר האָבען געזעהען זײער ענטוויקלונגס־גאַנג בײַ די אַלטע מזרח־פעלקער און בײַ דעם יודישען פאָלק אין דער עפּאָכע פון תנ״ך און אין דער שפּעטערדיגער צווײטער עפּאָכע, — געפינען זיך אויך אין די ווערק פון די גריכישע און די רוימישע דענקער.

פערטיעפענדיג זיך אין די שאלות וועגען דער וועלט און איהר בעשעפער, האָבען זײ נישט געקענט פערבײַגעהן גלײַכגילטיג די ערשײַנונג פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער וועלט. זײ האָבען געזעהען אַז אין דער נאַטור הערשט אַ געוויסע ראַציאָנעלע אָרדנונג, און דערבײַ האָט זײ די נאַטור קײן פערהעלטניס ניט צו דעם מענשענס לײַדען און ווײס ניט פון קײן גערעכטיגקײַט.

דאָך אָבער איז פאָרט אַ גרויסער אונטערשיעד פערהאַן צווישען דעם אינדישען און דעם גריכישען פאָלק. די אינדיאַנער האָבען געקוקט אויף די ריעזיגע נאַטור־קרעפטען אין זײער לאַנד מיט שרעק און מיט ערשטוינונג. די שטאַרקײַט און שענהײַט פון אײן זײַט און די פערניכטונג און צושטערונג פון דער צווײטער זײַט — האָבען פערשקלאַפט דעם אינדישען פאָלק. און שפּעטער, ווען זײער שכל האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען, ווען זײ האָבען אָנגעהויבען פיהלען זײער עלענדקײַט און אָ־עמקײַט, האָט זײ שטאַרק געקרענקט די דאָזיגע שקלאַפערײַ, פון וועלכער זײ האָבען נישט געקענט זיך בעפרײַען. נישט זענענדיג אימשטאַנד זיך בעפרײַען זײער עקזיסטענץ, וואָס איז אינגאַנצען איבערגעגעבען אין די הענד פון׳ם בלינדען צופאַל, האָבען זײ אָנגעהויבען זוכען זײער פרײַהײַט אין דער נישטיגקײַט, אינ׳ם נישט־זײַן.

דאָס גריכישע פאָלק אָבער איז אין דער בעציהונג צו זײַנע נאַטור־קרעפטען דורכגעדרונגען געוועזען נישט מיט קײן מורא און נישט מיט קײן ערשטוינונג, נאָר מיט עהרפורכט און געהוי־

בענער שטימונג. די שענהייט, וואָס איז אויסגעגאָסען איבער דעם גרעק'ס לאַנד, די שענע בילדער, זייער פאַרבען־פּראַכט — האָבען איהם נאָהנט געמאַכט צו דער נאַטור. די ריעזען פון דער נאַטור, וועלכע ער האָט פערגעטערט, פאַר וועלכע ער האָט זיינע קרבנות געבראַכט, — זענען זיינע גוטע פריינד געוועזען, וועלכע ער האָט, געשעצט און געליעבט, נישט פיהלענדיג קיין שום מורא פאַר זיי, און שפּעטער, ווען עס האָט זיך אויסגעבילדעט דער פערשטאַנד פון די דאָזיגע גריכען און ווען זיי האָבען אָנגעהויבען צו בעגרייפען די איינהייט, וואָס הערשט אין אַלע כחות פון דער נאַטור, די ממשלה פון דער אייביגער קראַפט, די אייביגע בעוועגונג, דעם געזעץ פון דער אייביגער נויטווענדיגקייט — האָבען זיי שוין, אמת, נישט געקענט מעהר קוקען אויף זייערע געטער מיט די פריהערדיגע קינדער־אויגען, זיי האָבען אָבער אויך נישט געקענט צוקומען צו דעם טיעפען פּעסימיזם פון די אינדיאַנער. די געזונדטע שענע און מעסיגע נאַטור פון זייער לאַנד, האָט זיי געראַטעט פון דער דאָזיגער מרה־שחורה: זיי האָבען אָבער אויך גוט געפיהלט דאָס שלעכטע, וואָס ציהט זיך דורך דער גאַנצער נאַטור, און אין זייער גרויסער און ברייטער ליטעראַטור הערט זיך אַ שטילעס טיעפעס קלאָגען זיך.

טיעף איז דער טרויער, מיט וועלכען ס'איז דורכגעדרונגען די גריכישע טראַגעדיע. וואָרום וואָס דען לערנען אונז די דאָזיגע גבורים־ריעזען, וועלכע ווערען דערשלאָגען פון די שטאַרקע געטער, אויב נישט דאָס, אַז דעם מענשענס כח איז צו שוואַך אויף צו קעמפּפען מיט די ריעזען־קרעפטען פון דער נאַטור? וואָס לערנען אונז דאָס די דאָזיגע אונגעהויערע טאַלענטען, וועלכע געהען פערלוירען צוליעב וועלכען ס'איז צופאַל אָדער אַלס רעזולטאַט פון דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט, אויב נישט דאָס, אַז אַלעם הויכעס און ערהויבענעס פאַר'ן מענשען איז נישט מעהר, ווי אַ שפּיעלכעל, פאַר דער נאַטור? מיט קראַפט און שטאַרקייט, קעמפּפען די דאָזיגע גבורים; אַלע כחות ווענדען זיי אָן. זיך צו בעפרייען אַיבער געוואַלט; זייערע טהאַטען און העלדען־מעשים רופען אַרויס אין אונז אַ גייסט פון מוט און גבורה — נאָך דעם אַלעמען פאַלען זיי דאָך אָבער פאָרט דערשלאָגענע! . . . און דאָס פילט

אָן אונזער האַרץ מיט אַ טיפֿען טרויער און לאָזט איבער דעם איינדריק פֿון דעם אייביגען אונגליק, פֿון דער אייביגער מענשליכער שוואַכקייט.

און די ווערק פֿון עסכילוס און סאָפֿאָקלוס (וואָס האָבען געלעבט אינ׳ם פֿינפֿטען יאָהרהונדערט פֿאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג, נאָהנט צו דער צייט, ווען ס׳איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען דאָס בוך איוב) געפֿינען מיר די אַלע שאלות און ספקות, וואָס אין ספר איוב. פֿאַרוואָס, פֿרעגען זיי, האָט דער עהרליכער פּראָמעטעאוס געמוזט אויסשטעהן אַזעלכע שרעקליכע יסורים? פֿאַרוואָס ליגט די קללה פֿון גאָט אויסגעגאָסען אויף גאַנצע מאַסען מענשען, אויף גאַנצע דורות און גאַנצע משפחות? וואו איז דער צוזאַמענהאַנג צווישען די געטליכע געזעצען, וואָס זענען איינגעפֿלאַנצט אין אונזערע הערצער, און די מענשליכע געזעצען, וועלכע זענען גאַנץ אָפֿט סותר די ערשטע?

און ווי האָט זיך די גריכישע פֿילאָזאָפֿיע בעצויגען צו דער פֿראַגע וועגען גוטס און שלעכטס?

איינער פֿון די עלטסטע גריכישע חכמים; העראַקליט (געלעבט אין פֿינפֿטען יאָהרהונדערט פֿאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג), האָט בעאָבאַכטעט און בעטראַכט די אייביגע ענדערונג, וואָס הערשט אין דער נאַטור, און בעשלאָסען, אַז אין דערווירקליכקייט איז קיין בעשטענדיגע זאַך נישטאָ. אַלץ ענדערט זיך און בייט זיך, אַלץ געהט איבער פֿון איין פֿאָרם אין דער אַנדערער, אַלץ בעוועגט זיך. אַ זאַך געהט אַוועק און אַ זאַך קומט, אַ זאַך שטאַרבט אָב און אַ זאַך ווערט געבוירען. אין דער וועלט איז פֿערהאַן בלויז — די אייביגע בעוועגונג. און אַלץ הערשט די פֿערניכטונג, אַלץ ענדערט זיך און פֿערקעהרט אויסער דאָס פֿייער, דאָס הייסט: די קראַפֿט, וואָס גיט וואַרעמקייט און ליכטיגקייט פֿון איין זייט און פֿערברענט און פֿערניכטעט אַלץ — פֿון דער צווייטער זייט,

פֿון דעם דאָזיגען שטאַנדפּונקט זיינעם האָט העראַקליט געזעהען אין דער גאַנצער אַרומיגער וועלט נאָר פֿערביילויפֿענדע ערשיינונגען, און אפֿילו אין דער מענשליכער געזעלשאַפֿט האָט

ער אויך געזעהען בלויז מעשים, וואָס האָבען נישט קיין פּעמטען יסוד. די טהועכצען פון יענע אַלע מענשען, וואָס זענען אַריינגעטהון בלויז אין איינשאַפּען זיך לעבענס זאַכען, וואָס געניסען פון אַלע זינליכע פערגניגענס און גיעבען זיך איבער די בהמה'שע תאוות — זענען פאַר איהם פוסטע, נאַרעשע איינבילדונגען.

„דער מעהרסטער טייל מענשען לעבט, לויט העראָקליט'ן, ווי די בהמות פון פעלד: זיי ווערן געבוירען, ערנעהרען זיך פון דר'ערד, ווי ווערים, האָבען קינדער — און שטאַרבען. אין די אויגען פונ'ם חכם זענען די שטרעבונגען פונ'ם המון בלויז נאַרעשקייטען און איינרעדענישען".

ביי עמפּידאָקלוס'ן (אַרום 450 יאָהר פאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג) געפינען מיר שוין שפּורען פון די אַלע מיינונגען, אויף דעם יסוד פון וועלכע ס'איז אויפגעבויט געוואָרען דער מאָדערנער פּעסימיזם. עמפּידאָקלוס זעהט אין דער וועלט ליעבע און שנאה, בעהעפטונג און צושיידונג, דאָס צו ציהען פון אַלע וועזענס איינעם צום אַנדערען און זייער אָבשטויסען איינס דאָס אַנדערע. די ליעבע איז ביי איהם דער יסוד פון דער נאַטור; אין איהם זעהט ער דעם סוד פון דער אַלגעמיינער ענטשטעהונג און ערהאַלטונג. דאָס שטענדיגע ציהעניש פון איין וועזען צום אַנדערן, די אייביגע שטרעבונג צום לעבען און זיך צו דערהאַלטען — דאָס איז דער סוד פון דער גאַנצער נאַטור. די יסודות פון דער וועלט, וועלכע זענען געווען צונויפגעבונדען און בעהעפט איינער צום אַנדערן דורך דער אייביגער ליעבע און גאָט'ס געצעלט, זענען פונאַנדערגעשיידט געוואָרען דורך דער שנאה, דורך דער צושיידונג. צוליעב דער דאָזיגער צושיידונג זענען די אונצעהליגע וועזענס, וואָס האָבען זיך געפונען אינ'ם חלל פון דער וועלט, אָבגעטיילט געוואָרען איינס פון דאָס אַנדערע און געבילדעט פערשיעדענע וועזענס. פון דאַמאָלס אָן הערשט אַנ'אייביגע מלחמה צווישען דער ליעבע און דער שנאה: די ליעבע בעהעפט און די שנאה צושיידט, די ליעבע גיט לעבען און די שנאה — טוידט, די ליעבע קאָנצענטרירט און נעהמט צונויף און די שנאה טיילט פונאַנדער. די מלחמה וועט זיך ציהען אַזוי לאַנג, ביז די

ליעבע וועט ענדליך דאָך זיעגען: די פערשיעדענע וועזענס וועלען זיך וויעדער בעהעפטען איינס מיט דאָס אַנדערע און בילדען איין וועזען, און די נאַטור וועט זיך אומקעהרען צו דעם צושטאַנד פון דער אַמאָליגער צונויפמישעניש, פון דעם אַמאָליגען תהו ובהו.

די מענשליכע נשמה איז גענומען פון גאָט׳ס היכל. פון דעם פּאַלאַץ, וואו ס׳הערשט אַחדות און ליעבע. זי איז אָבער אַראָבגעוואָרפען געוואָרען אין דעם פינסטערן טהאָל, אין דער וועלט, וואָס איז פול מיט האַס, מחלוקת און קנאה. עמפּידאָקלעס קוקט דעריבער אויף דעם מענשענס לעבען אויף דער וועלט, ווי אויף אַ שטאַרקער ערניעדריגונג. נאָר דורך דער ליעבע וועט די נשמה ריין און אויסגעלייטערט ווערען, ביז זי וועט זיך אומקעהרען צו איהר מקור.

ס׳איז ממילא שוין גאַנץ נאַטירליך דאָס, וואָס ביי עמפּידאָקלעס׳ן איז דאָס גאַנצע לעבען אויף דער וועלט גאָרנישט און ער בעקלאָגט ביטער די מענשליכע אונגליקען און צרות:

אוי, איהר עלענדע שטערבליכע! ווי גרויס איז דער צער און וויפיעל זענען די זיפצען אין וועלכע איהר ווערט געבוירען! 46).

ער קלאָגט זיך ביטער אויך אויף דער אָרעמקייט פון דעם מענשליכען פערשטאַנד:

פערשיעדענע אונגליקען בעגעגנען אונז, — אונגליקען, וואָס צושטערען אונזער פערשטאַנד און פערדונקלען זיין ליכטיגקייט. לאָמיר מעסטען מיט׳ן שכל די קורצקייט פון אונזער לעבענסוועג, וואָס קען אין דערווירקליכקייט גאָרנישט לענגער זיין. אָ ווי נאָהנט דער טוידט איז פון אונז! יעדע עקזיסטענץ איז אַ פערביילויפענדער רויך; אין דער לעערקייט, וואָס רינגעלט אונז אַרום פון אַלע זייטען, זעהט יעדערער פון אונז נאָר דעם קליינעם ווינקעלע, וואו ער איז אַריינגעשליידערט געוואָרען; נאָר אומזיסט רעדען מיר זיך איין, אַז דער שכל איז אומשטאַנד אַרומצונעהמען די אַלגעמיינהייט פון יעדער ערשיינונג: דאָס אויג זעהט דאָרט גאָרנישט, דאָס אויער הערט גאָרנישט און דער שכל הויבט נישט אָן צו פערשטעהן״. 65)

סאָקראַט האָט אָבגעווענדעט דעם שווערפּונקט פון דער פילאָזאָפיע אין אַן׳אַנדער זייט. די פילאָזאָפיע פאַר סאָקראַט׳ן האָט

געזוכט די ס ב ה פון אַלע ערשײַנונגען, זײַער אָ נ ה ו י ב און זײַער
ס ו ף, און סאָקראַט האָט אָנגעהויבען זוכען דאָס, וואָס איז גוט
פאַר'ן מ ע נ ש ע ן. די פילאָזאָפיע דאַרף, נאָך סאָקראַט'ס מײנונג,
אָנווײַזען דעם מענשען די וועגען און די מיטלען, אין וועלכע ער
דאַרף געהן און מיט וועלכע ער דאַרף זיך בענוצען, אום צו ער=
רײכען דאָס גוטע, פון דאַן אָן האָבען אַ סך פון זײַנע נאָכפאָל=
גער אָנגעהויבען לערנען דעם מענשען, וואָס ס'איז גוט פאַר איהם,
יעדערער, נאַטירליך, לויט זײַן סיסטעם, לויט זײַן געשמאַק און
זײַנע נײגונגען.

פלאַטאָן האָט פערברײטערט און פערטיעפט די אַנשויאונג
פון זײַן רבי'ן סאָקראַטעס, וועלכער האָט—אַנשטאָט צו בעאָבאַכטען
די אויסערליכע וועלט און די געזעצען פון דער נאַטור—זיך אָבגעגעבען
אין גאַנצען דער אינערליכער וועלט פון דעם מענשען אַלײן. ער
האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַר אַ דעוויז זײַן רבי'ס כלל: „קען
זיך זעלבסט", און אַרײַנדרינגענדיג טיעפער אין די בעהעלטענישען
פון זײַן גײַסט. האָט ער דאָרט ענטדעקט אַ קוואַל פון אמת און
גערעכטיגקײַט. פון דעם דאָזיגען קוואַל האָט פלאַטאָן אַלץ מעהר
און מעהר געשעפּט, ביז ער האָט דערגרײכט די „אײביגע אידע=
ען", וואָס הערשען אין דער מענשליכער נ ש מ ה, און פון זײ
האָט ער געוואָלט צוקומען צו די אײביגע וועלט=אידעען, צו די
אידעען, וועלכע דיענען אַלס יסוד פאַר אַלץ, וואָס מיר זעהען
אַרום זיך.

זעהענדיג אין דער גאַנצער נאַטור בלויז אײביגע, הײליגע,
רוחניות'דיגע אידעען, וואָס ענטהאַלטען אין זיך דעם מקור פון
יעדער שענקײַט, פון יעדער גערעכטיגקײַט, פון יעדער ווי=
סענשאַפט און פון יעדען פערשטאַנד; שוועבענדיג מיט זײַן שכל
אין וועלטען, וואָס זענען אײביג שען און פול מיט גוטס, — האָט
ער זיך נישט געקענט אַראָבלאָזען ביז דעם תהום פון יענע שלעכ=
טע מעשים, וואָס טוען זיך אָב אונטען, אין דעם אַלטעגליכען,
וואָכענדיגען לעבען, ער איז נישט אימשטאַנד געווען משיג צו זײַן
די שלעכטע זײַטען און די אונפאָלקאָמענהײַטען פון דעם מאַ=
טעריעלען לעבען, וועלכע זענען קלאָר פאַר יעדען דורכשניטס=
מענשען.

פלאַטאָנ'ס נשמה איז נישט קײַן בירגערען וואָס לעבט אָב

איהרע יאָהרען אין גאַס און אין אַרבייטס=שטוב און האָט פאַר זיך נישט מעהר, ווי איהר געבורטס=שטאָדט. ניין! זי איז אַ הויכע, גייסטיגע אַריסטאָקראַטין, וואָס לעבט אין דעם אונענדליכען רוים, אין די בלויע הימלען, און אַלע ערד=איינוואוינער זעהען אויס ביי איהר, ווי קליינע ווערימלעך" 66).

פון זיין הימעל=הויכקייט זעהט פלאַטאָן אין דער וועלט נאָר אַבסטראַקטע מענשען, נאָר בעגריפען, נאָר די „אידעע" פון מענשען, אָבער נישט די פשוט'ע, קאָנקרעטע בשר ודם'ס, מיט אַלע זייערע בעגעהרען און פערלאַנגען, תאוות און נייגונגען און ליידענשאַפטען. די תורה, וואָס פלאַטאָן לעגט אונז פאָר אפילו אין זיין „רעפובליק", וואו ער האָט שוין אין זין אין פלוג דעם קאָנקרעטען מענשען, איז אויך נאָר פאַר מלאכים פון הימעל, אָבער נישט פאַר מענשען פון דר'ערד...

ס'טרעפט אָבער ביי איהם אויך, אַז ער ניעדערט אַראָב, פון זיינע הויכע הימלען, און קוקט זיך אויפמערקזאַם צו צו דעם אַלעמען, וואָס ס'טוט זיך אָב אין אונזער חשכ'דיגען וועלטיל, צו דעם מענשענס מעשים און טועכצען, צו זיינע צרות און זיפצען, — דאַן ערקלערט ער גאַנץ אָפט מיט אַ זיפץ, אַז נאָך אַלעמען איז דער טויט פאָרט בעסער פונ'ם לעבען.

דאָס זענען דאָך זיינע ווערטער אין דער „אַפּאָלאָגיע": „אויב טויט זיין הייסט: קיין זאַך נישט פיהלען, שלאָפען און קיינע חלומות נישט זעהען, אָ! — ווי גוט איז דאַן טויט צו זיין! זאָל יעדער מענש פרובען צוגלייכען די נאַכט, וואָס ער האָט פערבראַכט אין זיסען שלאָף אָהן קיינע חלומות, צו זיינע איבריגע טעג און נעכט, זאָל ער זיך גוט בעטראַכטען און זאָגען אויף זיין עהרליכקייט, צי האָט ער געהאַט אַ סך בעסערע טעג אָדער נעכט אין זיין לעבען! ביי מיר איז זיכער, אַז נישט בלויז אַ איינפאַכער מענש, נאָר אַפילו אויך דער גרעסטער (הערשער) פון די פערסיאַנער געפינט אַ גאַנץ קליינע צאָהל פון אַזעלכע נעכט" 76).

צו די עלטערע יאָהרען איז ער נאָך מעהר געניגט צו אַזעלכע געדאַנקען. אין זיין ווערק „די געזעצען", וואָס ער האָט געשריבען אויף דער עלטער, „שטעהט די אמונה און דער ערשטער רייהע; צוזאַמען מיט דער גוטער נשמה זעהט ער אין דער וועלט אויך אַ שלעכטע נשמה, מענשען זענען אַממעהרס=

טענטייל נאַריש און שלעכט; אַ שפּיעל־צייג זענען זיי אין די הענד פון דער גאָטהייט, וואָס אַמאָל פיהרט זי די וועלט מיט רחמנות און אַמאָל — לאָזט זי איהר איגנאַנצען איבער אָהן אַ שום השגחה; דאָס גאַנצע לעבען איז ביי איהם אַ וויסטע שפּיעל, און זיין פילאָזאָפיע — אַ וויסטער געלעכטער!" 68).

זיין תלמיד אַריסטאָטלעס האָט ווידער פערברייטערט און פערטיעפט די שיטה פון זיין רבי'ן און האָט אין אַ סך זאַכען נישט איינגעשטימט מיט איהם. ער האָט גענומען פאַר אַ יסוד די אויסערליכע וועלט, די קאָנקרעטע ערשיינונגען, די עקספּערי־מענטאַלע וויסענשאַפט, האָטש ער האָט — ווי פלאַטאָנ'ס אַ תלמיד גאַנץ טיעף אַריינגעקוקט אויך אין דער מענשליכער נשמה.

ווי אַ וויסענשאַפטליכער געלעהרטער וועגט ער יעדע זאַך מיט דער שטרענגער לאָגיק און מיט דעם וויסענשאַפטליכען עק־ספּערימענט. ער זוכט צו דערגעהן די סבה פון יעדער זאַך און איהר איינענשאַפט, און אַריינדרינגענדיג טיעפער אין דער איינגע־שאַפט פון די נאַטור ערשיינונגען, קומט ער שוין אויך צו צו דער בעגרינדונג פון דאָס מעטאַפיזישע. צוקוקענדיג זיך צו דער בעוועגונג פון די פּלאַנעטען קומט איהם אַרויף אויפ'ן רעיון די אידעע פון דעם איביגען בעוועגער (מניע); בעגרייפענדיג דעם מענשליכען שכל און זיינע העכסטע איינענשאַפטען קומט ער צו דעם געדאַנק פונ'ם אַקטיווען, וועלט־בעוועגענדען שכל (שכל הפּועל). יעדע זאַך אין דער וועלט קען בעטראַכט ווערען אי פון דעם שטאַנדפּונקט פון דער מאַטעריע אַליין, אי פון דער פאָרם איהרער: די מאַטעריע איז הייסט אַזוי און מאָרגען אַנדערש, די מאַטעריע פאַר זיך אַליין איז גאָרנישט; דער עיקר איז — די פאָרם, וואָס זי נעהמט אָן. דערנאָך קען מען צוטרעטען צו דער זאַך אויך פון דעם שטאַנדפּונקט פון דעם „בעוועגער", וואָרום עס קען דאָך נישט געמאָלט זיין קיין בעוועגונג אָהן אַ בעוועגענדע קראַפט; הייסט ווידער פונ'ם שטאַנדפּונקט פון תכלית, וואָרום ס'איז נישטאָ אַזאַ זאַך, וואָס זאָל נישט האָבען עפּעס אַ לאָגישען תכלית, אַ לאָגישען ציעל. און אויב יעדע קליינע און גרויסע זאַך אין דער נאַטור האָט אַ בעשטימטען לאָגישען ציעל — איז דאָך מסתמא אַלץ געמאַכט געוואָרען מיט אַ זין, מיט אַ רעכנונג; און אויב אַלץ איז געמאַכט געוואָרען מיט אַ רעכנונג — איז דאָך

שוין נישט צו צווייפלען אין דעם, אז אלץ איז גוט און אין דער בעסטער אָרדנונג.

„די נאַטור איז קלוג און טוט קיין זאַך נישט אומזיסט" — פּסק'ענט אָב אַריסטאָטלעס.

אי וואָס — דאָס שלעכטע?

ענטפערט אויף דעם אַריסטאָטלעס: אַז די אַלע שלעכטע זאַכען, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, שטאַמען אייגענטליך נאָר פון דער מאַטעריע אַליין, וואָס איז דער מקור פון אַלעם געמיינעם און נעגאַטיוועס; פון דער פאָרם אָבער קען קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען. יעדע מאַטעריע נעהמט אָן די פאָרם, וואָס איז מעהר פּאַסענד פאַר איהר, יעדע פאָרם איז אַבסאָלוט גוט און אַלץ אין דער וועלט איז ממילא אויך — גוט און שען.

נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם אַלעמען געפינען מיר אָבער פאָרט ביי אַריסטאָטלעס'ן אויך אַזעלכע ווערטער:

„ס'איז פערהאַן אַ בעזונדער מין טרויער, וואָס יעדער גאון טראָגט איהם אין האַרצען..." 69).

די „קורענייאיקער" האָבען געלערנט, אַז דאָס גליק ליגט אין פערגניגען, דער מענש דאַרף זעהען, זיך וואָס מעהר פערגני־גען פערשאַפען און וואָס מעהר זיך דערווייטערן פון צער; דאָס פערגניגען ווערט ערדייכט דורך קלוגער אויפפיהרונג. דורך דעם מיטעל־וועג אין זיטען און מדות, דורך פרעהליכקייט און גוט־מוטיגקייט. די דאָזיגע אַנשויאונג פון די „קירענייאיקער" לויט וועלכער דאָס גליק און דאָס פערגניגען זענען איינס, האָט אָבער ביי זיי אַליין אַ טרויער אַרויסגערופען, ווייל סוף כל סוף זענען זיי אויך געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז צער איז פערהאַן אין לעבען מעהר — ווי פערגעניגען. אויף דעם באָדען פון דער אַנשויאונג איז אויסגעוואַקסען שפּעטער די מיינונג פון דעם בע־ריהמטען העגעזיוס (300 יאָהר פאַר קריסטוס'ן), אַז דער טוידט איז בעסער פונ'ם לעבען און אַז דער אמת'ער חכם דאַרף אַלץ איבערטראָגען גאַנץ גלייכגילטיג, און אַ דאַנק זיין איינפלוס האָט זיך אין אַלעקסאַנדריע פערגרעסערט די צאָהל פון די זעלבסט־מערדער.

די „ציניקער" (אַנטיסטען, דיאָגען און אַנד.) האָבען איינ־געפונען, אַז דאָס גליק ליגט אין דעם פרייען, נישט געקינס־

טעלטען נאטור־לעבען. דעם מענשענס לעבען איז פול מיט צער און וועהטאגען בלויז נאר דערפאר, ווייל ער האט זיך דערוויי־טערט פון דער מוטער־נאטור. דאס נאכיאגען זיך נאך מותרות און די ליעבע צו געלד; די פארמען פונ׳ם געזעלשאפטליכען לעבען, וואס לעגען ארויף א שווערע לאסט אויף די פלייצעס פון יעדען אינדיווידואום אין דער געשטאלט פון די פערשיעדענע געזעצען, מנהגים און זיטען; די קנאה פון איינעם צום אנדערן און די שרעקליכע קאנקורענץ — דאס אלץ פערביטערט דעם מענשען׳ס לעבען און רויבט פון איהם אוועק יעדען פערגניגען, יעדע רוהי־גע מינוט. דער מענש פערליערט זיינע כוחות און ווערט דעמא־ראליזירט נאר צוליעב דעם, וואס ער זוכט זיך אלע מאל נייע פערגניגענס, וואס ער ווערט פון קינדווייז־אויף ערצויגען אויף וואוילטאג און צערטליכקייטען, וועם ער יאגט זיך נאך כבוד און מאכט, און קליגט זיך שטענדיג א וועמען ס׳איז אבצונארען. די אלע זאכען נעהמען ביי איהם אוועק די מעגליכקייט צו געניעסען דעם טעם פון דער פאלשטענדיגער מנוחה, און זיין לעבען איז פול מיט שנאה און כעס, מיט קנאה און נקמה — „ווי א ברוי־זענדער ים אזוי קען ער נישט שטיל ווערען", „און ביינאכט רוהט אויך זיין הארץ נישט".

דער מענש דארף דעריבער ארא בווארפען פון זיך די אלע קייטען פונ׳ם געזעלשאפטליכען לעבען, דערנעהנטערן זיך צו דער געזונדטער נאטור, אוועקלאזען די אלע שטרעבונגען צו רייכטום, צו כבוד און צו די איבריגע איינגערעדטע לוקסוסען, און אויסרייסען אינגאנצען פון הארצען די דאגות וועגען יענע אלע זאכען, וואס גיעבען אייך גארנישט און ברענגען מיט זיך בלויז צארן און פערדרוס. די גרויסע בעדערפענישען רופען ארויס אויך גרויסע תאוות, אין די גרויסע תאוות ברענגען מיט זיך גרויסע יסורים, דער מענש דארף דעריבער פערמינ־דערען זיינע בעדערפענישען אויף וויפיעל עס איז מעגליך, און דאס קען ער ערדייכען דורך דעם, וואס ער וועט זיך צוגע־וועהנען וועניג צו געברויכען. בענוגענדיג זיך מיט וועניג, וועט ער וועניג בעגעהרען און ממילא אויך — וועניג יסורים, וועניג וועהטוגען אריבערצוטראגען. נישט גליק דארף זיך דער מענש זוכען, נאר מנוחה, און דאס וועט ער ערדייכען

נאָר דאָן, ווען ער וועט וואָס וועניגער פאָדערן פון דער וועלט . . .

די גאַנצע אַנשויאונג פון די „ציניקער" איז געבויט אויף דער הנחה, אַז אין זייער געזעלשאַפטליכען שטאַנד זענען מענשען שלעכט און פערדאָרבען ביז דער לעצטער שטופע; און ווי די לעגענדע דערצעהלט האָט דיאָגען, הערענדיג ווי מ'לויבט איהם, אַ פערוואונדערטער געפרעגט: פאַרוואָס לויבט מען מיך אַזוי — האָב איך דען עטוואָס שלעכטעס געטהון? . . .

נאָך די „ציניקער" קומען די „סטאָאיקער" (זענאָן, כריזיפּוס א. א. וו. אין דריטען און פיערטען יאָהרהונדערט פאַר קריסטוס'ן).

זיי פרעגען אויך: וואָס איז דאָס גליק? — און זיי ענטפערן: דאָס גליק בעשטעהט אין דעם, וואָס די נשמה הויבט זיך אויף ביז דער העכסטער מדרגה; און פיהרען פיהרט דערצו נאָר איין וועג — דער וועג פון גוטע מעשים. גוטע מעשים הייסען אָבער נאָר יענע מעשים, וואָס דער מענש טהוט מיט אַ קלאָרען בעוואוסטזיין, מיט אַ טיעפען פערשטאַנד און מיט אַ ברייטער אויפפאַסונג. ווען אַ מענש טהוט בלויז גוטע מעשים, ווערט ער דורך דעם אויף אַזוי פיעל דערהויבען, אַז די אַלע צרות און אָנשיקעניש פון דער וועלט קומען צו איהם גאָרנישט צו. אויסער די דאָזיגע מעשים זוכט ער זיך גאָר קיין פערגניגען נישט — ער געפינט אַלץ אין זיי: זיין לויהן, דעם העכערן פערגניגען פון אַ פערנופטיגען לעבען און דעם ציעל זאָגאַר פון זיין עקזיסטענץ. דער אמת'ער גייסט-מענש, דער אמת'ער חכם שרעקט זיך פאַר קיין זאַך נישט. און די ביטערסטע ערפאַהרונגען זענען נישט אימשטאַנד איהם צוצוברעכען דערצו, ער זאָל עפּעס אַ פערברעך בעגעהן, און טהון עטוואָס אַזוינס, וואָס איז געגען זיין טיעפער, אינערליכער איבערצייגונג. ער זוכט נאָך דעם צוזאַמענהאַנג צווישען די סבות (אורזאַכען) און פאָלגען פון לעבען, ווייל זיין בערוף אַלס העכערער, בעוואוסטזיניגער וועזען פערפליכטעט איהם צו זעהן אַלץ, וואָס אַרום איהם טהוט זיך; בעזונדער אָבער מוז ער שטענדיג געדענקען זיינע פליכטען צו מענשען בכלל און צו

זיין פאָטערלאַנד, צו זיינע נאָהנטע און בעקאַנטע בעזונדער. די דאָזיגע מאָראַלישע פליכט דאַרף ביי איהם שטאַרקער זיין פון אַלץ אין דער וועלט. ער דאַרף זיך אָפּפּערען און דאָס לעבען אוועקגעבען, אום צו ערפילען דאָס, וואָס עס דיקטירט איהם דער אינערליכער מאָראַלער געזעץ, וואָס איז איינגע־פלאַנצט ביי יעדען מענשען אין האַרצען. די גוטע מעשים זע־נען אַן און פאַר זיך גוט און די שלעכטע — אַן און פאַר זיך שלעכט. אינגאַנצען אונאָבהענגיג פון די נוצען און פון דעם שאָדען, וואָס זיי ברענגען. דער אמת'ער חכם איז העכער פון אַלע קערפּערליכע בעדערפעניִשען און די אַלע מאַטעריעלע פאָדע־רונגען פערנעהמען ביי איהם קיין פּלאַץ נישט. ער טוט דאָס, וואָס ער דאַרף טהון, לויט זיין טיעפער איבערצייגונג, חאָטש עס קומט איהם, און גאַנץ אָפט אויך אַנדערע, אַ״יום דערפון אַ געוואַלדיגער שאָדען.

די אַנשויאונג פון די סטאָאיקער בנוגע צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס איז אויף אַזאַ אופן גאַנץ נאָהנט צו דער אַנשויאונג פון אונזערע נביאים איבער דער זעלבער פראַגע.

די דאָזיגע אַנשויאונג פון די סטאָאיקער האָט זיך דערנאָך פערשפּרייט אויך אין רוים, וואו די בעריהמטעסטע רוימישע פי־לאָזאָפען: מאַרק אורעליו'ס און סענעקאַ, האָבען זי פערברייטערט און פערטיעפט. און נאָך שפּעטער, ווען די גאַנצע יוסטיץ איז אַרונטערגעפאַלען אונטער איהר איינפלוס, איז געשאַפען געוואָ־רען דאָס בעקאַנטע רוימישע שפּריכוואָרט: „דאָס געזעץ מוז דורכגעפיהרט ווערן און — זאָל אפילו צוליעב דעם די וועלט אונטערגעהן!״

עפּיקור (* מיט זיינע תלמידים האָבען געלערנט, אַז גליקליך איז דער, וואָס — פיהלט זיך גליקליך, ווי די קירעניאיקער אַנערקענען זיי אויך, אַז גליק און פערגניגען איז איין זאַך. דער מענש, וואָס האָט אַ סך פערגניגען אין זיין לעבען, איז

(* פון דעם נאָמען האָט זיך אויסגעבילדעט דאָס בעליידיגונג־וואָרט אפּיקורס.

גליקליך, און דער, וואס ליידט א סך, איז אונגליקליך. גוטע מעשים זענען יענע, וואס פערמעהרען דעם מענשענס פערגניגען און פערמינדערן זיין צער. די נוצען — דאס איז דער אויסערסטער ציעל, צו וועלכען עס זענען געווענדט דעם מענשענס אלע שטרעבונגען און פערלאנגען. דער מענש, וואס עסט און טרינקט אליין, איז נישט גליקליך, ווייל איהם פעהלט דאס גרויסע פערגניגען פון אונטערהאלטען זיך אין א קאמפאניע; דער מענש, וואס וויל נישט וויסען פון אלץ, וואס ס'טהוט זיך ארום איהם, וואס זיין הארץ אין איהם איז הארט און פערשטעמפט, איז נישט גליקליך, ווייל איהם פעהלט דאס העכסטע דאס אידעלסטע פערגניגען — דאס פערגניגען פון פארשען, בעאבאכטען און פערשטעהן. דער אמת'ער חכם עסט און טרינקט און האט פערגניגען און לאזט אנדערע אויך געניסען פון זיין גוטס; ער האט פערגניגען פארשענדיג און נאכזוכענדיג די סבות פון אלע ערשיינונגען. און פערשאפט דעם פערגניגען אויך זיינע אלע ארומיגע. די אונגליקען פון דער צייט און איהרע בעגעגענישען שרעקען איהם נישט אב, ווייל ער רייסט אויס פון זיין הארצען יעדען געפיהל פון טרויער און צער. ער נעהמט פון דער וועלט בלויז דאס גוטע, דאס שלעכטע — געהט ער גלייכגילטיג פערביי. דער טויט שרעקט איהם אויך נישט אב, ווייל „אזוי לאנג, ווי ער איז דא — איז דער טויט נישטא און ווען עס קומט אן דער טויט — איז ער שוין אויף דער וועלט נישטא!" ער לערנט זיך אויך בעניגנען מיט ווייניג, כדי זיינע פיעל בעדערפנישען זאלען איהם נישט מצער זיין.

צוקוקענדיג זיך נעהנטער צו די יסודות פון דער דאזיגער שיטה זעהען מיר, אז זיי האבען אין זיך אייגענטליך גאנץ ווייניג דעמאראליזירענדע עלעמענטען — ווי עס געפינען א סך. עפיקור מיט זיינע תלמידים לערנען אויך, ווי די סטאאיקער, ליעב צו האבען דעם צווייטען, זיך צו בעניגנען מיט ווייניג און איבערגעגעבען צו זיין דער וויסענשאפט; נאר אין דער צייט, וואס די סטאאיקער זעהען אין די דאזיגע זאכען אבסאלוטע גוטע מעשים, וואס זענען גוט אן און פאר זיך, — זעהען אין זיי די עפיקורעער בלויז נוצבארע זאכען,

זאָגען וואָס מ'דאַרף זיי אויסאיבען אויף אַזוי פיעל אויף וויפיעל זיי ברענגען נוצען דעם פּרט אָדער דעם כלל. און שיידען שיידט זיך די דאָזיגע שיטה אונטער פון דעם היינטיגען אוטיליטאַריזם דערמיט, וואָס די אוטיליטאַריסטען הייסען אַרבייטען אָהן אַנ'אויפהער פאַר דער ענטוויקלונג פון די וויסענשאַפטען, פון דער אינדוסטריע און פון דער טעכניק, און בכלל פאַר דעם פּראָגרעס פון דער מענשהייט, ווערהענד די עפּיקורעער הייסען רוהען און געניסען אַלע פערגניגענס פון לעבען און זיך פרעהען און זיך בעניגענען מיט דעם, וואָס איז דאָ א. א. וו. די אוטיליטאַריסטען קוקען אויף דער וועלט, ווי אויף אַ גרויסער פאַבריק, און די עפּיקורעער — ווי אויף אַ פּראַכטפולען גאָרטען, אין וועלכען עס וואַקסען שענע בלומען צוזאַמען מיט דערנער און נאָדלען, און דער מענש דאַרף אויסרייסען די בלומען און וואַרפען פון די דערנער...

די דאָזיגע אנשויאונג איז נישט פרעמד די חכמים פון יעדען פאָלק אין בעשטימטע פעריאָדען, און מיר געפינען זי אויך ביי די חכמי התלמוד. אויף אַזוי פיעל, נאַטירליך, אויף וויפיעל זי איז נישט סותר די אמונה:

שמואל האָט געזאָגט צו רב יהודה: שיננא!*) חאַפּ און עס, חאַפּ און טרינק, דען די וועלט, פון וועלכער מיר געהען אַוועק, איז געגליכען צו אַ חתונה. 70)

„מיין זוהן, אויב דו קענסט—לאָז דיר וואויל געהן, ווארום נאָכ'ן טויט איז שוין קיין פערגניגען נישטאָ און דער קבר (פער) זוימט נישט. טאָמער וועסטו זאָגען: איך וועל איבערלאָזען פאַר מיינע קינדער נאָך מיר? ווער קען דיר דען זאָגען וואָס ס'וועט נאָכ'ן טויט זיין; מענשען זענען געגליכען צו די גראָז און פעלד, די בליהען אויף און די ווערן פער־וועלקט... 71)

„דער מענש וועט מוזען אָבגעבען דין וחשבון פאַר יעדער זאַך, וואָס זיינע אויגען האָבען געזעהען, און ער האָט דערפון קיין הנאה נישט געהאַט." 72)

---

*) אַזוי פלעגט שמואל שטענדיג רופען רב יהודה'ן. „שיננא" הייסט שאַרפער, שאַרפער קאָפּ, קלוגער קאָפּ.

„ווער ס'זאָגט זיך אָב פון גוט לעבען אויף דער וועלט,
איז עס אַ שלעכטער סימן פאַר איהם!" 73)

די נשמה, וואָס איך האָב דיר געגעבען — לאָז איהר לעבען! 74)

דאָס געמיינזאַמע צווישען די אַלע שיטות; וואָס מיר האָבען דאָ אויסגערעכענט, ליגען אין דער טיעפער איבערצייגונג, אַז דאָס פּריוואַטע לעבען איז פול מיט צרות און אונגליקען. אַז שלעכטס איז פערהאַן אין דער וועלט אונגעהויער פיעל און מ'דאַרף זיך שיצען פון דעם; אַז מ'קען זיך נישט בעניגנען מיט דער עקסיסטענץ פון די זאַכען אַזוי ווי זיי זענען, און דער מענש, אלס וועזען מיט אינטעלעקט און פערשטאַנד, דאַרף זיך בעפרייען פון דער הערשאַפט פון דעם בלינדען צופאַל זאָגאַר דאָס פרעהליכע און גוטמוטיגע עפּיקורע'אישע סיסטעם לאָזט אויך צו די הנחה, אַז דער גרעסטער טייל פון דעם מענשענס דאגות פאַר זיין גליק און פריוואַטער עקסיסטענץ, איז גאָרנישט; אַז דאָס לעבען פערשווינדט שנעל, און דער מענש דאַרף זיך איילען אָבצורייסען די בלומען פריהער איידער זיי וועלן פערוועלקט ווערן. דאָס זעהען מיר נאָך מעהר בולט אין דער פאָרם, וויים דער עפּיקוריזם האָט אָנגענומען ביי איינעם פון די גרעסטע רוימישע חכמים: לוקרעציו'ס.

לוקרעציוס זענענדיג אין דער זעלביגער צייט אי פילאָזאָף, אי דיכטער, אי וויסענשאַפטליכער געלעהרטער, און פערטיעפענדיג די שיטה פון עפּיקור'ן אין אַזאַ ריכטונג, וואָס האָט איהם געמאַכט פאַר דעם אייגענטליכען פאָטער פונ'ם איצטיגען מאַטעריאַליזם, 75) — זאָגט ער דאָך אין זיין ווערק, אַז דער אמת'ער חכם דאַרף קוקען אויף אַלץ מיט אַנ'אַבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט און מוז איגנאָנצען דורכגענומען זיין מיט דער איבערצייגונג, אַז אַלץ איז גאָרנישט, אַז אַלץ, וואָס ס'טהוט זיך אָב אונטער דער זון, איז שלעכט און ביטער, און אַז ס'איז נישטאָ קיין בעסערע זאַך, ווי אַלץ מבטל צו זיין, אַלץ פערבייצוגעהן שווייגענדיג און זיך צו פערזינקען אין אַנ'אַנגענעהמער מנוחה...

ווען דער מענש הויבט זיך אויף איבער זיין קערפּערליכען וועזען; ווען ער הויבט אָן איינצוזעהען, אַז ס'זענען פערהאַן

א סך ליידענדע, עלענדע בעשעפענישען; ווען ער הויבט אן צו פיהלען די ליידען פון יעדען לעבעדיגען וועזען אזוי שטארק, ווי זיינע אייגענע ליידען, דאן קען ער זיך שוין נישט בעניגנען מעהר דערמיט, וואס זיינע אויגען זעהען, און ער זוכט זיך א שוץ אין עפעס — א אידעאל, צי געפינען דעם אידעאל אין דער אבסאלוטער נישטיגקייט, יענע — אין דער נשמה-רוהיג-קייט, נאך אנדערע — אין דער נאטור-לעבען, די אין דעם אלגעמיינעם פערגניגען און אין די נוצען פון כלל, די — אין דעם איינפאכען און תמימות'דיגען גלויבען, קורץ די אזוי און די אזוי, און יענע, וואס האבען אין זיך מעהר גייסט, זוכען זיך הויכע, מאראלישע אידעאלען. און זיי געפינען זיי מוט און קראפט צו לעבען און צו ליידען אין זיי זעהען זיי זייער וועלט, זייער לעבען און זיי, די דאזיגע אידעאלען, הויבען אויף זייער גייסט איבער די אלע שלעכטע מעשים פון דער וועלט.

ה.

די קריסטליכע אנשויאונג.

בשעת דאס קריסטענטום איז נאך פון זיין שורש — פונ'ם יודענטום — ניט דערווייטערט געווען איז אין איהם א מאל אויסגעדריקט געווען דער שטארקער בטחון פון די נביאים און חסידים. דער דאזיגער בטחון לאזט נישט זארגען פאר די בעדערפנישען פון קערפער, ווייל אלץ ליעגט אין די הענד פונ'ם פאטער אין הימעל, ער קען אלץ בעווייזען און איז אימשטאנד צו פערזארגען יעדער בריאה'לע מיט אלעם נויטיגען.

„איהר זאלט נישט זארגען פאר אייערע לייבער", זאגט דער גאלילעער צו זיינע תלמידים און צוהערער, „איהר זאלט נישט זארגען און קלערען: וואס וועט איהר עסען און טרינקען און אין וואס איהר וועט זיך אנקליידען. דער נפש איז דאך טייער-

ער פון עסען און דער גוף — פונ'ם מלבוש. קוקט זיך צו און זעהט די פויגעל פון הימעל, וועלכע זייהען נישט און שנייַ־דען נישט און זאמלען נישט צונויף קיין תבואות, און אייער פאטער אין הימעל שפייזט זיי. און איהר זענט דאך פיעל העכער פון זיי".

„און פאר אייער קליידונג — וואס דאגה'ט איהר? קוקט זיך צו צו די רויזען פון פעלד, וואס וואקסען און ארבייטען נישט און שפינען נישט. און איך זאג אייך, אז שלמה אין זיין גאנצער פראכט איז נישט געווען אזוי שען אנגעקליידט, ווי איינע פון זיי. און אויב גאט קליידט אזוי אן די גראזען פון פעלד, וואס היינט וואקסען זיי — און מארגען ווערן זיי אריינ־געווארפען אין פייער אריין — א פשיטא שוין אייך קליין־גלויבי־גע. איהר זאלט דעריבער נישט זארגען: וואס וועלן מיר עסען, וואס וועלן מיר טרינקען, און אין וואס וועלן מיר זיך אנקליי־דען. דאס אלץ זוכען די גוים. אייער פאטער אין הימעל ווייסט דאך, אז איהר דארפט דאס אלץ האבען. זוכט פריהער די מלכות שמים (גאטס רייך). זיין גערעכטיגקייט און דאס איבע־ריגע וועט ממילא קומען. איהר זאלט נישט קלערען וועגען דעם מארגענדיגען טאג, ווייל דער מארגעדיגער טאג וועט פאר זיך אליין קלערען און יעדער טאג האט גענוג זיינע צרות".

ענהליך דערצו געפינען מיר אין תלמוד אויד: איך האב נאך קיינמאל נישט געזעהען קיין הירש אלס הענדלער פון זומער־דיגע פירות קיין לייב אלס טרעגער און קיין פוקס אלס קרע־מער, און דאך ערנעהרען זיי זיך אהן צער א. א. וו., היינט א פשיטא שוין איך, וואס בין בעשאפען געווארען צו בעדינען דעם בעשעפער, דארף איך דאך געוויס זיך לעבען אהן צער. אלא וואס דען? איך האב מיך שלעכט אויפגעפיהרט און דער־מיט מקפח געווען מיין פרנסה."

„ווער עס האט ברויט אין זיין קארב היינט און קלאגט זיך: וואס וועל איך עסען מארגען? ווערט גערעכענט צווישען די קליין־גלויביגע."

„בעט און עס וועט אייך געגעבען ווערן — זאגט ווייטער דער גאלילעער — זוכט נאך און איהר וועט געפינען, קלאפט אן און עס וועט אייך געעפענט ווערן. ווארום ווער עס בעט

— בּעקומט און ווער עס זוכט נאָך — געפינט און פאַר דעם,
וואָס קלאַפּט אָן — עפענט זיך די טהיר. אָדער ווער געפינט
זיך דאָ פון אײַך אַזוינער, וואָס זײַן זוהן האָט בּײַ איהם געבּעַ=
טען ברויט און ער האָט איהם אַ שטײַן געגעבּען? און ווען ער
בּעט בּײַ איהם פיש — וועט ער איהם דען אַ שלאַנג געבּען?
איהר, מענשען שלעכטע, ווייסט דאָך אויך צו געבּען גוטע
מתנות אײַערע קינדער, און אײַער פאָטער אין הימעל וועט גע=
ווים שענקען נאָר גוט'ס יענע, וואָס בּעטען בּײַ איהם."

דער יסוד פון דעם דאָזיגען פעסטען בטחון איז דאָס
שטאַרקע גלויבּען אין אַ גוטען און בּאַרימהערציגען גאָט, אין אונ=
זער גנעדיגען פאָטער אין הימעל, וואָס אַלע מענשען זענען זײַנע
קינדער, און ער זאָרגט פאַר זיי, עס זאָל זיי קיין זאַך נישט
פעהלען. ס'איז נאַרעש פונ'ם מענשען צו זאָרגען פאַר זײַן לע=
בּען און פאַר זײַן עקסיסטענץ אין דער צײַט, ווען זײַן פאָטער
אין הימעל זאָרגט שוין פאַר איהם. מיט דעם איבּריגען זאָרגען
פאַר זײַנע בּעדערפנישען ווײַזט דער מענש אַרויס, אַז ער
גלויבּט נישט שטאַרק אינ'ם פאָטער פון דער וועלט, וואָס אַלע
מענשען זענען זײַנע ליעבּע קינדער.

אַז אַלע מענשען זענען גאָט'ס קינדער, און נישט בּלויז
גאָט'ס קנעכט — דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער
קריסטליכער אַנשויאונג. דעריבּער זאָגט זי אַ סך מאָל אָן דעם
מענשען, ער זאָל נישט רעכנען, אַז ער איז פערלאָרען פון
גאָט, וואָרום „אַלע האָר פונ'ם מענשען זענען פאַר איהם
(פאַר גאָט) אויסגעצעהלט".

דער זעלבּיגער געדאַנק איז אויסגעדריקט אויך אין תלמוד:
„מיט אַ סך האָר האָבּ איך דעם מענשען בּעשאַפען (א. א. וו.)
און איין האָר האָט זיך מיר נישט פערבּיטען מיט'ן אַנדערען,
וועט זיך מיר פערבּײַטען איוב אויף אויב (אַ שונא)?!" *)
פון דעסטוועגען אָבּער זאָל דער מענש זיך נישט אײַנרעַ=

---

*) דאָס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען אין תלמוד אַלס אַ ענטפער פון
גאָט צו איוב אויף זײַן טענה: שמא בין איוב לאויב נתחלף לך (טאָמער איז
בּײַ דיר פערבּיטען געוואָרען דאָס נאָמען „איוב" אויף „אויב").

דען, אז גאט שפּיעלט זיך מיט איהם און צערטילט איהם, ווי א טאטע שפּיעלט זיך מיט זיין קינד. ניין! נישט צום פער־גניגען און שפּילעריי׳ען איז דער מענש געבוירען געוואָרען! דאס לעבען איז א גרויסער טהאט. דאס לעבען איז פול מיט שטע־רונגען און הינדערנישען אויף יעדען טריט און שריט. צרות און אנשיקעניש׳ען, אונגליקען און וואנדערונגען — דאס איז דעם מענשען׳ס גורל אונטער דער זון. וואס דער מענש איז גרעסער, וואס נעהנטער ער איז צו גאט, אלץ גרעסער זענען זיינע יסורים, אלץ מעהר מוז ער זיך ארומשלעפּען און צרות אויסשטעהן.

ווען איינער פון די סופרים איז צוגעגאנגען צום גאלילעער און געזאגט צו איהם: רבי, איך וועל דיך נאכגעהן, וואו דו וועסט געהן, האט ישוע צו איהם געזאגט: דער פוקס האט זיין נארע, די פויגעל פון הימעל האבען זייערע נעסטען און דער מענשען־זוהן*) האט נישט קיין ארט, וואו דעם קאפּ אנידער־צולעגען„...

א מאמר מיט דעם זעלבען אינהאלט כמעט האבען מיר שוין אויבען געבראכט פון תלמוד: „יעדען טאג געהט ארויס א בת־קול און זאגט: די גאנצע וועלט איז בעשאפען געוואָרען נאר צוליעב מיין זוהן חנינא, און מיין זוהן חנינא האט גענוג איין מעסטיל טייטלען פון איין ערב־שבת ביז׳ן אנדערען!„

די יסורים הויבען אויף דעם מענשענס גייסט און מאכען איהם פעהיג אריינצוקומען אין דער „מלכות־שמים„. די תענוגים ערנידריגען דעם מענשען און שטויסען איהם אראב טיעף אין תהום. די גראבע קערפּערליכקייט שטעלט אוועק אנ׳אייזערנע וואנט צווישען דעם מענשען און זיין פאטער אין הימעל, און די עשירות איז דער גרעסטער שטיין אויף דעם וועג פונ׳ם אמת׳ען מענשליכען גליק.

---

*) ישוע פלעגט זיך שטענדיג אנריפען „בן־האדם" (מענשען־זוהן), געוויס, ווייל די יודישע נבואה האט ערווארטעט „א בר־אינש עם ענני שמיא" אנרופענדיג זיך „בן־האדם" אדער „בר־אינש" האט ישוע געמיינט אונטערשטרייכען זיין משיחיות.

ס'איז לייכטער אַ קעמעל דורכצוגעהן דורך דעם שפּעלטעל פון אַ נאָדעל, אַלס אַן'עושר אַריינצוקומען אין „מלכות שמים" און דער אַפּאָסטאָל יעקב זאָגט: „הערט מיינע ליעבע ברידער, די אָרעמע פון דער וועלט האָט דאָך גאָט אויסדערוועהלט, זיי זאָלען זיין רייך אין גלויבען און די יורשים פון דער מלוכה, וואָס גאָט האָט צוגעזאָגט זיינע גוטע פריינד".

„די רייכע בערויבען דאָך אייך און זיי שלעפּען דאָך אייך שטענדיג צו בית-דין, און אפילו דעם גוטען נאָמען אייערען מאַכען זיי דאָך אויך צו שאַנד".

„וועה צו אייך, איהר רייכע פון פאָלק, וויינט און קלאָגט אויף די צרות, וואָס וועלען אייך בעגעגנען. אייער עשירות וועט צופוילט ווערן און אייערע טייערע קליידער וועלן מילבען צופרעסען, דאָס גאָלד וועט דונקעל ווערען, דאָס זילבער וועט פערראָסט ווערן, דאָס גאַנצע עקעלהאַפטע פערמעגען אייערס וועט געגען אייך עדות זאָגען און וועט צופרעסען אייער לייב, ווי מאָל, דאָס איז דער אוצר, וואָס איהר האָט זיך אָנגעזאַמעלט צום לעצטען טאָג. דער שכר פון די פּועלים טהוט דאָך שרייען, די בעלויהנונג פון אייערע פעלדשניטער'ס, וואָס איהר האָט בע-רויבט, און דאָס געשריי פון די שניטער'ס האָט דערגרייכט צו די אויערען פון גאָט דעם הערשער. איהר האָט זיך געלאָזען וואויל-געהן אויף דער וועלט, איהר זענט דיק געוואָרען און אייער האַרץ איז מיט פעטס פערגאָסען געוואָרען, אַזוי ווי צו דעם טאָג פון דער שחיטה. איהר האָט שלעכטס געטהון, איהר האָט דעם גערעכטען געטויט און ער האָט זיך נישט געוועהרט געגען אייך".

דער וואָס וויל דיענען גאָט, מוז וויסען פאָראויס, אַז איהם שטעהען פאָר צרות און יסורים, ערנידעריגונגען און ערוואָגלונגען, בעליידיגונגען און זידלערייען.

„וואויל וועט אייך זיין — זאָגט דער גאַליליער צו זיינע תלמידים — ווען מ'וועט אייך זידלען און בעליידיגען און אויף אייך פאַלשע בלבולים אויסטראַכטען — צוליעב מיין נאָ-מען".

„ווער עס האָט ליעב זיין נפש — זאָגט ווייטער דער זעלבּיגער — וועט ער איהם פערלירען און דער, וואָס האָט

פיינד זיין נפש אויף דער וועלט, וועט ער איהם דערמיט אפהיטען צום אייביגען לעבען.״

„ביז היינטיגען טאג — קלאגט זיך דער אפאסטאל פאו־לוס — זענען מיר הונגעריג און דארשטיג, דערשלאגען און פערוואגעלט. מיט ביטערען שוויים ארבייטען מיר. ווען מ׳שילט אונז — ענטפערן מיר מיט א ברכה און ווען מ׳יאגט אונז נאך — זענען מיר מיט ערד גלייך. זיי לעסטערן אונז און מיר בעטען פאר זיי, און מיר זענען געגליכען ביז היינטיגען טאג אין אלעמענס אויגען צו דעם מיסט, וואס אויף דר׳ערד, און צו דעם שלאם.״

מענשען רודפען דעם גערעכטען און ערענטליכען, די רדיפות און צרות, וואס די צדיקים שטעהען אויס, זענען אבער גאנץ נאטירליך און פערשטענדליך: די מעהרהייט מענשען לעבט אין דער וועלט און מיט איהר, דעריבער האט זי פיינד יענע, וועלכע זענען העכער פון דער וועלט און שטע־הען איבער איהר,

ווען די וועלט וועט אייך פערהאסען — זאגט דער גא־לילער צו זיינע תלמידים — זאלט איהר וויסען, אז מיך האט זי דעם ערשטען פערהאסט. ווען איהר וואלט זיין פון דער וועלט, וואלט די וועלט ליעב געהאט די איהריגע, ווייל אבער איהר זענט נישט פון דער וועלט, ווייל איך האב אייך אויסדערוועהלט פון דער וועלט, האט די וועלט אייך פיינד״.

אינ׳ם צוזאמענהאנג מיט דער אנשויאונג פונ׳ם גאלילער, אז א מענש קען נישט דיענען צוויי הערען פאר א מאל: „גאט און ממון״ *) זאגען די אפאסטאלען אויך: איהר זאלט נישט ליעב האבען די וועלט און אלץ, וואס האט א שייכות צו דער וועלט. א מענש, וואס האט ליעב די וועלט, האט נישט אין זיך קיין ליעבע צו זיין פאטער (אין הימעל), דען אלץ, וואס איז פערהאן אין דער וועלט, די אלע קערפערליכע פערגניגענס,

*) „ממון״ הייסט אין עוואנגעליום אי דער גאט פון געלד אי סתם געלד.

די אַלע תאוות פון די אויגען און די גאַנצע פאַלשע גרויסקייט, וואָס ווייזען זיך אַרויס אין׳ם מענשליכען לעבען, זענען נישט פון׳ם פאָטער (אין הימעל), נאָר פון דער וועלט. און די וועלט וועט אינגאַנצען פערשוואונדען מיט אַלע איהרע תאוות, און דער מענש וואָס געהט אין גאָט׳ס וועגען, וועט אייביג לעבען״.

„מיר זעהען, וויפיעל הויכקייט ס׳איז פערהאַן אין דער דאָזיגער אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוט און שלעכט. די צדיקים נעהמען אָן פאַר ליעב די אַלע יסורים, צרות און אַרומוואַנדערונגען. די יסורים דערשטיקען נישט זייער גייסט, נאָר, פערקעהרט, זיי הויבען אויף איהם ביז דער העכ־סטער מדרגה. וואָס מעהר זיי ליידען, אַלץ העכער הויבען זיי זיך אויף און אַלץ מעהר ווערן זיי בעפרייט פון די תאוות פון לעבען.

דער טיעפערער לעזער דערקענט באַלד אין דער דאָזיגער אַנשויאונג די מיינונגען פון די ערשטע גרויסע נביאים און חסידים, צוזאַמענגעמישט מיט די בעגריפען פון די סטאָאיקער. דאָס לעבען איז נישט קיין שפּיעלכעל, נאָר עטוואָס גרויסעס, בעדייטענדעס, וויכטיגעס. דאָס לעבען ווערט גוט ערשט דאַן, ווען עס האָט עפּעס וועלכען ס׳איז העכערן מאָראַלען ציעל. דער העכערער מאָראַלער ציעל בעשטעהט אין דעם — צו טהון דעם ווילען פון אונזער פאָטער אין הימעל.

„און דאָס איז די עהרליכע, ריינע עבודה פאַר גאָט אונ־זער פאָטער. צו העלפען די יתומים און אלמנות, ווען זיי ווערן געדריקט און זיך ריין צו האַלטען פון דעם שמוץ פון דער וועלט...״

ווי די סטאָאיקער, אַזוי אַנערקענען אויך די גרינדער פון׳ם קריסטענטום, אַז דאָס גליק ווערט נישט ערדייכט מיט וועלכער ס׳איז זאַך, וואָס האָט אַ שייכות צו די חושים אָדער זאָגאַר צו דעם פּראַקטישען פערשטאַנד, נאָר מיט דער אינער־ליכער, רוחניות׳דיגער הויכקייט.

„אפילו דאַן, ווען דער אויסערליכער מענש שטאַרבט אָב אין אונז, זאָגט דער אַפּאָסטאָל פּאולוס, ווערט אָבער דער אינערליכער מענש אָבגעפרישט און בענייט אין אונז פון טאָג צו טאָג, וועיל אונזער פּיין, וואָס איז לייכט און פאַריבערגע־הענד, גיט אונז אַ אייביגע שטאַרקייט, אַ העכערען כבוד, וואָרום

נישט צו קיין זיכטבארע זאכען האָפען מיר, נאָר צו אונזיכט־באַרע; ווייל דאָס זיכטבארע איז נאָר אויף געצעהלטע טעג, און דאָס אונזיכטבארע — אויף אייביג״.

אין די דאָזיגע ווערטער געפינען מיר דעם עיקר פון דער קריסטליכער אנשויאונג וועגען די לײַדען פונ׳ם גערעכטען און עהרליכען. די יסורים זענען גאַנץ נאַטירליך פאַר׳ן צדיק, ווייל זיי דערהויבען דעם מענשען, בעפרײַען איהם פון דער קערפּער־ליכקייט און דערנעהנטערן איהם צו גאָט.

„אין יעדער צייט און אין יעדען צושטאַנד שטעהען מיר פאַר אונזערע צו שויער אלס גאָט׳ס דינער. מיט גרויס געדולד, אין ענגקייט און פּיין, און אין נויט, בעקומענדיג קלעפּ אין תפיסות, אין מהומות און צרות, און נישט שלאָפען בײַנאַכט און פּײַניגען זיך בייטאָג, מיט א ריין הארץ, מיט דער ליכטיגקייט פון ווייסען, מיט רוח הקדש, מיט עכטע ליעבע, מיט אמת׳ע רייד, מיט גאָט׳ס גבורה און מיט דעם געוועהר פון גערעכטיגקייט אויף רעכטס און אויף לינקס...״

און די אלע מאמרים זענען נישט מעהר, ווי א ברייטע ערקלערונג צו די ווערטער פונ׳ם גאַליליער:

„און איך זאָג אײַך: דו זאָלסט דיך נישט שטעלען געגען דעם, וואָס קומט דיר שלעכטס טהאָן. אויב ער שלאָגט דיר אין דער רעכטער באַק — גיעב איהם אויך די לינקע. און ווער עס וויל זיך קריגען מיט דיר און אראָבנעהמען דאָס העמד פון דײַן לייב, — לאָז איהם איבער אויך דײַן אויבער־בגד. און דער, וואָס צווינגט דיך צום געהן מיט איהם איין שטרעקע וועג — געה מיט איהם צוויי...״

דאָס דאָזיגע אידעאל, וואָס איז יעדענפאַלס זעהר הויך און שען, דערמאָהנט אונז א סך שטעלען אין די רייד פון אונזערע נביאים און אין די תלמודים און מדרשים. א סך פון זיי האָב איך שוין ציטירט אין די פריהערדיגע קאַפּיטלען און נאָך עטליכע וועל איך דאָ צוגעבען אלס מוסטער:

„מײַן חלק איז גאָט — האָט מײַן נשמה געזאָגט, דעריבער טהו איך האָפען צו איהם״.

„גוט איז גאָט צו די, וואָס האָפען צו איהם; צו דער נשמה, וואָס זוכט איהם״.

„עס איז גוט דעם וואָס וואַרט שווייגענד אויף גאָט'ס הילף".

„גוט איז פאַר אַ מענשען, ווען ער טראָגט אויף זיך אַ יאָך יונגערהייד".

„זאָל ער זיצען אַליין און שווייגען דען עס איז אויף איהם אַרויף געלעגט געוואָרען (צו טראָגען)".

„זאָל ער דעם מויל אין דר'ערד איינגראָבען — אפשר איז אַ האָפנונג פערהאַן".

„זאָל ער אונטערשטעלען זיין שלעגער די באַק, זאָל ער זאַט ווערען מיט שאַנד".

„וואָרום גאָט פערלאָזט קיינמאָל נישט".

„נאָר ער וועט אָבטהאָן (דאָס ליידען) און וועט זיך ערבאַרע־מען ווי גרויס זיינע חסדים זענען".

„דריי גוטע מתנות האָט הקדוש ברוך הוא געשענקט יודען און אַלע זענען זיי געגעבען געוואָרען נאָר דורך יסורים; דאָס זענען זיי: תורה, עולם הבא און ארץ ישראל".

„וואָס איז די בעדייטונג פון דעם, וואָס ס'שטעהט געשריע־בען: „איך האָב דיך געלייטערט און נישט אין קיין זילבער, איך האָב דיך אויסדערוועהלט אין איין אויוועלע פון אָרעמקייט?" ס'איז געדרונגען דערפון, אַז גאָט האָט דורכגעזוכט אַלע גוטע מדות און נישט געפונען פאַר יודען קיין בעסערע מדה, ווי אָרעמקייט".

„דוד האָט זיך אָבגערופען צו הקדוש ברוך הוא: מאַך מיר וויסען די וועגען פון לעבען וואָסער געסעל איז אָפען צו'ם לעבען פון יענער וועלט? האָט איהם הקדוש ברוך הוא געענטפערט: דוד, אויב דו ווילסטווירקליך לעבען מוזטו יסורים אויסשטעהן!".

„אַזוי איז דער וועג פון דער תורה: ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסען און וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען און אויף דר'ערד זאָלסטו שלאָפען און אַ געמאַטערטען לעבען זאָלסטו לעבען".

„די תורה ווערט ערווייכט מיט אַכט און פערציג זאַכען א. א. וו. מיט ווייניג האַנדלען, מיט ווייניג אָבגעבען זיך דער וועלט, מיט ווייניג פערגעניגען, מיט ווייניג שלאָפען, מיט ווע־ניג שמועסען, מיט ווייניג לאַכען, מיט געדולד, מיט אַ גוט האַרץ, מיט מקבל זיין אויף זיך די יסורים א. א. וו.",

„די, וואס מ'בעליידיגט זיי און זיי בעליידיגען נישט צוריק, וואס הערען זייער שאנד און ענטפערן נישט, וואס טהוען אלץ מיט ליעבע און פרעהען זיך מיט די יסורים, — אויף זיי זאגט דער פסוק: און זיינע ליעבהאבער זענען, ווי די זון, ווען זי געהט ארויס אין איהר שטארקייט!.

„דו זאלסט זיין, ווי א אונטערשטע שוועל, וואס אלע טרעטען אויף איהר".

„אויב דיין שונא איז הונגעריג, גיעב איהם ברויט צו'ם עסען, און אויב ער איז דארשטיג, גיעב איהם וואסער צו'ם טרינקען. חאטש ער איז געקומען דיך הרג'ענען און דו האסט איהם געפונען א הונגעריגען און א דארשטיגען ביי דיר אין שטוב — גיעב איהם צו עסען און צו טרינקען".

„מר דער זוהן פון רבינא, ווען ער פלעגט ענדיגען די שמונה־עשרה, פלעגט ער אזוי זאגען: גאט, היט אב מיין צונג פון שלעכטס און מיינע לעפצען פון רעדען פאלשקייט און צו די, וואס שעלטען מיך, זאל מיין נשמה שטום זיין און זאל איך ווי שטויב, פאר אלע"...

דער אונטערשייד צווישען דער אנשויאונג פון קריסטענטום און פון די חכמי התלמוד בנוגע צו דער פראגע וועגען גוטס און שלעכטס ליעגט נאר אין דעם, וואס די לעצטע, ווי מיר האבען געזעהען אין די פריהערדיגע קאפיטלען, זוכען פערשיעדענע וועגען, אום צו פערענטפערן די גרויסע שאלות, וועלכע זענען פערבונדען מיט די בעגריפען פון גוטס און שלעכטס, און גאנץ אפט קומען זיי צו צו א ביטערער פערצווייפלונג און צו שארפע טענות... און די גרינדער פון קריסטענטום האבען נישט מעהר, ווי איין שטאנדפונקט, פון וועלכען זיי קוקען אויף דעם גאנצען ענין: די פאלשטענדיגע הכנעה פאר דעם העכערען ווילען, דאס ארונטער־בויגען דעם קאפ פאר אלע שלעכטע צופאלען און געשעהענישען, וואס קומען פאר מיט'ן מענשען און דאס אויפהויבען זיך העכער איבער דאס שלעכטע און דאס גוטע צוזאמען...

די סבה פון דער ערשיינונג איז, נאך מיין מיינונג, דאס, וואס די בעלי התלמוד זענען געווען נאציאנאלע חכמים אום פולען זין פון די ווערטער, זיי זענען געווען די אמתע „מעתיקי השמועה" (איבערגעבער פונ'ם טראדיציאן) די יורשים פון דער תורה שבעל

פה, וואָס איז דורכגענומען מיט'ן פּראַקטישען לעבען. האָבענדיג שטענדיג צו טהאָן מיט די דינים פון דער תורה און מיט די פערשידענע איינצעלהייטען פון די לעבענס-מצוות, זענען זיי ממילא געוואָרען מענשען פון לעבען, מענשען פון דער פּראַקטיק, ווייל זיי האָבען געמוזט בעקאַנט זיין מיט אַלע מענשליכע מעשים, מיט די מענשליכע כאַראַקטערען און נייגונגען, אום צו וויסען, וואָס מען מעג און וואָס מ'טאָר נישט, ווער איז שולדיג און ווער אונשולדיג; האָבענדיג שטענדיג צו טהאָן נישט בלויז מיט אַבּסטראַקטע הויכע אידעען, נאָר אויך מיט לעבעדיגע מענשען, ווי זיי זענען, מיט אַלע זייערע מעלות און חסרונות, תענוגים און וועהטאָגען, האָבען זיי נישט געקענט אַריבּערגעהן דאָס אַלץ שווייגענדיג. זיי האָבען שטענדיג געזעהען פאַר זיך די וועלט מיט אַלע איהרע ענדערונגען און אומוואַנדלונגען, און שוין ממילא האָבען זיי נישט געקענט נישט זעהען דאָס, אַז דאָס שלעכטע פיהלט זיך אין איהר צו-פיעל און נישט אַזוי לייכט לאָזט עס זיך מבטל זיין... לויט זייער קדושה, חסידות און פרישות זענען זיי צייטענווייז אויך געצווינגט געווען אינגאַנצען אַרויסצוגעהן פון דער וועלט, און די נייגונג האָט עס אַרויסגערופען די פערשידענע מאמרים פון דעם מין, וואָס מיר האָבען אויבען ציטירט פון דער תלמודישער ליטעראַטור אַלס מוסטער, מיט זייער פּראַקטישען שכל אָבער האָבען זיי גוט פערשטאַנען, אַז געדאַנקען און מעשים זענען צוויי בעזונדערע זאַכען, וואָס געהען נישט שטענדיג צוזאַמען...

נאָך איין ערשיינונג בעמערקען מיר אין דער ענטוויקלונג פון דער קריסטליכער אַנשויאונג בנוגע צו גוטס און שלעכט, דאָס איז די פערקערפּערונג פון אַלעם שלעכטעס אינ'ם שטן און אין פערשידענע בייזע רוחות.

אין אונזערע הייליגע שריפטען ווערט דער שטן דערמאָהנט בלויז איינציגע מאָל, אין די אַפּאָקריפען אויך איינציגע מאָל און אין תלמוד — מעהרערע מאָל; אינ'ם „נייעם טעסטאַמענט" אָבער ווערט ער דערמאָהנט זעהר אַ סך מאָל, די מלחמה מיט איהם דער סוף פון דעם קומענדיגען נצחון, די פערשטאַרקונג פון דער קדושה איבער'ן שטן — דאָס אַלץ ווערט אַ סך מאָל דערמאָהנט און איבערגע'חזר'ט אין די ספרים פונ'ם קריסטענטום.

„אייער פאָטער — זאָגט דער קריסטליכער געזעצגעבער צו

די, וואָס פאָלגען איהם נישט — אייער פאָטער איז דער שטן און איהר האָט זיך פערקויפט צו טהאָן דעם ווילען פון אייער פאָטער; ער האָט באַלד פון אָנהויב אַ נפש גע'הרג'עט און קיין אמת וואָרט נישט געהאַלטען, ווייל ס'איז אין איהם קיין אמת נישטאָ; ווען ער רעדט ליגען, רעדט ער זיינס, ווייל ער איז פאַלש און דער פאָטער פון אַלעם פאַלשעס".

די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז אין'ם שטן און די מלחמה מיט איהם ווערט אין אַ פּאָעטישער פאָרם געשילדערט אויך אין דער פאָרשטעלונג פון יוחנן,

ביי דעם אַפּאָסטאָל פּאַאולוס האָט די דאָזיגע אַנשויאונג אָנגענומען אַ געוויסען פּילאָזאָפישען כאַראַקטער, דער שטן איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין'ם פאָטער פון זינד און טוידט. דער שטן איז אין דער אמת'ן נאָר די קערפערליכע תאוה, וואָס רופט אַרויס דאָס זינד און דאָס זינד — דעם טוידט. ער קריסטוס האַלט מלחמה מיט'ן שטן, ער איז מציל דעם מענשען פון די קערפערליכע תאות, דאָס הייסט אַלזאָ אויך פון זינד און ממילא אויך פון טוידט. פאַר די איינצעלהייטען פון דער דערמאָהנטער אַנשויאונג איז דאָ קיין פּלאַץ נישט.

דער ענין פון שטן, וואָס איז די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז, און די מלחמה צווישען איהם און דעם גאָט פון ליכטיגקייט און גוטס — האָט געגעבען אַ פּלאַץ פאַר פערשידענע כתות און איינבילדונגען. די דאָזיגע כתות זענען געווען יודיש-קריסטליך אָדער קריסטליך-יודיש: אַנדערע פון זיי זענען געהיימע קריסטען און אָפענע יודען, און אַנדערע פערקעהרט; אַממעהרסטענטייל אָבער האָבען זיי אַנערקענט פערשידענע יעוואַנגעלישע גלויבענס און בעזונדערס — דאָס פערסישע. און תלמוד ווערן אָט די כתות אָנגערופען מיט דעם נאָמען: מינים, ווייל ס'זענען געווען צווישען זיי פערשידענע מינים,*) און די פאָטער'ס פון דער קריסטליכער געמיינדע האָבען זיי אויך אַזוי דערווייטערט פון זיך, ווי די בעלי התלמוד!

---

*) אָדער ווייל די בעדייטענדסטע און געפעהרליכסטע קריסטליכע סעקטע איז געוועזען די נאָכפאָלגער פון מנו. די מאַניכעער אָדער מינעער.

ווענען איינינע פון די דאָזינע כתות וועלן מיר נאָך רעדען אינ׳ם קומענדיגען קאַפּיטעל און דאָ וועלען מיר נאָר דאָס בעמערקען, אז די מינים און אלגעמיין, וועלענדיג פערשטעהן דעם מקור פון דאָס שלעכטע וואָס איז פערהאַן אין דער וועלט, האָבען בעשטומט דערפאַר אַ בעזונדערע גאָטהייט און אַזויערנאָך זענען זיי צו געקומען צו דעם פערסישען דואליזם, האָטש בעטראַכטענדיג טיעפער זייערע ווערק זעהט מען, אז זיי האָבען פערשטאַנען דעם דואליזם נישט אין דעם געוועהנליכען זין, און אז דאָס שלעכטע שטרעבט, לויט זייער מיינונג, און ציהט זיך צו דאָס גוטע און ווערט סוף כל סוף פערשלונגען אין איהם.

געגען דער אַנשויאונג פון די דאָזיגע מינים איז פערפאַסט געוואָרען ביי אונז יודען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך“, אום צו ווייזען, אז גאָט איז דער בעשעפער אי פון דער ליכטיגקייט אי פון דער פינסטערניש, אי פון דאָס גוטע און אי פון דאָס שלעכטע. אינ׳ם געגענזאַץ צו זייערע מיינונגען האָבען די בעלי התלמוד אויך בעשלאָסען, אז ווער עס זאָגט: זאָלען דיך בענשען די גוטע, איז מסתמא אַנ׳אַנהענגער פון מיני׳ם, ווייל דערמיט ווייזט ער דאָך, אז די גוטע בעטען צו דעם גוטען גאָט און די שלעכטע צום שלעכטען גאָט, און עס זענען, הייסט עס, פערהאַן אַ גוטער גאָט בעזונדער און אַ שלעכטער בעזונדער.

אלישע דער זוהן פון אבויה אָדער, ווי ער ווערט גערופען אין תלמוד, אחר, איז אָהן אַ צווייפעל געווען איינער פון די וואָס האָבען נוטה געווען צו דער שיטה פון די „ווייסער“ (גנאָסטיקער), ווי רב האי גאון האָט ערקלערט אין זיין בעריהמטער תשובה, „אז ער האָט נוטה געווען צו דער דעה פון די אמגושים ד. ה. צו דער אמונה אין צוויי גאָטהייטען: איינע, וואָס שאַפט גוטס אין די אַנדערע — שלעכטס, איינע, וואָס שאַפט ליכטיגקייט און די אַנדערע — פינסטערניש“. און נאָר טאַקע אויף אַזאַ אופן פערשטעהט זיך גוט דער לשון פון דעם מאמר: „אחר האָט אָבגעהאַקט די צווייגען“ און די אַלע ערצעהלונגען ווענעז איהם בכלל.

איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון די גנאָסטיקער איז דאָס, אז דער קערפּער איז די סבה פון דאָס שלעכטס און דער גייסט פון דאָס גוטע, און ממילא איז שוין דער מקור

פונ'ם גײסט אויך אינגאַנצען אַנ'אַנדערער פון יענעם פון וועלכען עס קומט אַרויס דער קערפער. די דאָזיגע מײנונג האָט אויך אַרויסגערופען עטליכע וכוחים אין תלמוד.

„האָט צו איהם געזאָגט יענער צדוקי: דער, וואָס האָט בעשאַפען די בערג האָט דעם ווינט נישט בעשאַפען און ווער עס האָט בעשאַפען דעם ווינט האָט די בערג נישט בעשאַפען (ד. ה. ווער ס'האָט בעשאַפען דאָס גײסטיגע, האָט נישט בעשאַפען דאָס קערפערליכע); האָט ער איהם געענטפערט: שוטה! זעה, וואָס צום סוף פסוק שטעהט: גאָט דער אַלמעכטיגער איז זײן נאָמען“.

אום אָבצושלאָגען די גנאָסטיקער, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז מיט דער הילף פון דער געטליכער ווי ס ע נ ש אַ פ ט זענען זײ דערגאַנגען אַנ'אַנדער מקור פאַר ליכטיגקײט און אַנ'אַנדערען פאַר פינסטערניש, אַנ'אַנדער מקור פאַר ווינט און אַנ'אַנדערן פאַר רעגען א. א. וו.—האָט ר' אליעזר געזאָגט:

„זאָלען אַלע וויסען און מאַכען וויסען און טיעף איבערצײגט זײן אַז גאָט איז דער בעשעפער, דער פיהרער א. א. וו. דאָס הײסט: גאָט איז דער גאָט פון אַלץ, דער גאָט פון ליכטיגקײט און פינסטערניש, דער גאָט פון קערפער און פון גײסט—צוזאַמען“.

ו.

די מיסטיקער ביי יודען און ביי אַנדערע פעלקער.

ווען דאָס גריכישע פאָלק האָט פערלוירען זײן פאָליטישע זעלבסטשטענדיגקײט, האָט די קראַפט פון זײן שאַפען אויך אויפגעהערט פרוכטבאַר צו זײן. עס האָט זיך בעגעגענט דער שענער גריכישער גײסט מיט דעם ש ט אַ ר ק ע ן גײסט פון די רוימער און מיט די אַנשאַויאונגען פון די מורח-פעלקער דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז ער האָט פערלוירען זײן אָריגינעלע קראַפט און איז געוואָרען וואָס ווײטער אַלץ שוואַכער און בלײכער. דער גריכישער געדאַנק, וואָס האָט פריהער פרײ געקעניגט און אַלעמען בעהערשט, האָט אָנגעהויבען וואָס ווײטער אַלץ מעהר פערשקלאַפט צו ווערען,

און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען דאָס, אַז ווען ער דער גריכישער געדאַנק האָט זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם גייסט פון די יודישע חכמים אין אַלעקסאַנדריע — איז ער פערשקלאַפט געוואָרען בײַ דער אמונה, און קומענדיג אין נאָהנטע בעציהונגען מיט די אַנשויאונגען פון די מזרח-מענשען בכלל, — איז ער פערשקלאַפט געוואָרען בײַ די פערשידענסטע אַבערגלויבענס און נאַרישע אײַנבילדונגען, וואָס האָבען אינגאַנצען פערדונקעלט זײַן גלאַנץ און זײַן שענקײַט.

דער גריכישער געדאַנק אין די צײַטען פון די נעאָ-אַלעקסאַנדרינער און נעאָ-פּלאַטאָניקער איז געגאַנגען נישט פאָרווערטס, נאָר צוריק; און ווען מיר זאָלען אפילו אַנערקענען די גרויסקײַט פון פילאָ אוים אַלעקסאַנדריען (פילון היהודי, פילון האלכסנדרוני) אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל עס האָבען זי אַנערקענט די פאָטערס פון דער קריסטליכער קירכע, וועט ער נאָך אַלץ בלײַבען גאַנץ ווײַט פון פּלאַטאָנען. דערפאַר אָבער האָט דער געדאַנק פון די מזרח-פעלקער אַ סך פערדיענט פון דעם צוזאַמענשטוים און פון דער צוזאַמענגיסונג מיט דעם גריכישען אידעען-גאַנג. דאָס גריכענטום האָט אַרײַנגעבראַכט אין'ם דענקען פון די מזרח-פעלקער אָרדנונג, האָט איהם געגעבען אַ שענע פאָרם און אײַנגעהאַלטען זײַן ווילדקײַט, זײַן צוגאָסענקײַט.

ווי מיר האָבען שוין געזעהען פריהער, איז די פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס, אין גרונד גענומען, געווען אַ מזרח-פראַגע. מעהר פון אַלע האָבען זיך אין איהר פערטיעפט און געזוכט זי צו פערענטפערן — די אינדיאַנער. און האָטש די גריכען האָבען אויך נישט אויפגעהערט די גאַנצע צײַט צו קלערען וועגען די שלעכטע אָרדנונג פון דער וועלט, איז עס אָבער געווען בײַ זיי בלויז איינע פון אַלע איבריגע פילאָזאָפישע שאלות, אין דער צײַט, ווען בײַ די אינדיאַנער איז אָט די פראַגע געווען דאָס וויכטיגסטע פון אַלע אַנדערע פראַגען, און זיי האָבען זי בעטראַכט ווי עטוואָס אַזוינס, וואָס מאַכט אונז קלאָר דעם מענשען'ס לאַגע אין דער וועלט און לערנט אונז

וואָס צו טהון און ווי זיך צו פיהרען.

ס'איז דעריבער אויסגעקומען, אַז פון דער פערבינדונג צווישען דעם גריכען געדאַנק און דעם געדאַנק פון די מזרח־פעלקער דורך דער פערמיטלונג פון די אַלעקסאַנדרינער און פלאַטאָניקער — האָט די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויך אַ סך פערדיענט. וואָרום דער געדאַנק פון אָריענט האָט זיך דאַן צוגעוועהנט צו דער פינקטליכער ערקלערונג פון יעדען בעגריף בעזונדער, צו דער קלאָרער דעפינירונג פון זיינע הקדמות, שאלות און תשובות, און אַ דאַנק דעם האָט אויך די פראַגע וועגען „גוט'ס און שלעכט'ס" אָנגענומען אַ בעשטימטע פילאָזאָפישע פאָרם, און די פילאָזאָפישע תשובות, וואָס זענען געגעבען געוואָרען אויף דער פראַגע, האָבען געטראָגען אויף זיך דעם אויסערליכען שטעמפעל פון דער גריכישער לאָגיק, כאָטש זיי זענען פון אינווענייג דורכגעדרינגען געווען מיט דעם אָריענטאַלען מיסטיציזם.

די פראַגע וועגען גוטס און שלעכס. לויט דער פאָרם, וואָס זי האָט דאַן אָנגענומען, איז געפרעגט געוואָרען פון צוויי פערשיעדענע זייטען:

א) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גוטסקייט. דער, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען שטעלט פאָר מיט זיך די פאָלשטענדיגע פאָלקאָמענהייט, און איינע פון די בעדינגונגען, וואָס זענען נויטיג פאַר דער פאָלקאָמענהייט איז — גוטסקייט. שלעכטסקייט איז אַ חסרון, וואָרום ווען מיר זאָגען אויף אַ זאַך, אַז עס איז שלעכט, הייסט עס ריכטיג, ווי מיר וואָלטען זאָגען, אַז לויט אונזער מיינונג פעהלען אין דעם יענע עטליכע בעדינגונגען, וואָס מיט זיי וואָלט די זאַך יאָ געקענט גוט זיין; ווען מיר נעהמען אָן דעריבער אַלס אַקסיאָמע (זעלבסט־פערשטענדיגע הנחה, מושכל ראשון), אַז גאָט איז פאָלקאָמען אינ'ם פולסטען זין פון דעם וואָרט, מוזען מיר שוין אָנגעהמען אויך דאָס, אַז ער איז פאָלשטענדיג גוט, דאָס הייסט, אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די פאָלשטענדיגע גוטסקייט; — הייַנט ווי אַזוי זשע איז עס פון איהם אַרויסגעקומען אָט דאָס אַלעס שלעכטעס, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור?

ב) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גערעכטיגקייט.

גאָט איז די פאָלקאָמענהייט זעלבסט, און איינע פון די בעדינ־גונגען, וואָס זענען נויטיג דערצו, איז — גערעכטיגקייט; וואָ־רום די אמת'ע גערעכטיגקייט הייסט אייגענטליך דאָס, וואָס איז געטהאָן געוואָרען אזוי, ווי עס האָט געדארפט געטהאָן ווע־רען; — הײַנט ווי אַזוי־זשע ווערען עס אָבגעטהאָן אָט די אַלע אונגערעכטיגקייטען, וואָס מיר זעהען אין דער הנהגה פון דער וועלט: עס שטארבען קליינע קינדער, וואָס האָבען נאָך גאָרנישט פערזוכט אפילו דעם טעם פון זינד, עס ווערען געפּייניגט עהרליכע מענשען, עס געוועלטיגט דער שטאַרקער רשע איבער דעם שוואַכען צדיק וכדומה.

די שיטות פון די אַלעקסאנדרינער, נעאָ־פּלאַטאָניקער א. א. וו., זענען פערשיעדען איינע פון דער אנדערער; אין דעם עיקר פון זייער אַנשויאונג וועגען גאָט און זיינע אָפענבארונגען האָבען זיי זיך אָבער אַלע אויסגעגלייכט.

דאָס, וואָס פעראייניגט מיט זיך די דאָזיגע אַלע שיטות, בעשטעהט אין דעם, אַז גאָט איז העכער נישט בלויז פון אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו די חושים, נאָר אויך פון דעם, וואָס ווערט ערווייכט מיט'ן שכל. זיי האָבען זיך נישט בענוגענט מיט די איבערצייגונגען, אַז גאָט איז נישט קיין מאַטעריע און אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די איינפאַכקייט און די פאָלקאָ־מענהייט; נאָר זיי האָבען בעשלאָסען, אַז ער איז העכער פון יעדען אַבסטראַקטען געדאַנק. אין דער בעציהונג צו גאָט קען מען זיך נישט פאָרשטעלען נישט בלויז קיין בילד און קיין גייסטיגע טעטיגקייט, נאָר זאָגאר אויך וועלכע ס'איז פון די העכסטע נשמה־פונקציעס.

גאָט איז אויף אַזוי פיעל העכער פון יעדער השגה און פון אַלץ, וואָס דער מענשליכער שכל איז נאָר אימשטאַנד משיג צו זיין, אַז מ'קען איהם גאָר מיט קיין נאָמען נישט אָנ־רופען. די גריכישע פילאָזאָפיע האָט קיינמאָל נישט אויפגעהויבען דעם בעשעפער ביז אַזאַ הויכער מדרגה. די דאָזיגע פי־לאָזאָפיע, רעדענדיג וועגען דעם בעשעפער, האָט זיך בלויז בעמיהט צו דערווייזען, אַז ער איז העכער פון יעדער טעטיג־קייט, פון יעדער מאַטעריע און פון יעדער געמיט'ס־ווירקונג, ווי, למשל, כעס ליעבע שנאה א. א. וו.; אין די בעציהונג

גען „אַקטיווער שכל", „ערשטע סבה" און נאָך אַזעלכע האָט זי אָבער קיין מאָל נישט איינגעזעהען קיין ערנידריגונג פאַר דעם כבוד פון גאָט.

דאַגעגען אָבער האָבען אונזערע אַלעקסאַנדרינער, נעאָ־פּלאַטאָניקער, גנאָסטיקער און מיסטיקער איינגעפונען, אַז אַזוי ווי מ'קען זיך נישט פאָרשטעלען דעם בעשעפער פון דער וועלט מיט קיין מענשליכע געמיטס־ווירקונגען (כעס, שנאה, ליעבע א. א. וו.), אַזוי לאָזען זיך צו איהם נישט צופּאַסען אויך די העכסטע גייסטיגע פונקציעס, ווייל דער „שכל" למשל, איז אויך בלויז א מענשליכעס בעגריף, און צו דאָס העכסטע פון אַלער העכסטעס (גאָט) קען נישט צוגעפּאַסט ווערן קיין איינער פון יענע בעגריפען, וואָס האָבען נאָר עטוואָס א שייכות צום מענ־שען. גאָט איז דער פאָטער אי פון דער מאַטעריע, אי פון'ם גייסט; נאָר ער איז העכער פון זיי, ער איז איבער זיי ביידען, און דעריבער לאָזט ער זיך נישט איינפאַסען אין קיין גייסטיגע ראַהמען אַלץ איינס, ווי ער לאָזט זיך נישט איינ־פּאַסען אין קיין קערפּערליכע.

צוזאַמען דערמיט, ווי די טעאָרעטיקער פון די דאָזיגע שיטות בעשליסען, אַז גאָט איז אַלץ, בעשליסען זיי אויך, אַז ער איז איבער אַלץ. זייער געדאַנקען־גאַנג דריקט זיך אויס אין דער בעקאַנטער פאָרמולע: „ער איז דאָס אָרט פון די וועלט און די וועלט איז נישט זיין אָרט", אָדער, ווי דער זוהר גיט עס איבער: „ער איז תופס (נעהמט אום, בעגרייפט, לעבט אין זיי) אַלע וועלטען און די אַלע וועלטען האָבען אין איהם קיין אָנהאַלט נישט."

נאָך דעם אַלעמען אָבער וואָלט פון דעסטוועגען פאַלש זיין צו רעכנען די נעאָ־פּלאַטאָניקער און די אַנדערע פון יענע סעקטען פאַר אַבסאָלוטע פּאַנטעאיסטען, אַזוי ווי עס וואָלט זיין פאַלש צו זעהען פּאַנטעאיזם אויך אין דעם יסוד פון אונזער קבלה.

דער יסוד פון די דאָזיגע אַלע שיטות איז אין דער ווירקליכקייט די עמאַנאַציע (אויספּרייטונג — פון דער געט־ליכער ערשטער קראַפט —, אויסשטרעמונג, אויספלוס), און די עמאַנאַציע ברענגט, אמת, אָפט צו פּאַנטעאיזם, (ווי ביי

די בראַמינען, למשל) פאַר זיך אַליין אָבער איז עס נאָך נישט קיין פּאַנטעאיזם. אין דעם אַבסאָלוטען פּאַנטעאיזם איז די גאָט־הייט צונויפגעקניפּט און צונויפגעבונדען מיט דער וועלט, און לויט דער עמאַנאַציע קומט אויס, אַז חאָטש גאָט איז דער מקור פון אַלץ, וואָס מיר זעהען, און ער גיט עס אַריין לעבען און ליכטיגקייט אין אַלע ווינקעלעך פון דער נאַטור, איז ער פון דעסטוועגען אָן און פאַר זיך העכער פון דעם אַלעמען. דער בעליעבטער משל פון יענע אַלע, וואָס אַנערקענען די דאָזיגע אַנשויאונג, איז די ערשיינונג פון דער זון מיט איהר ליכטיגקייט.

„די גאָטהייט איז דער מקור פון ליכטיגקייט און לעבען און ליכטיגע שטראַהלען שלאָגען זיך אָב פון איהם אין אַלע זייטען. אין די דאָזיגע שטראַהלען געהט אַרויס דאָס לעבען פון איהם און מיט זייער הילף ווירקט ער שטענדיג אין דער וועלט, איבערגעבענדיג אַ טהייל פון זיך יענעם, ווער ס'האָט עס פערדיענט. די דאָזיגע שטראַהלען ווערן אָנגערופען די כחות פון דעם עקזיסטירענדען דורך זיי געפינט זיך די גאָטהייט אומעטום, אַזוי אַז ס'איז נישט פערהאַן קיין שום זאַך און קיין שום אָרט, וואָס זאָל נישט האָבען אין זיך עטוואָס פון דעם געטליכען כח, און מיט זייער הילף פערבינדט און פעראייניגט גאָט די פערשידענסטע זאַכען און געשעהענישען מיט אונזיכט־באַרע פעדים, און דעריבער איז ער פול אין אַלץ און איז נישטאָ אין אַלץ; דעריבער פילט ער אַלץ אָן מיט זיינע כחות און דעם רוים אויסער אַלץ — מיט זיין וועזען, וואָס בלייבט שטענדיג פערבאָרגען, און איז נישט זיכטבאַר און אָפען".

און אויפהויבענדיג די גאָטהייט אַן און פאַר זיך איבער יעדער מדה און איבער יעדען בעגריף, און בעשליסענדיג פון אַנ'אַנדער זייט, אַז אַלץ ווערט געטהון מיט גאָט'ס כח, — איז זיי שוין לייכט געווען, צוצורעכנען די גאַנצע אונפאָלקאָמענ־הייט פון דער נאַטור צו דעם „מאמר" (לאָגאָס) און צו די (אויסשפּרייטונגס־עמאַנאַציאָנס־)כחות (פילון), צו די אידעען און צו דער מאַטעריע (די פּלאַטאָניקער) צו די כחות פון דעם אונגענאַנטען (די גנאָסטיקער) און צו די ספירות (די מקובלים),

וואָרום די דאָזיגע אַלע זאַכען זענען דאָך טאַקע נאָר צוליעב דעם, כדי די וועלט זאָל קענען בעשאַפען ווערן און זיך האַל־טען אַזוי ווי זי איז איצט, מיט אַלע איהרע פעהלערען און בעגרענעצונגען.

פון דעם זעלביגען שטאַנדפונקט פערשטעהען זיי אויך דאָס שלעכטע, וואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט, און פון וואַנען עס שטאַמט. אַלץ וואָס מיר געפינען פאַר שלעכט, דאַרף צוגערעכענט ווערן צו די פאַרטיקולערע כחות, ווייל זייער פּאַרטיקולאַריטעט (אָבגעטיילטקייט, אָבגעזונדערטקייט) ברענגט עס מיט, אָבער ניט צו דער גאָטהייט אַליין, וואָס איז העכער פון אַלץ.

דער גרונד־אונטערשייד צווישען די דאָזיגע אַלע שיטות ליעגט נאָר אין די איינצעלהייטען פון דער עמאַנאַציע און אין דעם גאַנג פון דער געטליכער קראַפט־אויסטיילונג; לויט פילאָ קומט די ערשטע געטליכע התגלות אין׳ם לאָגאָס (גאָט׳ס וואָרט), וואָס הייסט ביי איהם אויך „גאָט׳ס נאָמען“, „גאָט׳ס געשטאַלט,“ „גאָט׳ס מלאך,“ „דער קאָפּ,“ „דאָס אור־ערשטע“. אין׳ם לאָגאָס געהען אַריין אַלע ענטדעקונגס־פאָרמען פון די געוועהנליכע כחות און דאָס געזאַמט־בילד פון דער געגענוואַרט, און פון איהם שפּרייטען זיך פונאַנדער די אַלע פּאַרטיקולערע געטליכע מעגליכקייטען.

לויט די נעאָ־פּלאַטאָניקער ווידער, פערשפּרייט זיך די ערשטע התגלות פון גאָט אויף דעם שכל פון גאָט און די איי־דעען; פון זיי קומט אַרויס די נשמה פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען, און פון זיי בעשטעהט אויך דער גוף פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען (חאָטש ער האָט אויך נאָך אַן׳אַנדער מקור: די פינסטערע מאַטעריע, וואָס די נעאָ־פּלאַטאָניקער גיעבען איהר אָב גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ).

די גנאָסטיקער אַנערקענען, אַז די ערשטע מדרגה פון דער געטליכער ענטדעקונג איז גאָט׳ס גייסט און זיין געדאַנק, דערנאָך געהען אין׳ם סדר פון דער עמאַנאַציע: דאָס פער־שטעהן, דאָס וויסען, די שטאַרקייט, די גערעכטיגקייט און דער שלום. אין די דאָזיגע זיעבען מדות ווערט ענטדעקט דער אונ־געגאַנגטער, וואָס איז אַליין — דער אַכטער פון זיי, און דאָס

הייסט בײַ דעם גנאָסטיקער באַסילידוס: די אורערשטע אַלטהײַט, וואָס איז דער מקור און דער שורש פון אַלץ, וואָס קומט נאָך איהר. פון דער אורערשטער אַלטהײַט ווערן ווידער עמאַנירט זיבען כחות, (צוזאַמען מיט דער לעצטער וועלכע בילדען מדה פון דער אורערשטער) — אַ צווייטע אַלטהײַט. פון דער דאָזיגער צווייטער אַלטהײַט ווערט עמאַנירט אַ דריטע, אַ פיערטע און אַזוי ווײַטער און ווײַטער ביז עס וואַקסט אויס אַ צאָהל פון דרײַ־הונדערט־פינף־און־זעכציג גײַסטיגע וועלטען, וועלכע ענטהאַל־טען אין זיך דאָס גאַנצע גײַסטיגע לעבען, וואָס מיר זעהען.

דער גנאָסטיקער וואַלענטינוס האָט די דאָזיגע עמאַנאַציע אַנדערש אָנגערופען און איהר אַנ׳אַנדער סדר געגעבען. דאָס, וואָס באַסילידוס רופט אָן: אונגענאַנטער, הייסט בײַ איהם: אונערגרינדליכע טיפעניש. פון דער דאָזיגער טיפעניש ווערן עמאַנירט הייליגע אייביגקײַטען, ענטדעקונגען פון גײַסטיגע דאָ־זײַנם א. א. וו.

לויט אונזערע מיסטיקער איז דער סדר פון דער עמאַנאַ־ציע אַזעלכער: קרוין, חכמה, פערשטאַנד, וויסען, שטאַרקײַט, שענקײַט, אייביגקײַט, מאַיעסטעט, פעסטקײַט קעניגרײַך (עשר ספירות), און וועגען די פּרטים פון דער זאַך איז נישט דאָ דער פּלאַץ צו רעדען.

ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, קומט אויס לויט די דאָזיגע אַלע שיטות, אַז די אַלע מיני אונפאָלקאָמענהייטען, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור, שטאַמען נישט פון דער גאָטהײַט, וועלכע איז העכער פון אַלעס העכסטעס און דערהויבענער פון אַלעם דערהויבענעם, נאָר פון דער נאַטור אַליין, וואָס שטעלט אייגענטליך פאָר מיט זיך די ענטדעקונג פון פערשידענע בע־שרענקטע און בעגרענעצטע כחות, און דאָס איז אויך דער מקור — פון דאָס שלעכטע. דער אופן אָבער, ווי אַזוי מיר דאַרפען פערשטעהן די מציאות פון שלעכטס — דאָס איז אויך אָבהענגיג פון יעדער איינציגער פון די דאָזיגע אַנשויאונגען בעזונדער.

פילון (ידידיה) און די אַלעקסאַנדרינער האַלטען, אַז אַזוי ווי פון גאָט אַליין קען דאָך קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען, מוזען מיר צושרײַבען די מציאות פון דאָס שלעכטע צו די עמאַנירטע כחות.

„פון איהם (פון גאָט) געהט נישט אַרויס קיין שלעכטס און קיין שטראָף, ווייל ער איז דער מקור פון אַלעם גליקליכען און געבענשטען פאַר אַלע, וואָס האָבען עס פערדינט, וואָס קענען עס אויפנעהמען; נאָר ער שטראָפט זיי — ווייל זיי קענען זיך אַנדערש נישט ערציהען, סיידען נאָר דורך שטראָפען — דורך זיינע מלאכים־משרתים, און די דאָזיגע מלאכי השרת האָט עס פילון צוגעשריבען יענע אַלע שטעלען, וואו עס ווערט גערעדט און דערצעהלט וועגען גאָט אַזוינס, וואָס איז נישט לויט זיין כבוד, וואָס מ׳דאַרף נאָר דערווייטערן פון איהם".

די נעאָ־פלאַטאָניקער זעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע נאָר אין דער מאַטעריע.

„די מאַטעריע — דאָס איז דער מקור פון שוואַכקייט, פון אונענדליכע פעהלערן, פון דער אונאייניגקייט, פון דער אונענדליכער צאָהל גופים, פון דער נישט־צוגעבונדענקייט, פון דער פונאַנדערשפרייטונג, פון דער צושיידונג, פון דער פאָרם־לאָזיגקייט — דאָס אַלץ הייסט: אונפאָלקאָמענהייט, נישט־גוט־קייט, דאָס אַלץ הייסט: די פאָלקאָמע געמיינהייט."

די גנאָסטיקער זענען אַוועק ווייטער פון די נעאָ־פלאַטאָניקער דערמיט, וואָס וועלענדיג אינגאַנצען דערווייטערן דאָס שלעכטע פון דער גאָטהייט, האָבען זיי אָנגעהויבען זוכען פאַר איהם נאָר אַן׳אַנדער מקור, און נאָכדעם, ווי זיי האָבען צונויפ־געמישט און צוזאַמענגעגאָסען די אידיש־קריסטליכע מיינונגען מיט די מיינונגען פון די פערסיאַנער און די איבריגע מזרח־פעלקער, האָבען זיי געזעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע אין אַ זעלבסטשטענדיגער פינסטערער קראַפט.

„ווען די מדרגות — זאָגען זיי — פונ׳ם ליכט־רוים האָבען שוין ערדרייכט זייער סוף, און דאַגעגען האָבען זיך אָנגעהויבען אויפהויבען די פינסטערע כחות און האָבען זיך אָנגעריהרט אָן די עקען פון די ליכט־שטראַהלען, האָט זיי — די פינסטערע כחות — בעהערשט די תאוה, זיך אָנצוהאַלטען אָן דעם, וואָס איז בעסער פון זייער עלענדען וועזען און זיך אויסצומישען מיט איהם. און אָט, פון דעם דאָזיגען מישמאַש איז עס אַרויס־געקומען דאָס אַלץ, וואָס מיר זעהען היינט אין דער נאַטור פון

אונזער וועלטיל און אין'ם מענשען'ס לעבען; פון דאַנען שטאַמען די אַלע פון ליכט=רוים אויסגעגאָסענע, פערוואָגעלטע נשמות, וואָס זענען איינגעשמידט אין די קייטען פון קערפּער'ס, זענען בלויז טויטע מאַטעריעס, וועלכע האָבען אין זיך קיין שום חיות נישט און ציהען זייער גאַנצע חיונה נאָר פון דעם ביסעל ליכטיגע כחות, מיט וועלכען זיי ווערן פעראייניגט. אין דער נשמה אַליין געפינען מיר אויך די צוזויפמישונג פון דעם לײַכטענדען פערשטאַנד (יצר=טוב) און דער פינסטערער תאוה (יצר הרע), און דעם מישמאַש האָט מלכיה (בסילידוס) אָנגערופען: דער אוראַלטער כאַאָס".

„אום מתקן צו זײַן דעם דאָזיגען כאַאָס איז נויטיג געווען די בעשאַפונג פון דער קערפּערליכער וועלט, און די הויפּט=כונה דערפון איז געווען דאָס, אַז אַ דאַנק דעם, וואָס די ניעדריגע בעשעפענישען וועלען בעשאַפען און איינגעטיילט ווערן לויט זייערע מינים, וועט דער כאַאָס זיך אויסקלערען, און די כחות וועלן אויסגעלײַטערט ווערן, און די ליכטער וועלען בעקומען זייער העלע שײַן, און דאָס לעבעדיגע וועט אָבגעטיילט ווערן פון דאָס נישט לעבעדיגע און דאָס, וואָס ציהט זײַן יניקה פון דער ליכטיגקייט — פון דעם, וואָס איז פינסטער בטבע, און אָט די טעטיגקייט הייסט בײַ איהם: די אָבשיידונג (די פערענדערונג), און דורך איהר וועט זיך יעדע זאַך אומקעהרען צו איהר שרש און איהר גלײַכען, און דאָס הייסט בײַ איהם: דאָס ווידערקעהרען".

דער גנאָסטיקער הזקיה (וואַלענטינוס) האָט נישט געוואָלט אַנערקענען, אַז „ס'איז פערהאַן אַ פינסטערער רוים און אַז די פינסטערע כחות האָבען זיך אַרויפגעקריגען און אָנגעהאַלטען אָן דער ליכטיגקייט, — ווי עס האָט געהאַלטען דער גנאָסטיקער מלכיה פאַר איהם, נאָר ער האָט זיך געהאַלטען בײַ דער מײַנונג, אַז ס'איז פערהאַן איין מאַטעריע, אַ פאָרמלאָזע, וואָס איז אַליין פינסטער און שטעלט פאָר מיט זיך אַ מין שאָטען פון דער ליכטיגקייט און פון דעם געטליכען לעבען, אַ רוים פון לעערקייט געגען דעם אויבערשטען פולען רוים. די דאָזיגע פאָרמלאָזע מאַטעריע האָט אין זיך קיין שום חיות נישט און זי בעקומט עטוואָס לעבען נאָר דאַן ערשט, ווען זי מישט זיך

צונויף מיט וועלכען ס'איז כח און מיט וועלכער ס'איז ליכטיגקייט פון די כחות און ליכטיגקייטען פונ'ם אויבערשטען רוים וואס ווירקט אין איהר שאַפט זי און בילדעט זי. זעהר שווער און זי (די מאַטעריע אַליין) שטעלט זיך אַנטקעגען און שטערט מיט איהר שווערקייט און אַבוועזענהייט פון ענערגיע יעדע גייסטיגע טהעטיגקייט".

דערצו האָבען חזקיה אין די גנאָסטיקער נאָך איהם נאָך צוגעמישט אַ גאַנצען ים מיט אַלערליי משונה'דיגע פאַנטאַזיעס וועגען דער אַראָבניעדערונג פון איינער פון די הייליגע אייביגקייטען, אום צו קעמפפען מיט דער פינסטערער און שלעכטער מאַטעריע. און וועגען דעם, ווי אַזוי די כחות לייטערן זיך אויס, ווי אַזוי זיי קעהרען זיך אום צוריק צו זייער שרש, און ווי אַזוי עס האָט זיך אָבגעפינען אַ אויסלייזער און אַ העלפער פון הימעל, וואס העלפט די הייליגע אייביגקייטען אין זייערע מלחמות, אין זייערע אַרויפשטייגונגען און אויסלייטערונגען, ביז ס'וועלען זיך סוף כל סוף „אומקעהרען אַלע אייביגקייטען צו אַ ריכטיגען בונד און צו אַ אמת'ער בעהעפטונג, געהאָלפענע און גליקליכע, און זיי וועלען דאַנקען און לויבען דעם אוראַלטען פאָטער מיט מנוחה און ליעבע, מיט ערהפורכט און פרייד."

די מיסטיקער ביי אידען, וועלנדיג פון איין זייט אויך דערווייטערן דאָס שלעכטע פון גאָט אויף וויפיעל דאָס איז נאָר מעגליך, און נישט קענענדיג פון דער צווייטער זייט אָבגעבען אַ בעזונדער מקור פאַר דאָס שלעכטע, ווי ס'האָבען געטאָן די גנאָסטיקער, ווייל דאָס וואָלט דאָך אונטערבראָכען דאָס הייליגסטע הייליגטום פון יודענטום, דעם: „ה' אחד"! (גאָט איז איינער) — האָבען איינגעפלאָכטען פערשיעדענע מיינונגען איינע אין דער אַנדערער און אָנגעקלייידט זיי מיט אַלערליי איינבילדונגען. וואס האָבען מיטגעווירקט נישט צו פערענטפערן די סתירות, נאָר זיי צו פערדעקען און צו בעהאַלטען.

אין גרונד גענומען זענען זיי אויך אַזעלכע דואַליסטען, ווי די גנאָסטיקער. זיי אַנערקענען אויך, אַז דאָס שלעכטע האָט פאַר זיך אַ בעזונדער ממשלה און בעזיצט די זעלביגע כחות, וואס דאָס גוטע; נאָר אין דער צייט, ווען די גנאָסטיקער זעהען אין דער דאָזיגער שלעכטער ממשלה אַ זעלבסטשטענדיגע גאָטהייט, זעהען אין איהם אונזערע מיסטיקער

בלויז אַ בעזונדער בעשעפעניש פון דעם, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען.

„און אויך איינס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט געטהון — ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט דעם בהו און איהם אָנגעוויזען אַ פּלאַץ אינ'ם פריעדען, ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם תהו און איהם בעשטימט אַ פּלאַץ אינ'ם שלעכטע".

„און וואָס איז'ם דער שטן? ס'איז געדרונגען, אַז גאָט האָט אַזאַ מדה, וואָס הייסט „רעה" (שלעכטס) און זי געפינט זיך צו צפון זייט פון הקדוש ברוך הוא, וואָרום עס שטעהט געשריבען: פון צפון קומט אָן די רעה אויף אַלע איינוואוינער פון דר'ערד. יעדע שלעכטע זאַך, וואָס קומט אויף אַלע איינוואוינער פון דר'ערד, קומט פון צפון. און וואָס איז'ם אַזוינס פאר אַ מדה? דאָס איז אַ צורה פון אַ האַנד, וואָס האָט אַ סך שלוחים און אַלע הייסען זיי: שלעכטס, שלעכטס, נאָר ס'זענען פעראַן צווישען זיי גרויסע און קליינע און זיי מאַכען חרוב די וועלט, וואָרום דער תהו איז פון צפון זייט, און תהו איז נישט קיין אַנדער זאַך, ווי דאָס שלעכטע, וואָס רעדט אָן דער גאַנצער וועלט צום זינדיגען, און דער גאַנצער יצר הרע, וואָס מיר זעהען אינ'ם מענשען, קומט פון דאָרטען."

אַזוי גוט — זאָגט ר' טודרוס אַבולעפיע אין זיין „אוצר הכבוד" — אַזוי גוט, ווי ס'איז פעראַן אַ גוטע אַצילות (עמאַנאַציע), וואָס איז אויפגעבויעט אויף רחמנות, אויף זכות און אויף גוטס, און די, וואָס פערטיידיגען אידען און זענען מלמד זכות אויף זיי ווערן בעאיינפלוסט פון דעם רעכטען כח און פון דער רעכטער זייט, אַזוי איז פעראַן אויך אַנ'אַצילות פון שלעכטס און פערדאַרבונג און שטראָף, און די, וואָס פערמסר'ן אידען און רעדען שלעכטס אויף זיי ווערן פון דער צפון-זייט, און דאָס איז אַ בעזונדער אַצילות, וואָס קומט פון דער קראַפט פון יענעם אַל-בעשעפער, וועלכער בעשאַפט אַלץ לויט זיין ווילען, און דאָס איז דער סוד פון (דעם פסוק): „עושה שלום ובורא רע (מאַכט פריעדען און שאַפט שלעכטס)".

„קום און זעה: — זאָגט דער „זהר" — ס'זענען פעראַן מרכבות לינקס אינ'ם סוד פון דער סטרא אחרא (שלעכטע קראַפט, כח הטומאה) און ס'זענען פעראַן מרכבות רעכטס

אינ׳ם סוד פון דער העכערער הייליגקייט און איינע שטעהען גען די אַנדערע: די פון רחמנות און די פון בחזקייט."

דאָס איז דער יסוד אין דער אַנשויאונג פון אונזערע מיסטיקער — די פאָרשטעלונג, אַז אין יעדער ערשיינונג איז דאָס שלעכטע צונויפגעבונדען און צונויפגעמישט מיט דאָס גוטע.

„אין דער צייט, ווען הקדוש ברוך הוא (גאָט) האָט בעשאַפען די וועלט — זאָגט דער „זהר" — און געוואָלט אַרויסדעקען דאָס טיעפע פון דער פערבאָרגעניש און דאָס ליכטיגע פון דער פינסטערניש, — זענען זיי געווען צונויפגעמישט איינע מיט דער אַנדערער, און דעריבער: פון דער פינסטערניש געהט אַרויס ליכטיגקייט און פון דער פערבאָרגעניש קומט אַרויס און ענטדעקט זיך דאָס טיעפע; און איינס געהט אַרויס פונ׳ם אַנדערן, וואָרום פון גוטס קומט אַרויס שלעכטס און פון רחמנות קומט אַרויס גרויזאַמקייט, און אַלץ איז צוזאַמענגעמישט איינס מיט דאָס אַנדערע: יצר טוב און יצר הרע, רעכטס און לינקס, אידען און אַנדערע פעלקער, ווייס און שוואַרץ, און אַלע זענען זיי אָבהענגיג איינס פון דאָס אַנדערע."

ענהליך צו די מיינונגען פון די גנאָסטיקער זאָגען אויך אונזערע מקובלים, אַז דער וויכטיגסטער פאַקטאָר אין דעם פראָצעס פון דער וועלט־בעשאַפונג איז געווען די צונויפמישונג פון פינסטערניש מיט ליכטיגקייט, פון מאַטעריע מיט גייסט. די פעראייניגונג און צוזאַמענגיעסונג פון די דאָזיגע פערשידענע עלעמענטען האָט אַרויסגערופען די אונענדליכע צאָהל פערשידענע בעשעפעניש.

„קום און זעה: — זאָגט דער זהר — ווען גאָט האָט געוואָלט בעשאַפען די וועלט, האָט ער אַרויסגעצויגען איין פערבאָרגענעם ליכט, וואָס פון איהם געהען אַרויס און שטראַהלען אַרויס די אַלע ליכטער, וואָס זענען ענטדעקט; און פון יענע ליכטער געהען אַרויס און פערשפרייטען זיך און בילדען זיך די אַלע איבריגע ליכטער און די העכסטע וועלט. דערנאָך האָט זיך דאָס אויבערשטע ליכט אַראָב געלאָזען און געבילדעט אַ ליכט וואָס לייכט נישט, און עס איז בעשאַפען געוואָרען די אונטערשטע וועלט; און ווייל אָט דאָס ליכט וואָס לייכט נישט, וויל זיין פערבונדען אויבען און אונטען, און זייענדיג פערבונדען מיט דער אונטער־

שטער וועלט האָט עס דאָך אַלץ ניט איבערגעריסען דעם פערבאַנד מיט דער אויבערשטער וועלט, האָט עס — דאָס ליכט וואָס לייכט נישט — בעשאַפען — אַלערליי חילות און מחנות פון פּיעל־ערליי מינים, און דאָס איז׳ס, וואָס עס שטעהט געשריבען: „ווי גרויס זענען דיינע מעשים, גאָט!“

וועגען דעם אָנהויב פון דער צונויפמישונג, וואָס האָט צוזאַמענגעמאָסען גוטס מיט שלעכטס א. א. וו. דריקען זיך אַמאָל די מיסטיקער אויס, אַז גאָט האָט אַזוי געוואָלט, כּדי דאָס גוטע זאָל זיך גיכער פּיהלען און אָנזעהען.

„און אויך איינס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט בעשאַפען: גוטס געגען שלעכטס און שלעכטס געגען גוטס; גוטס פון גוטס און שלעכטס, גוטס, וואָס גיט צו פּיהלען דאָס שלעכטע און שלעכטס, וואָס מאַכט בולט דאָס גוטע; גוטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די צדיקים און שלעכטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די רשעים“.

און אין אַ צווייטען פּלאַץ געפינען מיר נאָך אַ דייטליכערע ערקלערונג וועגען דעם:

אַלץ, וואָס ער (גאָט) האָט בעשאַפען האָט ער בעשאַפען פערשיעדען: ווען נישט דער טויט וואָלט קיין לעבען נישט זיין און ווען נישט דאָס לעבען וואָלט קיין טויט נישט זיין; ווען נישט דאָס גוטע וואָלט קיין שלעכטס נישט זיין און ווען נישט דאָס שלעכטע וואָלט קיין גוטס נישט זיין. ווען אַ מענש קומט אַריין אין אַ לאַנד, וואו ס׳איז האַלב גוט און האַלב שלעכט, וועט ער זעהען דאָס שלעכטע און דערקענען דאָס גוטע, און אויב ער וועט אין אַן׳אַנדער לאַנד קומען, וואו ס׳איז אינגאַנצען גוט און קיין שלעכטס איז גאָרנישט — וועט ער דאָס גוטע נישט פּיהלען; ווען אַלע מענשען וואָלטען נאַראָנים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען נאַראָנים, און ווען אַלע מענשען וואָלטען חכמים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען חכמים; ווען אַלע מענשען וואָלטען רייך זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען רייך, און ווען אַלע וואָלטען זיין אָרעם, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען אָרעם; נאָר וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט בעשאַפען אָרימע און רייכע, כּדי מ׳זאָל זיי קענען אונטערשיידען, קלוגע און נאַראָנים, כּדי מ׳זאָל וויסען, אַז דער איז אַ נאַר און דער איז אַ חכם א. א. וו.

אמאל טרעפט געפינט מען גאר ביי זיי, אז זיי שרייבען צו די גאנצע זאך סמאל'ן.

סמאל דער רשע — זאגט דער ספר „הבהיר" — האט צוזאמען מיט די איבעריגע חילות פון הימעל זיך אויפגעבונטעוועט געגען זיין האר. ווייל גאט האט בעפוילען (דעם מענשען): און איהר זאלט געוועלטיגען איבער די פיש פון וואסער און איבער די פויגעל פון הימעל, האט ער געזאגט. ווי אזוי וועל איך עס קע־נען איהם זינדיג מאכען און פערטרייבען פון איהם? און ער האט אראבגעניעדערט מיט אלע זיינע חילות אויף דר'ערד, זיך צו גע־פינען א חבר, און ער האט געפונען דעם נחש (די שלאנג)".

די פערקערפערונג פון אלעם שלעכטעם אין סמאל'ן און אינ'ם נחש ווערט געשילדערט א סך מאל אין „זהר", און דער רמב"ן זאגאר האט אויך מרמז געווען אויף דעם זאגענדיג:

„און דער נחש האט נישט היינט אין זיך קיין רעדענדע נשמה, און ווען ער וואלט עס א מאל יא האבען, וואלט דאך גאט דערמאהנט אין זיין קללה, אז ער זאל שטום ווערן, ווא־רום דאס וואלט זיין פאר איהם די ערגסטע קללה; נאר דאס אלץ איז א דאפעלע זאך: דאס אפענע און דאס פערבארגענע איז דא אמת."

אנדערע, ווידער, פון די מיסטיקער ערקלערען די צו־נויפמישונג פון גוטס מיט שלעכטס מיט א שענערן משל, וואס איז אויך נעהנטער עטוואס צו א פילאזאפישער מיינונג.

ס'איז געדרונגען, — זאגט זיך אין דער „מסכתא אצילות" — אז גאט האט אין אנהויב בעשאפען וועלטען און זיי צו־שטערט, געפלאנצט בוימער און זיי אויסגעריסען, ווייל זיי זענען צו־געשווינד בעשאפען געווארען און האבען מקנא געווען איינע די אנדערע. דאס איז גלייך צו צעהן בוימער, וועלכע שטעהען אויפן פעלד אין איין לאנגער שורה, און צווישען איין בוים און דעם אנדערן איז אפילו קיין האר פלאץ נישט פערהאן; יעדער בוים וויל דעריבער געוועלטיגען איבער אלע און אויסזויגען די גאנצע פייכטקייט פון דר'ערד, און דערווייל ווערן אלע בוימער איינגעטריקענט, די וועלט איז אויך אזוי."

אינ'ם גרונד פון דעם דאזיגען משל ליגען דער געדאנק פון דער איביגער מלחמה, פון דעם אייביגען ארויף־און

אַראָב־שטייגען פון די פערשידענע מאַטעריעס, וואָס דער ציהט אַהער און דער — אַהין; פון דאַנען נעהמט זיך די גאַנצע קנאה און שנאה און דאָס איז אויך דער מקור פון אַלעם שלעכטעס.

און אַזוי גוט, ווי אונזערע מיסטיקער זעהען אין דער גאַנצער נאַטור אַ בעהעפטונג פון גוטס מיט שלעכטס, און אין דעם ענטוויקלונג־גאַנג פון אויבען אַראָב און פון אונטען אַרויף — אַ פּראָצעס, וואָס לייטערט אוים דאָס גוטע פון דאָס שלעכטע; אַזוי גוט, ווי זיי זעהען אין דער גאַנצער נאַטור די אַל־בעשאַפונג דורך דעם אַל־בעשעפער, דאָס אַראָבלאָזען זיך פון אַלע זאַכען ביז דער לעצטער מדרגה און דערנאָך זייער אויסלייטערן און אויפהויבען זיך ביסלעכווייז פון איין מדרגה צו דער אַנדערער, — אַזוי בעטראַכטען זיי אויך דעם מענשענס נשמה אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגעפליעסט פון גאָטס היכל און איז אַראָבגעשליידערט געוואָרען אין אונזער פינ־סטערן טאָל, אין אונזער פינסטערער וועלטיל, וואָס איז פול מיט שלעכטס, און זי לייטערט זיך און שטייגט אַרויף פון איין מדרגה צו דער אַנדערער ביז זי קעהרט זיך אום צוריק צו גאָט — אַ ריינע, אַ געלייטערטע, אַ פאָלקאָמע. און ווייל די דאָזיגע נשמה, וואָס איז אַראָב ביז דער נידריגסטער מדרגה, דאַרף זיך אַ סך לייטערן און ריינינגען, ביז זי קומט צו צוריק צו איהר מקור, מוז זי שוין ממילא מגולגל ווערן פון איין גוף אין צווייטען, אום דורכצומאַכען דעם דערמאָהנטען ריינינגונגס פּראָצעס. אויף אַזאַ אופן האָבען זיי אויך אָנגעהויבען גלויבען אין גלגולים, אַזוי ווי די גנאָסטיקער און ווי די אַלע איבריגע מזרח־פעלקער; און דאָס האָט זיי געגעבען אַ נייעם וועג, אויף צו פערטיידיגען גאָט׳ס הנהגה בנוגע צו די צדיקים און די רשעים. די צדיקים ליידען אַ סך צוליעב די זינד, וואָס זיי האָבען געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים. זייערע נשמות ריי־ניגען זיך און לייטערן זיך דורך זייערע יסורים, און ווען זיי ווערן שוין אינגאַנצען ריין, הערען זיי אויף צו ליידען.

ווען מיר וואָלטען וויסען — זאָגען די דאָזיגע מיסטיקער — די אַלע מיני ענדערונגען און פערבאָרגענע אומוואַנדלונ־גען, וואָס קומט פאָר אין דער גאַנצער נאַטור, וואָלטען ביי

אונז רעכט ווערן אלע סתירות און שאלות ; ווען מיר וואלטען זעהען די אלע מיני גלגולים פון די אורזאכען און זייער ענט־וויקלונג, וואלטען מיר זיך איבערצייגט, אז אלע משפטים פון גאט זיינען גערעכט און אלץ איז געטהון געווארען מיט חכמה.

און די פאלגע פון די דאזיגע אלע געדאנקען איז דאס, וואס די מקובלים — אזוי ווי די גנאסטיקער — רעדען אויך א סך ווגען דעם ענין פון „פאלען", „דערהויבען ווערן", „גלות", „תשובה", אנשטאט דעם אבער, וואס דער גלות, למשל, ביי די גנאסטיקער איז אנ'אלגעמיינער און די תשובה אויך אנ'אלגעמיינע, האבען אונזערע מקובלים, ווי אמת'ע נאציאנאליסטען און פאלקספריינד, צוגערעכענט צו דעם ענין פון „גלות" און „תקון" אויך — דעם א י ד י ש ע ן גלות און דאס אומקעהרען זיך פון אידען אין זייער לאנד, דאס קומען פון משיח'ן און די האפנונג פון תחית המתים. „די שכינה איז אין גלות" — דאס איז די סבה פון אלע שלעכטיגקייטען, צרות, יסורים און ארומוואנדלונגען, און נאר דאן וועט די וועלט פערבעסערט ווערן, און נאר דאן וועט זיך די שמחה צוריקקעהרען, ווען — די שכינה וועט זיך אומקעהרען צו איהר ארט.

קום און זעה: — זאגט דער „זהר" — ווען די מענשען זיינען ערליך און היטען אב די געבאטען פון דער תורה אזוי ווערט אלץ פוהל פריידען. ווארום? וויל די שכינה רוהט אויף דער ערד, און אלע אויבערשטע און אונטערשטע וועלטען געפונען זיך אין א צושטאנד פון חדוה. ווען מענשען אבער פערדארבען זייערע וועגען און היטען נישט די געבאטען פון דער תורה און זינדיגען קעגען דעם הערר (פון דער וועלט) שטויסט כביכול (גאט) אוועק די שכינה פון דער וועלט ווערט די ערד פערדארבען דען די שכינה רוהט שוין נישט מעהר אויף איהר און איז ווי צושלאגען. פארוואס צושלאגען? וויל עס רוהט א פרעמדער גייסט אויף איהר.

ווי די בעלי התלמוד אין זייער צייט, אזוי האבען אויך אונזערע מיסטיקער געזעהען די אלע שלעכטע זייטען פון לעבען, די ממשלה פונ'ם רשע איבער'ן צדיק, פונ'ם שטארקען איבער'ן שוואכען, און בעזונדער שטארק האבען זיי עס געזעהען אין דעם

יודישען גלות, אין די יודישע צרות און וואַנדערונגען זינגט דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען. זייערע ווערטער בנוגע צו דער פראַגע זענען דורכגעדרונגען מיט אַ גרויסען פּאָעטישען שוואונג, מיט אַ געטליך־ערהאַבענעם געפיהל און מיט אַ ליידענשאַפטליכער שטרעבונג אַריבערצוגעהן אונזער געמיינער, שמוציגער וועלט אין יענע וועלטען, וואו ס'הערשט גוטס, גערעכטיגקייט און קדושה.

„(איכה ישבה בדד) ר' הורכינוס האָט אָנגעהויבען: (עס שטעהט געשריבען:) ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן (ער האָט פערטריבען דעם מענשען און האָט גערוהט פון מזרח־זייט פון גן עדן). „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די כנסת ישראל נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, וואָס איז פערטריבען אין פערשידענע גירושין... וואָס איז פערשליידערט געוואָרען איבעראַל... די שטוהל פונ'ם קעניג איז געפאַלען! „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די שטוהל פון קעניג — ווען זי איז פערוואָרפען, ווען זי איז געפאַלען! און שלמה המלך האָט געשריען און געקלאָגט: „אונטער די דריי האָט די ערד געציטערט אונטער אַ דינסט, וואָס ירשה'נט איהר האַרענטע — די דינסט איז אינוועניג און די האַרענטע — אויסוועניג!"

אין אַ לאַנגען וכוח, וואָס די ארץ־ישראל־איינוואוינער פיה־רען מיט די איינוואוינער פון אַנדערע לענדער (חוץ לארץ), ווער פון זיי עס דאַרף מעהר קלאָגען אויף גלות השכינה, זאָגען די יודען פון ארץ ישראל:

„איצט האָבען מיר דאָך קיין מאַמע'ן נישט! וועה, וועה איז צו אונז און וועה איז צו אייך! מיר דאַרפען קלאָגען, מיר דאַרפען וויינען, מיר דאַרפען ערקלערן די בעדייטונג פון די בע־סערע ווערטער, ערקלערען זיי יענע וואָס קענען וויינען. מיר געהען צו אַלע טאָג צו דער מאַמע'ס בעטעל און געפינען זי נישט דאָרטען... מיר פרעגען אויף איהר — קיינער קוקט זיך אויף אונז נישט אום... מיר פרעגען אויף איהר בעטעל — עס איז צומישט געוואָרען... מיר פרעגען ביי'ן שטוהל — ער איז גע־פאַלען... מיר פרעגען ביי איהרע פּאַלאַצען — שווערען זיי אַז זיי ווייסען פון איהר נישט... מיר פרעגען ביי דער ערד — זע־נען דאָרט קיין שפּורען פון איהרע טריט נישטאָ... מיר פרעגען ביי'ן הויכען דאך ענטפערט ער אונז דאָרט, דאָרט איז זי געזע־

סען און האָט געװײנט און געיאָמערט און איז אומגעגאַנגען װײנענ־דיג, און שרײַענדיג מיט אַ ביטערן קול פון דאַך צו דאַך װי עס שטעהט געשריבען: װאָס ביזטו אין גאַנצען אויף די דעכער אומ־געשפּרײַזט? מיר האָבען געפרעגט די װעגען און די שטעגען אַלע זאָגען זײ, אַז זײ האָבען געהערט אַ ביטער קול פון אײנער, װאָס װײנט אויף איהרע קינדער, און װײסען נישט, אין װעלכער זײַט זי האָט זיך אומגעקוקט. מיר דאַרפען קלאָגען און קושען די ערד פון איהרע פיס!... לאָמיר קושען דאָס אָרט, װאו זי איז גע־זעסען!... לאָמיר קושען די װענט פון איהר פּאַלאַץ און ביטער װײנען!..."

נאָך די אַלע לײַטערונגען און רײניגונגען װעט זיך די שכינה אומקעהרען צוריק צו איהר פּאַלאַץ; דען „װען די קינדער פון דער װעלט טוען גוטע מעשים דאָ אונטען, װערען אַלע דינים און גזרות איבערגעװאָנדען און עס עפענען זיך די טויערען פון רחמים.

די צײַט פון תחית המתים איז די פאָלשטענדיגע ענדיגונג פון אַלע לײַטערונגען און װעלט־פערבעסערונגען. דאָס גוטע װעט בעזיעגען דאָס שלעכטע, די ליכטיגקײַט — דער פינסטערניש, די קדושה — דער טומאה, די גערעכטיגקײַט — דער אונגע־רעכטיגקײַט, די גײסטיגע װעלט אין אַלגעמײן — דער אוראַלטער מאַטעריע; אַלץ װעט זיך אומקעהרען צו זײַן מקור — און עס װעט זײַן (גאָט) אײנער און זײַן נאָמען אײנער!

„אין דער צײַט, װען גאָט װעט װעלען לעבעדיג מאַכען די מתים, װעט ער אויף זײ זײַן טהוי פון קאָפּ געבען, און דורך יענעם טהוי װעלען זײ פון דער ערד אויפשטעהן. אָט דאָס שטעהט: „כי טל אורות טלך". װאָס הײסט „טל אורות"? — עכטע אורות (ליכטער) פון יענע אויבערשטע ליכטער. װאָס דורך זײ װעט ער געבען לעבען דער װעלט, אום דער עץ־החיים זאָל פליסען אַזאַ לעבען װאָס האָט קײַן ענדע ניט, דען הײַנט האָט דאָס לעבען יאָ אײַן ענדע, װײַל דער שלעכטער שלאַנג געװעלטיגט איצט אויף דער װעלט און די לבנה איז פערדעקט און דעריבער װערען די װאַסערען פון אײביגען קװאַל װי אויסגעטריקענט און דאָס לעבען האָט קײַן שליטה ניט װי עס האָט געהערט צו זײַן, דאַן אָבער װעט דער יצר הרע, דער בײזער שלאַנג, פון דער װעלט אָפּגע־טהון װערען, און גאָט װעט איהם אַװעק יאָגען װי עס שטעהט

געשריבען : „און דעם אומרייגעם גייסט וועל איך פון דער וועלט אוועק יאגען״. און נאכדעם ווי ער — דער אומרייגער גייסט — וועט פון דער וועלט אוועק ווערט שוין די לבנה ניט פערדעקט ווע= רען און די אייביגע טייך וואס פליסט וועט זיין וואסער אייביג געבען און אט דאס הייסט : „און עס וועט זיין דאס ליכט פון דער לבנה ווי דאס ליכט פונ׳ם זון און דאס ליכט פון דער זון וועט זיין זיעבען מאל ווי דאס ליכט פון די זיעבען (שעפפונגס)=טעג״.

וואס האבען דא די חכמים אויפגעטאן מיט זייערע פשט׳= לעך ? נאך אלעמען זענען דאך די אלע אויסגערעכענטע שיטות אייניג אין דעם, אז אהן גאט קען מען זיך קיין שום זאך און קיין שום וועזען נישט פארשטעלען, ווארום אויב „אלץ איז אין איהם און ער אין אלץ, איז ער אליין — אלץ״ ; אלזא, וועגען שלעכט, ווי וועגען א גאנץ בעזונדערע זאך, וואס האט מיט גאט גארנישט צו טאן — איז דאך אונמעגליך. בלייבט דאך=זשע, אויב אזוי, צוריק די זעלביגע שאלה : ווי קומט דאס שלעכטע צו דעם גוטען און בארימהערציגען גאט ? אט שוין נאך די אלע אנגערעכענטע כוחות, מדות, ספירות, עמאנאציעס, ענטדעקונגען, לייטערונגען און תשובות, קענען מיר דאך נאך אלץ פרעגען : זענען די דאזיגע זאכען גאטהייט, צי נישט ? אויב יא — ווי קומט צו זיי דאס שלעכטע ? אלא, וואס דען, זיי האבען מיט דער געטליכקייט נישט צו טאן — דאן מוזען מיר זיך דאך קענען פארשטעלען א סך זאכען אהן גאט, און דאס איז דאך אונמעגליך נאך דער אקסיאמע : „ער אליין איז — אלץ״ ?

די דאזיגע פראגען זענען פון איין זייט גאנץ ריכטיג ; פון א צווייטער זייט אבער, איז אויב מיר וועלען נישט פאדערן קיין פינקטליכע, מאטעמאטיש=גענויע לעזונגען (וואס עס קען, איי= גענטליך, קיין פילאזאפיע נישט געבען), און וועלען זיך בענוג= נען בלויז מיט טיעפע, אוניווערזעלע השערות (היפאטעזען), וואס פערברייטערן דעם געדאנק און שטויסען איהם צו געהן כסדר פאראויס, — וועלען מיר מוזען מודה זיין, אז די פערשידענע אויבענ=אויסגערעכענטע סיסטעמען האבען א סך מיטגעהאלפען דער= צו קלערער און בעסער אוועקצושטעלען די פראגע פון שלעכטס ; ווארום דערמיט, וואס זיי דיפינירען די געטליכקייט, וועלכע ווייזט זיך ארויס אין דער נאטור, מיט פערשידענסטע דעפינירונגען,

ערקלערען זיי ביסליכווייז דעם מענשען דאָס גאַנצע פּראָבלעם פון דעם בעגרענעצטען און אונבעגרענעצטען, איינצעלנעם און פיעל, פונאַנדערשיידונג און בעהעפטונג, פאָלקאָמענהייט און אונאָרדנונג; דערמיט, וואָס זיי בעשטימען דעם מהות פון פערשידענע געטליכע כחות און גיבען זיי בעשטימטע נעמען, דערנעהנטערן זיי די דאָזיגע כחות צו דעם מענשליכען שכל, וועלכען ס'איז יעדענפאַלס לייכטער צו בעגרייפען פערשידענע אָבגעטיילטע אָבגעזונדערטע כחות, אַלס איין־איינציגען אָבסטראַקטען וועזען. דער מענש געוועהנט זיך־צו צו דעם בעגריף פון פּאַרטיקולערע, בעשטימטע, אָבגעגרענעצטע געטליכע כחות; ער געוועהנט זיך־צו צו זעהן אין די כחות די אורזאַך פון דער אונפאָלקאָמענהייט און פון דער אונאָרדנונג, און פון דאַנען ביז צו דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט איז דאָך שוין נישט מעהר, ווי איין טריט!...

אין דעם זין איז אַדאָלף פראַנק אַביסעל גערעכט געווען, ווען ער האָט געזאָגט אויף דער מיסטישער פילאָזאָפיע, אַז זי איז די „היילינגע בימיע"..

ז.

די ניט־יודישע געלעהרטע אום מיטעל־אַלטער.

די לעצטע מסקנא פון דעם מענשענס געדאַנק אין אַלטערטהום בנוגע צו גוטס און שלעכטס איז איבער געבען זיך איינגאַנצען דעם העכערען ווילען, אויפהויבען זיך גייסטיג איבער דאָס גוטע און דאָס שלעכטע צוזאַמען (די קריסטליכע אַנשויאונגען) און פון איין אַנדער זייט דאָס געפינען דעם פתרון צו דער פראַגע פון גוט'ס און שלעכט'ס אין דער אַנערקענונג פון געוויסע עמאַנאַציעס, וואָס אַ דאַנק זיי האָט די וועלט געקענט בעשאַפען ווערען אַזוי ווי זי איז איצט פאַר אונז, מיט אַ בעשטימטען גרענעץ, און מיט דער מאַכט פון שלעכטס (די אַלעקסאַנדרינער און אַנדערע).

איצט וועלען מיר בעטראַכטען דעם אידעען=גאַנג פון דער
מענשהייט בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס —
אינ׳ם מיטעל אַלטער.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער געשיכטע פון מיטעל=
אַלטער איז אָהן אַ שום ספק דער איסלאַם און די אַראַבישע
בילדונג; ווארום ווען מיר זאָלען אפילו מסכים זיין צו דער מיי=
נונג פון יענע, וועלכע געפינען גוטע זייטען אויך אין דער
קריסטליכער סכאָלאַסטיק, בלייבט נאָך פון דעסטוועגען אַלץ
זיכער, אַז בכלל האָט זי נישט שטאַרק מיטגעווירקט אין דער
ריכטונג פון צוברענגען ווייטער דעם מענשליכען פערשטאַנד, אָנשטאָט
דעם, וואָס די בעדייטונג פון איסלאַם פאַר אַלע מזרח=
פעלקער און די נוצען פון דער אַראַבישער בילדונג פאַר דער
גאַנצער מענשהייט—שטעהען העכער פון יעדען צווייפעל.

„דער איסלאַם — זאָגט רענאַן — ענטהאַלט אין זיך אַלע
מאָראַלישע, רעליגיעזע און עסטעטישע מיינונגען — צוזאַמען גע=
נומען: דאָס איז דער גייסטיגער לעבענס=סך=הכל פון דער גאַנצער
מענשהייט״.

ער האָט נישט אין זיך די ערהויבענע גייסטיגע שטימונג
פון אינדיען, עס פעהלט איהם די האַרמאָנישע שענהייט פון גרי=
כענלאַנד, מ׳זעהט נישט אין איהם אויך יענעם פערבאָרגענעם און
געהיימען כח, יענע „געטליכע מתנה״, וואָס דאָס לאַנד יהודה
האָט איבערגעלאָזען בירושה אַ סך פעלקער, — אין איהם זענען
אָבער פערהאַן איינפאַכע מענשליכע מיינונגען, נאַטירליכע מענש=
ליכע געדאַנקען: „דער איסלאַם (מחמד׳ניזם) איז אַלזאָ די פרוכט
פון דער צוזאַמענזעצונג פון פערשידענע מיטעלמעסיג=מענשליכע
עלעמענטען״.

די אַנשויאונג פון מחמד׳ס לעהרע בנוגע צו דער פראַגע
וועגען גוט׳ס און שלעכטס איז דעריבער אויך נור איין אַלגעמיין=
מענשליכע, איין איינפאַכע, אַ מיטעלמעסיגע דער איסלאַם קלאָגט
זיך אויך אויף דער אלוזיע פון דעם מענשליכען לעבען אויף דער
וועלט און איז איהר גאַנץ אָפּט מבטל; אַזוי לייענען מיר, צום
ביישפיעל, אין קאָראַן:

„דאָס לעבען אויף דער וועלט בעשטעהט נאָר פון נאַריש=
קייטען און אַרומיאָגענישען, דאָס לעבען אויף יענער וועלט האָט

אַ סך מעהר בעדייטונג אין די אויגען פון דעם גאָטס־פאָרלטינגען. פערשטעהט איהר עס דען ניט?

„דאָס לעבען אויף דער וועלט איז אַ וועג נאָר אויף צום פערליערען די צייט און צום לאַכען: דאָס לעבען אויף יענער וועלט אָבער — דאָס איז דאָס אמת'ע לעבען! אָ! ווען איהר וואָלט דאָס פערשטעהן!"

„איהר זאָלט וויסען, אַז דאָס לעבען אויף דער וועלט איז בלויז שפּאַס און נאַרישקייטען, דאָס איז בלויז אַ בעפּוצונג, אַ איינרעדעניש פאַר נאַראָנים. דאָס גרויסע פערמעגען און די סך קינדער זענען נישט מעהר, ווי אַ רעגען; די גראָזען, וואָס דער רעגען טהוט אָנטרינקען, געפינען חן ביי די כופרים (אפקורסים), גאַנץ שנעל אָבער וועלען זיי פערוועלקען און דו וועסט זעהען, אַז זיי וועלען געל ווערען און זייערע קנאָספּען וועלען אַראָבפאַלען, און צום סוף האָסטו דערפאַר אַ שרעקליכען צער אויף יענער וועלט".

און אין אַנ'אַנדער אָרט זאָגט דער קאָראַן אין גאָט'ס נאָמען:

„ווען מיר וואָלטען מורא האָבען דערפאַר, טאָמער וועלען אַלע מענשען זיך אָבקעהרען פון גאָט, וואָלטען מיר געגעבען די כופרים זילבערנע דעכער צו זייערע הייזער און טרעפּ, אַרויפצוגעהן אהין און זילבערנע טהירען און רוהע־שטוהלען און גאָלדענע קליידער. דאָס אַלץ איז נאָר אַ פערביילויפענדער תענוג פון דער וועלט, וואָרום יענע וועלט בעהאַלט דער אויבערשטער פאַר זיינע צדיקים".

אין די דאָזיגע אַלע טענות הערט זיך אָבער נישט דאָס ביטערע קלאָגען פון בודדהאַ'ן, און דער בטול איז אויך גאָרנישט ענהליך צו יענעם, מיט וועלכען דאָס קריסטענטום בעציהט זיך צו דעם מענשליכען לעבען אויף דער וועלט. אינ'ם יסוד פון קאָראַנ'ס טענות ליעגט בלויז דער איינפאַכער מענשליכער געדאַנק, דער געדאַנק פון יעדען דורכשניטס־מענשען, וועלכער קלאָגט זיך אויף די „ביטערע צייטען", אויף די „נאַרישקייטען פון לעבען", אויף דער „קורצקייט פונ'ם מענשענ'ס לעבען", אויף די „בלינדע תאוות" א. א. וו. און טהוט זיך פון דעסטוועגען זיינם: אַרבייט מיט אַלע כחות צו בעקומען עשירות און כבוד, פרעהט זיך מיט יעדען פערגניגען און טרויערט ביי יעדען אונגליק. וואָרום נישט קוקענדיג אויף די עטליכע פריהערדיגע ציטאַטען, געפינען מיר

אין דעם זעלבינגען קאָראַן אנדערע שטעלען, פון וועלכע ס'איז צו זעהען, אַז ביי איהם זענען גאָר, אַדרבה, שטאַרק חשוב די אַלע ענינים פון דער וועלט, און אין וועלכע ער גיט עצות, ווי אַזוי זיך צו פיהרען און זאָגט זאָגאַר אָן זיינע נאָכפאָלגער'ס, זיי זאָלען געהן מלחמה האַלטען און אָבנעהמען ביים שונא אַלץ, וואָס ער בעזיצט.

דער איסלאַם זעהט בכלל נישט אין דער וועלט בלויז גוטס אָדער שלעכטס, נאָר גוט מיט שלעכטס צוזאַמען, און ער מאַכט אַלץ אָבהענגיג פון דעם מענשענס מעשים. געהט דער מענש אינ'ם גלייכען וועג און טהוט, וואָס גאָט הייסט — איז איהם גוט אויף דער און אויף יענער וועלט; קעהרט ער זיך אָב פון גאָט'ס וועגען — איז וועה צו איהם אויף דער און אויף יענער וועלט. דער גאַנצער קאָראַן איז פול מיט דעם געדאַנק פון שכר ועונש (בעלויהנונג און שטראָף), און ס'געהט נישט דורך אין איהם קיין איין שורה *) (אפילו), אין וועלכער עס זאָל זיך נישט רעדען וועגען דעם לעצטען טאָג, וועגען טוידט. די גאַנצע פּאָעטישע קראַפט פון קאָראַן ליעגט נאָר אין די שילדערונגען פון גן־עדן מיט'ן גיהנם; אין די דאָזיגע שילדערונגען הויבט זיך דער נביא פון איסלאַם אויף ביז צו דער מדרגה פון אמת'ער דיכטונג. און כאָטש אַלע שורות פון קאָראַן הויבען זיך אָן מיט דעם פסוק: דער באַרימהערציגער גאָט א. א. וו., איז איהם פון דעסטוועגען בעצם אינגאַנצען פרעמד דאָס געפיהל פון פערגעבען און מוחל זיין. דעם נביא פון איסלאַם זענען נעהנטער געווען צום האַרצען די געפיהלען פון שטראָף און נקמה.

„די מעשים פון די זינדיגע — זאָגט מחמד — זענען, ווי אַ מיראַזש אין דער מדבר. דער עלענדער, וואָס געהט אוים פון דאָרשט, גלויבט, אַז דאָרט איז אַ וואַסער, און צוקומענדיג אַהין געפינט ער גאָרנישט; דער זינדיגער אָבער וועט דאָרט געפינען גאָט זיין בעשעפער, וועלכער וועט מיט איהם צוזאַמען זיין חשבון מאַכען. גאָט איז פלינק אין זיינע חשבונות!"

*) די קאַפּיטלען פון קאָראַן, די פערשיעדענסטע נבואות הייסען „שורות".

„זייערע (די כופרים׳ס) מעשים זענען גלייך אויך צו דער פינסטערניש, וואָס הילט איין דעם ברויזענדען ים. ס׳הויבט זיך אויף איין חוואַליע נאָך דער אַנדערער, נאָך זיי קומט אַ וואָלקען און עס ווערט שטאָק־פינסטער, אַזוי אַז ווען איינער הויבט אויף זיין האַנד זעהט ער זי נישט. ווען גאָט וויל דעם מענשען קיין ליכטיגקייט נישט געבען — וואו וועט ער זי געפינען?

„אין יענעם טאָג אינ׳ם יום המשפט וועלען קומען גאַנצע שאַרען מענשען זעהען זייערע מעשים; ווער עס האָט געטהאָן גוטס, חאָטש נאָר אין דער געוויכט פון אַ דינינקען שטויבעלע, וועט עס זעהען, און ווער עס האָט געטהאָן שלעכטס, חאָטש אויך נאָר אַזוי פיעל וויפיעל אַ דינינקע שטויבעלע, וועט עס זעהען״.

„די פערניכטונג אויף דער יבשה און אין ים איז געקומען נאָר דורך די מענשליכע מעשים. זי גיט אָב דעם מענשען די פרוכט פון זיין ווערק״.

„אָ, מיינע קינדער! ווען עפּעס אַ זאַך גרויס, ווי אַ קליינינקער קערענדיל, ליעגט בעהאַלטען ערגעץ אין אַ שטיין, אויפ׳ן הימעל אָדער אין דר׳ערד, וועט עס גאָט בעווייזען אַלע מענשען אין יענעם טאָג, ווייל ער ווייסט און פערשטעהט אַלץ״.

אמת, ס׳טרעפט טאַקע, אַז דער צדיק ווערט געפּייניגט אויף דער וועלט, וואָס׳רע בעדייטונג אָבער האָט זיין ביסעל צרות אום פערגלייך מיט די אונגעהויערע און פערשידענאַרטיגע פערגניגענס, וואָס ערוואַרטען איהם אויף יענער וועלט. און די פערגניגענס, וואָס ערוואַרטען דאָרטען דעם צדיק, זענען לויט מחמד׳ן — נישט קיין רוחניות׳דיגע, נישט קיין אַבסטראַקטען, נישט אַזעלכע, וואָס דער געוועהנליכער שכל קען זיי נישט משיג זיין, נאָר פשוט׳ע גשמיות׳דיגע: גערטנער און אַלעען, ליכט און שאָטענס, גערדיכטע וועלדער, גרויסע טייכען, מעדלעך שענהייטען, וואָס פערשעמען די זון מיט זייער שענהייט א. א. וו.

דעריבער דאַרף דער מענש, צום בייספיעל, וואָס געהט שטאַרבען, ווי אַ העלד אויפ׳ן שלאַכט־פעלד, זיין דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער פרייד, ווייל ער געהט איבער פון אַ צייטווייליגער, פערביילויפענדער וועלט אין א וועלט, וואָס עקזיסטירט אייביג און איז פול מיט אונענדליכע גליקען און פערגניגענס; פון

דעם שטאַנדפּונקט אַרויסגעהענדיג, רייצט זיך מחמד אויך מיט אונז, יודען, דערפאַר, וואָס מיר שרעקען זיך אַזוי שטאַרק פאַר'ן טוידט, און ער פרעגט:

„אויב ס'איז אמת, ווי איהר זאָגט, אַז נאָר איהר וועט האָבען עולם הבא, — טאָ פאַרוואָסזשע שרעקט איהר זיך פאַר'ן טוידט מעהר פון אַלע אַנדערע מענשען?"

דער דאָזיגער געדאַנק, אַז דער איסלאַם בכלל ענטהאַלט אין זיך די דורכשניטליכע אַנשויאונג פון דער מענשהייט, ערקלערט אונז די סבה אויך פון דער פאָלגענדער ערשיינונג: אין דער צייט, ווען די קריסטליכע געלעהרנטע פון מיטעלאַלטער זענען געווען אַריינגעטהאָן אין די טעאָלאָגישע למודים, און ווען זיי האָבען אַפילו פילאָזאָפירט (די סכאָלאַסטיקער), איז דער תכלית פון זייער פילאָזאָפיע אויך געווען בלויז צו בעשיצען די גלויבענסדאָגמען און צו דערווייזען זייער לאָגישע ריכטיגקייט מיט דער הילף פון גאַנץ צווייפעלהאַפטע טעאָרעטישע אַרגומענטען, — אין דער זעלביגער צייט, האָט דער איסלאַם געלאָזען אַ אָרט פאַר די אַראַבישע און פערסישע חכמים, אויפצובויען אויף איהם דעם שענעם פּאַלאַץ פון דער אַראַבישער פילאָזאָפיע, וועלכע נעהמט אַרום אַלע געביטען פון קונסט און וויסענשאַפט.

די סבה פון דער ערשיינונג איז, לויט אונזער מיינונג, פאָלגענדע: דאָס קריסטענטום, זענענדיג אין גרונד אַ הויכע רעליגיעזע אַנשויאונג, וואָס הויבט זיך אויף איבער דעם פּשוט'ען מענשליכען פערשטאַנד, האָט געזוכט אום מיטעלאַלטער, (ווען ס'זענען נאָך נישט בעשטימט געווען די גרענעצען צווישען דער ממשלה פון שכל און דער ממשלה פון גלויבען) אינגאַנצען אונטערצודריקען דעם שכל און צו לעזען אַלע וועלט-פּראָבלעמען אויף איהר שטייגער און לויט איהרע בעגריפען. דער איסלאַם אָבער, אַלס אַ דורכשניטס-מענשליכע אַנשויאונג, האָט נישט געקענט אונטערדריקען דעם טעאָרעטישען שכל, וואָס האָט אָנגעהויבען זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען אַ דאַנק געוויסע בעדינגונגען אין דעם אַראַבישען לעבען, — און ער האָט איהם געמוזט אַ פּלאַץ אָבגעבען.

אויף אַזאַ אופן פערשטעהען מיר אויך דעם אונטערשיעד צווישען דער אַנשויאונג פון דער קריסטליכער און אַראַבישע גע-

לערהרטע בנוגע צו דער פראגע װעגען גוטס און שלעכטס.

די קריסטליכע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאלטער, ארויסגעהענדיג פון א בעגרענעצטען רעליגיעזען שטאנדפונקט, האבען פערשטאַ־נען דאס שלעכטע אלס רעזולטאט פון אדם הראשון׳ס זינד און זיין תיקון דורך תשובה און חרטה. דער געדאנקען־גאנג פון די קריסטליכע געלעהרטע איז אזעלכער: אויב מיר זאגען, אז דער מענש איז נישט שולדיג אין די צרות, װאס קומען אויף איהם, מוז דאך די שולד פאר זיי פאלען אויף גאט, און אזוי װי גאט קען דאך נישט שולדיג זיין, װארום ער איז דאך די גערעכטיג־קייט און די ערהליכקייט זעלבסט, קומט דאך אויס ממילא, — אז דער מענש איז שולדיג און ער אליין ברענגט אויף זיך די צרות מיט זיינע זינד. די דאזיגע געלעהרטע האבען זיך בעמיהט צו דערװייזען, אז די סבה פון דאס שלעכטע איז דעם מענשענס זינד, און די סבה פון די זינד איז דער מענש אליין, װייל זיין אויסװאהל (בחירה) איז אבסאלוט פריי, און װען ער טוט שלעכטס, הייסט עס, אז ער האט פריי אויסגעקליבען דאס שלעכטע אנשטאט דאס גוטע.

אנדערע פון זיי (ארינגיוס א. א. װ.) האבען די מציאות פון דאס שלעכטע אבהענגיג געמאכט נישט בלויז פון דעם מענשענס זינד, נאר אויך פון די זינד פון פערשידענע שלעכ־טע רוחות, װעלכע האבען געזינדיגט פאר גאט באלד אין אנ־הויב פון דער װעלט־בעשאפונג און זענען אראבגעפאלען פון זייער הייליגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז צװישען די דאזיגע חכמים האבען זיך געפונען אויך אזעלכע, װעלכע האבען זיך נישט בענוגענט מיט אזוינע פשוט׳ע געדאנקען, און געזוכט צו פערענטפערן די מציאות פון דאס שלעכטע אויף א גאנץ אנדער װעג; אזוי, צום ביישפיעל, האט אװגוסטינוס געזוכט צו מאכען א פשרה צװישען דער געטליכער בעשטימונג און דעם מענשען׳ס אויס־װאהל, און דערצו האט ער נאך געלערנט, אז דאס שלעכטע איז נישט קיין זעלבסטשטענדיגע זאך אן און פאר זיך, נאר בלויז די נעגאטיװע זייט פון דאס גוטע, און אז דאס דינט נאר, פערקעהרט, אויסצופילען די אלגעמיינע הארמאניע פון דער װעלט; און אזוי האט אויך טאמאש דע אקװינע זיך בע־

מיהט צו פערשטעהן די מציאות פון דאָס שלעכטע אויף פער־שיעדענע וועגען: אַז דאָס שלעכטע און דאָס גוטע זענען אפשר בלויז נאָר פערשיעדענע מדרגות פון גליק, א. א. וו. נאָך אַלעמען אָבער בלייבט דאָך דער יסוד פון זייער אַנשויאונג — גאָט'ס גערעכטיגקייט און דעם מענשען'ס זינד.

גאַנץ אַנדערש איז עס אָבער מיט די אַראַבישע חכמים. נאַכדעם, ווי דער איסלאַם האָט געלאָזען אַ פּלאַץ פאַר דעם טעאָרעטישען שכל, זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען, איז אָט דער שכל געקומען אין זיין ענטוויקלונג אַזוי ווייט, אַז ער האָט אויפגעבויט גאַנצע סיסטעמען און ברייטע אַנשוי־אונגען בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס. די דאָזיגע סיסטעמען און אַנשויאונגען זענען אויך נישט פריי אינ־גאַנצען פון די רעליגיעזע בעגרענעצונגען—אויך די אַראַבישע חכמים זענען אונטערגעוואָרפען דעם רעליגיעזען גייסט פונ'ם איסלאַם. לויט זיין דורכשניטליכער נאַטור איז אָבער אָט דער גייסט נישט פעהיג צו הערשען אונבעגרענעצט. זיינע מיי־נונגען פעראייניגען זיך האַרמאָניש מיט די מיינונגען פון דעם טעאָרעטישען פערשטאַנד—פעראייניגען זיך, גיסען זיך צונויף און בילדען אַ זעלבסטשטענדיגען אָרגאַנישען וועזען.

צווישען די אַראַבישע חכמים האָבען זיך געפונען אמת'ע פעסימיסטען. דער פילאָזאָף און פאָעט אַל־ראזי האָט בעשלאָ־סען, אַז דער מענש איז געבוירען געוואָרען נאָר צרות און וועהטאָגען איבערצוטראָגען, און אַז פאַר איהם וואָלט פיעל בע־סער זיין גאָרנישט בעשאַפען צו ווערן, „וואָרום ווען דו וועסט צוגלייכען דעם מענשענס מנוחה און פערגניגען אין זיין רוהיגער צייט צו די אַלע וועהטאָגען, אונגליקען, פעהלערן, פערליערען, איבריס, דאגות און צרות, וואָס ער שטעהט אויס, וועסטו אויסגעפינען, אַז די גוטע מינוטען אין דעם מענשען'ס לעבען ווערן איינפאַך פערשלונגען אין די אייביגע יאָהרען פון צרות און ליידען".

דער אויטאָר פון דעם ספר „בן המלך והנזיר" (דער בן מלך און דער אַסקעט), וועלכער איז שטאַרק נוטה צו בודדהא'ס מיינונגען, זעהט אין לעבען בלויז אַ פאַלשע אילוזיע, שענע בילדער מיט אַ פוסטען אינהאַלט. דאָס זענען זיינע ווערטער:

„די ערד האָט אָנגעגעבען מתנות און געשאַנקען דעם אומגליק און האָט געבוירען פּאַלשקייט און איהם אויסגעטראָגען, און זי האָט זיך אויסגעפּיינט און געעפענט דאָס מויל און אויס־געררופען אויף יעדען בארג, אין יעדער טהאָל און אויף יעדער הויכקייט: „קומט, קינדער! עסט מיט מיר צוזאַמען מיין ברויט און טרינקט און שכור'ט זיך אָן מיט וויין און איילבערטען און קליידט זיך אָן אין תכלת און פּורפּור און רוהט זיך אויס אונ־טער דעם שאָטען פון צעדערן און קאַשטאַנען־בוימער. וואָס קומט אָבער אַרויס דערפון, וואָס זי מאַכט דעם מענשען שען ווי די לויטערע זון, וועט מאָרגען וועט זי אומבייטען די טייערע קליידער אויף ווערים און דעם פּאַלאַץ — אויף א געפענגניש מיט א שמאָלען פּאַס פון דער לבנה?!"

ווי בודדהאַ, זאָגט ער אויך, אַז דעם מענשענס בעגעהר ווערט קיינמאָל נישט ערפילט,

„זעהט: טעג, ווי ים'ן (אים העברעאישען: ימים כמו ימים). וואָס מעהר דער מענש טרינקט פון זיי וועט ער אַלץ גיכער שטאַרבען פון דאַרשט, און אַזוי ווי האָניג, אין וועלכען עס איז דאָ גיפט פערמישט — אין אָנהויב איז עס זיס און שפּעטער — ווערט א מהומה, און ווי א בליץ — אַזוי לייכט עס אויף און געהט אויס, פּאַר זיין שיין געהט דער בלאָנדזשענדער אין ליכטיגקייט; ווי אין א חלום, אַזוי פרעהען זיך מיט איהם זיינע בעלי־בתים, זיי חאַפּען זיך אויף און — ס'איז גאָרנישטאָ".

און אַזוי ווי בודדהאַ פיהלט ער אויך דעם צער פון דער וועלט און דריקט איהם אויס אין שטאַרקע, שאַרפע ווערטער:

זעהט:

די וועלט איז, ווי א שטאַל, און
די טעג — ווי א הירט, און דער מענש, —
ווי די שאָף און רינדער אין וואַלד.

דער טוידט איז א ברייטע לאָנקע, און
דאָרט פיטערט זיך, און דאָרט רוהט
דער מענש — אַלט, גרוי און יונג.

דער קבר איז, ווי א טויער, און
אלע מענשען געהען דורך איהם —
ווער ווייסט, וואס הינטערן טויער טהוט זיך?!

עס האבען זיך געפונען צווישען די אראבישע דענקער אויך אפטימיסטען און זייער אפטימיזם טראגט אויף זיך א הויכען, ערהויבענעם כאראקטער: ער איז געבויט אויף דער טיעפער בעאבאכטונג פון אלע בעשעפענישען און זייערע סבות. זיי האבען גוט בעאבאכטעט די וואונדער פון דער נאטור און איהרע פערבארגענישען, זיי האבען טיעף דורכגעשטודירט די קלוגע ארדנונג, וואס הערשט אין דער גאנצער וועלט־הנהגה, און דאס האט זיי געבראכט צו דעם געדאנק, אז אינ׳ם יסוד פון דעם געטליכען פערשטאנד, וואס פיהרט די וועלט, ליעגט עפעס א גוטער תכלית, האטש מיר פערשטעהען איהם נישט און ער איז גאנץ אפט פערבארגען פון אונז.

בעזונדער אויסגעדריקט און בעגרינדעט איז אט דער אפטימיזם אין די ווערק פון דעם אראבישען חכם מחמד בן עלי בן עטיא, וואס לויט זיין מוסטער האט אונזער רבינו בחיי געשריבען זיין „חובת הלבבות“.

עס האבען זיך געפונען צווישען די אראבישע חכמים אויך אזעלכע, וועלכע האבען זיך בעמיהט צו פערשטעהן די הנהגה פון גאט און א פשרה צו מאכען צווישען דער געטליכער השגחה און דער נאטור. זיי האבען נישט גערעכט געמאכט גאט׳ס מעשים אויף דעם רעכנונג פון דעם מענשענס זינד — ווי עס האבען געטהון די קריסטליכע געלעהרנטע —, נאר זיך בעמיהט אריינצודרינגען אין דעם שכל פון דער געטליכער הנהגה אליין. אנדערע פון זיי האבען געזאגט (די אנהענגער פון אריסטאטלעס), אז גאט גיט זיך נישט אב מיט קיין איינצעלהייטען. דער תכלית פון דער געטליכער השגחה איז בלויז אבצוהיטען די מינים (געשלעכטער), דאס אלגעמיינע, זיי זאלען נישט פערלוירען געהן, און דאס איינצעלנע, דער פרט, האט פאר איהר קיין בעדייטונג נישט.

אזוי האבען זיי, למשל, ערקלערט אז „ס׳איז נישט פער־האן קיין אונטערשיעד צווישען א בלאט, וואס פאלט אראב פון

בוים און צווישען די חשוב׳ע צדיקים, וואָס ווערן דערטרונקען; און אַזוי איז אויך קיין אונטערשיעד נישט פערהאַן צווישען אַ אָקס, וואָס האָט אַרויסגעוואָרפען זיין שמוץ אויף אַ מענגע מילבען און זיי זענען אויסגעשטאָרבען און צווישען אַ בנין, וואָס זיינע פונדאַמענטען האָבען זיך אַ בראָך געטאָן, און ער איז איינגעפאַלען אויף די אינוועניגסטע מתפללים, וועלכע זענען אַזויערנאָך אומגעקומען״.

אַנדערע, ווידער, פון זיי האָבען געזאָגט: אמת טאַקע, ס׳איז קיין אונטערשיעד נישט פערהאַן צווישען אַנ׳אַראָבגעפאַלענעם בלאַט און אַ דערטרונקענעם צדיק א. א. וו. די סבה דערפון אָבער ליעגט נישט אין דעם, וואָס די פרטים (איינצעלנע) געפונען זיך אינגאַנצען אינ׳ם רשות פונ׳ם בלינדען צופאַל, נאָר אין דעם — וואָס גאָט וויל אַזוי.

דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, וואָס קומט אויפן מענשען, שטעהען נישט אין קיין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מענשענס מעשים, — דאָס איז אָבהענגיג בלויז פון גאָטס ווילען. קיין נאַטירליכע סבה איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ: גאָט׳ס ווילען איז די סבה פון אַלץ, וואָס ס׳טהוט זיך אָב אונטער דער זון. גאָט׳ס ווילען איז העכער פון אַלץ און שטעהט איבער אַלץ. דער מענש דאַרף נאָר זיך אונטערגעבען אָט דעם ווילען און — שווייַגען.

דאַגעגען אָבער האָבען נאָך אַנדערע פון זיי געזאָגט (די פון דער סעקטע מיטאַזילאַ):

ס׳קען נישט זיין, גאָט זאָל בעגעהן אַ פערברעכען. גאָט גיט אַכטונג אויף יעדען איינציגען בעזונדער, אויף יעדען פרט, מעג ער זיין אפילו דער קלענסטער פון אַלע קלענסטע. אַ ווערימעל ווען עס ווערט צוטרעטען, אַ פליעגעלע, ווען עס פלאָנטערט זיך איין אינ׳ם שפינוועבס, אַ מויז, ווען די קאַץ שלינגט זי איין — דאָס אַלץ ווערט נישט אָבגעטהון אָהן דער השגחה פון גאָט.

„גאָט בערויבט נישט דעם שכר פון יעדעם בעשעפעניש״ און „וויפיעל צער — אַזוי פיעל שכר״.

ווי גרויס עס איז דעם מענשענס צער, אָדער אויך זאָגאַר דער צער פון יעדער זאַך, וואָס לעבט אויף דער וועלט,

אַלץ גרעסער איז דער שׂכר אויף דער און אויף יענער וועלט, ווײַל גאָט איז גערעכטיג און ער איז בעגלויבט צו בעצאָהלען אַ גוטען שׂכר פאַר דאָס שלעכטע, פאַר די צרות.

ו

די יודישע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער.

די פערשידענע געדאַנקען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, וואָס האָבען איבערפילט די גרויסע און רײַכע אַראַבישע ליטעראַטור, האָבען געפונען אַ אָבקלאַנג אויך אין דער יודישער ליטעראַטור פון מיטעלאַלטער און בעזונדער — אין דער יודיש־שפּאַנישער ליטעראַטור.

צווישען אונזערע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבען געקוקט אויף דער וועלט פון אַ פּעסימיסטישען שטאַנדפּונקט. ר׳ שלמה בן גבירול קלאָגט זיך ביטער אין זײַנע רײַכע לידער אויף די צרות, וואָס איין מענש פערטײַלט דעם צווייטען — זײַן חבר, און קומט צו דעם בעשלוס, אַז „ווער עס האָט אַ גוטע מײַנונג וועגען דער מענשליכער נאַטור, פערשטעהט נישט וואָס צײַט *) בעדײַטעט“.

ר׳ משה אבן עזרא קלאָגט אויך ביטער אויף די מענשליכע פאַלשקײַטען, אויף זײַערע שווינדלערײַען, אויף זײַערע פערדעטערישע מעשׂים, און שלײַדערט דער גאַנצער וועלט אין פּנים זײַן גיפטיג־ביטערע פעראַכטונג:

„וואויל איז דעם, וואָס זעהט די גאַנצע גוט׳ס פון דער וועלט אַלס ווילדע גראָז אין אַ גאָרטען פון קרײַטיכער, און די וועלט איז אין זײַנע אויגען איין אויסוואורף און אין פּנים טהוט

---

*) מיט דעם וואָרט „זמן“ (צײַט) פלעגען אונזערע פּאָעטען אין מיטעלאַלטער זעהר אָפט מײַנען דעם גורל, דעם גזר, די וועלט־הנהגה.

ער איהר שפייען."

מיט א שטילען טרויער זענען דורכגעדרונגען די לידער פון ר' אברהם אבן עזרא, חאטש אין זיין פילאזאפיע איז ער קיין פעסימיסט נישט געווען. א ביטערע פערצווייפלונג פיהלען מיר אין די פערזען פון „בן המלך והנזיר" אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון ר' אברהם בן חסדאי; און אין אונזער ליטעראטור פון מיטעלאלטער האבען מיר א גאנץ ווערק זאגאר, וואס אין זיין יסוד ליעגט א פערצווייפעלטער יאוש בנוגע צו אלע לעבענס־אינטערעסען—דעם ספר „בחינת עולם" פון ר' ידעיה הפניני, וואס איז בעוואוסט יעדען העברעאישען לעזער.

בעטראכטענדיג דאס ווערק אויבערפלעכליך איז אפילו גאנץ לייכט אנצונעהמען, אז דער גרונד־געדאנק פון דעם „בחינת עולם" איז נישט קיין פעסימיזם, נאר אמין אסקעטיזם, און אז דער יסוד פון דעם ספר איז, ווי דער יסוד פון אלע „מוסר־ספרים": די וועלט איז גארנישט און דער מענש דארף זעהן זיך ערווערבען יענע וועלט. מיר האבען אבער נאך א מוסר־ספר פון דעם זעלביגען זשאנ'ר, וואס דער „בחינת עולם" — מיר האבען דעם „אבן בחן" פון ר' קלונימוס, און ווען מיר פערגלייכען עטליכע שטעלען פון די דאזיגע ביידע ספרים, קומען מיר ערשט צו דער איבערצייגונג, אז אין דער צייט, ווען ר' קלונימוס רעדט בלויז ווי א מוסר־איד, רעדט ר' ידעיה, ווי א מענש, וואס האט געקענט די וועלט און זי פערשטאנען מיט אלע איהרע גרעסערע און קלענערע פעהלערן.

ער האט טיעף עמפפונדען דעם מענשענס צער און פערשטאנען אלע זיינע בעגעהרען, שטרעבונגען און גלוסטונגען, ווי ווייט נארעש זיי זענען, דעריבער זאגט ער:

„די ליידענשאפטען זענען פינסטערנישען, די כלי־זין — פוסטע זעקלעך, די פערלען — שטיינדלעך און די רויזען — דערנער; די גאוות — פייער־פלאמען, וואס געהען מיט'ן רויך אוועק; די גאלד־רענדלעך — פליגען און אלע מענשליכע פערגניגענס — בלויז טייוועלשע שטיק".*)

*) ביי רבי ידעיה הפניני איז די גאנצע קראפט פון אויסדרוק אין:

דער מענש וואַרט שטענדיג אויף שפּעטער און האָפט בסדר, אויסגעלייזט צו ווערן פון זיינע צרות און גוטס צו דער־לעבען; פון אַלע האָפנונגען לאָזט זיך אָבער גאָרנישט אויס.

„ער האָפט אויף'ן טאָג — פערגעהט ער, ער וואַרט אויף די שפּעטערדיגע צייטען — און דאָס לעבען ווערט איהם נמאס און גרויזאַם, אויף ימים טובים — און גליטשט זיך דערווייל אויס די פּים, אויף יאָהרען — און עס ענדערען זיך די אָרדנונגען, אויף שמיטות — און ווערט ערגעץ פערדרוקט, אויף יובלים — און בלייבט אַנ'אָבל". *)

דער מענש יאָגט זיך נאָך געלד, נאָך כבוד, נאָך פער־שיעדענע פערגניגענס; די דאָזיגע אַלע זאַכען פערמעהרען אָבער נישט זיין גליק און לאָזען איהם גאָרנישט איבער.

„ווי אַ יונגעל, וואָס שפּיעלט זיך, נעהמט ער אָן אַ פּו־לען הויפען מיט זונען־שטראַהלען, און בלייבט שטעהן אין טיר אַ פערציטערטער — ער זעהט אין האַנד גאַ[illegible]ישט"...

די איבערגאַנגען און אומוואַנדלונגען אין דער וועלט זענען אונגעהויער פּיעל; קיין איינע פון די לעבענס־ערשיינונגען שטעהט נישט פעסט און מ'קען זיך אויף קיין זאַך נישט פער־לאָזען:

„לייבען ווערן פערשאָלטען און יונגע לייבעלעך טהוען זיך שרעקען, פּיהרערס ווערען פערשעמט און פּירשטען ווערען (פון שאַם) בלאַס, פּרינצעסינס טרויערען אין זייערע גערט־נער, בחורים טוען זיך אין לעכער בעהאַלטען און פּאַשאַם —

שאַרפע קלאָרע בילדער, וועלכע זענען אָבער אויך אין דער זעלבער צייט עהנ־ליך איינע צו די צווייטע אין וואָרט. ביין איבערזעצען קען מען אָט די לעצטע אייגענשאַפט, דעם „לשון נופל על לשון", ניט איבערגעבען, דעריבער געפינען מיר פאַר נויטיג צו ברענגען דאָ אויך דעם אָריגינאַל:

„החשקים — מחשכים וכלי הנשקים — שקים, הפנינים צנינים והשושונים — קמשונים; הרהבים — להבים והזביבים — רבובים וכל תענוגות בני האדם — שדה ושדין"

*) יצפה ליום — יספה, יחכה לקץ ימים — יקוץ באמים, למועדים — ימעדו רגליו, לשנים — ישתנו סדריו, לשמטות — ישמט וליובלים — יתאבל".

זוערן ווי דיענסטען אין נעץ געחאפט". *)

די גאַנצע הנהגה פון דער וועלט איז איין גרויסער כאַאָס, איין גרויסער תהו ובהו — אַלץ איז צוזאַמענגעמישט, אַלץ איז הפקר. און ר' ידעיה שרייט אויס מיט כעס:

„וועלט! קוואל פון פערניכטונג און שאַדען! צי קענען מיר דען האָפען, אַז פון דיינע נאַרעשקייטען זאָל אונז עפּעס בלייבען, אַז מיר זאָלען לאָזען נאָך זיך עפּעס אַ וועג און אַ האָפנונג? דו קוואַל פון יעדען מאַנגעל! צי קענען מיר דען פון דיר ערוואַרטען עפּעס אַ געדעכעניש און אַ איבערבלייבעניש?... דערמיט זאָגסטו עדות אויף דיין שרש, דו העגדלערין פון הינדערנישען און שטערונגען, דו סוחר'טע פון חסרונות; דער-מיט שרייסטו אויס דיין שאַנד, דו פלאַמענפרוי, ווירקענדיג דעם גאַנצען טאָג מיט דיין שלעכטיגקייט, אַראָבוואַרפענדיג מלכים פון זייערע פלעצער און אַרויפזעצענדיג אָנשטאַט זיי קינ-דער פון דיענסטען".

און ווייטער אין אַנ'אַרט זאָגט ער:

„ווי אַזוי זאָל איך מיך פערלאָזען אויף דער צייט, ווען איהרע זיילען טרייסלען זיך? איהרע בערג הענגען אויף אַ האָר, וואָס דרעהט זיך אָהן אַנ'אָבהאַלט; זי ענדערט זיך אין יעדען טייל פון איהרע מינוטען און געהט דאָ אַרויף און דאָ אַראָב אָהן אַ צאָהל; ווען איך זעה אַרום מיר איהרע טייערקייטען, דערקען איך גלייך די נאַרישקייט און די שאַנדע, וואָס איז זיי אָן דער זייט אָנגעהאַנגען, און ווען איך דערזעה אין מיין אוצר איהר גאָלד — פיהל איך גלייך די קופּערנע שלאַנג, וואָס שלעפּט זיך נאָך איהם נאָך. וואָס מעהר איך קוק מיך אַרום, אַלץ מעהר זאָג איך צו מיינע געדאַנקען: ווייסט און געדענקט, אַז אַלץ אַרום-און-אַרום מיינט נאָר שלעכטס צו טאָן".

צו דעם אַלעמען האָט ר' ידעיה גוט געפיהלט און פער-שטאַנען אויך דאָס, וואָס עס האָבען פערשטאַנען און פערשטעהען נאָך איצט אויך בלויז געצעהלטע יחידים: דעם מענשען'ס איינזאַמ-

*) אריות יוארו וגורים יגורו, כבשים יבשו והורים—יחורו, סגנוה בגנות עגונות, בחורים—בהורים נחבאים ופחות—כשפחות בפחת ופח נלכדים"

קייט; דעם מענשענ׳ס אָבהענגיגקייט פון יעדער נאַטור=ערשיינונג,
וואָס רעגיערט מיט איהם, ווי מיט אַ שפּיעל=צייג; דעם גרויסען
צער, וואָס דער מענש פיהלט דאַן, ווען ער זעהט זיך פּלוצלונג
אַרום, אַז ער איז אין דערווירקליכקייט עלענד דאָ אויף דער
וועלט, און אין יעדער רגע איז רעכט, עס זאָל איהם בעגעגנען
עפּעס אַ אונגליק, פון וועלכען קיינער וועט איהם נישט מציל זיין·
„צי קען איך מיך בערימען מיט מיין צייט און מיך פיה=
לען זיכער מיט איהר פון די ביטערע שרעקען און די גרויסע
בהלות, (וועלכע) גאָט האָט געמאַכט, כדי מ׳זאָל מורא האָבען
פאַר איהם? ווען איך זיץ מיר רוהיג אין שטוב און עס הויבט אָן
זיך טראָגען אַ ווינד פון הימעל, אַ גרויסער און אַ שטאַרקער,
און די פּעלזען ווערן צושמעטערט, און די הויכע מויערן פאַלען
איין — וועט דען מיין גוף דאַן זיכער זיין, ווען ער זאָל אפילו
איינגעמויערט זיין אין וואַנד? צי וועל איך דען מיך ראַטעווען
פונ׳ם צאָרן, פון דעם דונער=שטורם, ווען דער מאַרך=ביין איז
געבראָכען, — אינ׳ם רעגען=טאָג, ווען די בלענדענדע בליצען
רייסען זיך אַרויס, ווי פון ערד=שפּאַלטען... און דער קול פון
רעגען, ווי דאָס ברומען פון אַ סך וואַסערן, פערהילכט מדינות,
מאַכט איינזינקען לענדער און ציטערן — גאַנצע מחנות?!“
דעם יסוד אָבער פון ר׳ ידעיה הפניני׳ס וועלט=אַנשויאונג
געפינען מיר אינ׳ם אַכטען קאַפּיטעל פון זיין ווערק:
„די וועלט איז אַ שטורמדיגער ים, אַ אונענד=
ליך=ברייטע טיפענייש און די צייט — אַ שלעכטע
בריק געבויט אויף איהם... די ברייט פון דער
בריק איז, ווי די מאָס פון אַ מענשען און קיין אָנ=
לעהנ׳ס זענען אויך נישטאָ, און דו, מענש, איבער
געוואַלט מוזטו לעבען און געהן אויף איהם שטענ=
דיג פון דעם טאָג, וואָס דו ווערסט געבוירען, און
דו קוקסט דיך אַרום: דער וועג איז קורץ און
ס׳איז נישטאָ, וואו זיך אַ קעהר צו טאָן רעכטס
אָדער לינקס. צי וועסטו דיך בערימען מיט דיין בריה׳שקייט
און מיט דיין נאָמען דאַן, ווען דו זעהסט דעם טוידט און
די פערניכטונג, ווי אַ מויער אַרום דיר פון ביידע
זייטען? וועסטו נאָך מוט האָבען? וועלען דיר נאָך די הענד

דיִענען ?... וואָס וועסטו טאָן דעם שטורם פון ים און זײַן טומעל, ווען ער וועט זיך פונאַנדערלאָזען, פערפלייצען און זיך אַריבערטראָגען אויך איבער דײַן אכסניא און זי וועט צושוואומען ווערען... ווען דו וועסט אַפילו פײַערן און שכור זײַן פון דעם ווײַן פון דײַן גרויסקײַט, וואָס האָט דיך גענאַרט, פון דעם מילגראָם=זאַפט פון דײַן הויכמוט, וואָס האָט דיך אײַנגערעדט — ווי דו וועסט נאָר זיך אַ קעהר טאָן אַהער אָדער אַהין, געהסטו גלײַך פערלוירען אין די שרעקליכע טיעפעניִשען און קיינער וועט דײַן בלוט פון זיי נישט פאָדערן, וועסט געשלײַדערט ווערן פון אײַן תהום צום אַנדערן, פערשלונגען ווערן אין די פערבאָרגעניִשען פון ים און קיינער וועט דיך צוריק נישט אַרויסנעהמען".

די פּאָעטישע נשמה פון ר' ידעיה הפניני קען נישט פערטראָגען די דאָזיגע שמוציגע און מיאוס'ע וועלט און זי שטרעבט צו די העכערע, שענערע וועלטען. פון דעם גרויסען צער, וואָס זי פיהלט, און נישט קענענדיג צוזעהן די אַלע גראָבקײַטען און אכזריות=ען פון לעבען, ציהט זי זיך צו גאָט'ס וואוינונג און גיסט אוים פאַר איהם איהר גאַנצע ביטערקײַט און אַלע איהרע וועהטאָגען דערפון, וואָס זי מוז אַזוי פיעל יאָהרען אָבלעבען אין דעם פינסטערן טהאָל, אין דער טרערען=וועלט. ווי פּלאַטאָ'ס נשמה אין איהר צײַט, געדענקט אויך ר' ידעיה'ס נשמה דעם געטליכען מקור, פון וועלכען זי איז גענומען געוואָרען, און זי איז אינגאַנצען דורכגעדרונגען מיט אַ אונענדליכער בענקעניש און מיט דער שטרעבונג, זיך צוריקצוקעהרען אַהין.

„אָט די דאָזיגע געעהרטע בת=מלך (די נשמה) טוט זיך דערמאָהנען דעם יחוס פון איהר משפּחה און פון איהר פאָטער'ס הויז, און זי ווײַסט נישט, ווער עס האָט זי אַהער געבראַכט. ווען זי פערטיעפט זיך אין איהר געדאַנק... און ווען זי דערמאָהנט זיך, אַז זי איז אַוועקגעשיקט געוואָרען פון אַ רוהעאָרט אין אַ אָרט פון כעס און צאָרן, וואו זי מוז אַרבייטען די ערד, און אַז זי איז פערטריעבען געוואָרען פון קעניגליכען הויף... וואָס האָט עס איהר גאָט אָבגעטאָן — אַרויסצונעהמען איהר געצעלט פון איהר אַמאָליגען פּאַלאַץ, זי זאָל וואוינען צווישען פרעמדע, וועלכע זי האָט קיינמאָל נישט

געקענט, ארויסצושיקען צום טײַוועל אַ אײַדעלע סערנע, וואָס האָט קיינמאָל נישט פּראָבירט אַ פוס אַוועקשטעלען אויף דר׳ערד! אויב איהר בעשעפער האָט זי פערקויפט און איהר גאָט האָט זי דערצערענט און ערד האָט ער פאַר איהר ברויט געמאַכט און שטיקער בלאָטע האָט ער איהר צו פערזוכען געגעבען, כדי זי צו פערביזערן, דאַרף זי דאָך שווײַגען און זיך שעמען, און ווען דער פאָטער טוט איהר אין פנים שפּײַען, דאַרף זי דאָך פון חרפּה רויט ווערען... אויב איך בין אַוועקגע׳גנב׳עט געוואָרען פון אַ בכבוד׳יגען, רוהיגען אָרט און דאָ האָב איך אויך גאָרנישט אויפגעטאָן, אום מיך אויסצובעסערן, — איז דאָך שוין בעסער צו זײַן מיט יענע, וועלכע זענען גאָר ניט געוועזן!"

און עס זוכט זיך די נשמה אַ טרײַסט און געפינט איהם אין דער — אמונה. ר׳ ידעיה זוכט זיך אַ שוץ, אַ אָרט צום אַנטלויפען און געפינט עס — בײַ גאָט.

פון דעם אופן אָבער, ווי אזוי ער האָט דעם טרײַסט געזוכט און ווי אַזוי ער האָט פערשטאַנען דעם מענשען׳ס גורל אויף דער וועלט — דערקענען מיר, אַז ער פיהלט דאָס שלעכטע גאַנץ טיף, און אין דעם זין שטעלט ער פאָר מיט זיך אַ פעסימיסטען-טיפּ פון די יודישע געלעהרטע אום מיטעלאַלטער.

דער פאָלקאָמער קאָנטראַקט פון איהם אין אונזער ליטעראַטור איז ר׳ בחיי אבן פקודה, וועלכער האָט געלעבט אַ סך פריהער פון איהם. ער אַנערקענט גאָט׳ס גרויסקײַט נישט פון וועהטאָג, נאָר פון וואוילטאָג: פון דער אונגעהויערער גוטסקײַט, וואָס ער זעהט אין דער נאַטור. ער אָבסערווירט אַלע בעשעפענישען פון דער וועלט און געפינט אין זיי אַ אונגעהויערע קלוגהײַט, אַ וואונדערבאַרע רעגעלמעסיגקײַט און אַ מערקווירדיגען תכלית. „בעטראַכטען די בעשעפענישען הייסט בעטראַכטען די יסודות פון דער וועלט און די פאָלגען, וואָס זענען פערבונדען מיט זיי, און דעם כאַראַקטער פון די טײלען פון יעדען צוזאַמענגעזעצטען וועזען און די אופנים, ווי זיך צו בענוצען מיט איהם, און די סימנים פון דער געטליכער חכמה אין זײַן ענטשטעהונג, אין זײַן געשטאַלט און אין דער פאָלקאָמענער פאָרם, אין וועלכער ער איז בעשאַפען געוואָרען און די שענע גײַסטיגקײַט פון דער וועלט, און די סבות

און פאָלגען און די שענע האָפנונג, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען פאַר איהם; און צו וויסען די רוחניות (גייסטיגקייט) פון דער וועלט און איהר גשמיות (קערפערליכקייט) און דעם מדבר (אַלע בעשעפענישען, וואָס קענען רעדען) און דעם דומם (די מינעראַל־וועלט) און וואַנדערונגען און אומוואַנדלונגען און איהרע פערגליי־ווערטע טיילען און איהרע פלאַנצונגען און דאָס אויבערשטע און דאָס אונטערשטע, און (וויסען דערצו), אַז דער בורא יתברך האָט דאָס צונויפגעפּאָרט און צוזאַמענגעזעצט און איינגעשטעלט אין דער פאָלשטענדיגסטער אָרדנונג און דאָס איינגעטיילט אין בעשטימ־טע טיילען און בעשטימט אַז ער (דער וועלט־אַל) זאָל סימבאָלי־זירען די גאָטהייט און ווייזען אויף איהר, ווי עם ווייזט די מלאָכה אויף איהר טהוער און דער בנין אויף זיין בויער".

דער מענש דאַרף זיך אונטערגעבען דער געטליכער מאַכט. און אַלץ אָננעהמען פאַר ליעב; דער מענש דאַרף איינבויגען דעם קאָפּ פאַר יעדען שטראָם, וואָס טראָגט זיך פערביי איבער זיין קאָפּ, און דאַנקען גאָט דערפאַר. דער מענש דאַרף אפילו איין סעקונדע נישט פערגעסען די אַלע טובות, וואָס גאָט האָט איהם אַרויסגעוויזען פון דער צייט, וואָס ער האָט די ליכטיגע שיין דערזעהען. וואָס'ער בעדייטונג האָט דאָס ביסעל צרות אין'ם מענשען'ס לעבען געגען דער גרויסער צאָהל חסדים, וואָס גאָט טהוט מיט איהם אויף יעדען טריט און שריט און אין יעדער מינוט. דער מענש דאַרף שטענדיג געדענקען, אז ער איז גאָט אַ סך שולדיג און גאָט איהם — גאָרנישט, פאַר יעדע גוטע מינוט אין זיין לעבען און פאַר דער קלענס־טער הנאה דאַרף ער זיך פרעהען און גאָט דאַנקען, ווייל דאָס אַלץ איז איהם אומזיסט געשענקט. אָט אַזוי דאַרף דער מענש לעבען: ער דאַרף פאָדערן פון לעבען וואָס ווייניגער און פערשטעהן זיין בעדייטונג און זיין ווערט. ער דאַרף זיך שטענ־דיג פערטיפען אין גאָט'ס וואונדער און זיך בעהעפטען מיט איהם, זיך איבערגעבענדיג אונגאַנצען גאָט'ס ווילען און גלויבענ־דיג אין איהם מיט לייב און זעעל.

"די נוצען פון בטחון אויף דער וועלט זענען פערשידען: ערשטענס — די מנוחה פון האַרצען בנוגע צו די וועלטליכע זאָרגען, די זיכערע רוהיגקייט פון'ם מענשען בנוגע צו דעם

צער פון נישט קענען ערפילען די קערפּערליכע תאוות, און דער מענש געפינט זיך אויף דער וועלט אין שטילקייט, אין זיכערקייט און אין רוהיגקייט, ווי עס שטעהט געשריבען: „געבענשט איז דער מענש, וואָס פערלאָזט זיך אויף גאָט און האָט בטחון אין איהם.“ און נאָך איז געזאָגט: „און ער וועט זיין ווי אַ בוים, וואָס איז געפלאַנצט אויף אַ וואַסער און לאָזט זיינע וואָרצלען אין אַ פייכטען באָדען א. א. וו.“; צווייטענס — דעם מענשען'ס מנוחה בנוגע צום לאָזען זיך אין ווייטע וועגען, וואָס עס נעהמט אַרויס די כחות און פערקירצט די יאָהרען פון לעבען, ווי עס שטעהט געשריבען: „ער האָט געפּייניגט אין וועג מיין כח ער האָט מיר פערקירצט מיינע טעג א. א. וו.“; און דער, וואָס האָט בטחון אין גאָט, זוכט זיך אויס פון אַלע ענינים נאָר יענע, וואָס גיבען מעהר מנוחה פאַר'ן גוף און אַ גוטען נאָמען און צייט פאַר'ן האַרצען... ווייל ער ווייס, אַז דער בורא יתברך פעררינכט שוין זיינע געשעפטען און וועהלט אויס פאַר איהם בעסער, ווי ער אַליין וואָלט פאַר זיך אויסוועהלען, ווי עס שטעהט געשריבען: „נאָר צו גאָט טהוט מיין נשמה בעטען, ווייל אין איהם ליעגט מיין האָפנונג.“ דריטענס — דעם מענשענס שמחה ביי יעדער ענין, וואָס קומט איהם פאָר, ווען עס איז אפילו געגען זיין נאַטור, ווייל ער איז זיכער אין גאָט, אַז ער וועט טהאָן נאָר דאָס, וואָס איז גוט פאַר איהם, ווי עס טהוט די גוטע מוטער מיט איהר קינד. וואָס זי וואַשט עס און וויקעלט עס און בינדט עס אַרום און בינדט עס צוריק אויף, ווי דוד המלך האָט געזאָגט: „בין איך דען ניט גלייך און שטומהאָפענד ווי אַ קליין קינד אין מיין מוטערס שויס, ווי אַ קינד איז מיין נשמה.“

ר' בחיי זעהט אין דער וועלט גוטס אָהן אַ גרענעץ. וואו ער ווענדעט זיך, זעהט ער אָרדנונג און קלוגהייט, נוצען און בעקוועמליכקייט, ליכטיגקייט און פרייד. ער געפינט גאָרנישט גענוג ווערטער אויסצודריקען די אַלע מיני חסדים און טובות, וואָס גאָט ווייזט אַרויס זיינע בעשעפענישען די אַלע קלוגקייטען, וואָס גאָט האָט זיך געקליגט, אום די נאַטור זאָל אַרויסקומען וואָס מעהר פאָלקאָם און וואָס מעהר צוגעפּאַסט צו דעם געווינשטען ציעל, וועלכער בעשטעהט אייגענטליך בלויז אין דעם

דער מענש זאָל זיך פיהלען וואָס בעסער און גליקליכער.

„די חכמה פון דעם בורא יתעלה — זאָגט ר׳ בחיי צום מענשען — האָט דיר בעשאַפען די וועלט מיט אַלץ, וואָס ס׳געפינט זיך אין איהר פון מינעראַלען, געוויקסען און לעבעדיגע בעשעפענישען לויט אַ בעשטימטען פּלאַן און מיט אַ רעכטער הנהגה, און אַלץ איז געמאַכט געוואָרען פון דיינעטוועגען, און ער האָט פאַר דיר אויסדערוועהלט דאָס בעסטע פון זיינע שאַפונגען, אַלץ איז אויפן פּלאַץ און צוגעפּאַסט צו דער וועלט לויט דער סבה, לויט די פאָלגען און לויט דעם כאַראַקטער; און ער האָט דיר אויפגעעפענט פינף טויערן, וואָס פיהרען צו דער וועלט, און אַנידערגעשטעלט נעבען זיי פינף פון זיינע איבערגעגעבענע וועכטער, די טויערן זענען: די אָרגאַנען פון די חושים, די אויגען, די אויערען, די צונג, די נאָז און די הענד; און די וועכטער זענען: די פינף חושים — דער חוש פון זעהען (חוש הראיה), דער חוש פון הערען (חוש השמיעה), דער חוש פון שמעקען (חוש הריח), דער חוש פון געשמאַק (חוש הטעם) און דער חוש פון אָנטאַפּען (חוש המשוש) — מיט וועלכע דו קענסט ערהייכען דיינע אַלע נוצען אויף דער וועלט א. א. וו.“

אַזוי זעהען מיר אין ר׳ בחיי אבן פקודה דעם טיפּ פון אַן אַבסאָלוטען אָפּטימיסט צווישען די יודישע חכמים פון מיטעלאַלטער.

ר׳ ידעיה הפניני און ר׳ בחיי גלויבען ביידע אין דער געטליכער השגחה מיט דער גאַנצער קראַפט פון זייער נשמה; זיי געהען אָבער אַרויס פון צוויי פערשידענע שטאַנדפּונקטען: דער ערשטער אַנערקענט דאָס שלעכטע פון דער וועלט און זוכט שוץ ביי גאָט; און דער אַנדערער זעהט בלויז דאָס גוטע און איז דורכגעדרונגען מיט דאַנקבאַרקייט צו זיין ליבען נאָמען פאַר די חסדים, וואָס ער טהוט מיט׳ן מענשען.

נאָהענט צו ר׳ בחיי׳ן אין זיין אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס איז ר׳ יהודה הלוי, וועלכער דריקט אויס — אין זיין „כוזרי“, — מיט אַ אונגעוועהנליכער קראַפט דעם תמצית פונ׳ם העכערן אָפּטימיזם.

ער זאָגט:

„און ער זאָל (דער אמת׳ער, גאָטספאָרכטיגער יוד) קלאָר

מאַכען בײַ זיך אין האַרצען די גערעכטיגקײַט פון גאָט'ס משפט, אַזאַ גערעכטיגקײַט, וואָס זאָל איהם שיצען און בעוואָרענען פון די אַלע אָנשיקעניִשען און אונגליקען, וואָס געשעהען אין דער וועלט, (און דאָס וועט ער עררײַכען דאַן) ווען ער וועט אַלײַן גוט דורכגענומען ווערן מיט דער גערעכטיגקײַט פון דעם, וואָס האָט בעשאַפען אַלע לעבעדיגע און שפּײַזט זײ און פיהרט זײ מיט זײַן חכמה... און אויב זײַן פערדרעהטער מוח וועט וועלן אָנווײַזען אויף דער אונגערעכטיגקײַט דערפון, למשל, וואָס דאָס קלענערע ווערימ'ל ווערט אײַנגעשלונגען פון דעם גרעסערן, וואָס די פליעג ווערט אויסגעזויגען פון דעם שפּין, וועט קומען דער שכל און אָנשרײַען אויף איהם: ווי אַזוי קען איך עס צושרײַבען אַזאַ אונגערעכטיגקײַט דעם חכם, וואָס אונז איז שוין לאַנג קלאָר זײַן גערעכטיגקײַט און וואָס גוטיגט זיך נישט אין קײַן עולה...? און דער, וואָס וועט דאָס אַלץ קלאָר מאַכען בײַ זיך אין האַרצען, וועט זײַן אַזוי ווי מ'דערצעהלט פון ר' נחום איש גם זו, וואָס עס וועט איהם נישט פּאַרקומען, וועט ער אַלץ זאָגען: גם זו לטובה (דאָס איז אויך צום גוטען), און ער וועט שטענדיג לעבען רוהיג, און וועט קײַנמאָל קײַן שווערע צרות נישט פיהלען און וועט זיך נאָך אפשר, פערקעהרט, פרעהען מיט זײ, ווען ער וועט שפּירען בײַ זיך עפּעס אַ זינד, — אַזוי ווי ווען ער וואָלט אָבצאָהלען אַ חוב און זיך פרעהען דערמיט, וואָס ער ווערט ענדליך בעפרײַט פון איהם... און דאָס זעלבע וועט ער פיהלען אויך בנוגע צו די אַלגעמײַנע צרות, ווען ס'וועלען זיך איהם אָנהויבען פּלאָנטערן אין קאָפּ די געדאַנקען וועגען דעם שווערען גלות און וועגען דער עלענדער פערוואָגלטקײַט פון דער אומה און וועגען דעם, וואָס פון דעם גאַנצען פאָלק איז געוואָרען צוליעב דער אָרעמקײַט און דער דערשלאָגענקײַט, — וועט ער זיך אויך פריהער טרײַסטען מיט דער גערעכטיגקײַט פון גאָט'ס וועגען, ווי איך האָב שוין געזאָגט און דערנאָך מיט דער אָבקומעניש פאַר זײַנע זינד און מיט דעם שכר, וואָס איהם שטעהט פאַר אויף יענער וועלט און דערמיט, וואָס ער איז אויך אַ שותף צו דער געטליכער זאַך אויף דער וועלט; און אויב דער שטן וועט איהם ווען אָברעדען דערפון, זאָגענדיג: צו וועלען דען אָט די טרוקענע בײנער אַמאָל לעבעדיג ווערען א. א. וו., אום צו פערגרעסערען אונזער אונגליק,

וואָס מיר זענען אוים פאָלק געוואָרען און וואָס אונזער אַנדענקען איז פערגעסען געוואָרען, ווי עס שטעהט געשריבען: „עס זענען איינגעטריקענט געוואָרען אונזערע ביינער, אונזער האָפנונג איז פערשוואונדען געוואָרען, מיר זענען פערלוירען", — וועט ער זיך דערמאָהנען אָן דעם פאַקט פון יציאת מצרים און אָן די אַלע זאַכען, וואָס זענען אויסגערעכענט אין דעם (פיוט פון דער הגדה:) כמה מעלות טובות למקום עלינו, און דאַן וועט איהם שוין נישט אויסזעהען אַזוי ווייטלויפיג (די האָפנונג), אַז מיר וועלען זיך נאָך אומקעהרען צו אונזער אַמאָליגען גלאַנץ, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען עס וועט פון אונז נישט איבערבלייבען מעהר, ווי איין איינציגער יוד, ווי עס שטעהט געשריבען א. א. וו."

דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון ר' בחיי און ר' יהודה הלוי: דער מענש דאַרף געדענקען, אַז אַליין פאַר זיך פערדיענט ער גאָרנישט קיין גוטס און נאָר גאָט מיט זיין גנעדיגקייט הויבט איהם אויף און פיהרט איהם, ווי דער ערציהער פיהרט דאָס קינד. דער מקור פון אַלע טענות און פרעטענזיעס צו דער השגחה ליגט, נאָך זייער מיינונג, אין דעם, וואָס דער מענש בעטראַכט דאָס גוטע, ווי אַ זאַך, וואָס קומט איהם, וואָס פאַסט פאַר איהם, און דאָס שלעכטע, ווי אַ זאַך, וואָס איז גאָרנישט צוגעפאַסט צו זיין ווערדע, אין דער צייט, ווען דער אמת איז גאָר ריכטיג פערקעהרט: קומען קומט דעם מענשען דאָס שלעכטע, ווייל ער איז פול מיט זינד און פערברעכענס, און נאָר גאָט'ס רחמים דערוועקען זיך און טהוען איהם גוטס. און ווען דער מענש הויבט אָן דאָס אַלץ צו בעגרייפען און אויפצופאַסען, נעהמט ער אָן די אַלע צרות און שלעכטיגקייטען און יסורים, ווי אַ נויטווענדיגען רעזולטאַט פון זיינע זינד, און אויף יעדען שפור פון גוטס פרעהט ער זיך, ווי איבער אַן אונערוואַרטעטער מציאה.

„דאָס איז פון די נוצען, זאָגט ר' יהודה הלוי, וואָס די ברכות ברענגען דעם, וואָס איז געוואוינט זיי צו זאָגען מיט כונה און מיט אַ געוויסער פאָרבערייטונג, ווייל זיי דריקען אויס דעם פערגניגען, וואָס די נשמה פיהלט, און דעם דאַנק צו גאָט דערפאַר, וואָס ער האָט זי געלייטזעליגט; און (ווען ער וועט פיהלען), אַז ער איז שוין בערייט געווען דאָס צו פערליערען, דאַן וועט

זײַן שמחה נאָך גרעסער זײַן; אָט ווי דו זאָגסט, למשל: שהחיינו וקימנו (דו האָסט אונז געלאָזט לעבען און דערהאַלטען), און די ביזט שוין גרייט געוועזען צום שטאַרבען, איז ווען דו דאַנקסט (גאָט דערפאַר), וואָס ער האָט דיך געלאָזען לעבען, פיהלסטו אַ דערלייכטערונג און עס ווערט ביי דיר אין די אויגען פיעל גרינגער די קראַנקהייט און דער טויט ווען זיי וועלען קומען, ווייל דו האָסט דיך בעקלערט מיט דיין נשמה און געזעהן, אַז דו פערדיענסט פון דיין בעשעפער, אַז דו אַליין מיט דיין נאַטור ביזט קיין גוטס נישט ווערט, ווייל דו ביזט ערד און שטויב, און ווען גאָט גיט דיר יאָ גוטס אין לעבען און פערגניגענס, דאַרפסטו איהם דאַנקען דערפאַר, און ווען ער נעהמט דאָס צו פון דיר, דאַרפסטו איהם אויך דאַנקען און דיענען און זאָגען: „גאָט האָט געגעבען און גאָט האָט צוריקגענומען זאָל גאָט'ס נאָמען זיין געבענשט", — און דו וועסט דעם גאַנצען לעבען צופריעדען זײַן".

אויסער די צוויי אַנשויאונגען, וואָס מיר האָבען דאָ איבערגעגעבען, זענען צווישען די יודישע חכמים פון יענער תקופה פערהאַן אויך אַזעלכע, וואָס האָבען גאַנץ טיעף פערשטאַנען די קראַפט פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער וועלט, נאָר זיי האָבען אַנערקענט צוזאַמען דערמיט, ווי די אַראַבער, די מעטאַזיליער, אַז פאַר דער מינדעסטער קליינינקייט שלעכטס, „וואָס געשעהט אפילו דעם מינדעסטען ווערימ'ל, צאָהלט גאָט אָב מיט גוטס. מיט דער מיינונג האָבען איינגעשטימט עטליכע פון די שפּעטערדיגע גאונים.

די מיינונג אָבער פון דער אַראַבישער „אַשעריה", האָט אין אונזער ליטעראַטור פון יענער תקופה, קיין איינציגען אַנהענגער נישט געפונען. דאָס געפיהל פון גערעכטיגקייט האָט נישט געלאָזען אונזערע חכמים אָננעהמען די מיינונג, „אַז גאָט פיהרט די וועלט אָהן יושר". די סבה פון אַלעם גוטעם און שלעכטעם, וואָס מיר בעגעגענען אין דער נאַטור איז נישט דער דעספּאָטישער געטליכער „ווילען", נאָר דער געטליכער „דין", דאָס געזעץ.

די אַנשויאונג פון אַריסטאָטלעס, ווי עס האָבען זי אויסגעטייטשט די אַראַבישע חכמים, האָט זיך אויך געפונען אַ פּלאַץ אין

אונזער ליטעראַטור פונ׳ם מיטעלאַלטער. אין די ספרים פון עטלי=
כע יודישע געלעהרטע װערט דערמאָהנט די מײַנונג, אַז גאָט װײס
נאָר פון מינים, פון געשלעכטער, און די אינדיװידען האָבען פאַר
איהם קײן בעדײַטונג נישט; אַרױסגעזאָגט װערט די דאָזיגע מײַנונג
נישט קלאָר, נאָר ברמז — זײ האָבען זיך בעמיהט אײַנצו=װיקלען
זײער צאָרענדיגען פערדרוס אין אַ מעטאַפיזישער הילע.

דער אײנציגער אָבער, װאָס האָט געפּרובט זיך פונאַנדער=
קלײַבען אין די אַלע סיסטעמען און מײַנונגען פון דער אַראַבישער
און העברעאישער ליטעראַטור װעגען דער פראַגע פון גוטס און
שלעכטס און אויפבויען אַ גאַנצען אָפּטימיסטיש=פילאָזאָפישען סיס=
טעם אויף דעם יסוד פון אַריסטאָטלעס הנחות — איז געװען דער
רמב״ם (ר׳ משה בן מימון).

דער ערשטער עיקר פון דעם רמב״ם׳ס שיטה איז, אײַנ=
שטימונג מיט אַריסטאָטעל,ן און די אַנדערע גריכישע חכמים —
אַז דער מקור פון אַלדאָס בײז איז די מאַטעריע, דער קערפּער.
דאָס שלעכטע איז בלויז די נעגאַטיװע זײַט פון דאָס גוטע (װען
מ׳זאָגט, אַז אײנעם איז שלעכט, הײסט עס בלויז, אַז איהם
איז נישט גוט), די מאַטעריע איז אינגאַנצען נעגאַטיװיטעט,
װײַל דער גאַנצער עיקר פון דער מאַטעריע איז דאָס, װאָס זי
האָט קײַן שום פאָרם נישט, און דאָס איז דער מקור פון אַלע
חסרונות און שלעכטיגקײַטען. די דאָזיגע ערשײַנונג ליעגט אין די
געזעצען פון דער נאַטור, װײַל עס קען נישט זײַן קײַן פאָרם אָהן
אַ קערפּער, און דער קערפּער איז בעצם שלעכט.

„די אַלע פערהאַנענע זאַכען זאָגט דער רמב״ם, װאָס גע=
העןן פערלוירען, לײַדען דעם שאָדען זײערן נאָר צוליעב זײער
קערפּער און נישט צוליעב קײַן אַנדער זאַך; פונ׳ם שטאַנדפּונקט
פון דער פאָרם אַלײן װאָלטען זײ אײביג זײַן. װאָרום דו זעהסט
דאָך, אַז די פאָרמען פון די אַרטען בלײַבען אײביג. אמת, עס
טרעפט אַמאָל צופעליג, אַז די פאָרם לײַדט אויך װעלכען ס׳איז
שאָדען, דאָס איז דערפאַר, װאָס זי בעהעפט זיך מיט׳ן קערפּער,
און די טבע פון יעדער קערפּערליכער זאַך איז, אַז זי קען זיך
נישט אָבטײלען פון דאָס נעגאַטיװע און שלעכטע, און דעריבער
דערהאַלט זיך נישט בײַ איהר די פאָרם, נאָר עס פערליערט אײן
פאָרם און נעהמט אָן אַנ׳אַנדערע“. „דו קענסט זעהען בײַ׳ם מענ=

שען, למשל, אַז זיין מיאוס געזיכט און זיינע פעהלערהאַפטיגע גלידער, אָדער די שוואַכקייט פון אַלע זיינע טועכצען און זייערע חסרונות, איז קיין אונטערשיעד נישט פערהאַן, צי דאָס אַלץ איז פון געבוירען=טאָג אָן אַזוי, צי דאָס ווערט ביי איהם אַלע מאָל פון דאָס ניי — די אַלע זאַכען געהערן נאָר צו דעם קערפּער און נישט צו דער פאָרם; און אַזוי איז מיט יעדען לעבעדיגען וועזען — עס ווערט קראַנק און שטאַרבט נאָר צוליעב דעם קערפּער, און נישט צוליעב דער פאָרם. און אַלע זינד און פערברעכענס האָבען אויך אַ שיכות נאָר צום חומר, צום קערפּער, און נישט צו דער צורה, נישט צו דער פאָרם; און דער משל דערפון איז, אַז דעם מענשעס כח משיג צו זיין דעם בעשעפער און אַלע העכערע זאַכען און דאָס, וואָס ער פערשטעהט, ווי זיך צו בענעהן מיט זיינע תאוות, און זיין בעהאַלטען, וואָס ער דאַרף אָנגעהמען און וואָס ער דאַרף דערווייטערן פון זיך — דאָס אַלץ קומט פון דער פאָרם; אָבער זיין עסען און טרינקען און פערקעהרען מיט פרויען און אַלע זיינע תאוות און זיין כעס און די איבריגע שלעכטע מדות, וואָס געפינען זיך אין איהם — אַלץ קומט פון חומר, פון קערפּער״.

און אויב אַזוי — איז פערהאַן איין גלייכער וועג פאַר יעדען מענשען, ווי אַזוי זיך צו בעפרייען פון אַלע שלעכטע זאַכען: אויפצוהויבען די פאָרם איבער דעם קערפּער, דעם שכל — איבער די תאוות. און דער מענש איז אימשטאַנד דאָס צו טהון, ווייל ער בעזיצט די אַבסאָלוטע, פאָלשטענדיגע פרייהייט צו לעבען, ווי ער וויל. און אויב ער טהוט עס נישט, ד. ה. אויב ער לאָזט זיך פיהרען פון זיינע מיאוסע תאוות, אויב ער שטעהט אוים אַלערליי צרות און וועהטוגען פון קנאה, נקמה, כעס און נאָך אַזעלכע שלעכטע אינסטינקטען — איז ער זיך אַליין שולדיג אין דעם אַלעמען און קען צו קיינעם קיינע טענות נישט האָבען.

די גרונד=סבה פון דעם מענשענס שלעכטסיגקייטען איז זיין אָרעמער אינטעלעקט, זיין אָרעמעס וויסען. ווען דער מענש קומט צו צו אַ פאָלשטענדיגע אויפפאַסונג פון אַלע ערשיינונגען און צו אַ קלאָרער איבערצייגונג — טהוט ער שוין קיינעם קיין שלעכטס נישט און זיך אַליין אויך נישט. די אַלע שלעכטע

זאַכען, וואָס מיר זעהען אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, שטאַמען אויך בלויז פון דער אונוויסענהייט, פון דעם שוואַכען דענקען. דערביי זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש דעם רמבמ׳ם ווערטער וועגען דעם ענין:

„די דאָזיגע אַלע שלעכטסיגקייטען, וואָס קומען פאָר צווישען איין טייל מענשען און דעם אַנדערען, לויט די כונות און די תאוות און די מיינונגען און די אמונות, זיי אַלע ציהען זיך צו די שלעכטע זייטען, ווייל זיי זענען גענויגט צו נאַרעשקייט, ד. ה. צו דער נעגאַטיוויטעט פון קלוגהייט. אַזוי ווי דער בלינדער, ווייל איהם פעהלט די פעהיגקייט צו זעהען, פאַלט ער שטענדיג, צוקלאַפּט זיך אַליין און צושעדיגט אַנדערע אויך, ווייל ער האָט נישט קיינעם, וואָס זאָל איהם ווייזען דעם וועג; דאָס זעלבע קומט פאָר מיט די מענשליכע כתות און פאַרטייען: צוליעב זיין נאַרעשקייט בעגעהט יעדער מענש איבער זיך אַליין און איבער אַנדערע גרויסע פעהלערן געגען די געזעצען, (וואָס פאַסען פאַר די מיטגליעדער) פון דעם געשלעכט. און ווען דאָ וואָלט זיין די חכמה, וועלכע שפּיעלט בנוגע צו די מענשליכע נשמה די זעלביגע ראָלע, וואָס דער חוש הראיה בנוגע צו די אויגען, וואָלט ער שוין זיך אַליין און קיין אַנדערן קיין שאָדען נישט אָנגעטהון, ווייל דאָרט, וואו ס׳הערשט דער אמת, איז נישטאָ קיין שנאה און קיין קריעגעריי און מענשען הערען אויף שאָדען אָנצוטאָן איינער דעם אַנדערן. דער נביא האָט שוין נביאות געזאָגט: „און עס וועט וואוינען אַ וואָלף מיט אַ שעפּס".

און אויב דער מענש אַליין איז שולדיג אין די אַלע צרות וואָס קומען אויף איהם; אויב דער מקור פון אַלע שלעכטקייטען איז נאָר דער שוואַכער שכל און דאָס אָרעמע וויסען, — האָט דאָך קיין שום זין נישט די אַנערקענונג פון המון, אַז „שלעכטס איז פערהאַן אין דער וועלט מעהר, ווי גוטס". אמת, ס׳איז טאַקי פערהאַן אַ סך שלעכטס; דער מענש מיט דעם פאָלשטענדיגען פרייען אויסוואַהל איז דאָך אָבער אימשטאַנד זיך אָבצוהאַלטען פון איבריג עסען, פון אויסאיבען פערשידענע תאוות, וואָס נעהמען צו די כחות, פון צופיעל אָנשטרענגען זיך, פון

פערשידענע אַרבייטען, פון דער ליידענשאַפטליכער ליעבע צום איינגעבילדעטען כבוד, פון יאָגען זיך נאָך מותרות (לוקסוסען), פון קאָנקורענץ, פון קריגערייען און אַרומרייסענישען, פון שלעגערייען און מלא חמות, פון טאָן וועמען ס'איז די מינדעסטע רעה און אַזוי ווייטער — און ממילא וועט ער זיך און אַנדערע בעפרייען פון אַלדאָס בייז.

אמת, ס'זענען פערהאַן אַזעלכע צרות, וואָס שטעהען גאָרנישט אין קיין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מענשענס חכמה אָדער נאַרעשקייט, ס'זענען פערהאַן דונערן, בליצען, שטורעמס, ערדציטערנישען, מגפות און נאָך אַזעלכע זאַכען, וואָס קומען צופעליג; אויסער דעם אָבער, וואָס די דאָזיגע נאַטור-אונגליקען זענען פערהעלטניסמעסיג גאַנץ ווענִיג גענען די צרות, וואָס דער מענש טהוט זיך אַליין אָן און וואָס ער פערשאַפט דעם אַנדערן מענשען, — אויסער דעם, האָט בכלל קיין זין נישט מתרעם צו זיין אויף זיי, ווייל זיי ליעגען אין דער נאַטור פון די זאַכען, און מ'קען נישט מתרעם זיין אויף דעם, וואָס מוז זיין, ווייל די נאַטור פון דעם ערדישען אָדער פון דעם מענשליכען קערפער צווינגט איהם דערצו. דער קערפער אַלס אַזעלכער, וואָס נעהמט אָן היינט אַזאַ פאָרם און מאָרגען אַנ'אַנדערע, האָט די אַלע פעהלערן און נעגאַטיווע זאַכען אין זיך און אין דעם אַליין זענען שוין איינגעשלאָסען אַלע צרות און אונגליקען.

נאָך דעם אַלעמען אָבער קען דאָך נאָך אַלץ קומען איינער און פרעגען: גוט, דאָס ערקלערט אונז די געטליכע חכמה, ווי אַזוי זאָלען מיר אָבער דורכדעם די געטליכע גערעכטיגקייט פערשטעהן? פאַר וואָס האָבען אויסצושטעהן ביטערע צרות יענע צדיקים, וואָס האָבען קיינמאָל נישט געזינדיגט? ווען מיר זאָלען אפילו אָננעהמען, אַז די צרות, וואָס קומען אויף זיי זענען אַ רעזולטאַט פון דער אייזערנער קעט פון—נויטווענדיגקייט, בלייבט דאָך נאָך אַלץ די גערעכטיגקייט בעפלעקט. ווען די פיילען פון דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט מיידען נישט אויס דעם צדיק אויך, און דעם צדיק איז אויף דאָס מינדעסטע נישט בעסער פונ'ם רשע? און אויסער דעם אויב עס לאָזען זיך נאָך מיט דעם וועג ערקלערן די צרות, וואָס קומען אויפ'ן מענשען,

ווי זאָלען מיר אָבער פערשטעהן די ליידען פון אנדערע לע־בעדיגע בעשעפענישען?

די דאָזיגע שאלות ברענגען דעם רמב״ם דערצו, ער זאָל אויספיהרליך ערקלערען דעם גאנצען ענין פון דער געטליכער השגחה. לויט זיין מיינונג איז אריסטאָטלעס גערעכט בעצם, ווען ער זאָגט, אז די געטליכע השגחה איז בלויז אַן׳אַלגעמיינע און האָט מיט די איינצעלנע, מיט די אינדיווידען גאָרנישט צו טהון, נאָר דער מין מענש אליין געהט ארויס פון דעם כלל, ווייל — צוליעב זיין חשיבות און צוליעב זיין בעהעפטקייט צום אקטיווען וועלט־שכל — יעדער איינציגער פון איהם, איז אזוי וויכטיג ווי א גאנצער מין.

די פאלקאָמענהייט, די צורה (פאָרם) און דער שכל, זענען ביים רמב״ם סינאָנימען. דער מענש, וואָס בעצווינגט זיינע תאוות אין אלע הינזיכטען און שטעלט די צורה העכער פונ׳ם חומר, איז מעהר פאלקאָמען און לויט דער מאָס פון זיין פאלקאָ־מענהייט, איז אויך די העכערע השגחה נעהנטער צו איהם. דעם גאנצען געדאנק האָט דער רמב״ם אזוי פאָרמולירט: „די השגחה ציהט זיך צום שכל״.

נאָהנט צום רמב״ם אין דעם עיקר פון זיין אנשויאונג בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס און נישט איינשטימיג מיט איהם אין עטליכע פרטים בנוגע צו דער געטליכער השגחה, איז דער רלב״ג (ר׳ לוי בן גרשון). ער בעמיהט זיך אויך אויפצו־ווייזען, אז דער מקור פון אלדאָס בייז, איז דער חומר אלס חומר. וואָס וועניגער חומר, וואָס וועניגער גשמיות, אלץ וועניגער שלעכטס. און וואָס ווייטער די בעשעפענישען געהן אויף דעם ליי־טער פון דער אינטעלעקטועלער און מאָראַלישער פאלקאָמענהייט, אלץ העכער ווערט זייער צורה און אלץ וועניגער — זייער שלעכטס, אזוי, אז דער פאלקאָמסטער שכל פון אלע, דער געטליכער, האָט אין זיך גאָר קיין שלעכטס נישט. דער רלב״ג בעמיהט זיך אויך צוצוציהען די השגחה צום שכל און געהט נאָך ווייטער פונ׳ם רמב״ם דערמיט, וואָס נאָך זיין מיינונג, זענען פערהאַן פון מענשען אויך א סך אזעלכע, וועלכע זענען אינגאנצען איבערגעגעבען אין די הענד פון דעם בלינדען צופאַל, ווייל זייער חומר איז שרעקליך פראָסט, ווייל זיי זענען אינגאנצען ארייננעטהון

אין נשמות און האָבען קיין בעציהונג נישט צו דעם געטליכען פערשטאַנד.

גאַנץ אַנדערש איז אָבער דער וועג פון די רבני'שע, דאָגמאַטישע יודישע חכמים. זיי געהען כמעט אינגאַנצען שווייגענדיג פערביי די אַלגעמיינע פראַגע פון גוטס און שלעכטס און זוכען רעכט צו מאַכען די פראַגע: „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?" — פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין". ביים רמב"ם געפינען מיר אויך, אז ער זוכט צו פערענטפערן די פראַגע פון דעם שטאַנדפּונקט; פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין"; אלס פילאָזאָף, וואָס זוכט אַ ענטפער אויף דער אַלגעמיינער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, האָט ער זיך אָבער מיט דעם שטאַנדפּונקט אַליין נישט בענוגענט, אין דער צייט, ווען די דאָגמאַטיקער האָבען זיך בענוגענט דערמיט אַליין, וואָס זיי האָבען געענויפונאַנדער גענומען דעם ענין פון דער השגחה און געזעהען, זי צוצופּאַסען צו דעם געטליכען „דין", צו דער געטליכער גערעכטיגקייט,

פון די גרעסערע חכמים אין מיטעלאַלטער, וואָס פערענטפערן די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויף דעם דאָגמאַטישען וועג, לוינט צו דערמאָהנען ר' סעדיה גאון, דעם רמב"ן (ר' משה בן נחמן) ר' יוסף אַלבו.

ר' סעדיה גאון ערקלערט די יסורים פון די צדיקים און די מנוחה פון די רשעים אויף דעם פאָלגענדען וועג: די צדיקים שטעהען אוים יסורים פאַר די קליינע עברות, וואָס זיי זענען אַמאָל בעגאַנגען אָדער, אויב זיי האָבען אַזעלכע אויך נישט, — כדי זיי אויסצופּרובען און צו בעווייזען דער וועלט, אַז נישט אומזיסט האָט זיי גאָט אויסדערוועהלט, און ער שטראָפט זיי אפילו אויך, אום זיי אָבצוגעבען שפּעטער גוטס פאַר די אַלע יסורים.

„און אויב איינער וועט טענה'ן: ער (גאָט) האָט דאָך זיי געקענט גוטס טאָן אָהן יסורים אויך? וועלען מיר איהם ענטפערן אַז אָבצאָהלען מיט גוטס פאַר יסורים איז בעסער, ווי געבען סתם גוטס פון רחמנות וועגען".

די מנוחה, וויעדער, פון די רשעים איז אויך נישט ביי אַלע גלייך: ס'איז פערהאַן אַזעלכער, וואָס גאָט ווייסט, אַז ער וועט תשובה טאָן; ס'איז פערהאַן נאָך איינער, וואָס גאָט לאָזט

איהם רוהיג לעבען, כדי עס זאָל אַרויסקומען פון איהם אַ זוהן אַ צדיק; אַנ׳אַנדערן לאָזט גאָט לעבען במנוחה, כדי דערמיט זיך נוקם צו זיין אין ערגערע רשעים פון איהם, ווי דער נביא האָט געזאָגט אויף דעם מלך פון אַשור: „איבער אַ שלעכט חניפה׳דיג פאָלק וועל איך איהם אָנשיקען״, נאָך איינעם שענקט גאָט זיין שטראָף צוליעב דעם צדיק׳ס בקשות און תפלות און גאָר אַנ׳אַנדערן לאָזט גאָט בכיון גוט לעבען, כדי דער עונש אויף יענער וועלט זאָל שטאַרקער זיין.

דעם רמב״ן׳ס און ר׳ יוסף אַלבו׳ס ווערטער וועגען דעם ענין, זענען שוין איינגעשלאָסען אין דער ציטאַטע פון ר׳ סעדיה גאון, און די איינצעלנע פרטים, וואָס זיי גיעבען צו, האָבען נישט קיין שייכות צו דעם עיקר פון אונזער פראָבלעם.

ט.

די געלעהרטע פון פרעמדע פעלקער אין די לעצטע יאָהר־הונדערטער.

דאָס אייגענטימליכע, וואָס כאַראַקטעריזירט די גאַנצע וועלט־אַנשויאונג פון מיטעל־אַלטער, איז — ווי מיר האָבען שוין געזעהען אין די פריהערדיגע קאַפּיטלען — די רעליגיאָן. די פעסימיסטען, וואָס האָבען אין לעבען בלויז שלעכטס געזעהען, האָבען זיך סוף כל סוף בעהאַלטען אונטער די פליגעל פון דער אמונה, און די אָפּטימיסטען, וויעדער, האָבען אַנערקענט די מאַכט פון דעם גאָט, וואָס הערשט איבער דער נאַטור, און האָבען איהם געדאַנקט פאַר זיינע חסדים און טובות.

אמת, די אַנשויאונג פון די אַראַבישע געלעהרטע בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס איז נישט איינגעשלאָסען אין די בלויזע גרענעצען פון דער אמונה, און ווי מיר האָבען שוין ערקלערט, זענען די אַנשויאונגען פון אונזערע דענקער אינ׳ם מיטעל־אַלטער זעהר נאָהענט געווען צו די אַנשויאונגען פון די אַראַבישע דענקער; נאָך

אַלעמען אָבער האָבען זײ זיך פאָרט אַלע בעמיהט אַ פּשרה צו מאַכען צװישען זײערע פילאָזאָפישע מײנונגען און די דאָגמען פון דער אמונה. דער אונטערשיעד צװישען די קריסטליכע און אַראַביש־יודישע דענקער בעשטעהט בלויז אין דעם, װאָס די ערשטע האָבען אינגאַנצען איגנאָרירט דעם מענשליכען פערשטאַנד דאָרט, װאו עס האָט זיך נאָר געהאַנדעלט װעגען װעלכער ס'איז רעליגיעזער פראַגע, און די לעצטע האָבען זיך גערעכענט מיט דעם מענשליכען פערשטאַנד אויך.

נאָכדעם אָבער, װי עס זענען פאָרגעקומען די גרויסע ענדערונגען אין דעם ענטװיקלונגס־גאַנג פון די אײראָפּעאישע פעלקער, אַ דאַנק דער אויפלעבונג פון די װיסענשאַפטען און דער רעפאָרמאַציע, דער נײער פילאָזאָפיע און די נאַטור־פאָרשונגען, — האָבען זיך אָנגעהויבען אויסבילדען אַ סך נײע אידעען בלויז אויף דעם יסוד פונ'ם פרײען מענשליכען פערשטאַנד.

אײנער פון די ערשטע פילאָזאָפען, װאָס האָבען אויפגעהויבען די פאָהן פון דעם פרײען פערשטאַנד, איז געװען דזשאָרדאַנאָ ברונאָ, װעלכער איז אומגעקומען אַלס קרבן פאַר זײנע „פרײע" געדאַנקען דעם 17־טען פעברואַר אין יאָהר 1600. דאָס איז געװען דער ערשטער פילאָזאָף, װאָס האָט זיך בעמיהט אַרויסצופיהרען דעם מענשען פון יענעם ענגען קרײז, אין װעלכען די סכאָלאַסטיקער האָבען איהם אײנגעשלאָסען; און דורכגעפיהרט האָט ער עס איבערהויפּט דערמיט, װאָס ער האָט אַנערקענט די אַסטראָנאָמישע שיטה פון קופּערניקוס'ן, לויט װעלכער די ערד הערט אויף צו זײן דער צענטער פון דער נאַטור און דער מענש — דער צענטער פון דר'ערד; די ערד צוזאַמען מיט אַלע מענשען און בעשעפעניש, װאָס לעבען אויף איהר, איז אינגאַנצען נישט מעהר, װי אײן קלײנער פינטעל אין דער אַלגעמײנער נאַטור. דער בעשעפער פון אַלץ איז אונענדליך און די נאַטור איז אויך אונענדליך. מ'קען נישט אָבטײלען דעם בעשעפער פון דער נאַטור: אַלץ פעראײניגט זיך אין דעם בעשעפער פון אַלץ און ער איז — אַלץ. גאָט'ס גנאָד איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור אָהן אַ שום אונטערשיעד; אַלע בעשעפענישען שטעלען פאָר מיט זיך אײן שענע האַרמאָניע, אײן װאונדערליך געזאַנג.

נאָהענט צו דער מײנונג איז אויך די אַנשױאונג פון טאָמאַס

קאָמפּאַנעלא, נאָר זײַן אַנשויאונג איז נאָך ליכטיגער און פרעהליכער.

ניט נאָר דער מענש אַלײן, זאָגט קאָמפּאַנעלאָ, דיענט גאָט, נאָר אויך אַלע בעשעפענישען טוען דעם ווילען פון זײַער האַר און געביטער. גאָט איז די אמת׳ע עקזיסטענץ. יעדער וועזען איז צוזאַמענגעזעצט פון זײַן און ניט־זײַן, ווארום עס לעבט דאָך ניט מעהר, ווי אַ קורצע צײַט, און פון דעסטוועגען שטרעבט עס אַלץ צום זײַן און האָט פײַנד דעם ניט־זײַן: עס וויל לעבען און עקסיסטירען. דאָס הײַסט אַלזאָ, אַז עס שטרעבט צו גאָט.

שפּעטער פון זיי אין צײַט און פריהער פון זיי לויט זײַן ווערט איז שפּינאָזאַ. אָט דער הויכער גײַסט, וואָס האָט זיך אויפגעהויבען איבער אַלע זאַכען אין דער נאַטור, וועלכע זעגען אונטערגעוואָרפען דער צײַט און דעם רוים און אַלערלײַ בעגרענעצונגען, און האָט זיך פערזונקען אינגאַנצען אין דער אונענדליכקײַט; אָט דער ריעזיגער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז „מ׳קען זיך ניט פאָרשטעלען קײן אײנציגע זאַך אָהן גאָט״, וועלכער פילט אוים אַלץ און איז אַלײן אַלץ, האָט זיך אויפגעהויבען איבער אַלע גאַנגבאַרע מײנונגען אויך בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס.

פון דעם שטאַנדפּונקט פון דער אונענדליכקײַט, האָט שפּינאָזאַ געדענקט, איז אַבסאָלוט גאָר קײן שלעכטס ניט פערהאַן. אַלץ ווערט געטאָן אַזוי, ווי עס מוז געטאָן ווערען לויט די געזעצען פון דער נאַטור, וואָס ענדערן זיך קײנמאָל ניט. אַלץ טוט זיך לויט דער אײביגער געטליכער אָרדנונג, וועלכע איז ווירקליך דער נאַטירליכער סדר, וואָס ציהט זיך דורך דער גאַנצער שעפּפונג אָהן אַ ציעל און אָהן אַ ענדע. אמת, ס׳איז פערהאַן שלעכטס אין יעדען אײנצעלנעם פּרט פון די נאַטור־ערשײַנונגען, — שלעכטס אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל אָט דער פּרט אַלײן איז אַנדערש און אָבגעטײלט פון דעם אײביגען כּלל; אין דער נאַטור בכלל איז אָבער קײן שלעכטס נישטאָ. יעדע אײנצעלנע פון די נאַטור־ערשײַנונגען, אַן און פאַר זיך, איז נאָר אויף אַזוי פיעל פערגענגליך און פעהיג צו ענטהאַלטען אין זיך עלעמענטען פון שלעכטס, אויף וויפיעל זי איז אַ

איינצעלנער, אָבגעזונדערטער טייל פון דער אונענדליכקייט; אויף וויפיעל אָבער זי איז פעראייניגט מיט דעם אַלגעמיינעם, מיט דעם אונענדליכען איז ביי איהר אינגאַנצען נישט שייך צו זאָגען — שלעכט.

שאָפּענהויער רעכענט דעריבער שפּינאָזאַ'ן פאַר אַן'אמת'ען אָפּטימיסט, אין דער אמת'ען אָבער איז שפּינאָזאַ'ס סיסטעם ווייט אי פון פּעסימיזם, אי פון אָפּטימיזם. וואָרום די אָפּטימיסטען, ווי די פּעסימיסטען, ביידע זענען דאָך מודה, אַז ס'איז פערהאַן שלעכטס אויף דער וועלט, נאָר די ערשטע געפינען ווענינגער שלעכטס, דאָס הייסט: זיי זוכען צו דערווייזען, אַז דאָס שלעכטע איז קוואַנטיטאַטיוו כמעט ווי גאָרנישט געגען דאָס גוטע, און אַנערקענען נאָך דערצו, אַז דאָס ביסעל שלעכטס האָט אויך אין זיך וועלכען ס'איז גוטען ציעל. און דאָס אַלץ געפינען מיר נישט ביי שפּינאָזאַ'ן. שפּינאָזאַ פערמיידערט נישט דאָס שלעכטע; אדרבה, ער איז מודה, אַז יעדע איינצעלנע ערשיינונג, אויף וויפיעל זי געפינט זיך אונטער דער ווירקונג פון די פערשיעדענע סבות, שטעלט פאַר מיט זיך די אונבעדינגטע פּאַסיוויטעט. דער מענש דיענט אַלס ציעל פאַר די פיילען פון פערשיעדענע צופאַלען; ער ווערט געשטויסען פון די סבות, וועלכע ווירקען אויף איהם, און פון וועלכע ער קען זיך אין קיין פאַל נישט בעפרייען. ווייטער, געפינט שפּינאָזאַ אויך נישט קיין גוטען ציעל אין'ם שלעכטען, וואָרום לויט זיין סיסטעם איז דאָך איבערהויפּט אין דער נאַטור קיין ציעל נישטאָ.

לויט דעם תמצית פון שפּינאָזאַ'ס אַנשויאונג איז די נאַטור אין אַלגעמיינען נישט גוט און נישט שלעכט און עס שיקט זיך נישט ביי איהר צו רעדען וועגען דעם, אַזוי גוט ווי עס שיקט זיך נישט צו רעדען וועגען גוטס און שלעכטס ביי אַ מאַטעמאַטישען קרייז, למשל, וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג. אמת, אַלץ טוט זיך אַזוי, ווי עס מוז געטאָן ווערן; פאַרוואָס אָבער איז'ם אַזוי? ווייל אַלץ איז נאַטירליך נויטווענדיג צוליעב דער קייט פון די אורזאַכען און פאָלגען, וואָס ציהט זיך אָהן אַנ'אָנהויב און אָהן אַ סוף. און אַזוי ווי דאָס נויטווענדיגע קען נישט „געשענדעט" ווערן, אַזוי קען עס אויך נישט „געלויבט-

ווערן. לויט שפינאזא'ן קען מען נאר זאגען, אז די נאטור אין אלגעמיין איז פאלקאם. יעדער איינצעלנער פון די נאטור-טיילען, אן און פאר זיך, איז מאנגעלהאפט, ווייל ער איז נישט מעהר, ווי אנ'איינצעלנער פאל; די נאטור אבער אלס גאנצעס, די נאטור אלס א ארגאניזם, וואס אלע זיינע טיילען פילען זיך אוים איינער דעם אנדערן און פעראייניגען זיך אין איין הארמאנישען כלל, — איז פאלקאם און די דאזיגע פאלקאמענהייט קען אין א געוויסער מאס געבען דעם טיפערען בעאבאכטער די פערלאנגטע נשמה-רוהע.

און אויב מיר זאגען, אז לויט שפינאזא'ס סיסטעם איז די נאטור אין אלגעמיין גוט, זאגען מיר עס נאר אין דעם געוועהנליכען זין, און פערשטעהען אונטער דעם בלויז דאס, אז זי איז נישט שלעכט. פאר דעם טיפערען אבסערוואטער איז די גאנצע נאטור נישט מעהר, ווי איין גרויסע פערקערפערונג פון א גאנצער רייהע לאגישע נאטור-געזעצען, און די דאזיגע געזעצען געפינט ער אין דער קלענסטער קלייניגקייט אלץ איינס, ווי אין די גרעסטע ערשיינונגען. און וואס מעהר דער מענש פערשטעהט אט די אייביגע געזעצען, אלץ מעהר פערשטעהט ער אויך די אמת'ע נויטווענדיגקייט פון אלע קליינע און גרויסע ערשיינונגען, און אלץ מעהר פערמינדערט זיך דער איינפלוס פון די פערשידענע ווירקונגען אויף איהם און ער הערט אויף ממילא אזוי פיעל טענות צו האבען צו די שלעכטסקייטען פון דער נאטור.

די חסרונות פון דער מענשליכער נאטור זענען דורך דעמאקריט'ן אויסגעלאכט און דורך הערקליט'ן בעוויינט געווארען, און אין יעדער צייט בעזונדער זענען פערהאן אזעלכע, וואס לאכען אוים די מענשליכע פעהלערען און שוואכקייטען און אזעלכע, וואס וויינען דעריבער און בעדויערען זיי; דער וואס בעגרייפט אבער די אמת'ע נויטווענדיגקייט פון אלע ערשיינונגען, וועט זיך בעמיהען „נישט צו לאכען און נישט צו וויינען, נאר צו פערשטעהן".

„וואס שטארקער עס וועט ווערן די דאזיגע איבערצייגונגען, אז אלץ מוז אזוי זיין ווי עס איז, אלץ שטארקער וועט ווערען די מעגליכקייט פון דער מענשליכער נשמה גובר צו זיין די אויסערליכע איינווירקונגען און איינדריקען, אט ווי עס לעהרנט אויך

די ערפאַהרונג, אַז דער צער איבער דעם שאָדען פון עפּעס אַ זאַך איז אַ סך לייכטער, ווען מ'ווייס, אַז עס איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייט דאָס מציל צו זיין. אַזוי זעהען מיר, אַז אַ מענש האָט נישט קיין צער דערפון, וואָס קליינע קינדער קענען נישט געהן און רעדען און פערשטעהן און לעבען אַ סך יאָהרען נישט קענענדיג זיך אַליין; גאַנץ אַנדערש וואָלט אָבער די זעלביגע זאַך געווען, ווען דער גרעסטער טייל מענשען וואָלט געבוירען ווערען, למשל, דערוואַקסענערהייד און נאָר זעלטען־ווען וואָלט אַלס אויסנאַהם אַ קינד געבוירען ווערען; דאַן וואָלט יעדער מענש געוויס בעדויערט אַזעלכע קינדער און געהאַט צער פון זיי, ווייל די קינדהייט וואָלט דאַן גאָרנישט בעטראַכט געוואָרען פאַר אַ נאַטירליכע, נויטווענדיגע ערשיינונג, נאָר פאַר אַ חסרון און פאַר אַ פעהלער אין דער נאַטור".

די מנוחה, וואָס שפּינאָזאַ שטרעבט צו איהר, שטאַמט אַלזאָ נישט פונ'ם נישט־בעגרייפען דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער נאַטור, נאָר, פערקעהרט, פונ'ם דערגרינדען זיך ביז די טיעפענישען פון דער סבה, פון דער אורזאַך, וואָס רופט אַרויס דאָס שלעכטע; דאָס הייסט שוין ממילא נישט קיין אָפּטימיזם, נאָר אַ טיעפע, פילאָזאָפיש־וויסענשאַפטליכע בעטראַכטונג, וואָס געוועהנט צו דעם מענשען, זיך נישט צו קלאָגען אויף דאָס שלעכטע, אַזוי ווי אַ מענש אַ בן־דעת וועט זיך נישט קלאָגען אויף דעם שטיין, למשל, איבער וועלכען ער איז אומגעפאַלען.

שפּינאָזאַ זאָגט נישט דעם מענשען: זיץ און טו גאָרנישט. פערקעהרט: ער ראָט איהם זיך צו בעטייליגען אין דער נאַטור פון גאָט, דאָס הייסט: אַקטיוו צו זיין. דער פאָלקאָמענער מענש ווייסט און פערשטעהט, אַז ער איז אַ טייל פון דער אונענדליכקייט. ער בעגרייפט דאָס געמיינזאַמע, וואָס בינדט איהם צונויף מיט אַלע אַנדערע מענשען, און ער דאַגה'ט פאַר זיי אַזוי גוט, ווי פאַר זיך. דעם מענשענ'ס מנוחה בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס ער הויבט זיך אויף איבער אַלע ווירקונגען און אַפעקטען.

די אַפעקטען זענען אַלע שלעכט. אַפילו יענע, וואָס ווערען גערעכענט פאַר גוטע, ווי צום ביישפּיעל, חרטה, בארימהערציגקייט און אַזוי ווייטער. אַן און פאַר זיך זענען די דאָזיגע אַפעקטען אויך שלעכט, וואָרום דער, וואָס האָט חרטה, אָדער דער, וואָס

דערבאַרימט זיך, טוט עס נישט אַליין גענער איניציאַ-
טיווע, נאָר ווערט דערצו געצוואונגען פון פערשיעדענע אויסערלי-
כע ווירקונגען און ער טוט, וואָס ער טוט, אָהן אַ זין און אָהן
אַ קלאָרען רעכנונג. דער מענש דאַרף זיך אויפהויבען איבער אַלע
מעשים פון דער וועלט, פערשטעהן די אמת'ע נויטווענדיקייט פון
דער גאַנצער נאַטור און אַלץ אָבוועגען מיט דעם הויכען פער-
שטאַנד, — דער מענש דאַרף „לעבען אין גאָט".

ניעדריגער אַ סך פון שפינאָזאַ'ס אָפּטימיזם — ווי מ'איז גע-
וועהנט איהם צו רופען — איז דער אָפּטימיזם פון דעם בעריהמ-
טען לייבניץ אין זיין „טהעאָדיצעע". דאָס דאָזיגע ווערק איז גע-
שריבען געוואָרען לכתחילה געגען די מיינונגען פון דעם געלעהר-
טען ב י י ל, וועלכער האָט געצווייפעלט אין דער העכערער
השגחה; און חאָטש דער זעלביגער האָט דערנאָך אַליין די פראַ-
גע ווי ס'איז פערענטפערט, איז דער צווייפעל פון דעסטוועגען
פאָרט געבליבען און ער האָט אַרויפגעצויגען אויף זיך אַ שטאַר-
קען פערדאַכט. געגען דעם דאָזיגען סקעפּטיציזם איז עס לייבניץ
אַרויסגעטרעטען מיט זיין „טהעאָדיצעע", וואו ער בעמיהט זיך,
ווי אַ גלענצענדער אַדוואָקאַט, אַ ל ץ צו פערטיידיגען און צו פער-
ענטפערן.

נאָכדעם, ווי ער האָט אויפגעוויזען די מציאות פון אַ בע-
שעפער מיט דער הילף פון פערשיעדענע פילאָזאָפישע אַרגו-
מענטען, האָט ער געזוכט צו איבערצייגען אויך אין דעם, אַז
גאָט'ס ווילען און זיין גוטסקייט זענען בעגרענעצט דורך זיין חכמה,
דאָס הייסט: ער טוט נאָר דאָס, וואָס זיין חכמה זאָגט איהם, אַז
עס ד אַ ר ף געטאָן ווערען. אויף אַזאַ אופן קומט אויס, אַז אונזער
וועלט, אין דער געשטאַלט, ווי מיר זעהען זי, איז די בעסטע
פון אַלע וועלטען, וואָס האָבען געקענט בעשאַפען ווערען.

לייבניץ זאָגט אויך, ווי ש פ י נ אָ ז אַ, אַז גאָט טוט נאָר
דאָס, וואָס עס מ ו ז געטאָן ווערען; אָנשטאָט דער נאַטירליכער,
לאָגישער נויטווענדיקייט שטעלט ער אָבער אַרויס אַן'אַנדערע,
אַ מאָראַלישע: גאָט טוט דאָס, וואָס ער מוז טאָן, צוליעב זיין
ג ו ט ס ק י י ט.

די דאָזיגע גוטסקייט האָט איהם, דעם בורא, געבראַכט
דערצו, ער זאָל בעשאַפען די וועלט מיט דער מעגליכסטער

פאָלקאָמענהײט. עס ליעגט אין דער נאַטור פון דעם גוטען גוטס צו טאָן, און ער האָט בעשאַפען די װעלט, כּדי אַלע בעשעפעניסען זאָלען שפּירען דעם טעם פון גליק און פערגניגען. דאָס ביסעל שלעכטס, װאָס איז פערהאַן אין דער װעלט, שטעהט אין אַ צוזאַמענהאַנג מיט דער נאַטור פון די בעשעפעניסען אַלײן אַלס בעגרענעצטע װעזענס. און אויסער דעם: דאָס ביסעל שלעכטס שטערט גאָרניסט דעם אײַנדריק פון דער אַלגעמײנער גוטסקײט און דיענט גאָר, פערקעהרט, אַלס נויטיגער עלעמענט בנוגע צו דער גאַנצער האַרמאָניע; אַזוי, צום בײַשפּיעל, בענוצט זיך אַ קינסטלער מיט שאָטענס און דונקעלפאַרבען, אום דאָס בילד אינגאַנצען זאָל זײַן שען און האַרמאָניש.

אויף דעם יסוד פון דער דאָזיגער אַנשויאונג בעמיהט זיך לײַבניץ אַרויסצוגעפינען עפּעס אַ נוצען אין יעדער זאַך, װאָס זעהט אויס שלעכט און אוננוצבאַר, און אַזוי װי גאָט װאָלט זיך געהאַט בעראַטען מיט איהם, װען ער האָט די װעלט בעשאַפען, אַזוי בעשליעסט ער גאַנץ קאַטעגאָריש, צו װעלכע נוצען די אָדער די אַנדערע זאַך איז בעשאַפען געװאָרען און װאָס איז דער צװעק פון דער אָדער פון דער אַנדערער זאַך. לויט לײַבניצ'ען איז אַלץ בעשאַפען געװאָרען נאָר פון דעם מענשען'ס װעגען, פאַר זײַן גליק און פערגניגען.

אַזאַ מין עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אויך בײַ די ענגלישע געלעהרטע פון אַכצעהנטען יאָהרהונדערט, און נאָך מעהר: די ענגלישע דעאיסטען (די װאָס האָבען אָנגענומען בלויז די מציאות פון אַ גאָט אויסער דער נאַטור און נישט אָנערקענט קײן שום פּאָזיטיװע רעליגיאָן) זענען אין דער הינזיכט נאָך װײַטער אַװעק פון די אמת'ע גלויביגע. זײ האָבען זיך בעמיהט, צו בעפרײַען דעם שכל פון דער פּאָזיטיװער רעליגיע און האָבען זיך דעריבער דערװײַטערט אויך פון דעם רעליגיעזען פּעסימיזם. דער רעפּרעזענטאַנט פון די ענגלישע אָפּטימיסטען אין 18-טען יאָהרהונדערט איז שעפטסבורי.

אין זײַנע װערק „טראַקטאַט װעגען די גוטע מעשים“ און „די מאָראַליסטען“ זוכט ער צו דערװײַזען, אַז װען מיר זעהען אַפילו אַ סך שלעכטס אויף דער װעלט, איז עס אײַגענטליך ניטװענדיג פאַר דעם אַלגעמײנעם גוטען צװעק. מיר געפינען אַ

סך זאַכען פאַר שלעכטס, נישט ווייל זיי זענען ווירקליך שלעכט אַן און פאַר זיך, נאָר ווייל אונזערע השגות זענען צו־קליין. די הפכים און קאָנטראַסטען, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור, זענען נויטווענדיג פאַר די צוועקען פון דער אַלגעמיינער שענהייט, ווייל „די שענהייט איז געגרינדעט נאָר אויף קאָנטראַסטען". די מאָראַלישע שלעכטסקייטען דאַרפען אונז אויך נישט אָבשרעקען: אין יעדען מענשען ליעגט אַ נאַטירליכע נייגונג צו טאָן גוטס, און ווען ער טוט ווירקליך אָב אַ גוטען טאַט פיהלט ער זיך גליקליך, ווייל אַזוי האָט גאָט, דער קעניג פון דער וועלט, אַוועקגעשטעלט, אַז יעדער גוטער טאַט זאָל ברענגען גליק.

מיט דעם זעלביגען טאָן רעדען אויך באָלינגברעק און דער דיכטער פאָפּ.

אַריינפאַלענדיג אין אַ אָפּטימיסטישער התלהבות שרייט אָט דער לעצטער אויס:

„די נאַטור איז אַ גרויסע מעגליכקייט, נאָר נישט קיין דערקענטע; יעדע געשעהעניש האָט אין זיך אַ קלוגען צוועק, וואָס נאָר מיר קענען איהם נישט משיג זיין; די שיינבאַרע אונאָרדנונג אין דער נאַטור איז אַזאַ האַרמאָניע, וואָס מיר קענען זי נישט בעגרייפען, יעדע איינצעלנע שלעכטע ערשיינונג איז אַ טייל פון דער אַלגעמיינער גוטסקייט. און טראָץ דער מענשליכער גאוה, טראָץ דעם פערפיהרטען מענשליכען פערשטאַנד, זעהען מיר דאָך פאַר זיך אָט דעם קלאָרען אמת: אַלץ, וואָס איז פערהאַן, איז גוט און זעהר, זעהר שען!"

אַ שטאַרקען פראָטעסט געגען דעם דאָזיגען עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אין דעם שאַרפען סקעפּטיציזם פון דעם פילאָזאָף דוד יום, אין די ווערק פון די פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיסטען און דיכטער און אויך אין דער שאַרפזיניגער פילאָזאָפיע פון קאַנט, פיכטע, העגעל, און שעלינג.

דוד יום, צווייפלענדיג אין אַלע בעגריפען פון דער מענשליכער איבערצייגונג, האָט געצווייפעלט אויך אין דעם ענין פון דער געטליכער השגחה, און מעהר אָדער וועניגער האָבען זיך נאָך איהם נאָכגעצויגען אויך די ענציקלאָפּעדיסטען אין פראַנקרייך.

וואָלטער האָט אין אָנהויב נוטה געווען צו דער אנשויאונג פון די דעאיסטען בכלל און צו דעם אָפּטימיזם זייערן בפרט; דערנאָך אָבער האָט ער זיין מיינונג עטוואָס געענדערט און האָט זיך אָבגעווענדעט פון דעם עקסטרעמען אָפּטימיזם.

אמת, מיר געפינען נישט ביי איהם יענע פערצווייפלונג, וואָס איז אַזוי בולט אין די ווערק פון די עקסטרעמע פעסימיסטען; אין זיין ווערק „קאַנדיד" געפינען מיר שוין אָבער אַ סך געדאַנקען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין דער נאַטור און אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, — געדאַנקען דורכגעדרונגענע מיט אַ טיעפען סקעפּטיציזם בנוגע צו דער גוטסקייט פון דער וועלט און איהר עהרליכער הנהגה.

דעם 1-טען נאָוועמבער אין יאָהר 1755 איז די גאַנצע שטאָדט ליסאַבאָן חרוב געוואָרען דורך אַ ערד-ציטערניש און ארום 30 טויזענד מענשליכע נפשות זענען אומגעקומען פון דער שרעקליכער איבערקעהרעניש. דער דאָזיגער אונגעוועהנליכער גרויזאַמער חורבן האָט אַרויסגערופען ביי די אויפגעקלעהרטע מענשען פון יענער צייט פערשידענע געדאַנקען. געטהע, למשל, דערצעהלט, אַז ביי די מעהר פערשטענדיגע האָט זיך די ערשיינונג אין קיין פאַל נישט געלאָזען צוזאַמענלעבען מיט זייער רעליגיעזער אַנשויאונג. סטייטש, האָבען זיי זיך געקלערט, אַזאַ גרויסע שטאָדט, ווי ליסאַבאָן, איז פלוצלונג פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ הייפעל חורבות. פאַרוואָס איז עס אַזוינס געשעהען? וואו איז דאָ די ווירקונג פון דער געטליכער השגחה און איהר באַרימהערציגקייט? איין אויגענבליק האָט איינגעשלונגען דאָס אַלץ, אויף וואָס מענשען האָבען געאַרבייט מיט זייער שווייס און מאַרך אין דעם פערלויף פון הונדערטער דורות! איין סעקונדע האָט פערניכטעט דרייסיג טויזענד לעבענס! ווי אַזוי לאָזט זיך עס אַזאַ ערשיינונג צוזאַמענשטימען מיט דער גוטסקייט פון דער געטליכער השגחה און מיט איהר זאָרגען פאַר'ן מענשען? און ווען מיר זאָלען אפילו שוין וועלן אויסגעפונען, מיט דער הילף פון פערשידענע סאָפיזמען, וועלכען ס'איז אַלגעמיינעם גוטען צוועק אין דער שלעכטס פון דער וועלט, פרעגט זיך דאָך אויך, וואָס איז דאָ דער גוטער צוועק, וועלכען עס איז אימשטאַנד געהען צו פעראורזאַכען דער פלוצלונגער טויט פון די דרייסיג טויזענד

ליסאַבאָנער איינוואוינער?

דער דורכשניטס-מענש לייענט זיך גאַנץ גלייכגילטיג אי-בער די נייעס וועגען אַ ערד-ציטערניש דאָרטין און דאָרטין, לעגט רוהיג אַוועק די צייטונג פון האַנד און קיין שום נייער גע-דאַנק וועט איהם דערביי נישט בעאונרוהיגען. אַנדערש איז עס אָבער מיט די גרויסע גייסט-מענשען. טויזענדער אַלטעגליכע ערשיינונגען וועלען זיי דורכלאָזען, נישט שענקענדיג זיי די מינ-דעסטע אויפמערקזאַמקייט; דאַן אָבער קומט פאָר עטוואָס אונגע-הויער-גרויסעס, עטוואָס קאָלאָסאַלעס, און זיי חאַפּען זיך גלייך צום איבערשאַצען די אַלע אמת'ען, וואָס זענען איינגעוואָרצעלט געוועזן ביז אַהער ביי זיי אין האַרצען.

מיט וואָלטער'ן איז אויך דער פאַל געוועזן. זיין גאַנצען לעבען האָט ער זיך בעמיהט צו פערטיידיגען דעם יסוד פונ'ם דעאיזם מיט די פערשידענסטע סאָפיזמען; דאָ איז אָבער געקומען די ערד-ציטערניש אין ליסאַבאָן און האָט אַרויסגעריסען ביי איהם פון האַרצען ביטערע, גיפטיגע טענות געגען דעם אייגענעם יסוד, וועלכען ער האָט זיך געמיהט ביז אַהער צו פערטיידיגען.

די דאָזיגע ביטערע טענות זיינע געפינען זיך אין דער פּאָעמאַ, וואָס ער האָט געשריבען „איבער דעם ליסאַבאָנער חורבן”, און חאָטש ער בעמיהט זיך נאָך דאָ אויך צו פערטיי-דיגען די דעאיסטען, פיהלט זיך דאָך אין זיינע ווערטער אַ שאַרפער פּראָטעסט געגען די אָפּטימיסטען:

„זענט איהר דען ווירקליך איבערצייגט אין דעם, אַז די אייביגע סבה, וואָס מאַכט אַלץ, וואָס ווייסט אַלץ, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען נאָר פון איהר'ט וועגען, אַז אָט די אייביגע סבה האָט אונז נישט געקענט אַריינשליידערן אין יענע פינסטערע לעכער, אין וועלכע מיר געפינען זיך, אויך נישט אַרונטער-שטעלנדיג קיין פייער-שפּייענדע בערג אונטער אונזערע פיס?...

„און אַלזאָ קלאָגען אַלע שטערבליכע; די מענשען, וואָס ווערען געבוירען אַבצוקומען זייער ביסעל יאָהרען, ווערן פער-שוואונדען איינער נאָכ'ן אַנדערן; און איהר ווילט אין דעם חושב'דיגען וועלט'ל אויפבויען דאָס אַלגעמיינע גליק פון די צרות פון יעדען איינציגען?”

שאַרפע טענער דערטראָגען זיך צו אונז אויך פון די אי-

בריגע וואָלטער׳ס ווערק און בריעף:

„דאָס פּערגניגען איז אילוזיע און דער צער — ווירקליכקייט. איך פיהל דאָס שוין באַלד אַכציג יאָהר, און האָב נישט קיין אַנדער מיטעל, ווי זיך אונטערצוגעבען גייסטיג און צו בעשליעסען ביי זיך, אַז די פליגען זענען בעשאַפען געוואָרען דערצו — די שפּין זאָל זיי אויסזויגען, און דער מענש — כדי דער צער זאָל איהם אויפעסען״.

„איך ווייס נישט, — זאָגט וואָלטער אין אַ צווייטען אָרט — איך ווייס נישט, וואָס עס איז אַזוינס דאָס אייביגע לעבען; דאָס איצטיגע, געגענווערטיגע לעבען איז אַ בייזער שפּאַס״.

אין דעם גייסט זאָגט זיך אַרויס אויך דידראָ אין אַ בריעף צו זיין פרוי:

„לעבען אין טרויער און טרערען; זיין, ווי אַ שפּיעלבאַלל אין די הענד פונ׳ם בלינדען צופאַל, פון קראַנקהייטען, שלעכטסיגקייטען און תאוות (און דאָס אַלץ) פון דעם טאָג, ווען דער מענש הויבט אָן רעדען אייניצעלנע ווערטער, ביז דער צייט, ווען די צונג ווערט איהם צוגעקלעפּט צום גומען; לעבען אין דער געזעלשאַפט פון אַלע מיני שווינדלער און באַנדיטען; שטאַרבען אין דער אַנוועזענהייט פון צוויי מענשען, וואָס איינער פון זיי טאַפּט דיר דעם דופק (פּולס) און דער אַנדערער וואַרפט אָן אויף דיר אַנ׳אימה; נישט וויסען פון וואַנען און צו וואָס מיר זענען אויף דער וועלט געקומען און וואוהין מיר געהען, — דאָס איז עס, וואָס מיר רופען מיט דעם נאָמען פון דער טייערסטער מתנה, מיט וועלכער עס האָבען אונז געלייטזעליגט אונזערע עלטערן און די נאַטור, — דאָס לעבען״.

אַ שטאַרקער פּראָטעסט געגען דעם עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אויך אין די ווערק פון די גרויסע דיכטער. די אמת׳ע דיכטונג איז דאָס עכאָ פון לעבען, מיט אַלע זיינע גלוסטונגען און תאוות, שטרעבונגען און פערלאַנגען, מאַטערנישען און זאָרגען, אונגליקען און אָנשיקענישען, צרות און וועהטאָגען. עס טרעפט דעריבער גאַנץ אָפט, אַז זי, די פּאָעזיע, דריקט אויס, אינגאַנצען אונבעוואוסטזיניג זאָגאַר, דעם שאַרפסטען פּראָטעסט געגען די אַלע שיטות, וואָס מענשען

קלערען זיך אויס, זענענדיג ווייט פון דעם אַלעמען, וואָס עס קומט פאַר אינ׳ם ווירקליכען לעבען.

די גרויסע פראַגע: „זיין אָדער נישט זיין!" וואָלט האַמלעט געלעזען אין דער נעגאַטיווער זייט, ווען נישט די מורא פאַר׳ן לעבען נאָכ׳ן טויט...

ווייט פון אָפּטימיזם איז אויך דער דיכטער שעללי. ער בויגט זיין קאָפּ פאַר דער איינציגער קראַפט, וואָס הערשט אין דער וועלט; ער איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער עהרפורכט, ווען ער רעדט וועגען די גרויסע אידעאַלען פון דער מענשהייט. און וואַרט אויף דעם טאָג, ווען מענשען וועלן בעפרייט ווערן פון אַלע זייערע צרות און ליידען; און דאָך הערען מיר אין דעם גרעסטען טייל פון זיינע לידער נאָר ביטערע, יאָמערנדע ליטאַנייען אין דער בעציהונג צו אַלע לעבענס-ערשיינונגען.

„דאָס בלום, זאָגט ער, וואָס פערשאַפט אונז היינט פער-גניגען וועט פערוועלקט זיין, אַלץ, וואָס מיר ווילען דערהאַל-טען, טוט אונז אַ שיין אויף אַ סעקונדע און — פערשווינדעט; וואָס איז דאָס פערגניגען פון לעבען? דאָס איז — דער בליץ, וואָס בעלייכט די פינסטערניש פון דער נאַכט, אָט שיינט עס און אָט איז עס שוין פערשוואונדען".

נאָך אַ טיעפערע פערצווייפלונג פיהלט זיך אין די דיכטונ-גען פון לאָרד בייראָן. אַלע לידער פון דעם דאָזיגען דיכטער זענען פול מיט טענות צו גאָט פאַר די שלעכטסיגקייטען, וואָס הערשען אין דער נאַטור און אין דעם מענשליכען לעבען. מיט זיין אונגעוועהנליכער דיכטער-קראַפט שילדערט ער אונז דעם גאַנ-צען גורל פונ׳ם מענשענ׳ס לעבען און דאָס בילד איז מיט דונקעלע, פינסטערע פאַרבען געמאָלט; עס מאַטערט זיך דער מענש אויף גאָט׳ס וועלט און פערברענגט די קורצע צייט פון זיין לעבען אין פערדרוס און פיין, אין נאַרעשקייט און שלעכט-סיגקייט, אין בייזע תאוות און ענטטוישטע האָפנונג.

„רעכען צונויף, זאָגט בייראָן, די גוטע מינוטען אין דיין לעבען; רעכען צונויף די טעג, אין וועלכע דו האָסט נישט געפיהלט די שרעקליכע לעערקייט אין האַרצען און ווייס, מענש, ווער דו זאָלסט נישט זיין אַז ס׳איז פערהאַן נאָך עט-וואָס בעסערעס: נישט זיין".

„אונזער גאַנצעס לעבען, זאָגט ער אין אַ צווייטען אָרט, איז אַ טעות פון דער נאַטור; עס איז — אַ שרעקליכער אורטײל, אַ שטעמפּעל פון זינד, אַ פערגיפטעטער בוים, אַ בוים, וואָס טריקענט אַלץ איין. זײַנע וואָרצלען זענען — די ערד, זײַנע בלעטער און צווײַגען — דער הימעל, פון וועלכען עס פאַלען אויף דעם מענשען׳ס קאָפּ, ווי אַ טהוי: קראַנקהײַטען, טויט, שקלאַפערײַ, פערשידענע אונגליקען, אַלע אָפענע צרות און נאָך ערגער: די בעהאַלטענע, וואָס דרינגען אַרײַן אין אונזערע הערצער און פילען זיי אָן אלע מאָל מיט נײַע וועהטאָגען.

דער מענש איז פון דער נאַטור עלול אויסצושטעהן אַלע אונגליקען און אָנשיקענישען, און אָט דאָס אונווירדיגע ווערים׳ל גלויבט, אַז נאָר איהם געהערט דער הימעל. אָי דו נאַרעשער מענש, וואָס קומט אויף דער וועלט ווי אַן׳אורח, אויף געצעהלטע מינוטען, און וואָס די שקלאַפערײַ און זײַנע געשעפטען האָבען איהם מיט שטויב פערדעקט! אַלע, וואָס קענען דיך קעהרען זיך דאָך אָב פון דיר און פעראַכטען דאָך דיך! דו המון, וואָס דײַן גאַנצער גורל בעשטעהט בלויז פון געמײַנהײַט! דײַן ליעבע איז — זינד, דײַן פרײַנדשאַפט — דער פריהמאָרגען־טהוי, דײַן שײַנענדער פּנים — חניפה, דײַן רעדען — ליגען, און חאָטש דײַן נאָמען איז אַזוי בעריהמט, איז דײַן אמת׳ער ווערט דאָך קליין און נישט בעדײַטענד און זאָגאַר פאַר די חיות פון פעלד מעגסטו פון בושה רויט ווערען.

„דאָס איז די פרוכט פון אונזער אָרעם לעבען! אונזערע געפיהלען זענען ענג, אונזער שכל איז שוואַך, אַ סך שטערונגען ליגען אויף דעם וועג פון אמת און דער מנהג בעהערשט אונז אָהן אַ שום גרענעץ! די בהמה׳שע תאוות פערטרײַבען אונז ערגעץ אין אַ פינסטערען ווינקעל געגען דעם שכל און געגען אמת! גוטס און שלעכטס זענען בײַ אונז נישט מעהר, ווי צופעליגקײַטען און אין דעם פערלויף פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען מענשען געציטערט פאַר דער שווערד פון גערעכטיגקײַט פאר דער ליכטיגקײַט, — פאַר דעם פרייען מענשליכען פערשטאַנד".

אונגעהויער טיעף איז אויך דער „וועלט־שמערץ" פון היינריך היינע. עס פיהלט דער דאָזיגער געניאַלער דיכטער דעם

צער פון יעדעם גרעזעלע, פון יעדען לעבעדיגען וועזען; ער פיהלט דעם טרויער פון אלע מענשען בכלל און פון די גרויסע גייסט־מענשען בעזונדער; ער דרינגט אריין מיט זיין בליק אונטער דער מאסקע פון דער שענער נאטור און געפינט דארט בעהאלטענע וועהטאגען און ביטערע ליידען; ער בעמערקט אין יעדע גוטע זאך — דאס שלעכטע, נעבען יעדען בלום — דעם דארן, און איז אינגאנצען דורכגענומען מיט דער איבערצייגונג, „אז דאס פערגניגען איז נישט מעהר, ווי אנ'אנגענעהמער וועהטאג". שארף איז די איראניע, מיט וועלכער ער שטעלט דורך די מענשליכע נארעשקייטען און די מענשליכע געמיינהייטען, ער פערשטעהט אבער צוזאמען דערמיט אויך דאס, אז אלע צוזאמען זענען מיר עלענד און אונגליקליך און אז מענשען בכלל, ווען זיי טהוען שלעכטס איינער דעם אנדערן, אדער ווען זיי קריגען זיך און רייסען זיך ארום איינער מיט'ן אנדער'ן, זענען גאנץ עהנליך צו א געפעהרליך־קראנקען, וואס מאכט חוזק פון א צווייטען געפעהרליך־קראנקען, א שווינדזיכטיגער פון א געלבזיכטיגען, אין א געלבזיכטיגער פון א שווינדזיכטיגען, וכדומה.

„איך זעה, זאגט היינע, פון אונטער דער הילע פון די מאסיווע שטיינער די מענשליכע וואוינונגען און די מענשליכע הערצער, און ווי אין די ערשטע אזוי אין די לעצטע זעה איך בלויז פאלשקייט, צביעות און שלעכטסקייט. איך קוק אויף דעם מענשענס געזיכט און לייען אראב פון דארטין שלעכטע, גיפטיגע געדאנקען. אין דער פערשעמטער רויטקייט פון די יונגע פרויען זעה איך זייער בעהאלטענע תאוה. איבער דעם קאפ פון א יונגען מענשען, וואס איז פול מיט העלדענמוט און דרייסטקייט, זעה איך א הילע פון נארעשקייט. נאר א ים מיט קאריקאטורען און סילועטען זעה איך איצט אין דער וועלט, און איך ווייס נישט, וואס דאס איז: א משוגעים־הויז, צי סתם א שפיטאל".

צוקוקען זיך רוהיג צו די אלע שלעכטע מעשים, וואס טהוען זיך אב אין דער נאטור און אינ'ם לעבען פון דער מענשליכער געזעלשאפט — קען מען נישט: גאנץ אפט רופען די דאזיגע מעשים ארויס א שטורם אין הארצען און א ציטערניש

אין די נערוועןֹ. דאָס האַרץ, ווידער, וואָס קאָכט זיך אַלע ווײַלע פון כעס, פערליערט זײַן רוהיגען טעמפּאָ און ווערט פול מיט טרויער און ביטערניש. עס פיהלט דאַן אָפט דאָס בעדער־פעניש דאָס אַלץ אויסצולאַכען, פון דעם אַלעמען חוזק צו מאַ־כען, לאַכענדיג אָבער טהוט אויך וועה דאָס האַרץ. „ער לאַכ־ און קאָכט זיך און איז נישט רוהיג". עס טרעפט טאַקי דערי־בער נישט זעלטען. אַז דער, וואָס פיהלט און פערשטעהט די וועלט, ווי זי איז אין דער ווירקליכקײַט, „קוקט און האַפּט אַ קלאַפּ", — די וועלט איז פול מיט שלעכטס און ער גערה־ אַוועק פון איהר.

אַ טיעפער טרויער פיהלט זיך אויך אין די לידער פון דעם דיכטער לעאָפּאַרדי. אין זײַן ליעד „דער צווײַפלער" זאָגט ער.

„די ענדערונג! אָ, ווי עס ברויזען דײַנע חוואַליעס אין דעם לאַבירינט פון לעבען! אַלע קוואַלען ווערן פערשלונגען אין דעם שטראָם פון דײַן וואַסער, און ס'איז נישט פערהאַן קײַן דאָס, וואָס זאָל קענען בײַשטעהן געגען דיר! נאָר אויף דײַן ברעג זענען אַ סך אַזעלכע שוטים פערהאַן, וואָס דער געדאַנק וועגען דער מענשליכער אונשטערבליכקײַט פילט אָן זײַער האַרץ. אויף דײַן ברעג? — נײַן! דער שטראָם פון דײַן וואַסער דרינגט אַרײַן אין די פערבאָרגענסטע, בעהאַלטענסטע ווינקעלעך פון יעדען לעבעדיגען וועזען אין דעם פולס־שלאָג פון מײַן האַר־צען, אָ, ענדערונג! הערט זיך דאָס ברויזען פון דײַנע חוואַליעס".

אין דער דײַטשער פילאָזאָפיע פון קאַנט'ן אָן, האָטש זי האָט ביז שאָפּענהויער'ן נישט אויסגעדריקט קלאָר איהר מײַ־נונג וועגען די פראַגען פון גוטס און שלעכטס, געפינען מיר פונדעסטוועגען אויך אַ געוויסען פּראָטעסט געגען דעם אָפּטימיזם, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זי איז, אין גרונד גענומען, אויך ווײַט פון פעסימיזם.

אַזוי געפינען מיר, למשל, אין אײן אָרט בײַ קאַנט'ן, אַז „דער מענש איז לויט זײַן נאַטור נישט פעהיג צו געפינען מנוחה און אמת'ען פריעדען אין רײַכטום און פערגניגען"; און אין אַ צווײטען אָרט ווײַזט ער אויף, אַז אין דער נאַטור זענען גאַנץ וועניג פערהאַן אַזעלכע בעדינגונגען, וואָס זאָלען מעגליך

מאַכען דאָס מענשליכע גליק. דאַגעגען געפינט אָבער קאַנט די אמת'ע מנוחה פאַר דער מענשליכער נשמה אין דעם מאָראַלישען געזעץ, וואָס הויבט אויף דעם מענשען איבער די אַלע בעדינגונגען פון דער נאַטור.

נאָך מעהר האָט זיך פ י כ ט ע בעמיהט צו דערווייזען, אַז דאָס ערדישע לעבען איז גאָרנישט, אַז דאָס גאַנצע נאַטירליכע לעבען, וואָס איז בעגרענעצט מיט די זינליכע פערגניגענס, בעגעהרען און פערלאַנגען, האָט קיין שום בעדייטונג נישט, און דער מענש דאַרף זיך איבערגעבען נאָר דעם מאָראַלישען לעבען. דער תכלית פון דעם מענשען'ס לעבען איז די טעטיגע ווירקונג פון זיין „איך“, וואָס איז אימשטאַנד צו ערדייכען אַ העכערע מדרגה אַ דאַנק דער אייביגער בעציהונג צווישען איהם און דער אויסערליכער וועלט. די ערשיינונג פון דער קאָנקרעטער, אויסערליכער וועלט זענען אַלזאָ נישט מעהר, ווי מיטלען אויף צוצוקומען דורך זיי ענדליך צו דער ערפילונג פון דעם מאָראַלישען חוב. וואָס שטעלט פאָר מיט זיך דעם תכלית פון אונזער גאַנצער עקסיסטענץ. דער העכסטער אַבסאָלוט, די גאָטהייט, איז אויך דער עקסטרעמער תכלית פון דער מאָראַלישער טעטיגקייט, פון דער מאָראַלישער וועלט-אָרדנונג.

ה ע ג ע ל ס שיטה לאָזט אויך צו די הנחה, אַז דער צער איז אַ נויטווענדיגע בעדינגונג פאַר דאָס צייטווייליגע לעבען, די אייביגע איינינקייט (אחדות), די אַבסאָלוטע איינינקייט טיילט זיך אויף אַן'אונענדליכער צאָהל איינצעלנע וועזענס. אויף וויפיעל די דאָזיגע וועזענס זענען בעגרענעצט, טראָגען זיי אין זיך די עלעמענטען פון פערניכטונג און שאָדען, ווייל זיי מוזען זיך דאָך אַלע אומקעהרען צו דער אַבסאָלוטער איינינקייט און אונענדליכקייט, פון וועלכער זיי זענען געקומען געוואָרען. און אָט: פון דער דאָזיגער וועזענטליכער בעגרענעצונג שטאַמט דאָס בעוואוסטזיין, ד. ה.: יעדעס וועזען דערקענט זיך אַליין אַלס עטוואָס איינצעלנעס, פּאַרטיקולערעס, אים גענענזאַץ צו דער אויסערליכער וועלט. עס קומט אַלזאָ אויס, אַז יעדעס וועזען דערקענט זיך אַליין און פיהלט, אַז איהם פ ע ה ל ט עטוואָס און דאָס רופט אַרויס ביי איהם צ ע ר. די גאַנצע היסטאָריע איז נאָר איין לאַנגע ענטוויקלונגס-קייט, וואָס דער מענשליכער שכל

האט דורכגעמאכט ביז ער האט ערדייכט דעם צושטאנד פון אמת'ען זעלבסט־בעוואוסטזיין. דאס וואס אט דער שכל איז מחייב אין איין היסטארישען פעריאד, צושטערט ער אליין אין דעם צווייטען און דערנאך ווידער אנערקענט ער די דאזיגע צושטערונג פאר נישט ריכטיג און קעהרט זיך אום צוריק צום ערשטען און אזוי כסדר; וואס ווייטער אבער געהט ער אלץ העכער און העכער, ביז ער קומט צו סוף כל סוף צו זעלבסט־בעוואוסטזיין. דאס איינצעלנע קעהרט זיך אום צום כלל, די פונאנדערטיילונגען הערען אויף, און ממילא ווערט שוין בטל אויך דער צער, וועלכען די דאזיגע פונאנדערטיילונגען האבען ארויסגערופען. אלץ קעהרט זיך אום צו דעם אייביגען, קאסמישען שכל, וואס דערקענט זיך אליין אלס אנ'איין־און־איינציגען, אלס אזא איינציגען, וואס נעהמט אלץ אריין אין זיך.

נאך מעהר פון העגעל'ן איז נוטה צום פעסימיזם דער פילאזאף שעלינג, חאטש מ'קען איהם אויך נישט צורעכנען צו דער רייהע פון די אבסאלוטע פעסימיסטען. און זיינע ווערק געפינען מיר א סך פערצווייפלונג בנוגע צו דעם גליק פון לעבען און א סך טענות צו דער וועלט פאר דער נישטיגקייט און די נארעשקייטען, אין וועלכע מיר לעבען.

אין זיין ווערק „פילאזאפיע און רעליגיאן" שטעלט זיך שעלינג בנוגע צו דער וועלט־געשיכטע אויף דעם שטאנד־פונקט פון קריסטענטום און ער רעדט וועגען אדם הראשונ'ס זינד און זיין תקון. דער מענש, וואס שפיעלט אין דער גאנצער נאטור די ראליע פון א רונג אויף צוזאמענצובונדען די אלע איינצעלנע טיילען, כדי זיי זאלען ווערדן איינס, — אט דער מענש, ווען ער האט די דאזיגע טיילען פונאנדערגעשיידט דורך זיין פערברעך, האט דורכדעם פערלוירען זיין גאנצען חן אין די אויגען פון דער נאטור און זי האט אויפגעהערט, איהם צו בעשיצען. די נאטור איז אבהענגיג פון דעם מענשען און פערבונדען מיט איהם. הויבט זיך דער מענש אויף. הויבט ער אויך דער נאטור אויף מיט זיך, און פאלט ער — פאלט זי אויך מיט איהם. ווען דער מענש איז אלזא אראבגעפאלען פון זיין הויכער מדרגה צוליעב דעם חטא, איז די נאטור אויך אראבגעפאלען, און ערשט צוזאמען מיט זיין תקון וועט זי אויך מתוקן ווערן.

ביז דאַן אָבער, ביז דער מענש מיט דער נאַטור וועלן מתוקן ווערן, וועט נאָך אַ לאַנגע צייט אַוועקגעהן, און דערוויַיל איז די וועלט פול מיט צער און טרויער, מיט קומער און זאָרג, און שעלינג רעדט גאַנץ אָפט וועגען „דעם צער, וואָס שלעפט זיך נאָך דאָס גאַנצע צייטווייליגע לעבען“.

אין זיין „נאַכטוואַכען“ דריקט שעלינג אויס זיין גאַנצען כעס, וועהטאָג און טרויער אין זעהר אַ פּאָעטישער פאָרם. דאָס לעבען איז לויט זיין אַנשויאונג אַ מין טראַגיקאָמעדיע, און מיר, מענשען, זענען די אַרטיסטען אויף דער סצענע. אַלע טראָגען מיר מאַסקעס אויפ׳ן געזיכט, כדי צו פערדעקען אונזער אַבסאָלוטע נישטיגקייט. און געפינט איינער ביי זיך גענוג מוט און דרייסטקייט אַראָבצונעהמען די מאַסקע פון זיינע אויגען, אַנהויבענדיג צו זוכען זיין אמת׳ען וועזען, — בלייבט ער שטעהן אַ פערציטערטער, זיך אַרומזעהענדיג פּלוצלונג, אַז ס׳איז ג אָ ר נ י ש ט. די גאַנצע וועלט און אַלץ, וואָס מיר זעהען אויף איהר, איז נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון פערשידענע פאַנטאַזיעס, וואָס וועבען זיך אויס אין אונזער מוח, און אונזער מוח אַליין איז גלייך צו אַ צובראָכענעם שאַרבען.

וואָס איז דען דער דאָזיגער פּאַלאַץ, — ענדיגט שעלינג זיינע ווערטער, צוגלייכענדיג זיך צו אַ מענשען, וואָס שטעהט אויפ׳ן שוועל פון קבר, און קוקט זיך צו צו דעם מענשליכען מוח און זיין טעטיגקייט, צו דעם קליינעם ווינקען, וואָס נעהמט אַריין אין זיך די גאַנצע וועלט צוזאַמען מיט אַלע הימלען וואָס איז דער דאָזיגער צויבער־פּאַלאַץ, וואָס די ליבעס־וואונדער וויַיזען אין איהם זייער קונסט־שטיק מיט דער הילף פון פערשידענע פערבלענדונגען; וואָס איז דער דאָזיגער מיקראָקאָסמאָס, דאָס דאָזיגע קליינע וועלט׳ל, אין וועלכער אַלעס הייליגעס און הויכעס געפינט זיך אַ פּלאַץ זייט ביי זייט מיט אַלעס שמוציגעס און געמיינעס; וואָס איז אַזוינס דאָס, וואָס שאַפט טעמפּלען צום בעטען, געטער, אינקוויזיציעס און גייסטער, די דאָזיגע קרוין פון דער נאַטור — דער מענשליכער קאָפּ? אַ מילבען־נעסט! וואָס איז די וועלט, אויב דער אַפּאַראַט, וואָס בעגרייפט זי און נעהמט זי אַרום, איז אַליין גאָרנישט מיט גאָרנישט, און אויב דאָס אַלץ, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך, איז נישט מעהר

ווי אַ פערבייפליהענדע אילוזיע... וואָס זענען די אַלע ערדישע פאַנטאַזיעס. דער פריהלינג און די בלומען, אויב דער פּולסשלאָג פון דער פאַנטאַזיע ענדיגט זיך אויך דאָ, אין דעם קליינעם באַלל; אויב דאָ אין דעם אינערליכען פאַנטעאָן, פאַלען אַלע געטער אַראָב פון זייערע עהרענשטוהלען, און איהם אַליין וועט די פערניכטונג בעהערשען און ווערים וועלען זיך דאָרט ארומוויםלען?...

י.

די יודישע דענקער אין דער לעצטער תקופה.

דער שטראָם פון די נייע אַנשויאונגען, וואָס האָט זיך אריינגעריסען אין אייראָפּאַ אין די לעצטע הונדערטער יאָהרען, איז געקומען, ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, נישט פון דער אמונה, נאָר פון דעם פרייען נאָכדענקען. אויף וויפיעל דער מענשליכער פערשטאַנד איז פרייער געוואָרען, אויף וויפיעל דער מענש האָט אָנגעהויבען פרייער זיך צו בעציהען צו מענשען און צו ערשיינונגען, אויף אַזוי פיעל האָבען זיך ביי איהם אויך אויסגעבילדעט נייע ריכטיגע און טיעפע מיינונגען וועגען דאָס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס. אַזוי לאַנג, ווי מענשען האָבען געקוקט אויף דער וועלט נאָר פון דעם רעליגיעזען שטאַנדפּונקט, האָבען זיי אַממעהרסטענטייל געמוזט אַנערקענען פאַר גוט דאָס, וואָס די רעליגיעזע אַנשויאונג האָט אַנערקענט פאַר אַזעלכע, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זיי האָבען גאַנץ אָפט גוט פערשטאַנען דעם כאַראַקטער דאָס פון שלעכטע און דעם מקור דערפון; פון דער צייט אָבער, וואָס די פאָרשער האָבען אָנגעהויבען צו לעזען די וועלט־פּראָבלעמען אויף אַ גאַנץ אַנדער וועג, האָבען זיי געמוזט אַרויסזאָגען זייערע מיינונגען קלאָר און שאַרף אויך בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס און ווען זיי זענען צוגעקומען צו אַ פּעסימיסטישער

החלטה, האט זי ביי זיי אנגענומען א מעהר־בעשטימטען און עקסטרעמען כאראקטער.

נייע אנשויאונגען אויף דער פראגע פון גוטס און שלעכטס האבען זיך געבילדעט אין די לעצטע הונדערטער יאהרען אויך אין דער יודישער וועלט; זיי האבען אבער אין דער יודישער וועלט געשטאמט נישט פון דעם פרייען נאכדענקען, נאר פון דער אמונה זעלבסט.

ניי זענען די דאזיגע אנשויאונגען, — ניי, הויך און טיעף. איך מיין דא די אנשויאונגען איבער דער פראגע פון גוטס און שלעכטס פון די לעצטע מקובלים און חסידים. וועגען די מיסטיקער בכלל און זייער פערהעלטניס צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס האבען מיר שוין גערעדט; די לעצטע מקובלים און בעאנדער די חסידים פערמאגען אבער פיעל טיעפערע, פיעל העכערע אידעען וועגען דער דאזיגער גרויסער פראגע.

מעהר פון אלע מקובלים האט זיך דער אר״י הקדוש (דער הייליגער ר׳ יצחק לוריא) בעשעפטיגט מיט דער פראגע פון גוטס און שלעכטס אין אלגעמיין און בעזונדער מיט דער פראגע: „פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?“

דער גאנצער ענין פון „שבירת הכלים“ און די צוויי הונדערט אכט און אכציג (רפ״ח) נצוצין (פונקען), זייער פאלען און זינקען, אויפשטייגען און אויפהויבען, אדם הראשונ׳ס חטא און זיין תקון, די „קליפות“ און זייערע פאלאצען (היכלות), די גלגולים און זייערע סבות, — איז נישט מעהר, ווי א גרויסע הקדמה צו דער לעזונג פון דער פראגע וועגען דאס שלעכטס אים נאטירליכען און מאראלען זין. די דאזיגע אלע זאכען ווערען דערמאהנט אויך אין די ווערק פון די ערשטע יודישע מיסטיקער; דארט קומט עס אבער פאר נאר פערבייגעהענדיג און צוזאמען מיט נאך אנדערע ענינים, אין דער צייט, וואס ביים אר״י זענען זיי כמעט דער גאנצער אינהאלט פון זיינע ווערק.

די גאנצע נאטור איז לויט דעם אר״י׳ס מיינונג, א געטליכער שטראהל וואס געהט איבער פון דער העכסטער שטופע צו דער ניעדעריגסטער פון די ניעדעריגסטע. אין דעם דאזיגען איבערגאנגס־וועג ברעכט זיך דער שטראהל אויף א סך קליינע פונקען, און דאס איז׳ס דער מקור פון פיעל וועלטען. די מעגליכ־

קייט, די רוחניות פון דעם געטליכען שטראַהל בעהאַלט זיך אַלץ מעהר און מעהר אַזוי, אַז ביי דער ניעדריגסטער מדרגה (מלכות דמלכות דעשיה — יסוד העפר) איז זי — די געטליכ־קייט — שוין אינגאַנצען פערבאָרגען. וואָס מעהר עס דערווייטערט זיך דער געטליכער שטראַהל פון זיין מקור, אַלץ מעהר ווערט ער פערגשמ׳ט (פערקערפּערט), פונאַנדערגעטיילט, צונוי־מען, — דאָס אַבסאָלוטע גוטס אין איהם ווערט ווייניגער און דאָס שלעכטס שטאַרקט זיך ביסלעכוויין.

פון דעם עולם הבריאה אָן און ניעדריגער — זאָגט זיין תלמוד, ר׳ חיים ויטאל — ווערט אַלץ אָנגערופען: „דער עץ הדעת, וואָס האָט אין זיך גוטס מיט שלעכטס”, נאָר וואָס אַ מדרגה ווייטער, ווערט אַלץ דאָס גוטס ווייניגער און דאָס שלעכטס מעהר, קומט אויס, אַז אונזער נידריג וועלטיל — דער עולם העשיה — בעשטעהט פון אַ סך שלעכטס און גאַנץ ווייניג — גוטס״.

דער מענש טראָגט אַלזאָ אויף זיך די פליכט, צו דער־נעהנטערן יעדע זאַך צו איהר „רוחניות״, אויפצוהויבען זי העכ־ער, צו בעפרייען זי פון איהר גשמיות, — דערמיט ווערט ער ווייניגער מאַכען די שלעכטסקייטען, וואָס הערשען אין דער וועלט. „דער מענש נעהמט דאָך אַריין אין זיך אַלע בעשעפּע־נישען און עמאַנאַציעס און בינדט צונויף אַלע וועלטען ביז דעם תהום פון דר׳ערד״, און ממילא האָט ער בכח אויך אויסצולייי־טערן די אַלע קערפּערס, וואָס ער האָט הנאה פון זיי, און זיי אויפצוהויבען ביז אַ העכערער מדרגה.

דער מענש אָטעמט איין אין זיך די לופט, עסט געוויק־סען און לעבעדיגע בעשעפענישען און דאָס אַלץ ווערט איינגע־זויגען אין זיין בלוט און מיט דעם כח דינט ער גאָט: ער טוט אַזעלכע מעשים, וואָס זענען לרצון דער אייביגער מאַכט און זיין מחשבה בעהעפט זיך אינגאַנצען מיט גאָט. דערמיט ווירקט ער אויף צו פערמינדערן די גשמיות פון דער וועלט און ממילא אויך — איהר שלעכטס.

דער מענש האָט אָבער אַזוי נישט געטאָן—ער איז אַליין נאָכגעגעצויגען געוואָרען נאָך דער גשמיות פון דער וועלט. ער האָט, הייסט עס, נישט בלויז נישט קלענער געמאַכט דאָס ליי־

דען פון דער וועלט נאָר פערמעהרט עס. אָנשטאָט דעם, וואָס ער האָט געדאַרפט אויפהויבען די וועלט און צוברענגען זי צו דעם מקור פון גוט'ס, האָט ער זיך גאַר אַראָבגעלאָזען צו איהר, אַזוי ווי זי איז — ער האָט געגעסען פונ'ם „עץ הדעת", פונ'ם בוים וואָס גיט דאָס וויסען פון גוטס און שלעכטס.

די פליכטען פון דעם איצטיגען מענשען זענען דעריבער — דאָפּעלטע. ער דאַרף זעהען מתקן זיין, ערשטענס, דאָס שלעכטע פון דער נאַטור בכלל און אויסער דעם נאָך די פעהלערן, וואָס ער אַליין איז בעגאַנגען. דאָס איז אַלזאָ אַ הויכע און שווערע אַרבייט — די אַרבייט פון מתקן זיין דאָס שלעכטע —, און וואָס דער מענש בעוויַיזט נישט מתקן צו זיין אינ'ם ערשטען גלגול, מוז ער מתקן זיין אינ'ם צווייטען. דער מענש דאַרף זעהן צוריק גוט מאַכען די אַלע פעהלערן, וואָס זענען בעגאַנגען געוואָרען; אַרויסציהען דאָס גוטע פון דאָס שלעכטע; אומקעהרען די „הייליגע פונקען" (נצוצות) צו זייער מקור און אַראָבנעהמען די הילע פון יעדען וועזען, אום עס זאָל זיך זעהען אין איהם בלויז די „געטליכע ליכטיגקייט".

דעריבער האָבען דער אר"י און זיינע נאָכפאָלגער געזעהען אין אַלע מצוות פון דער תורה, און זאָגאַר אויך אין זייערע קלענסטע איינצעלהייטען, — בלויז אָט דעם איינציגען תכלית. דער מינדעסטער פּרט פון יעדער מצוה. איז אימשטאַנד, לויט זייער מיינונג, עפּעס אויפצוטאָן אין דער הינזיכט, און אַרויסגעהענדיג פון דעם שטאַנדפּונקט האָבען זיי נאָך פון זייער זייט אויסגעפונען פערשידענע נייע דינים און דקדוקים, וואָס האָבען אויך וועלכע ס'איז פערבאָרגענע שייכות צו די נצוצות (פונקען) פון דער קדושה און צו זייער ליַיטערונג; און דעריבער איז אָפט פאָרגעקומען, אַז די אמת'ע אינערליכע כונה איז פערשלונגען געוואָרען אינגאַנצען אין דעם ים פון די אויסערליכע מעשים און איינצעלהייטען, אָדער זי האָט אָנגענומען אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער. אַ מאָל פלעגען זיך די מקובלים גאָר בענוגנען מיט דער צוזאַמענשטעלונג פון די אותיות אין די פערשידענסטע פאָרמען; דאָס דאַווענען, למשל, לויט דער כונה פונ'ם אַרי'ס תלמידים איז אויף אַזאַ אופן אָפט מאָל פערוואַנ-

דעלט געוואָרען אין אַ מין טרוקענער אַרבייט אָהן אַ שום אינערליך-געטליכער שטימונג, אין אַ מין אַריטמעטישער וויסענשאַפט פון צוזאַמענרעכנען אותיות און זייער פונאַנדערשטעלען אין אַ געוויסער אָרדנונג.

דערווייל האָבען זיך געפונען אַ סך, וואָס „די ווערטער פון דעם לעבעדיגען גאָט" זענען פאַר זיי געוואָרען אַ מקור פון „אַפּיקורסות", ווי די שבתי-צבי'ניקעס און נאָך אַזעלכע. די דאָזיגע „מקצצים בנטיעות" האָבען אַזוי לאַנג געהאַט צו טאָן מיט די לייטערונגען און ריינונגען פון די „נצוצות", ביז זיי האָבען אָנגעהויבען צו זוכען דאָ „אַ סך חשבונות", ווי אַזוי „אויסצולייזען די געפאַנגענע", ווי אַזוי צו בעפרייען די שכינה פון גלות, — אויפשטעלענדיג צוריק די „ירושלים פון אויבען" און געפונענדיג פאַר איהר אַן'אייביגע הילף דורך אַ „גואל צדק", דורך אַ משיח. זיי איז שווער געוועזען צו וואַרטען, ביז די וועלט וועט דורכמאַכען די אַלע לייטערונגען איינע נאָך דער אַנדערער — זיי האָבען געוואַרט אויף איין אויסלייזער, וואָס זאָל דאָס אַלץ פאַר איין מאָל דורכפיהרען; ער „וועט בעפרייען די געפאַנגענע", אויפדעקען די שיין פון דער קדושה און אַלץ וועט געלייטערט און גערייניגט ווערן. דער דאָזיגער אויסלייזער דאַרף נישט געהן. מיט דעם אויסגעטרעטענעם וועג פון אַלעמען, מיט דעם וועג פון מצוות און גוטע מעשים, — פאַר איהם זענען דאָ נור עטליכע „תקונים" גענוג; ער איז „שלימותא דכולא" (די העכסטע גרעסטע פאָלקאָמענהייט) ער איז העכער און דערהויבענער פון אַלע אונזערע בעגריפען צוזאַמענגענומען: פון דאָס ריינע און אונריינע, כשר'ע און פסול'ע, ערלויבטע און אונערלויבטע, גוטע און שלעכטע; ער איז די ענדע פון אַלץ, ער איז די לייטערונג און די ריינעגונג פון אַלץ, ער אַליין לייטערט אַלץ און רייסט אוים מיט'ן וואָרצעל.

די דאָזיגע ערשיינונג איז נישט ניי און אונזער געשיכטע. דער געדאַנקען-גאַנג פון די שבתי-צבי'ניקעס איז אייגענטליך דער זעלביגער פון די גנאָסטיקער און די פערשידענע אַנדערע „מינים" וואָס האָבען געלעבט נאָכ'ן חורבן, און אויך צונויפגעשמאָלצען זייערע גמטריות און סודות מיט דעם געדאַנק וועגען אַ „משיח".

דער ערשטער און דער לעצטער צייט, וואָס האָט בעפרייט די יודישע מאַסען פון דעם דאָזיגען כאאָס און פערשפּרייט אַ נייע

שײַן אויף די טיפֿסטע „װעלט״ פּראָבלעמען, איז געװען ר׳ ישראל בעל שם טוב (קורץ: דער בעש״ט). דאָ איז נישט דאָס אָרט צו ערקלערן די יסודות פֿון דעם בעש״ט׳ס שיטה, פֿון װעלכער ס׳האָט זיך שפּעטער אויסגעבילדעט דער גאַנצער חסידיזם; מיר װעלן זיך דערײַבער אָבשטעלען נאָר אויף דעם, װאָס האָט אַ שײַכות צו אונזער ענין.

אײַנער פֿון די גרונד־עלעמענטען אין דעם בעש״ט׳ס װעלט־אַנשױאונג איז דער בעקאַנטער אַפֿאָריזם, װאָס װערט געבראַכט פֿון זײַן נאָמען װעגען אין פֿיעל ספרים: „דאָס, װאָס די װעלט זעהט אויס, װי אַ ממשות׳דיגע, קאָנקרעטע זאַך, איז — אַבסאָלוט פֿאַלש״; און אויב דאָס געפֿינט זיך נישט בײַ איהם אין ערגעץ מפֿורש אַרויס געזאָגט לאָזט זיך עס אָבער קלאָהר זעהן פֿון דעם משל, װאָס װערט געבראַכט אין „כתר שם טוב״ (ערשטער טײַל):

עס איז געװען אַמאָל אַ מלך, אַ גרויסער חכם, האָט ער פֿערבלענדעט אַלעמען די אויגען און געמאַכט מויערען, טורעמס און טויערען, און ער האָט בעפֿעהלען, אַז מ׳זאָל געהן דורך די דאָזיגע טויערען און טורעמס, און אין יעדער טויער בעזונדער האָט ער געהײסען פֿונאַנדערשיטען די אוצרות המלך; און אַמאָל איז ער צוגעגאַנגען צו אײַן טויער און גענומען געלד און זיך אומגעקעהרט צוריק א. א. װ., ביז זײַן אײַנציגער זוהן האָט דורכאויס געװאָלט צוקומען צו זײַן פֿאָטער, דעם מלך; דאַן האָט ער געזעהען, אַז צװישען איהם און זײַן פֿאָטער איז און דער אמת׳ען קײַן שום מחיצה נישטאָ, װײַל אַלץ איז נישט מעהר, װי אַ פֿערבלענדעניש. דער געדאַנק פֿון דעם משל פֿערשטעהט זיך אַלײַן. גאָט בעהאַלט זיך אין אַ סך מחיצות און קלײַדער. די גאַנצע װעלט איז פֿול מיט גאָט׳ס כבוד און יעדע בעװעגונג און יעדער געדאַנק קומט נאָר פֿון זײַן ליעבען נאָמען, און אויך אַלע מלאכים און די אַלע „היכלות״ (פּאַלאַצען) — אַלץ איז געשאַפֿען און געמאַכט געװאָרען פֿון איהם אַלײַן. די גאַנצע שעפּפֿונג איז זײַן לבוש און אָט דער לבוש איז פֿון איהם און אין איהם...

די גאַנצע נאַטור איז אויף אַזאַ אופֿן בלויז אַן׳אײַנרעדעניש, אַ פֿאַטאַ מאָרגאַנאַ, אַ אילוזיע; אַלץ איז פֿערדעקט און בעהאַלטען, אַלץ איז פֿערבאָרגען; פֿאַר׳ן בליק פֿון דעם בעװאוסטזיניג… מענשען איז אָבער אַלץ אָפֿען און קלאָר. װען דער מענש קומט

צו צו דער אמת'ער איבערציינגונג, צו דעם אמת'ען בעוואוסטזיין, פערשטעהט ער, אז די גאנצע נאטור איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש, און ער בעגרייפט דעם אמת'ען „עפעס", די גאטהייט. דאן ווערן שוין ממילא בטל־ומבוטל אלע שלעכטיגקייטען און צרות, אלע דינים און שטראפען, ווארום דער מקור פון די אלע זאכען איז דאך בלויז דער וועלט־טעות, דעם מענשענ'ס איינרעדען זיך, אז ער איז עפעס, אז ער איז ווירקליך פערהאן... ווען דער מענש פערשטעהט שוין, אבער אז אלץ אין דער וועלט איז נאר א פאלשע איינבילדונג, אז גאט האט אלץ געמאכט כדי ער, דער מענש, זאל צוקומען צו דעם בעוואוסטזיין פון דעם, אז פאראן איז נור די גאטהייט — פערשטעהט ער שוין אויך דאס, אז אלערליי ליידען האבען קיין שום ממשות'דיגען ווערט נישט.

און ווען גאט שטראפט אפילו שטארק דעם מענשען, און ווען ער דערווייטערט איהם פון זיך, וואס מעהר דער מענש וויל צו איהם נאהנט זיין, — זאל אויך דער מענש נישט אריינפאלען אין קיין יאוש, ווארום עס טרעפט אמאל, אז גאט דערווייטערט איהם פון זיך בכיוון, כדי ער זאל זיך צו איהם נאך מעהר דערנעהנטערן, און „דאס איז גלייך צו א מענשען, וואס האט א קליינעם זוהן און ער וויל איהם צוגעוועהנען צום געהן; שטעלט ער איהם אויף דר'ערד און רוקט זיך אב פון איהם א ביסעל און רופט איהם, ער זאל צוקומען נעהנטער, און ווען דאס קינד קומט שוין צו צום פאטער, דערווייטערט ער זיך נאך א ביסעל, און אזוי א סך מאל, ביז ער געוועהנט איהם צו צום געהן אליין. אזוי איז אויך גאט ברוך־הוא: ער וויל שטענדיג, אז דער מענש זאל נישט שטעהן אויף איין ארט, נאר געהן פון איין מדרגה צו דער אנדערער דורך תורה און מעשים טובים און גוטע מדות, ווי עס שטעהט געשריבען: „וואויל איז דעם, וואס האט מורא פאר גאט און געהט אין זיינע וועגען"; דעריבער דערווייטערט זיך גאט פון איהם און שטראפט איהם כלומר'שט, כדי ער זאל נאכזעהען זיינע מעשים און זיך דערנעהנטערן צו גאט און געהן פון מדרגה צו מדרגה".

וואס מעהר גאט דערווייטערט זיך פונ'ם מענשען, אלץ מעהר דארף דער מענש נעהנטער צו געהן צו גאט דורך אונטערטעניגקייט און דעמוטיגקייט און דבקות (בעהעפטונג); און וואס

שוואַכער דער קערפּער, אַלץ שטאַרקער — דער שׂכל. די הויפּטזאַך איז, דער מענש זאָל געדענקען, אַז „אין יעדען מין צער, סײַ אין גשמיות (קערפּער) און סײַ אין רוחניות (גײַסט), איז פֿערהאַן אַ הײליגער פּונק פֿון זײַן געבענשטען נאָמען, נאָר ער איז בעהאַלטען אין אַ סך לבושין (הילעס, קלײדער), און ווען ער וועט זיך בעטראַכטען, אַז אַפילו דאָ (אין זײַן צער) איז אויך גאָט ברוך־הוא מיט איהם, וועט אָבגעדעקט ווערען דאָס לבוש און בטל ווערען דער צער":

און אויב עס וועט קומען אײנער און פֿרעגען:

גוט, לאָמיר שוין אָננעהמען אַז די אַלע גשמיות'דיגע און רוחניות'דיגע שלעכטסיגקײטען פֿון דער גאַנצער נאַטור זענען נישט מעהר, ווי אײַנבילדונגען; אָבער פֿאָרט איז דאָך אָט די גרויסע אײַנבילדונג, וואָס מיר רופֿען זי אָן „וועלט", „נאַטור", „לעבען" א. א. וו., פֿון גאָט געשאַפֿען, און אויב קײן זאַך איז נישט אָבגעטײלט פֿון איהם, ווײַל „אַלץ איז פֿון איהם און אַלץ איז אין איהם", נעהמט ער דאָך אַרײַן אין זיך אויך די אײַנבילדונג, וואָס איז דער מקור פֿון שלעכטס, הײַנט ווי אַזוי־זשע ענטהאַלט ער עס אין זיך די בײדע קאָנטראַסטען: גוטס מיט שלעכטס? אָדער מיט דעם בעש"ט'ס אײגענעם נוסח: „אַזוי ווי די שכינה איז כולל אין זיך אַלע עולמות (וועלטען) און דעם דומם (מינעראַל־וועזען) און דעם צומח (פֿלאַנצונגס־וועזען) און דעם חי (לעבעדיגען, די טיער וועלט) און דעם מדבר (דעם רעדעוודיגען, דעם מענשען) און אַלע גוטע און שלעכטע בעשעפֿעניִשען, און די אײניגקײט איז די שכינה; הײַנט ווי אַזוי קענען עס זײַן צוויי הפכים (געגענזאַצען, קאָנטראַסטען) אין אײן נושא (וועזען, געגענשטאַנד)?"

אויף דעם ענטפֿערט דער בעל שם טוב, אַז „דאָס שלעכטע איז בלויז די כסא (שטוהל) פֿאַר דאָס גוטע", און „ווען דאָס שלעכטס ברענגט צו גוטס, ווערט עס אַ כסא פֿאַר דאָס גוטע און אַלץ הײסט שוין גוטס". דאָס הײסט: „שלעכטס איז נישט דער געגענזאַץ פֿון גוטס, נאָר אַ אונטערשטע מדרגה פֿון גוטס", ווײַל אַלץ געהט נאָכ'ן תּכלית. און דער תּכלית איז דאָך די העכסטע גאָט־ערקענטניס וואו עס הערשט שוין קײן שלעכטס נישט...

נאָהענט צום בעל־שם־טוב אינ׳ם גרונד פֿון זיינע מיינונגען און אַנשויאונגען איבער דער פֿראַגע פֿון גוטס און שלעכטס, איז זיין אייניקעל ר׳ נחמן ברעסלאַווער; ער צייכענט זיך אָבער אויס מיט מעהר טיעפֿקייט, מיט מעהר פּאָעזיע און מיט אַ אונגעוועהנליך מילדער באַרימהערצינקייט צו דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט.

„אַלץ, וואָס עס פֿעהלט דעם מענשען, זאָגט ר׳ נחמן, סיי אין גשמיות און סיי אין רוחניות, איז דער חסרון דערפֿון אויך אין דער שכינה כביכול; נאָר ווען דער מענש וועט וויסען, אַז דער חסרון איז אי אויבען (אין דער שכינה), אי אונטען (אין דעם מענשען), וועט ער דאָך אַוודאי אַרייַנפֿאַלען אין גרויס צער און עצבות (טרויער), און נישט קענען דינען גאָט מיט שמחה, דעריבער דאַרף ער זיך בערעכנען: וואָס בין איך און וואָס׳רע ווערט האָט מיין לעבען, אַז דער מלך (גאָט) אַליין זאָל מיר דערצעהלען זיין חסרון? איז דען דאָ אַ גרעסערער כבוד פֿון דעם? און דערווייל קומט ער דורך דעם צו אַ גרויסער שמחה און די געדאַנקען זיינע בעניַיען זיך“,

אין אַלע צושטרייטע און פֿערפּלאָנטערטע אַפֿאָריזמען פֿון ר׳ נחמן ברעסלאַווער געהט דורך אַט דער געדאַנק: דעם מענשען׳ס לעבען איז בלויז אַ רייהע פֿון אונגליקען און אָנשיקענישען, פֿון בהלות און ציטערנישען, אויב גאָט איז נישט מיט איהם.

„יעדער מענש — זאָגט דער ברעסלאַווער — דאַרף שרייען צו גאָט און בעטען הילף ביי איהם ריכטיג, ווי ווען ער וואָלט זיך געפֿונען אין מיטען ים, הענגענדיג אויף אַ האָר, און דער ווינט שטורעמט און טראָגט די חוואַליעס ביז׳ן הימעל, אַזוי אַז מ׳ווייס גאָרנישט, וואָס צו טאָן און ס׳איז כמעט גאָר קיין צייט נישטאָ אַפֿילו צו שרייען. אָי! אין גרויס סכנה איז דער מענש אויף דער וועלט, ווי יעדערער ווייס עס פֿון זיך אַליין“.

זעהר טיעף איז זיין מיינונג איבער דעם מענשען׳ס אַלע מיני פֿערלאַנגען, בעגעהרען און שטרעבונגען.

ער זאָגט:

„אויסער דעם, וואָס פֿון דער נאַטור אַליין שלעפּט זיך דער מענש נאָך אַלע תאוות און שלעכטע מדות, — אויסער דעם איז עס נאָך געוואָרען ביי זיי — ביי די מענשען — עפּעס אַ מין

אמונה, אז דאס איז דעם מענשענס תכלית, און "די בתה פון מענשען האט אויסגעקליבען בעזונדערע נארישקייטען; און מעהר פון אלע איז פערקראכען און האט געגרייזט יענע כתה פון מענשען, וואס האט אויסגעוועהלט דאס געלד פאר איהר תכלית".

די נארישקייט פון די פערשיעדענע וועלטליכע איינבילדונגען ערקלערט ער מיט דעם משל:

"דער יצר=הרע איז געגליכען צו איינעם, וואס געהט ארום מיט א פערמאכטער האנד צווישען מענשען, וועלכע ווייסען נישט, וואס ער האט דארט אין האנד, און נארט אלעמען אב און פרעגט: וואס האב איך דא? יעדערער גלויבט, אז אין האנד ליעגט דאס, וואס ער וויל האבען, און דעריבער לויפען אלע נאך איהם; דערנאך עפענט ער אויף די האנד און ווייזט, אז ער האט אין איהר גארנישט. דער יצר הרע נארט אויך אזוי אב דער גאנצער וועלט און אלע לויפען איהם נאך, ווייל יעדערער מיינט, אז אין דער האנד ליעגט דאס, וואס ער דארף האבען צו דערפילען זיין תאוה; און ווען ער עפענט די האנד — איז אין איהר גאר נישטא, ווארום ס'איז נישטא קיין איינער, וואס זאל דערפילען זיין תאוה".

מיר געפינען זאגאר, אז רבי נחמן מיט זיין תמימות איז צוגעקומען צו דעם זעלבינען געדאנק, צו וועלכען דער פילאזאף שאפענהויער איז צוגעקומען, ארויסגעהענדיג פון א טיעף=פילאזאפישען שטאנדפונקט; איך מיין דא דעם געדאנק, אז אין דער צייט, ווען די ליידען זענען עטוואס פאזיטיוועס, איז דאס פערגניגען נישט מעהר, ווי די נעגאטיווע זייט פון צער.

"אלע קולות (שטימען) פון דער וועלט — זאגט רבי נחמן — שטאמען בלויז פון חסרונות (ליידען), ווארום יעדער איינציגער בעזונדער שרייט איבער זיין חסרון; און אפילו די שמחות פון דער וועלט זענען אויך נאר דערפון, וואס עפעס א חסרון איז דערפילט געווארען".

פון דעם כלל שליסט ער אבער אוים דעם צדיק, "וואס אין זיין גליקליכען לעבען איז קיין חסרון נישטא", "ווייל די גאנצע וועלט איז פאר איהם נישט אזוי וויכטיג, אז עס זאל זיך שיקען דערביי צו זאגען: חסרון". און דאס איז נישט דערפאר, וואס דער צדיק האט א שטיינערנעס הארץ און פיהלט נישט די

ליידען פון דער וועלט; אדרבא: רבי נחמנ׳ס צדיק האָלט גאָר, אַז „די אַלע יסודות פון דער נאַטור, פון דער ערשטער עמאַ־נאַציע ביז דעם צענטראַלען פונקט פון דער קערפּערליכער וועלט, האָבען בלויז דעם איינציגען צוועק: צו ענטדעקען און אַרויסצו־ווייזען גאָט׳ס רחמנות,״ און „וואָס מעהר ווייסען — אַלץ מעהר רחמנות״; דער צדיק פיהלט און פערשטעהט אָבער אין דער זעלביגער צייט די גאַנצע נישטיגקייט און קליינליכקייט פון אַלע עולם־הזה־ענינים, און דעריבער פערנעהמען די יסורים קיין שום פּלאַץ נישט, — ער איז זיי אין האַרצען מבטל און שפּירט זיי גאָרנישט.

וואָס העכער דער מענש הויבט זיך אויף, אַלץ נישטיגער און קלענער ווערען ביי איהם די אינטערעסען פון אונזער וועלטליכער מיט איהרע געשעפטען, פערלאַנגען, צרות און וועהטאָגען בעזונדער האָט דעם דאָזיגען ענין ערקלערט דער רב מלאַדי אין זיין "אגרת הקודש״: „דיר צו איבערצייגען — ז״ט דער רב — אַז נישט דאָס איז דער וועג פון גאָט׳ס ליכטיגקייט, צו זיין אַריינגעטהון אין קערפּערליכע תאוות, אין געזונדהייט, קינדער און מזונות (פּרנסה), דען אויף דעם האָבען די חז״ל (חכמינו זכרם לברכה: אונזערע חכמים, זייער נאָמען זאָל געבענשט זיין) געזאָגט: זיי מבטל דיין ווילען פאַר זיינעם (גאָט׳ס), ד. ה. אַז זיין (דעם מענשענס) רצון (ווילען) זאָל בטל ווערען במציאות און ער זאָל אינגאַנצען קיין רצון נישט האָבען אין די ענינים פון דער וועלט, וואָס ווערען אויסגעדריקט אין דעם פערלאַנג פון געזונד, קינדער און מזונות, און ווי די חז״ל האָבען געזאָגט א. א. וו.

און די ערקלערונג פון דעם ענין איז דאָס, אַז דער מענש זאָל טיעף גלויבען אין דעם בעשעפער פון דער וועלט, ד. ה. אַז די גאַנצע נאַטור איז ענטשטאַנען פון גאָרנישט און ווען דער מענש וועט קיין איין איינציגע מינוט נישט אויפהערען צו טראַכטען וועגען דעם מיט זיין טיעפען פערשטאַנד און כסדר זיך פאָרשטעלען, אַז ער איז ענטשטאַנען פון גאָרנישט, ווי וועט דאָס איהם אַרויספאַלען אויפן רעיון, אַז איהם איז שלעכט? דער אמת׳ער מאמין פיהלט אָבער קיינע יסורים נישט, און אַלע ענינים פון דער וועלט האָבען פאַר איהם אבסאָלוט דעם זעלבי־

גען חערט צי זיי זענען יאָ דאָ, צי זיי זענען נישטאָ א. א. וו.

פּאַסענד צו אונזער ענין זענען אויך די ווערטער פון „אדרת אליהו“:

„איך האָב געהערט אַזאַ ערקלערונג פון דעם מאַמר חז״ל: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, זאָל ער נאָכזוכען אין זיינע מעשים. דער אמת׳ער גאָטספאָרכטיגער און פרומער, פיהלט גאָר קיינמאָל נישט קיין יסורים, דען ער איז אַזוי צוגעבונדען צו גאָט און האָט איהם אַזוי שטאַרק ליעב, אַז אַלץ איז ביי איהם גוט; דער אָבער, וואָס איז נישט פרום מיט אַן׳אמת, פיהלט באַלד די יסורים, ווייל ער איז ווייט פון גאָט און אָבגעזונדערט פון איהם און איז אַריינגעגעבען נאָר אין די עניני עולם הזה און אין די פערשיעדענע תאוות און פערגניגענס פון לעבען. ער דערשפירט דעריבער גלייך די יסורים און וויל זיי אָבשטויסען פון זיך, ווייל זיי געפעלען איהם נישט; און דאָס איז די בעדינגונג פון דעם מאַמר: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, ד. ה. ווען ער זעהט די יסורים און שפירט זיי, זאָל ער נאָכזוכען זיינע מעשים“.

עס האָט געלייענט די ערשטע פרקים אונזערע וועט פערשטעהן, אַז ביי דער דאָזיגער מיינונג האַלטען זיך אַלע גרויסע חסידים, חאָטש זיי זענען ווייט איינע פון די אַנדערע אין אַ סך איינצעלהייטען. זיי זענען אינגאַנצען מבטל די ליידען פון דער וועלט, אויפהויבענדיג זיך גאַנץ הויך איבער איהר מיט איהרע ליידען צוזאַמען. און דאָס דיענט זיי אַלס מאַסשטאַב, אויף צו מעסטען די גרויסקייט פון׳ם גייסט=מענשען: אויב ער בעזיצט די קראַפט אינגאַנצען צו איגנאָרירען די אינטערעסען פון דער קערפערליכער וועלט, אויב ער קוקט אויף אַלע לעבענס אינטערעסען, ווי אויף פערביינגעהענדע ערשיינונגען. וואָס האָבען קיין בעדייטונג נישט אַנטקעגען די הייליגע גייסטשטרעבונגען, — הייסט עס, אַז ער האָט ווירקליך ערדייכט אַ הויכע מדרגה; קוים אָבער האָבען נאָך די ענינים פון דער וועלט אַ שטיקעל שליטה איבער איהם און שטערען איהם אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט, אָדער זיי דערשלאָגען זיין געמיט, איז עס אַ בעווייז, אַז ער איז נאָך צוגעבונדען צו די קליינליכקייטען פון לעבען און דער „אַנזעהן פון דער וועלט“ הערשט

איבער איהם.

די דערהויבענע גייסטיגע שטימונג פון דעם אמת'ען חסיד האט קלאר אויסגעדריקט און געשילדערט דעם לאדי'ער רב'ס זוהן, דער רבי ר' בער, וועלכער בעטאנען די עהנליכקייט צווישען דעם טיעפען אינערליכען טרויער פון יעדען גייסט-מענשען און דער התלהבותדיגער נשמה שמחה, וואס עס פאדערט היילע אמונה.

ער זאגט:

„דער, וואס זיין הארץ איז שטענדיג פערזארגט, שטעהט זעהר אויף א הויכער מדרגה, ווארום (ער איז דאך פערזארגט) נישט דערפאר, וואס ער וויל עפעס ערריכען, נאר ווייל די אינערליכע נקודה פון זיין הארצען איז אזוי שטארק פארבונדען מיט דעם עצם פונ'ם אין-סוף — (אונענדליכען, גאט), אז אלע אנדערע פערלאנגען האבען פאר איהם קיין שום בעדייטונג, דעריבער זארגט זיך שטענדיג זיין הארץ: ווען וועט ער שוין זעהן די שיין פון דעם לעבעדיגען גאט, דער אמת פון דער אונענדליכער ליכטיגקייט. און די דאזיגע דאגה איז אזוי שטארק, אז ער איז פראסט מבטל אינגאנצען זיין וועזענטליכען לעבען, וואס האט קיין שום ממשות נישט געגען דער אמת'ער, אינער-ליכער ליכטיגקייט פון זיין הויות און געגען דעם גליק פון בע-העפטען די אייגענע נשמה מיט דער (געטליכער) אייביגקייט. און דאס איז די זעלביגע מדרגה פון דעם פרעהליכען לעבען און פון די אייביגע פערגניגענס וועלכע שטאמען פון דביקות אין עצמות פונ'ם אין-סוף וואס מיר געפונען ביי די גרויסע צדי-קים, ווי משה רבינו, למשל, וואס איז געשטארבען „בנשיקה" (געקוש-טערהייד) אין זיין טיעפער געטליכער דביקות (בעהעפ-טונג) און פאר זיין לעבען האט אויך די שכינה ארויסגערעדט פון איהם און די שטארקע ליכטיגקייט פון דעם אונענדליכען האט בעלויכטען זיין נשמה און זיין שטראהלענדען פנים.

אזא שטרעבונג האט יעדענפאלס אין זיך א סך שענקייט, א סך הויכע פאעזיע, און איז גאנץ נאהנט פון דער אמת'ער פלאטאנישער שטרעבונג.

נאך מעהר פון דעם לעצטען האט געזוכט אויסצוגעפונען די גלייכגעוויכט צווישען דעם טיעפען טרויער און דער גייסטי-

גער דערשלאָגענקײט פון אײן זײט, און דער דערהויבענער
מונטערער נשמה־שטימונג פון דער צװײטער זײט, — זײן
תלמיד, ר׳ אײזיק עפּשטײן, אין זײן ספר: „השפלות והשמחה״
— (דעמוט און פרייד).

עס געהט נישט אַרײן אין דעם פּלאַן פון אונזער איצטי־
גער אַרבײט, צו ערקלערן די דעטאַילען פון זײן אַנשויאונג,
און דערצו נאָך זענען די פאָרשונגען פון דעם דאָזיגען צדיק
בנוגע צו אונזער ענין אײנגעהאַלטען אין דער מיסטישער הילע
פון עפּעס אַ בעזונדער מין סכאָלאַסטיק, און כאָטש זײ צײכנען
זיך אויס מיט אַ אײגענאַרטיגער טיעפקײט, האָבען זײ דאָך נישט
קײן שום לאָגישען גרונד. מיר ברענגען דאָ דעריבער דעם
עיקר פון זײן מײנונג איבער דער בעציהונג פון דעם גײסט־
מענשען צו די צרות און אונגליקען, וואָס בעגעגנען איהם.

„וואָס עס ווערט דערמאָהנט אין דער גמרא דער ענין פון
„גם זו לטובה״ הײסט עס אַזוי: די דאָזיגע צדיקים האָבען גע־
שפּירט דעם פ ע ר ג נ י ג ע ן וואָס עס האָבען אין זיך די י ס ו ר י ם
דאָס איז געגליכען צו די זעהר שטאַרקע געטראַנקען, וואָס אײנער
טרינקט זײ און פיהלט אַ גוטען טעם אין דעם, ווײל ער איז אַ שטאַר־
קער פון דער נאַטור און האָט אַ געזונדטען קאָפּ; אַנ׳אַנדערער
אָבער טרינקט די זעלביגע משקה און קען דאָס נישט פערטראָ־
גען, ווען ער האָט אַ שוואַכע נאַטור און אַ שוואַכען קאָפּ, אַזוי
אַז ער איז צו־שוואַך צו געניסען פון דער הנאה, וואָס דער
ערשטער האָט פון דער דאָזיגער ברענעדיגער שאַרפקײט. פאַר
איהם איז די שאַרפקײט אַ וועהטאָג, אַ רײסעניש, כאָטש אין
דער אמת׳ען ווירקט דאָס אויף איהם אויך גוט! און יענע
חכמים, וואָס האָבען געזאָגט: „גם זו לטובה״, האָבען געהאַט
אין זיך אָט די שטאַרקײט פון דער נאַטור; זײ האָבען אַרויס־
געזאָגט זײער צופריעדענהײט און אויסגעדריקט אין אַ א ו י ס ע ר ־
ל י כ ע ן געפיהל די ב ע ה א ל ט ע נ ע ג ו ט ס ק ײ ט, וואָס איז
פערהאַן אין דער שאַרפקײט פון די יסורים. אַנדערע ווידער
זענען פערהאַן, וואָס האָבען נישט דעם גרויסען כח, אויסצו־
דריקען אויסערליך זײער פערגניגען דערפון; אָבער אינערליך
פיהלען זײ פונדעסטוועגען די פערבאָרגענע גוטע זײטען פון די
אַלע צרות; אויף די האָט מען געזאָגט: זײ פרעהען זיך מיט

זייערע יסורים, דאָס הייסט: זיי שפּירען טאַקע ממש די יסורים און פונדעסטוועגען פרעהען זיי זיך, ווייל זיי שפּירען אויך דאָס גוטע, דעם פערגניגען.

ביז אהער האָבען מיר גערעדט וועגען די לעצטע מקובלים און די חסידים. איצט וועלען מיר דערמאָהנען אויך די רבני'שע געלעהרטע און די יודישע חוקרים אין די לעצטע יאָהרהונדערטער.

די רבני'שע לומדים האָבען זיך אַ סך בעשעפטיגט מיט דער פראַגע פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו" (פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט)? מיט דעם ענין פון יסורים אין אַלגעמיין און יסורים של אהבה (גאָט'ס שטראָף פון ליעבע) — בעזונדער, און מיט דעם פּראָבלעם פון דער געטליכער גערעכטיגקייט.

בעזונדער האָבען פיעל גערעדט וועגען די עניינים דער של"ה (פערקירצטער נאָמען פון אַ בעקאַנטען ספר: „שני לוחות הברית"), דער אַלשיך און ר' יעקב עמדין; אַלע זייערע מיינונגען אָבער לאָזען זיך צושרייבען אָדער צו יענע פון די בעלי התלמוד, וועלכע מיר האָבען שוין ערקלערט אין אַ פריהערדיגען קאַפּיטעל, אָדער צו די אַנשויאונגען פון די רבני'שע געלעהרטע אין מיטעלאַלטער, וועלכע מיר האָבען שוין אויך דערמאָהנט.

עטוואָס ענהליכעס צו אַ נייעם רבני'שען געדאַנק בנוגע צו דעם ענין געפינען מיר אין „עוללות אפרים". נאָך איהם קומט אויס, אז גאָט נעהמט זיך נישט אָן פאַר'ן צדיק אויף דער וועלט, פּשוט ווייל די ענינים פון דער וועלט האָבען בכלל קיין שום ווערט נישט און די צרות פון דאַנען זענען אייגענטליך גאָר קיין צרות נישט. עס קומט אויס אַזוי: דעם אויבערשטען איז אַלץ איינס צי דער צדיק האָט יסורים צי ניט, דען וואָס איז די נפקא מינה?...

„דאָס איז געגליכען צו אַ קינד, וואָס האָט זיך אויפגעשטעלט אַ קליין הייזעלע פון קליינע שפּענדלעך, און דערנאָך איז געקומען אַנ'אַנדער קינד און האָט עס צו־וואָרפען. שרייט דאָס ערשטע קינד און וויינט פאַר'ן פאָטער: זעה, וואָס ער

האט מיר געטאן; איך האב אזוי לאנג געארבייט ביז איך האב אויפגעשטעלט דאס שטיבעלע, און צום סוף איז ער געקומען און אין איין מינוט האט ער עס צושליידערט. דער פאטער לאכט זיך אבער אוים פון זיינע טענות און איז זיך גארנישט נוקם אין דעם אנדערן קינד. דאס ערשטע מיינט דעריבער, אז דעם פאטער אהרט גארנישט פאר איהם, ווייל ער האט איהם נישט ליעב, און עס הערט נישט אויף צו וויינען; אין דער אמת'ן אבער אהרט דעם פאטער גאנץ שטארק פאר'ן זוהן און ער האט איהם גאנץ ליעב, נאר ער הערט זיך נישט צו צו זיינע טענות און געוויינערייען, ווייל ער ווייסט, אז דאס אנדערע יונגעל האט איהם קיין זאך נישט געטאן און די גאנצע מעשה איז גארנישט מיט גארנישט".

קיין נייע פרוכטבארע געדאנקען אין דעם ענין פון גוטס און שלעכטס געפינען מיר נישט אויך אין די ווערק פון די יודישע אויפגעקלערטע אין דער לעצטער צייט. עס רעדט זיך אין די דאזיגע ווערק א סך וועגען גוטס און שלעכטס אים מאראלען זין; גאנץ ווייניג אבער וועגען נאטירליכען זין פון דער פראגע.

בעזונדער האבען זיך בעשעפטיגט מיט דעם ענין דער דענקער מענדעלסאהן אין זיין ארטיקעל וועגען „השגחה", דער גאון מלבי"ם אין זיין פירוש אויף „איוב", דער שענער רייכער גייסט ר' אליעזר צווייפעל אין זיין „חשבונו של עולם", דער חוקר ר' משה חפץ אין זיין „מלאכת מחשבת" און דער פאעט-פילאזאף ש. ד. לוצאטו אין פיעל ערטער.

מענדעלסאהנ'ס מיינונג וועגען דער פראגע האט אין זיך איין טייל פון די אנשויאונגען, וועלכע מיר האבען שוין געבראכט אינ'ם נאמען פון אונזערע מיטעלאלטערליכע חוקרים, און א צווייטען טייל לייבניצעס אפטימיזם, וועגען וועלכען מיר האבען שוין אויך גערעדט.

דער מלבי"ם האט אריינגעגעבען די העלדען פון ספר „איוב" אין מויל א גאנצע רייהע פון פילאזאפישע סיסטעמען. אזוי האט ער, למשל, אריינגעבראכט דארטען קאנט'ס שיטה וועגען דעם אונטערשייד צווישען די זאכען, ווי אזוי זייווירקען אויף אונזערע חושים, און ווי זיי זענען אן און פאר זיך, און פערשיעדענע מיינונגען פון אונזערע אלטע חכמים, און חאטש ער האט זיך א סך

געחקר'נט און געפּשט'לט (גאַנץ אָפט מיט אַ טיפען און שאַרפזיניגען פערשטאַנד) האָט ער דאָך נישט בעוויזען, אויסצוגעפינען עטוואָס אַזוינס, וואָס זאָל פערדינען אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט; דער אויספיהר פון אַלע זיינע פילאָזאָפישע חקירות לאָזט זיך גאַנץ לייכט איינשליסען אין די מיינונגען פון אַלע תמימים־אָרטאָדאָקסען, וועלכע מיר האָבען שוין עטליכע מאָל דערמאָהנט.

אַ פאָלשטענדיגע אָפּטימיסטישע אַנשויאונג אויף דעם יסוד פון די מיינונגען פון אונזערע אָרטאָדאָקסישע חוקרים האָט אויפגעבויט אויך ר' אליעזר צווייפעל; נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם, וואָס זי צייכענט זיך אוים מיט דער שפּראַך, מיט דעם מוסר־השכל און מיט אַ סך קלוגע אויפטועכצען, — האָט זי דאָך קיין נייעם וואָרט נישט געזאָגט און געהט אַריין אין דעם, וואָס מיר האָבען געבראַכט ביז אַהער.

אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט פערדינען די מיינונגען פון ר' משה חפץ פון איין זייט און פון ר' שמואל דוד לוצאַטו — פון דער צווייטער זייט. די בעציהונג פונ'ם ערשטען צום צווייטען איז די זעלביגע, ווי די בעציהונג פון ר' ידעיה הפניני (דער „בחינת עולם") צו ר' בחיי הספרדי (דער „חובת הלבבות"). דער ערשטער קומט זוכען שוץ אונטער די פליגעל פון גלויבען צוליעב דעם אונגעהויערען ים פון צרות, וואָס ער זעהט אַרום זיך; און דער צווייטער — צוליעב די אונגעהויערע גליקען און גוטסקייטען, וואָס ער בעמערקט אויף יעדען שריט און טריט.

בעקאָנענדיג זיך נעהנטער מיט די געדאַנקען פון דעם דערמאָהנטען ר' משה חפץ בלייבט מען ערשטוינט פון דער מורא'דיגער ביטערקייט, מיט וועלכער זיי זענען דורכגעדרונגען.

„בערעכען, — זאָגט ער — אַז אַלע בעשעפענישען לעבען אין אַנ'איביגער מלחמה צווישען זיך; איינס פערטרייבט דאָס צווייטע, דאָס צווייטע זוכט פלענער, ווי אַזוי צו פערטיליגען דאָס דריטע, און אַלע צוזאַמען האָבען איין ציעל — דעם מענשען אונטערצוברענגען. מיט דעם מוז ער זיך אָבגעבען זיין גאַנץ ביסעל יאָהרען — זיך צו ראַטעווען פון זיינע שונאים'ס אָנגעשטעלטע נעצען. אין די עטליכע יאָהר, וואָס דער מענש פערברענגט אויף גאָט'ס וועלטיל מוז ער אַנטלויפען פון ווילדע חיות, אום זיי זאָ־

לען איהם נישט פערצוקען; פון די פערשידענסטע געשעהענישען, אום זיי זאלען איהם נישט צוטומלען; פון טייכען און וואסערן, אום זיי זאלען איהם נישט דערטרינקען; פון פייער, אום עס זאל איהם נישט פערברענען; פון אנ׳ערד־ציטערניש, אום די ערד זאל איהם נישט איינשלינגען. היינט די לופט — זי שטעהט אויך נישט איין אויף איין ארט, זי יאגט אויך דעם מענשען און פערפאלגט איהם מיט היץ און קעלט, מיט טרוקעניש און פייכטקייט; קעלטען און שנעען רופען ארויס ביים מענשען פערשידענע קראנקהייטען און מכות און עפידעמיעס. און אויסער דעם אלעמען — ווער איז׳ם פאר אונז גרעסער און שרעקליכער פונ׳ם מענשען אליין? יעדער איינציגער זוכט מיט אלע כוחות צו פערטיליגען זיין חבר און אוועקצונעהמען פון איהם זיין געלד, זיין פערמעגען און זיין לעבען אליץ איינם, — ווי עס פיהרט זיך ביי היינט. און קוים הערט דער מענש אויף צו אנטלויפען פון זיינע אויסוויינינגסטע ארומיגע שונאים, הויבען איהם אן פייניגען די אינוויינינגסטע מענשליכע שונאים — זיינע געדאנקען און זיין געוויסען רוהען נישט און זיין געמיט איז דערשלאגען און ער פיהלט ווייטער קיין מנוחה נישט״.

אריגינעל איז זיין אנשויאונג אויך איבער דעם ענין פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו״ (פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט).

„איך טראכט, — זאגט ר׳ משה חפץ — אז מיר דארפען קיין טענות נישט האבען דערפאר, וואס דעם צדיק איז שלעכט און דעם רשע — גוט, ווייל דאס איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש, און אין דער ווירקליכקייט איז גאר קיין גליקליכער מענש אויף דער וועלט נישטא — מעג ער זיין א צדיק אדער א רשע. טאמער רעדט זיך אימיצער איין, אז איהם גליקט אליץ און איהם וועט שטענדיג גוט זיין, איז אט פלוצלונג וועט קומען זיין צייט, און דאס אונגליק וועט איהם בעפאלען אהן א שום הילף; דאן וועט אויסקומען, אז די אכזריות׳דיגע צייט האט איהם ביז אהער ארויף געפיהרט אויף די העכסטע הויכקייטען פון גליק, בלויז אום אראבצושליידערן איהם פון דעם הויכען בארג אין א טיעפען אבגרונד — עס זאל דער קלאפ שטארקער זיין, ער זאל זיך האלז און נאקען צוברעכען און

זאָל שפּירען דעם דאָזיגען אונגליק שטאַרקער פון אַלע זיינע ביזאַהעריגע איינגעבילדעטע גליקען, וועלכע זענען באמת געווען נאָר לפנים־וועגען און פאַלשע פאַנטאַזיעס. דו זעהסט דאָך, אז פון די אַלע שמחות און גוטע בשורות קומט דעם מענשען קיין גוטס נישט אַרויס א. א. וו. מיר דאַרפען דעריבער גאָרנישט מתרעם זיין אויף די צרות־צרורות, מיט וועלכע דאָס לעבען איז פול, ווייל דער מענש איז לכתחילה באַלד דערצו בעשאַפען געוואָרען, און גאָט האָט מיט אונז אַ שפּאַס געמאַכט, ווען ער האָט אונז אַראָבגעשיקט אַהער, און דעם גיהנם, דאָס האָט ער די אַלע צרות אָנגעשיקט אויפ׳ן מענשען, כדי צו לייטערן און צו ריינינגען זיין נשמה".

און נאָך אין אַנ׳אָרט זאָגט ר׳ משה חפץ:

„דער פּסוק לעהרנט אונז די טבע פון דער געמיינער וועלט, וואָס איז פול מיט קומער און צער. דער מענש מאַטערט זיך און פּייניגט זיך אונטער דער זון, פערברענגט זיינע טעג און יאָהרען אין כעס און פערדרוס, און האָט נישט קיין איינציגע מנוחה׳דיגע און אַנגענעהמע מינוט".

און ווייטער:

„ווייל אין דער דאָזיגער שמוציגער וועלט איז דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען נישט מעהר, ווי אַנ׳אייביגער טוידט. אויסער די (זעקס־) זיבען קינדער־יאָהרען א. א. וו."

דערביי געפינען מיר אין זיין ספר נאָך איין זאַך, וואָס עטוואָס עהנליכעס איז זיך שווער פאָרצושטעלען אין דעם ספר פון וועלכען ס׳איז אַנדערן בעריהמטען יודישען געלעהרנטען: — אַ יוד אַ זקן און אַזאַ בעריהמטער ירא שמים, ווי ר׳ משה חפץ, קלאָגט זיך גאַנץ ערנסט אויף דעם, וואָס ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט זיינעם אַ זוהן, וועלכער איז געשטאָרבען פאַר איהם אין די אויגען נאָך ביטערע יסורים און שווערע וועהטאָגען. אָנשטאָט צו רעדען דערביי, ווי דער שטייגער איז, וועגען זינד, פערברעכענס א. א. וו. קלאָגט ער זיך גאָר אויף דער וועלט איבערהויפּט... אמת, ער קלאָגט זיך אויף זיין זינד אָבער גאָר אויף איין אַנדער מין זינד — אויף דעם. וואָס ער האָט אַזאַ טייערע נשמה אַריינגעבראַכט אין דעם „משוגע׳נעם", „געמיינעם" און „שמוציגען" תהום, אין אונזער חשכ׳דיגער וועלט...

דער ריכטיגער געגענזאץ פון איהם אין דער הינזיכט איז שד״ל, זיין אָפּטימיזם שטעהט אין אַ ענגען צוזאַמענהאַנג מיט זיין שטאַרקען גלויבען און מיט זיין טיעפען עטישען געפיהל ער האָט אויך פיעל געטראַכט וועגען די שלעכטע זייטען פון לעבען — דאָס זעהט מען פון פיעל שטעלען אין זיינע ווערק און אין די בריעף צו זיינע פריינד און תלמידים, און אַנדערש האָט עס אויך גאָר נישט געקענט זיין, ווארום אַ מענשען מיט אַזאַ פיהלענד און ווארים הארץ, ווי שד״ל׳ס, מוז די פראַגע פון גוטס און שלעכטס בעאונרוהיגען, צי ער וויל, צי ער וויל נישט. מיר לייענען זיינע בריעף און פיהלען, אַז די צרות, וואָס ער האָט איבערגע־לעבט, און בעזונדער דער טוידט פון זיין איינציגען זוהן אוהב־גר, האָבען ביי איהם ארויסגערופען פערשיעדענע געדאַנקען וועגען דער פראַגע; זיין טיעפע אמונה אין דער בארימהערציגקייט פון דער השגחה האָט אָבער גובר געווען די דאָזיגע אַלע געדאַנקען און ספקות, און ענדליך איז ער געקומען צו דעם בעשלוס, אַז דער אַלגעמיינער סכום פון די פערגעניגענס און צרות אין דעם מענשענס לעבען גלייכט זיך אויס, און דאָס האָט בערוהיגט זיין געמיט.

„מיר ווייסען, — זאָגט ש. ד. לוצאטו — אַז דעם מענשענס גורל אין זיין נארישען לעבען איז אַ בעכער אָנגעפילט מיט אַ געמישטען געטראַנק: קללות און ברכות, שמחות און צרות. אַ צייט צום געבוירען ווערען און אַ צייט צו שטאַרבען, אַ צייט צו קלאָגען און אַ צייט צום טאַנצען, אונזער צייט איז פול מיט די פערשיע־דענסטע סבות, עס איז אַ גלגל החוזר (אַ ראַד, וואָס דרעהט זיך) און וועה איז צו יענעם, וואָס קען זיך קיין עצה נישט געבען און ווייס נישט איינצובויגען די פלייצע צום ליידען און פערשטעהט נישט, אַז קיין אַבסאָלוטע שלעכטס קומט נישט פון אויבען (פון דער געטליכער השגחה), אַז העכער פון דעם העכסטען זיצט נאָך אויך אַ שומר, וואָס גרייט אָן אַ רפואה פאַר יעדער מכה; ס׳איז נישטאָ קיין איין שלעכטע זאַך, וואָס זאָל נישט אָבגעצאָהלט ווערן מיט גוטס, און קיין איין צרה, פאַר וועלכער מ׳זאָל נישט גע־טרייסט ווערען״.

„בנוגע צו דעם ענין פון גוטס און שלעכטס — זאָגט ער אין אַנ׳אַנדער אָרט — גלויב איך, אַז זיי זענען אָבגעוואויגען פאַר

יעדען מענשען איינס געגען דאס אנדערע, אזוי אז יעדער מענש קען איינטיילען די טעג פון זיין לעבען און זיי איינטיילען העלפט אויף העלפט: א העלפט גוטע און א העלפט שלעכטע, דא איז נישטא קיין מעהר און קיין ווייניגער — אלץ איז אויפ׳ן האר אויס־געמאסטען און אויסגעוואויגען, און דער מלך (גאט) האט אוועק־געשטעלט בעאמטע, זיי זאלען היטען דעם מענשענס טריט פון געבוירען־טאג ביז דעם טאג פון זיין שטארבען און זעהען, אז זיי־נע פערגניגענס זאלען זיין פונקט אזוי פיעל, ווי זיינע צרות".

בעזונדער דייטליך איז אויסגעדריקט די דאזיגע אנשויאונג זיינע אין זיין בעוואוסטען שיר:

אלע זיינע בעשעפעניש ען האט גלייך בעשאפען דער
מלך איבער אלע מלכים.
און אלע גלייך האט ער איינגעטיילט פערגניגען און
צרות.
ער האט בעפעהלען.
עס זאל דער ארעמער און עלענדער נישט אויס־
שטעהן מעהר
קיין צרות און אנשיקעניש ען פון דעם רייכען און
גליקליכען.
ער האט געהייסען,
אז סיי דער ארעמער און עלענדער,
און סיי פונ׳ם לאנד דער געביטער,
נישט וויינען זאל און נישט לאכען
אהן אנ׳אויפהער יעדער רגע.
גאט האט אזוי אבגעמאסטען מיט זיין פערשטאנד
און בליק:
יעדען צוקאפענס שטעהט דאס אומגליק און דאס גליק.

מיר זעהען אלזא, אז אויב די יודישע חוקרים פון דער לעצטער צייט האבען אפילו יא געשאפען עטליכע געדאנקען, וואס פערדינען אויפמערקזאמקייט, פעהלט פון דעסטוועגען פארט ביי זיי יענער הויכער שוואונג, יענע טיעפקייט און ברייטקייט, וואס מיר געפינען, למשל, ביי די לעצטע מקובלים און חסידים, ווען

זיי בעהאַנדלען די פראַגע פון גוטס און שלעכטס, חאָטש זיי זענען אייגענטליך אויך וועניג אימשטאַנד צו בערוהיגען די געמיטער פון יענע, וואָס זעהען, בעגרייפען און פיהלען די קאָנקרעטע ביטערקייט פון לעבען, און בעטראַכטען די וועלט אין בערהויפט נישט פון קיין טעאָלאָגישען שטאַנד־פונקט . . .

און אויב מיר ווילען טיעפער פערשטעהן די בעדייטונג פון די מקובלים און חסידים בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, מוזען מיר זיך אומקעהרען צו אַ פּועל־פריהערדיגע ערשיינונג אין דעם מענשליכען דענקענס־פּראָצעס, — איך מיין די ערשיינונג פון בראַמיניזם און בודדיזם.

די בראַמינ׳ען, בעגרייפענדיג, אַז אַלע לעבענס־ערשיינונגען זענען פערגענגליך, און אַז די גאַנצע נאַטור איז נישט מעהר, ווי אַנ׳אילוזיע, האָבען זיי געזוכט, זיך וואָס מעהר צו פּייניגען און צו קוועלען און וואָס מעהר דינים און סיגים אָנצוהויפען אין דעם זין, גלויבענדיג, אַז דאָס אַלץ וועט זיי בעפרייען פון דער אילוזיע. זייער געדאַנקען־גאַנג איז אַזעלכער געוועזען: דאָס לעבען איז בלויז שלעכטס; דער מענש דאַרף דעריבער זיך בעלאָדען מיט אַ משא פון דינים און גזירות, כדי איהם זאָל אויסקומען וואָס וועניגער צו לעבען.

דיין איז געקומען בודדהאַ און האָט געלערנט, אַז אויב די דאָזיגע אַנשויאונג איז אפילו, אין גרונד גענומען, ריכטיג און דאָס לעבען בעשטעהט ווירקליך פון בלויז שלעכטס, איז נישט מיט קיין תעניתים און פּייניגונגען קען מען דאָס שלעכטס פערניכטען, נאָר מיט טהאַטען און אמת׳ען בעוואוסטזיין.

און דאָס זעלבע זעהען מיר אויך ביי די לעצטע מקובלים; זיי בעשליסען אויך, אַז אונזער וועלט, אַזוי ווי מיר זעהען זי, איז אינגאַנצען שלעכט, איז אינגאַנצען נישט מעהר ווי אַ מחיצה, ווי אַ קליפּה, און דער מענש, וואָס וויל זיך בעפרייען פון דער קליפּה מוז פאַסטען און זיך פּייניגען און מקיים זיין אַ סך דינים און דקדוקים און סיגים. דאַן קומט דער בעש״ט און לערנט, אַז אום צו ערדייכען דעם געווינשטען ציעל, דאַרף דער מענש בעסער זוכען און פאָרשען, בעגרייפען און פערשטעהן און גוטס טאָן.

אמת, דער מענש דאַרף טאַקע צוברעכען די קליפּה,

אָבער נישט מיט קיין תעניתים און מיט פּייניגונגען און מיט אונבעוואוסטזיניגע מעשים, נאָר מיט דערשטיקען אין זיך אַלע פערדאָרבענע אינסטינקטען.

„צו יעדען שלאָס זאָגט — דעם בעש״ט׳ס תלמיד, ר׳ בער מעזעריטשער — איז פערהאַן אַ שליסעל, וואָס עפענט אויף די קלאַמקע, און לויט דעם שלאָס ווערט געאַרבייט דאָס שליסעל; ס׳זענען אָבער פערהאַן גנבים, וואָס עפענען די טהיר איינגאַנצען אָהן אַ שליסעל — זיי ברעכען אויף דעם שלאָס. אַזוי האָט אויך יעדע בעהאַלטענע זאַך אַ שליסעל, דאָס איז די כונה איהרע; דאָס בעסטע מיטעל איז אָבער אויפצוברעכען דאָס האַרץ איינגאַנצען מיט טיעפער הכנעה און אויף אַזאַ אופן אָבדעקען דעם פאָרהאַנג פון אויבען, וואָס פערשטעלט דעם מענשען...“

דער אידישער מקובל און חסיד (דער בעש״ט) איז נאַטירליך אויף אַזוי פיעל וויַיט פון דעם אינדישען געזעצגעבער (בודדהאַ), אויף וויפיעל זיי זענען בכלל וויַיט איינער פון אַנדערן אין צייַט, אין אָרט און אין זייער געזעלשאַפטליכער לאַגע. אויסער דעם זענען זיי נאָך אין אַ געוויסער מאָס גאָר צוויי קאָנטראַסטען: דער ערשטער איז אַ גלויבענדער צדיק און דער אַנדערער ערדייַכט מיט זיין בעוואוסטזיין יענעם פונקט, פון וועלכען מ׳קומט שוין נישט מעהר צוריק...

דאָך אָבער איז פאָרט פערהאַן צווישען זיי אַ בעריהרונגספונקט און זעהר אַ וויכטיגער: ביידע פיהלען און בעגרייַפען די נישטיגקייַט פון יעדער זאַך און ביידע צייכנען זיך אוים מיט אַ טיעפער אינערליכער בעאָבאַכטונג...

און ווידער קומען מיר צו דעם פּסיכאָלאָגישען : אַרשיעד צווישען דעם אינדישען און דעם אידישען פאָלק. בודדהאַ איז אַ זוהן פון דעם אינדישען פאָלק; אַ דאַנק איהם האָט די אַנשויאונג פון דעם דאָזיגען פאָלק ערדייַכט איהר העכסטען פונקט, איהר אַפּאָגעע; און נאָך זיין טיעפען אַריינדרינגען אין דער נאַטור און אין דער מענשליכער נשמה קומט ער צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייַט, פון דעם אַבסאָלוטען נישט זיַין.

דער בעש״ט אָבער איז אַ זוהן פון דעם אידישען פאָלק: ער קומט אויך, נאָך זיין אַריינדרינגען אין דער וועלט און אין דער מענשליכער נשמה, צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייַט; ער

זעהט אָבער אין דער אַלגעמיינער נישטיגקייט אַ געטליכען עפּים, אַ געטליכען יש. ער געפינט אין דער נשמה און אין דעם גאַנצען וועלטאַל דעם גאָט פון זיינע אבות, און אָבוועכדענ־דיג זיך אינגאַנצען פון דער פערבייגעהענדער, נישטיגער וועלט, — בעהעפט ער זיך אַן דעם אייביגען לעבעדיגען גאָט.

יא.

שאָפּענהויער און האַרטמאַן.

די פילאָזאָפען פון יעדער צייט בעזונדער האָבען געזוכט פערשיעדענע וועגען און פערשיעדענע אופנים, ווי אַזוי צו געפינען דעם אמת'ען און איינציגען אַבסאָלוט. אַט די דאָזיגע אַלע פערשיעדענע אופנים קען מען איינטיילען אין פאָלגענדע צוויי אַלגעמיינע קאַטעגאָריעס: 1) די אויסערליכע בעאָבאַכטונג; 2) די אינערליכע בעאָבאַכטונג.

די אָנהענגער פון דעם ערשטען אופן, האָבען געאורטיילט פון דער נאַטור אין אַלגעמיין אויפ'ן לעבען בעזונדער, און פונ'ם לעבען אין אַלגעמיין אויפ'ן מענשליכען לעבען בעזונדער; די אָנהענגער פון דעם צווייטען אופן האָבען גענומען, פערקעהרט, דעם מענשען אַליין פאַר דעם איינציגען קריטעריום, אויף צו־מעסטען דאָס אַלגעמיינע, דעם וועלטאַל. די ערשטע זענען אַרויס־געגאַנגען פון דעם קאָסמאָלאָגישען שטאַנדפּונקט, און די לעצטע — פון דעם פּסיכאָלאָגישען; די ערשטע האָבען זיך אַממעהרסטען בענוצט מיט דעם אויסערליכען, עמפּירישען עקספּערימענט, און די לעצטע — מיט אַ אינערליכען, פּסיכאָלאָגישען.

צו דער קאַטעגאָריע פון די דאָזיגע לעצטע קענען מיר צו־רעכנען אויך שאָפּענהויער'ן. שאָפּענהויער האָט זיך אַריינ־געטאָן אין דער אינערליכער מענשליכער וועלט און אויסגעפונען דעם גרונד־פונדאַמענט פון זיין לעבען; דאַן איז ער אַרויסגעגאַנגען אורטיילען אויך אויף דעם, וואָס איז אויסער דעם מענשען.

און איז געקומען צו דעם בעשלוס, אַז דאָס אַלץ, וואָס שטעלט פאָר מיט זיך דעם גרונד=עלעמענט פון דעם מענשליכען לעבען, שטעלט פאָר מיט זיך אויך דעם גרונד=עלעמענט פון דעם גאַנצען קאָסמאָס, פון דער גאַנצער נאַטור.

שאָפּענהויער געהט צו צו יעדער זאַך מיט אַ פּאַרטייִגען מאַסשטאַב, מיט'ן מאַסשטאַב פונ'ם מענשען, און די לעזונג פונ'ם וועלט=פּראָבלעם געהט בּיי איהם צו אויף אַזאַ אופן: איך שטעל מיך פאָר די וועלט, איך טראַכט אויס אַלץ, וואָס אַרום מיר — אַלץ איז די פרוכט פון מיין פאָרשטעלונג. מיינע אויגען זעהען די פאַרבען, מיינע אויערן הערען די שטימען, מיינע הענד בעריהרען די געגענשטאַנדען. איך אַנערקען אַלזאָ די עקסיסטענץ פון די פאַרבען, שטימען און געגענשטאַנדען בלויז אַ דאַנק מיינע אָרגאַנען — דאָס אַלץ שטעלט זיך מיר פאָר...

ווען איך בעטראַכט די וועלט עמפּיריש, אין קאָנקרעטאָ, איז דאָס רעזולטאַט פון דער בעטראַכטונג אַזאַ: איך בין דער טרעגער פון וויסען, איך טראַכט, איך בעגרייף, און די וועלט איז מיין פאָרשטעלונג; צוזאַמען דערמיט אָבער פערשטעה איך דאָס אויך, אַז אויף דעם אופן בעגרייף איך בלויז די אויבערפלעכליכקייט פון די זאַכען און די פאָרם, אין וועלכער זיי שטעלען זיך פאָר מיינע חושים, אָבער נישט זייער אינערליכקייט און זייער אמת'ען וועזען אַן און פאַר זיך. איך וויים נאָך נישט פון דער דאָזיגער בעטראַכטונג מיינער, וואָס איך בין זעלבסט, וואָס עס איז דער מקור פון די אַלע פערשיעדענע ענדערונגען, וועלכע איך בעגרייף, און וואָס עס איז דער מהות פון זייער אַלגעמיינהייט, פון זייער געמיינזאַמקייט און פון זייער דאַזיין בכלל.

איך דאַרף דעריבער גוט דורכנעהמען און פערשטעהן מיין אייגענעם וועזען און אויסגעפינען די עלעמענטאַרע, פונדאַמענטאַלע קראַפט, אויף וועלכער עס שטיצט זיך, דאַן וועל איך בעגרייפען און פערשטעהן דעם יסוד פון אַלע זאַכען אויך אַרום מיר.

ווען איך דרינג אַריין אין מיין נשמה, ווען איך קוק מיך צו צו איהרע פערשיעדענע קרעפטען און מעגליכקייטען, ווען איך זוך דעם טרעגער פון אַלע מיינע געדאַנקען, פערלאַנגען און שטרעבונגען, — טרעפט אָפט, אַז איך בעשליס ביי זיך: איך דענק, איך האָב אין זיך בעוואוסטזיין. דאָס בעוואוסטזיין איז דער

אינהאַלט און דער טרעגער פון מיין גאַנצען לעבען, דאָס בעוואוסטזיין איז דער עיקר פון מיין מהות, פון מיין וועזען (אויף דעם זעלבען אופן האָט געדענקט אויך דעקאַרט און פיעל אַנדערע פילאָזאָפען נאָך איהם, —קאָגיטאָ ערגאָ סום *) — און ביי די העגעליאַנער האָט דער זעלביגער געדאַנק אָנגענומען אַ עקסטרעמע פאָרם). ווען איך בעטראַכט אָבער טיפער מיין נשמה מיט אַלע איהרע בעוועגונגען זעה איך ערשט דאַן און פערשטעה, אַז מיין בעוואוסטזיין נעהמט אַרום עטוואָס אַזוינס אין מיר, וואָס דיענט אַלס דער אינהאַלט פון מיין לעבען, דאָס הייסט, אַז דער אינהאַלט פון מיין לעבען איז נישט דאָס בעוואוסטזיין זעלבסט, נאָר עפּעס אַנ'אַנדער זאַך, וואָס איז אינגאַנצען גאָרנישט ענהליך צו איהם. דאָס בעוואוסטזיין איז בלויז די אָבשפּיגלונג פון לעבען, דאָס זיכטבאַרע שיין פון לעבען, אָבער נישט דאָס לעבען זעלבסט.

ווען איך קוק מיך גוט צו צו די בעוועגונגען פון מיין נשמה, צו מיינע מעשים און ווערק קום איך צו דער איבערצייגונג, אַז איך טו דאָס אַלץ, וואָס איך טו, נישט מיט קיין קלאָרען בעוואוסטזיין און נישט מיט קיין פריהער־בעשטימטער אויסרעכנונג, וואָס הייסט האַנדלען אַזוי און אַזוי. יעדענפאַלס, דיענט דאָ נישט דאָס בעוואוסטזיין אַלס בעוועגונגס־קראַפט; נאָר איך טו אַלץ אַ דאַנק דעם פערבאָרגענעם כח, וואָס זיצט בעהאַלטען אין מיר און שטויסט מיך: טו דאָס און דאָס. דער דאָזיגער כח דאָס איז — מיין ווילען, דאָס הייסט, מיין ווילען לעבען. איך ליעב, האַס, האָף, גלויב, ציטער; איך בין פרעהליך, טרויעריג, גוט, שלעכט א. א. וו., אַלץ נאָר אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל דאָס האָט עפּעס אַ דירעקטע אָדער אַ אינדירעקטע שייכות צו מיין עקסיסטענץ, צו מיין לעבען. מיין ערהאַלטונגס־אינסטינקט, מיין ווילען לעבען — דאָס איז דער עיקר פון מיין מהות און אַלעס איבריגעס איז שוין בלויז די פאָלגע דערפון.

און וויַל איך ווייס אַלזאָ קלאָר נאָר דאָס, וואָס עס קומט פאָר אין מיר, האָב איך קיין אַנדער וועג נישט אויף צו פער־

*) איך דענק, הייסט עס: איך לעב.

שטעהן דעם אמת'ען לעבענס־וועזען אויסער מיר, נור לויט דעם, וואָס איך געפין פאַר דעם עיקר פון מײַן מהות. איך קוק מיך גוט צו צו אַלע זאַכען און ערשײַנונגען אויסער מיר און געפין אין זיי שפורען פון יענעם זעלביגען לעבען, וואָס איך האָב שוין לאַנג בעמערקט אין מיר, און קום צו דעם בעשלוס, אַז דער יסוד פון דער אַלגעמיינער עקסיסטענץ איז אויך — דער ווילען.

„ווען מיר בעטראַכטען טיפער, זאָגט שאָפּענהויער, די אַנאָרגאַנישע וועלט, ווען מיר זעהען דאָס מעכטיגע שטרעבען פונ'ם וואַסער צו דער טיפעניש; די שטענדיגקײַט, מיט וועלכער דער מאַגניט קעהרט זיך צום ציר הצפוני (נאָרד־פּאָל); דאָס שטאַרקע ציהען זיך פונ'ם אײַזען צום מאַגנעט; די געוואַלטיגע שטרעבונג פון עלעקטרישע שטראָמען, זיך צוזאַמענצוגיסען, וואָס וואַקסט — ריכטיג, ווי דעם מענשען'ס ווילען — צוזאַמען דערמיט ווי עס פערמעהרען זיך די הינדערנישען; ווען מיר זעהען, ווי עס וואַקסען אַרוים די קאָראַללען גיך און פּלוצלינג און ווי זיי בילדען זיך סימעטריש אַזוי, אַז ס'איז קענטיג; אַז נור די פערגליווערונג האָט אָפּגעהאַלטען זייער בעשטימטע און בעשלאָסענע שטרעבונג; ווען מיר פיהלען, ווי אַזוי די פעסטע קערפּערס, וועלכע זענען פערוואַנדעלט געוואָרען אין פליסיגע, זוכען איינער דעם אַנדערן און זוכען זיך צו פעראייניגען און צו פערבינדען; ווען מיר שפירען, אַם ענדע, ווי אַזוי די דורך אונזער קערפּער פערהאַלטענע שווערקײַט, שטרעבט כסדר אַליץ צוצודריקען און אַראָב צוציהען צו דער ערד, ווען מיר וועלען זיך צוקוקען צו דעם אַלעמען, וועלען מיר שוין נישט דאַרפען צופיעל אָנשטרענגען אונזער פאָרשטעלונגס־קראַפט, אום אויסצוגעפינען אין דאָס ווײַטסטע פון אונז אונזער אייגענעם וועזען,—אָט דעם וועזען, וועלכער פערפאָלגט אין אונז בעוואוסטזיניג זײַנע ציעלען און דאָרט, אין זײַנע ניעדעריגסטע ערשײַנונגען, שטרעבט ער בלינד, טויב, אײַנפאַך און בעשטענדיג, און דאָך מוז ער — ווײַל ער איז אומעטום דער אייגענער — אָנגערופען ווערען אי דאָ, אי דאָרטען מיט דעם נאָמען „ווילען" (אַזוי גוט, ווי די פרימאָרגען־שטראַהלען ווערען אויך אָנגערופען מיט דעם זעלביגען נאָמען, וואָס די בײַטאָג־שטראַהלען), וואָס איז דאָס־זײַן פון יעדער זאַך אן און פאַר זיך

אין דער אײנציגער אינהאַלט פון יעדער ערשײנונג״.

ווען מיר בעטראַכטען גוט די עלעמענטאַרע קרעפטען פון דער נאַטור, ווען מיר זעהען, ווי זיי קעמפפען, ראַנגלען זיך, גיעסען זיך צונויף, פעראײניגען זיך און צושײדען זיך אײנע פון דער אַנדערער — קומען מיר סוף־כל־סוף צו צו יענער הויפּט־קראַפט, צו דעם כח המושך *), וואָס פעראורזאַכט די צירקולאַציע פון די קאָמעטען, זײער בעוועגונג און זײער אומלויף.

וואָס איז דער כח המושך אַן און פאַר זיך?

ווען מיר ציהען־זיך־נאָך עפּעס, שטרעבען מיר צו דעם; דערפון איז צו פערשטעהן, אַז דער יסוד פון דעם כח איז די אי־נערליכע שטרעבונג, די ווירקונג פון דעם אַלגעמײנעם ווילען. אויף דעם וועג לאָזען זיך ערקלערן אויך די אַלע ספּיריטיסטישע און מאַגישע ווירקונגען, וואָס לאָזען זיך נישט ערקלערן מיט די גע־זעצען פון דער מעכאַניק.

אין דער אָרגאַנישער וועלט זעהען מיר נאָך מעהר קאָנקרעט די ממשות׳דיגקײט פונ׳ם ווילען. יעדער מין (אַרט, געשלעכט) בעזונדער דריקט אויס אַ געוויסע אַרט ווילען; ער שטרעבט צו רעאַליזירען געוויסע פערלאַנגען. די ווילדע, רויבערישע חיות זענען בעהאָפעַנט מיט שאַרפע צײהן, מיט שאַרפע נעגעל, מיט שטאַרקע מוסקעלן און מיט אַ ווײטער ראיה; די שרעקענדיגע חיות בעזיצען פלינקע פיס צום אַנטלויפען און אַ שאַרפען געהער (חוש השמיעה); די עופות, וואָס זוכען זיך שפּײז אין די בלאָטעס, האָבען לאַנגע פיס, אַ לאַנגען שנאָבעל א. א. וו. מיר זעהען, הײסט עס, בײ יעדען מין בעזונדער, ווי ווײט זײן קערפּערבוי איז צוגעפּאַסט צו דער פאָרם, אין וועלכער עס דריקט זיך אויס זײן לעבענס־ווילען.

אין אַזוי גוט, ווי דער ווילען איז בײ יעדען מין בעזונדער בעוואָפּענט מיט געוויסע גליעדער און אַ געוויסער בוי־פאָרם פון די דאָזיגע גליעדער, אַזוי איז ער בעוואָפּענט אויך מיט אינטעלעקט. דעריבער האָבען די אַלטע פאָרשער בעצײכענט דעם אינטעלעקט מיט דעם נאָמען העגעמאָניקאָן, ד. ה. וועג־ווײזער. דאָס גרונד־

---

*) צוציהונגס־קראַפט.

ציעל פונ'ם אינטעלעקט איז בלויז צו בעדינען דעם ווילען, ער איז טאקע איינגאנצען צוגעפאסט צונ'ם לעבען. די חיות נויטיגען זיך אין איהם (אינ'ם אינטעלעקט) מעהרער, דעריבער איז ער ביי זיי פערהאן אין א גרעסערער דאזע. דער טיגער געהט ארום פערצוקען און דער פוקס — גנב'נען, נישט ווייל זיי זענען קליגער, נאר ווייל זיי האבען געוואלט זיך דערהאלטען מיט דעם וועג פון פערצוקען, ווייל זיי האבען דאס פערצוקען אויסגעוועהלט פאר זייער פרנסה, ד. ה. ווייל זייער טיפישער כאראקטער איז אזעלכער, האבען זיי זיך מעהר פון אנדערע חיות ג ע נ ו י ט י ג ט א י ן פ ע ר ש ט א נ ד.

דער מענש, וואס איז ארויס פון דער נאטור נאקעט, ד. ה. אהן א שום בעשיצונג פון רעגען און פון קעלט און אהן די אלע כלי זין פון די פערצוקענדע חיות: מיט א שוואכען מוסקעלסיסטעם, מיט א קרענקליכען קערפער און אהן דעם כח הסבלנות (געדולדס־קראפט) איבערצוטראגען וועלכען ס'איז מאנגעל, — ער האט געמוזט זיך ערווערבען נאך א גרעסערע מאס אינטעלעקט, וואס זאל איהם אויספילען דעם חסרון פון זיינע קערפערליכע כחות. אזוי קומט אויס ביי איהם אויך, אז דער אינטעלעקט ק ו מ ט ב ל ו י ז צ ו ה י ל ף דעם ווילען.

אט דער ווילען, וואס שאפענהויער זעהט אין איהם אלץ, איז א ן א ו ן פ א ר ז י ך בלינד, סטיכיש, און האט נישט אין זיך קיין שום עלעמענט פון בעוואוסטזיין, פון כונה א. א. וו. אבסטראקט גענומען, שטעהט ער אויסער דער צייט און אויסערן רוים, אויסער דער פערמעהרונג, אויסער דער קאוזאליטעט (אורזאכליכקייט) און אויסער דער נויטווענדיגקייט; און נאר דאן, ווען ער בעקומט א ג ע ו ו י ס ע ן ק א נ ק ר ע ט ע ן א ו י ס ד ר י ק, פערורזאכט ער די פארטיקולאריטעט, די פונאנדערטיילונג, די צושיידונג, די קאנצענטראציע, דאס לעבען אין איינצעלנע פערזאנען און אין אבגעזונדערטע ערטער און צייטען, דאס ראנגלען זיך און דאס קעמפפען, דאס צווינגען יענעם און די געוואלט.

דער ווילען ווייזט זיך ארויס, לויט שאפענהויער'ס מיינונג, אין די „אידעען", וועגען וועלכע פלאטאן האט גערעדט, ד. ה. אין די א י י ב י ג ע ט י פ ע ן פון אלע בעשעפענישען. די דאזיגע אידעען שטעלען פאר מיט זיך פערשידענע מדרגות פון דעם

נאַטור=לייטער, וועלכע זענען נישט אָבהענגיג נישט פון צייט און
נישט פון רוים. די אינדיווידען (אייגצעלנע) ענדערן זיך — די
טיפען בלייבען אָבער אייביג. די גרונד=אידעען אָדער די ניער=
ריגסטע מדרגות פון דער אויסערונג, אין וועלכער ס'ווייזט זיך
אַרוים דער ווילען זענען: די שווערקייט, די עלאַסטיציטעט, די
עלעקטריציטעט, דער מאַגנעטיזם א. א. וו.; די העכסטע אידעען,
ווידער, ד. ה. די אַממעהרסטען=קאָמפּליצירטע טיפען, ווייזען
זיך אַרוים אין דער פלאַנצונגס=וועלט און אין דער וועלט פון די
בעלי=חיים; און אַזוי שטייגען זיי העכער און העכער ביז דעם
פאָלקאָממסטען טיפּ פונ'ם ווילען ביז'ן — מענשען.

אין דער מינעראַל= און פלאַנצונגס=וועלט ווייזט זיך דער ווי=
לען אַרוים בלויז אַלס בלינדער פערלאַנג: ביי מינעראַלען קומען
זיינע אויסערונגען אין בעוועגונגען דורך סבות (אורזאַכען), און
ביי פלאַנצונגען — דורך רייצען. אין לעבען אויסערט ער זיך
דורך דעם אינטעלעקט, וואָס רופט אַרוים די פאַנטאַזיע, און א
דאַנק דעם בעטראַכט דער ווילען די וועלט אַלס עטוואָס אַזוינס,
וואָס איז אויסער איהם, דאָס הייסט, אַלס פאָרשטעלונג. דאַן
הויבען אָן די ווירקונגען פונ'ם ווילען זיך אַרויסצו=ווייזען אין
טעמים, אין מאָטיווען, דאָס הייסט, אין פערשיעדענע פאָר=
שטעלונגען.

אַלע בעלי חיים האָבען בלויז זיכטבאַרע, קאָנקרעטע פאָר=
שטעלונגען; דאַגעגען אָבער זענען דעם מענשען'ס פאָרשטעלונגען
אַלגעמיינע — דער מענש האָט אַלגעמיינע בעגריפען. אַלע בעלי
חיים לעבען בלויז אין דער געגענוואַרט, און דער מענש לעבט
אויך אין דער פערגאַנגענהייט און אין דער צוקונפט.

דעם מענשען'ס לעבען איז רייכער און פיעלזייטיגער פון
דעם טיער=לעבען; דערפאַר אָבער איז אין זיין לעבען אויך מעהר
צער פערהאַן, ווי אין זייערן. דער גאַנצער ווילען אין אַלע זיינע
ערשיינונגען איז נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, וואָרום
שטרעבען שטרעבט מען צו דעם, וואָס ס'פעהלט. אַלע
בעלי=חיים פיהלען נאָר זייער צער און דאָס אויך בלויז אין דער
געגענווערטיגער מינוט; דער מענש אָבער ליידט, אַ דאַנק זיינע
אַלגעמיינע פאָרשטעלונגען און בעגריפען — אויך פון דער פער=
גאַנגענהייט און שרעקט זיך פאַר דער צוקונפט. און אויסער דעם,

איז זיין צער אין דער געגענווארט אויך גרעסער, ווי דער צער פון אלע אנדערע בעלי־חיים, ווייל ער שטעלט זיך גלייך פאר דעם צער אין זיין גאנצען אומפאנג, אין זיין גאנצער אלגעמיינ־הייט. ווען א מענש זוכט זיך געוויסע בעדערפעניסען, האט ער צער דערפון, וואס ער געפינט זיי נישט; געפינט ער זיי יא — זוכט ער זיך אויס פרישע בעדערפנישען און ליידט ווידער. האט ער גאר קיינע בעדערפנישען נישט — ווערט ער געפייניגט פון דער לעערקייט זעלבסט. דאס לעבען בעוועגט זיך, ווי א אומרוה, צווישען מאנגעל און לעערקייט.

„די ליידען פון דער לעערקייט זענען, דאכט זיך, אין פלוג גאנץ קליין; שפעטער אבער לעגען זיי ארויף אויף דעם מענשען׳ס געזיכט דעם שטעמפעל פון דער אמת׳ער פערצווייפלונג“.

פונ׳ם מאנגעל ליידען די ארבייטענדע קלאסען; דאגעגען ליידען אממעהרסטען די רייכע, וועלכע טוען גאר נישט, פון דער לעערקייט, פון — ספלין.

„די סבה פון אונזערע ליידען און פריידען, זאגט שאפענ־הויער, ליגט אממעהרסטענטייל נישט אין דער קאנקרעטער ווירק־ליכקייט, נאר אין די אבסטראקטע געדאנקען. זיי פייניגען עס אונז שטענדיג. זיי פעראורזאכען עס אונז אזעלכע ביטערע יסורים, וואס די ליידען פון אלע בעלי חיים זענען אנטקעגען זיי גארנישט, אזוי ווי מיר שפירען נישט דאמאלס אויך אונזערע אייגענע פיזישע וועהטאגען. ווען עס זעצען זיך אן אויף אונז גרויסע גייסטיגע יסורים, מאכען מיר זיך בכיון אן קערפערליכע וועהטאגען, אבי נישט צו פיהלען די ערשטע. אזוי זעהען מיר, אז ווען איינער לעבט איבער עפעס א שטארקען גייסטיגען וועהטאג, רייסט ער זיך די האר פון קאפ, קלאפט זיך אין הארצען, רייסט פון זיך שטיקער פלייש אדער וואלגערט זיך אן דר׳ערד; דאס זענען אלץ נישט מעהר, ווי תחבולות, צו פערטרייבען אויף א ווײַלע די פיינ־ליכע געדאנקען“.

און אזוי ווי מיט די מדרגות פון די פערשידענע מינים, אזוי שטעהט דער צער אין א צוזאמענהאנג אויך מיט די מדרגות פון די פערזענליכקייטען. וואס איידעלער, עמפפינדליכער און פערשטענדליכער די נאטור פון א מענשען איז, אלץ גרעסער, שטארקער און טיעפער זענען די ליידען זיינע, אזוי אז די ליידען

פונ׳ם אמת׳ען גאון זענען אונגעהויער — מורא׳דיג...

אריינדרינגענדיג טיעפער אינ׳ם כאראקטער פון פערגניגען און ליידען, זעהט מען איין, אז דער צער איז עטוואס פאזיטיוועס, עטוואס אזוינס, וואס פילט אויס דאס גאנצע מענשליכע לעבען, וועהרענד דאס פערגניגען פערשווינדט, ווי א שאטען, און איז אין גרונד נישט מעהר, ווי א נעגאטיווע ערשיינונג, ד. ה. די נעגאטיוועטעט פון צער. די דאזיגע הנחה דרינגט שאפענהויער ארויס פון זיין גרונד-אנשויאונג בנוגע צו דעם אלגעמיינעם און פארטיקולערען ווילען. דאס לעבען בכלל איז די פערקערפערונג פונ׳ם ווילען, וואס שטרעבט שטענדיג. ווער עס שטרעבט — ליידט, ווייל ער פיהלט שטענדיג א מאנגעל אין עפעס. דאס לעבען פון א איינצעלנעם מענשען, פארשטעלענדיג מיט זיך אויך א פראדוקט פון א אונענדליכער שטרעבונג ד. ה. פון אונענדליכען מאנגעל, איז, אין גרונד גענומען, אויך נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, און דאס פערגניגען איז בלויז די מיטעל-לאגע צווישען איין שטרעבונג און דער צווייטער, צווישען איין צער און דעם אנדער׳ן.

מיר שפירען דעם וועהטאג,—זאגט שאפענהויער—דעם מאנגעל פון וועהטאג שפירען מיר נישט. מיר שפירען זארג און נישט — די זארגלאזיגקייט. שרעק — און נישט דאס נישט-שרעקליכע. מיר שפירען עפעס א פערלאנג אין זיך; קוים ווערט אבער דער פערלאנג ערפילט, קומט פאר מיט איהם דאס זעלבע, וואס מיט דעם שטיק פלייש, וועלכען מיר האבען איינגעשלונגען — ס׳איז גארנישט קענטיג, אז אין אונז איז עפעס צוגעקומען. מיר ליידען יעדע מינוט דערפון, וואס מיר האבען דעם אדער יענעם פערגניגען פערלוירען; מיר פיהלען גארנישט כסדר דעם פערגניגען דערפון, וואס מיר זענען אויסגעלייזט געווארען פון געוויסע צרות, אפילו אויך אין דעם פאל, ווען מיר האבען א לאנגע צייט געליטען פון זיי. די סבה פון דער ערשיינונג איז דאס, וואס ליידען און צער האבען אין זיך א סך פאזיטיוועס און ווערן עמפפונדען אלס עטוואס קאנקרעטעס; דאגעגען אבער דאס גליק טראגט שטענדיג א נעגאטיווען כאראקטער. דעריבער אויך האלטען מיר נישט טייער און שאצען נישט אב ריכטיג דעם ווערט פון די דריי טייערסטע אוצרות, וואס מיר בעזיצען: דאס געזונד, די יוגענד און די פרייהייט, און נאר דאן ערשט, ווען מיר פערליערען זיי,

הויבען מיר אָן פיהלען זייער טייערקייט. אז מיר האָבען געהאַט עטליכע שענע טעג אין אונזער לעבען — דאָס דערוויסען מיר זיך ערשט דאַן, ווען עס קומען די שלעכטע טעג, ווען עס רוקען זיך אָן די פינסטערע צייטען.

די גאַנצע מענשליכע מיה און מאַטערניש אין דעם משך פון טויזענדער דורות זיך צו בעפעסטיגען אויף דר'ערד און גליק צו געפינען — איז אומזיסט געווען. אַלע מעשים, וואָס זענען געטאָן געוואָרען און וועלן געטאָן ווערן מיט דעם צוועק, צו פערמעהרען די מאָס פון גליק און צו פערמינדערן די מאָס פון צער — זענען גאָרנישט ווערט. די אַלע חכמות און תחבולות און מענשליכע איינפאַלען — זענען גאָרנישט מיט גאָרנישט. די סבה פון מענשענס ליידען ליעגט אינ'ם עצם כאַראַקטער פון זיין לעבען. ער ליידט, ווייל ער איז פערהאַן אויף דער וועלט; דער מענש איז פון דער מוטערס לייב אַרויסגעגאַנגען, אום — צו ליידען. פייניגען יענעם און אַליין געפייניגט ווערן — דאָס איז זיין גורל!

יעדער איינער, זאָגט שאָפּענהויער, וואָס האָט זיך אויסגענילכטערט פון די יוגענד־חלומות; יעדער איינער, וואָס האָט עפּעס געלערנט פון זיין אייגענער און פון פרעמדער ערפאַהרונג; יעדער איינער, וואָס קען דאָס לעבען, וואָס האָט געשטודירט די פערגאַנגע יאָהרהונדערטער און דעם יאָהרהונדערט, אין וועלכען ער לעבט, און האָט אויסער דעם נאָך קענען געלערנט די ווערק פון די גרויסע דיכטער, — יעדער איינער אַזעלכער ווייסט קלאָר, אַז דער צופאַל און דאָס פערזעהען הערשען איבער דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען אין דעם משך פון אַלע דורות און יאָהרען".

נאָר שפּאַס טרייבען יענע אַלע טעאָלאָגען און פילאָזאָפען, וועלכע בעשליסען, אַז גוטס איז פערהאַן אין דער וועלט מעהר ווי שלעכטס. ווער עס האָט נאָר אַ אויג צום זעהען, זעהט די אַלע צרות און אָנשיקעניסען, וואָס רינגלען אַרום יעדען לעבעדיגען וועזען, וועהרענד דאָס גוטע לאָזט זיך גאָרנישט בעמערקען; ווער עס האָט נאָר אַ אויג צום זעהען, זעהט אויף יעדען טריט און שריט מיה און אונענדליכע מאַטערניש, קראַנקהייטען און וועהטאָגען און מכות און פורעניות, און אַלע מיני גזילות און רציחות און אַנדערע פערברעכענס, — און זיי זינגען לויב־ליעדער צו זיין ליעבען נאָמען... ווי לעכערליך, ווי נאַרעש זעהט אויס לייבניץ,

ווען ער שרייט אויס מיט התלהבות, אַז די וועלט איז די בעסטע פון אַלע, וואָס האָבען געקענט בעשאַפען ווער'ן!...

„דאָס לעבען, זאָגט שאָפּענהויער, איז אַן'אייביגע יאַגד. די בעשעפּעניִשען, וועלכע פאַנגען אַמאָל און ווערן אַמאָל אַליין געפאַנגען, חאַפּען אַרויס איינס פון'ם אַנדערע שטיקער פון דער שרעקליכער פערצוקונג; עס איז אַ מלחמה, וואָס ווערט געפיהרט צווישען אַלץ און אַלעמען, אַ מין נאַטור־געשיכטע פון אַ אונענדליכען צער, וואָס איהר תמצית איז: צו ווען און שטערבען אָהן אַ שום סבה, שטענדיג צו קעמפּפען, צו שטאַרבען דערנאָך, און אַזוי אין דעם משך פון דור דורות, ביז די ערד וועט ענדליך צושמעטערט ווערען."

פאַרוואָס אָבער דאַכט זיך אונז אָפט, אַז אָט דאָ אָדער דאָרטען איז דאָס גליק פערהאַן? פאַרוואָס גלויבען מיר, אַז אויב מיר וועלען דאָס און דאָס טאָן, וועלען מיר אויסגעלייזט ווערען פון אַלע צרות? פאַרוואָס לאָזען מיר קיינמאָל נישט צו צו זיך די אַבסאָלוטע פערצווייפלונג? פאַרוואָס זענען מיר שטענדיג פול מיט האָפנונגען, אין דער צייט, ווען דער שכל שרייט געוואַלד, אַז זיי האָבען קיין שום גרונד נישט? פאַרוואָס זענען מיר אַזוי דורכגענומען מיט דעם גלויבען, אַז סוף־כל־סוף וועט פאָרט דאָס גליק זיך בעווייזען?

אויף דעם ענטפערט שאָפּענהויער, אַז דער לעבענס־ווילען, וואָס געפינט כסדר אויס נייע פאָרמען, וועלכע זאָלען זיין וואָס מעהר צוגעפּאַסט צו דער עקסיסטענץ; דער לעבענס־ווילען, וואָס ווייזט זיך אַרויס אין צעהנדליגער טויזענדער אופנים און אין אַ אונענדליכער צאָהל תחבולות און איינפאַלען; אָט דער ווילען, וואָס איז אין גרונד נישט מעהר, ווי אַ אייביגע בלינדע שטרעבונג, ווי אַ טעות, וואָס איז אַזוי אַלט, ווי די וועלט. — ער פערפיהרט עס אַלע בעשעפּעניִשען פון גרויס ביז קליין. ער רויִמט איין יעדען לעבעדיגען וועזען אין אויער זיינע פאָדערונגען און פערלאַנגען, ער ציהט איהם אַריין אין דער נעץ פון אַלע מיני איינבילדונגען און חלומות, ער זאָגט דעם מענשען: האָף און גלויב, לויף, חאַפּ, זוך און אַז דו וועסט דיך מאַטערען — וועסטו געפינען...

דער מענש אַרבייט און אַרבייט און מאַטערט זיך מיט אַלע

כוחות צו ערדרײַכען דאָס אָדער אַנ'אַנדער זאַך און מײַנט זיכער, אַז פון זײַן טובה וועגען טוט ער דאָס אַלץ, — און הויבט גאָר נישט אָן צו וויסען, אַז דאָס אַלץ איז בלויז די פרוכט פון דעם אײַביגען, סטיכישען וועלט־ווילען.

בעזונדער בולט זעהט זיך די ערשײַנונג אַרויס, לויט שאָפּענהויער'ן, אין דעם ענין פון ליעבע. די פערליעבטע זענען אײַבערצײַגט, אַז זײ וועהלען אויס דאָס, וואָס איז פאַר זײ גוט, און אין דער ווירקליכקײַט זענען זײ בײדע גאָר נישט מעהר, ווי אַ שפּיעל־באַל אין די הענד פון דעם אַלגעמײַנעם ווילען, וועלכער הײַסט דעם מאַנספּערזאָן זיך אויסקלויבען די שענע פרויענצימער, וואָס איז אַממעהרסטען צוגעפּאַסט צו זײַן פיזיאָלאָגישער נאַטור, חאָטש ס'טרעפט גאַנץ אָפט, אַז זי בעזיצט גאָרנישט די אַלע פעהיגקײַטען, וועלכע וואָלטען פאַר איהר נויטיג זײַן אַלס לעבענס־בעגלײַטערין. מיר הערען אָפט געטליכע שטימען פון די גרויסע דיכטער; מיר הערען, ווי זײ זײַער האַרץ צוגעהט און צוגיסט זיך אין זײ פון ליעבע און בענקשאַפט, — דאָס קלאָגט דער שר פונ'ם געשלעכטס־לעבען און מאָהנט, וואָס איהם קומט!... די פויגעל־זי זינגט אויך אַזוי לאַנג, ווי זי האָט איהר אײ נישט געלעגט... און ווען פּעטראַרקע וואָלט זײַן לַוירא בעזיצען, וואָלטען מיר נישט זוכה זײַן זײַנע הימלישע ליעדער צו לײַענען...

מיט דעם וועג פערפיהרט דער בלינדער ווילען דעם מענשען און נאַרט איהם און אַלע זײַנע מעשים און האַנדלונגען, שטרעבונגען און נײַגונגען. ס'טרעפט, אַז דער מענש פליהט אין די הימלען, בעשאַפט זיך נײַע רעליגיעזע, פילאָזאָפישע און עטישע סיסטעמען, און גלויבט צו געפינען אין זײ אַ הילף צו אַלע זײַנע פּײַנען און וועהטאָגען; אין דער אמת'ען אָבער איז דאָס אויך נישט מעהר, ווי אַ רעזולטאַט פון די לעבענס־פערפיהרונגען... ס'טרעפט, אַז אײנער אַנטלויפט פונ'ם טומעל פון דער וועלט און פּײַניגט זיך מיט יסורים, תעניתים און אין דער ווירקליכקײַט איז'ס אַלץ — בלויז דעם יצר הרע'ס אַנ'אײַנפאַל, איז'ס די פרוכט פונ'ם לעבענס־ווילען...

אין די פערשיעדענע רעליגיעזע סיסטעמען, און בעזונדער אין די למודים פון דער יודישער אמונה, זעהט שאָפּענהויער אַ

שטארקע לעבענס־ליעבע, וואס האט פאר זיך קיין גרענעץ נישט. *) מיט דעם מאסשטאב מעסט ער די פערשיעדענע מאראלישע שיטות פון די עפיקורעער, ציניקער און סטאאיקער, און געפינט אין זייער אסקעטיזם אלץ איינס, ווי אין זייער לעבענסלוסטיגער אויסגעלאסענקייט, נאר דאס עלא פונ׳ם לעבענס־ווילען, וואס זוכט זיך פערשיעדענע וועגען און פערשיעדענע מיטלען און קעהרט זיך אויף אלע זייטען...

די דאזיגע אלע סיסטעמען און רעליגיאנען בינדען צו דעם מענשען מיט גראבע שטריק צום לעבען, דאס הייסט צו — די צרות. זיי בעפעסטיגען און פערשטארקען אינ׳ם מענשען זיין ערהאלטונגס־אינסטיקט, אין דער צייט, ווען דער זעלביגער אינסטינקט, אויף וויפיעל עס פערשטעהט איהם די קלארע איבערצייגונג, איז נישט מעהר, ווי א בלינדער ווילען, וואס ווייסט נאר שלעכטס צו טאן. אין פלוג דאכט זיך. אז אלע רעליגיאנען און מאראלישע סיסטעמען קעמפפען אייגענטליך מיט׳ן יצר הרע און זוכען אבצוקיהלען זיין היץ; ווייל אבער דער לעצטער תכלית פון אלע מיטלען זייערע איז דאך דאס לעבען, קומט שוין ממילא אוים, אז זייער כונה איז אויך צו שטיצען דאס בלינדע, דאס סטיכישע, דאס שלעכטע...

אלץ, וואס ס׳ווערט אויסגעאיבט א דאנק וועלכען ס׳איז לעבענס־אימפולס, איז אבסאלוט שלעכט, און דעריבער האנדלען נישט ריכטיג אויך די זעלבסט־מערדער. דער זעלבסט־מערדער קען נישט אריבערטראגען זיינע יסורים און ער טויט זיך אליין. ער נעהמט נישט אוועק דאס לעבען בכלל, נאר ער בעפרייט זיך פון זיינע פערזענליכע יסורים — דערמיט סאקנציאנירט ער דאס לעבען אן און פאר זיך. טויטענדיג זיך אליין פראטעסטירט ער געגען די בעדינגונגען פון לעבען, אבער נישט געגען לעבען זעלבסט. ער קען נישט פערטראגען די יסורים, ווייל ער וויל פערגניגען האבען, און דער, וואס וויל פערגניגען — וויל לעבען. אזוי הויבט זיך איינער אויף און געהט אוועק פון

*) וועגען דעם מקור פון שאפענהויער׳ס טעות בנוגע צום יודענטום, האבען מיר שוין גערעדט אויבען (אינ׳ם 2-טען קאפיטעל).

דעם טיש, אויף וועלכען עס האָט איהם נישט געגליקט אין שפּיעלען — דאָס שפּיעל אָבער ווערט ווײַטער פאָרטגעזעצט...

מיר מוזען זעהען פערניכטען דאָס שפּיעל אינגאַנצען, מיר דאַרפען אויסרײַסען דאָס שלעכטע מיט'ן וואָרצעל, עס פערניכטען אויף אײביג און קײן שום אָנהאַלט נישט לאָזען. נישט *אויסבעסערן* דאָס לעבען דאַרפען מיר — דאָס, וואָס איז פון גרונד אויס שלעכט, לאָזט זיך נישט אויסבעסערן. מיר דאַרפען *אויפהערן וועלען* — אָהן ווילען וועט דאָס לעבען פון זיך אַלײן אויפהערן, און צוזאַמען מיט'ן לעבען וועט זיך ענדיגען אויך דאָס שלעכטע.

שאָפּענהויער געפינט דעריבער אַ בעזונדער טיעפקײַט אינ'ם בודדהיזם. דער מענש דאַרף דערשטיקען אין זיך זײַנע אינסטינקטען, נישט בלויז, אום ער זאָל אַנדערע קײַן שלעכטס נישט טאָן, נאָר ער אַלײַן זאָל אויפהערן *וועלען* לעבען, דאַן וועט ער געהאָלפען ווערען. דער מענש ווערט אַממעהרסטענטײל געבוירען זעהר עגאָאיסטיש, ד. ה.: „די לעבענס־בעיאַהונג בײַ איהם אין האַרצען איז אַזוי שטאַרק, אַז בײַ איהם איז רעכט אָבצונעהמען די לעבענס־בעיאַהונג פון אַנדערע". ער חאַפּט און רײַסט און וואָס מעהר ער האַפּט אַלץ מעהר פעהלט איהם און אַלץ מעהר לײַדט ער. ווען ער קומט אָבער צו אַ קלאָרער איבערצײַגונג, פערשטעהט ער די גאַנצע נאַרישקײַט און בלינדקײַט פון זײַן לעבען. ער בעגרײַפט דאַן דעם צער פון פרעמדע אַלץ אײנס, ווי זײַן אײגענעם צער. זײַן האַרץ ווערט איבערפולט מיט רחמנות און ער הויבט אָן נאָכצוגעבען פון זײַנע נאַטירליכע פערלאַנגען. בים־ליכווײַז געוועהנט ער זיך צו אַלץ צו פערשטעהן... ער דרינגט אַרײַן טיעף אין די געשעהענישען און זעהט דאָס אינערליכע, די נשמה זײַערע. ער ווערט בעפרײַט פון זײַן „איך", און דאַן, ווען ער ערדרײַכט די דאָזיגע הויכע מדרגה, קען ער שוין פון קײנעם קײַן דיענסטבאַרקײַט און הילף נישט פערטראָגען. — *פאַסקאַל* האָט אין די לעצטע טעג פון זײַן לעבען נישט ערלויבט צו טאָן פאַר איהם די מינדעסטע קלײניגקײַט, אויב ער האָט נאָר געהאַט וועלכע ס'איז מעגליכקײַט דאָס אַלײַן צו טאָן, נישט בעמיהענדיג קײַן אַנדערן...

פון דער הויכער מדרגה קען דער מענש צוקומען צו נאָך

אַ העכערע. ער געוועהנט זיך צו אַלץ מעהר און מעהר מותר צו זיין אויף זיין לעבען, ביז עס ווערט ענדליך איינגאַנצען פערשוואונדען פון זיין הארצען דער לעבענס־ווילען, און דאַן קומט ער שוין רוהיג צו דעם געווינשטען ציעל. ער קעמפפט שוין נישט מעהר מיט זיינע תאוות; דאָס האַרץ אין איהם איז לעער, לעדיג; דאָס לעבען פערנעהמט מעהר ביי איהם קיין שום פּלאַץ נישט; יעדער מין אינסטינקט איז איהם ווילד־פרעמד; זיין נשמה איז בעלויכטען מיט דער ליכטיגקייט פון דער אמת'ער איבערציי̆גונג, און דער ווילען ווערט אַ דאַנק דעם אויס־געלעזט פון איי̆ביגען פּיין.

אויף אַזאַ אויפ'ן זעהט שאָפּענהויער אין דער וועלט „בעלויה־נונג און שטראָף" (שכר ועונש) און אַ מאָראַלישע אָרדנונג.

דער וועלט־ווילען, אויסערנדיג זיך אין אונצעהליגע און פערשידענע געשלעכטער און אינדיווידען און פערצוריזאַכענדיג די איי̆ביגע בלוטיגע לעבענס־מלחמה, בעגעהט דערמיט אַ זינד, און ער קומט אָב די שטראָף פאַר דעם פערברעך דערמיט, וואָס ער ליידט. ווען די ליידען ווערן זעהר פיעל, ווען ס'געהט שוין איבער די מאָס, קומט דער ווילען צו אַ זעלבסטבעוואוסטזיין, און ער הויבט אָן זיך אַליין צו פערניכטען, צו פערניכטען זיין אכזריות, זיין שטאַרקייט, זיינע בהמה'שע אינסטינקטען און אַלע זיינע בלינדע נייגונגען, און — ער ווערט אויסגעלייזט.

דער יסוד פון מאָראַל איז, לויט שאָפּענהויער'ן, אויך אַזוי, ווי לויט רוסאָ'ן, דאָס רחמנות. ער מיינט אָבער נישט יענס רחמנות־געפיהל, וואָס וועקט זיך אויף אַמאָל אין האַרצען, זעהענ־דיג וועלכע ס'איז יאָמערליכע ערשיינונג, נאָר יענעם געפיהל, וואָס קומט פונ'ם פיהלען די טיעפע ליידען פון דער וועלט; יענעם גע־פיהל, וואָס ברענגט דעם מענשען צום פערגעסען אָן זיך אַליין. ער פערשטעהט, אַז דאָס גליק איז גאָרנישט, אַז זיין גאַנצע מאַ־טערניש דאָס צו בעקומען, איז אויך גאָרנישט. ער הויבט אָן פיהלען די אַבסאָלוטע איינינקייט, וואָס פערבינדט איהם מיט אַלץ וואָס לעבט און ליידט, און פערשטעהט, אַז זיין גאַנצע פּערזענ־ליכקייט איז אַ פאָלקאָמע אילוזיע.

דער מענש געהט אַרום אַ פערפיהרטער דאָס גאַנצע לעבען, מאַכענדיג אַ'אונטערשיעד צווישען זיינע ליידען און די ליידען פון

אַנדערע. ער מיינט אַלץ, אַז ער און די אַנדערע — זענען צוויי פערשידענע זאַכען. ווען עס פאַלט אָבער אַראָב די מאַסקע פון זיין געזיכט, זעהט ער זיך אין אַלץ. אַלע געשעהענישען און ערשיינונגען פון דער וועלט שרייען צו איהם: אַט, דאָס ביזט דו דאָך!...

שאָפּענהויער שעצט דעריבער זעהר אויך די עסטעטישע בעאָבאַכטונג. דאָס איז אַ הויכער, ריינער פערגניגען אָהן אַ שפּור פון צער, וואָרום דאַן, ווען די דאָזיגע בעאָבאַכטונג איז אַ טיעפע און אַ איניגע, האָט דער אַלגעמיינער לעבענס־ווילען קיין שום שייכות נישט צו איהר און זי איז אינגאַנצען — קדש קדשים. דער גאון, וואָס איז אַריינגעטאָן אין וועלכער ס'איז טיעפער לאָגישער בעטראַכטונג אָהן אַ שום פּניה, אָהן אַ שום סוביעקטיווער בעציהונג צו דער זאַך; דער מאַלער, ווען ער מאָלט זיינע בילדער אָהן וועלכער ס'איז טענדענץ; דער דיכטער, ווען ער שילדערט אייביגע טיפען און געשטאַלטען; דער מיסטיק, ווען ער דרינגט אַריין אין די טיעפע געהיימנישען פון לעבען, — אַלע זענען זיי, לויט שאָפּענהויער'ן, אין דער מינוט אויסלייזער, בעפרייער. זיי בעפרייען דעם ווילען פון זיינע קליינליכע, געמיינע ליידען און זאָרגען.

וואָרום זעה: אַ שטראַהלענדע, בעגליקענדע ליכטיגקייט איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור, און אַ הימלישע שענהייט שוועבט אַרום אויף יעדער קלענסטער און גרעסטער זאַך. שענ, געטליך־שען איז די נאַטור, נאָר די ליידען מאַכען זי מאוס; ווען דער מענש הויבט זיך אָבער אויף איבער'ן ווילען און בעפרייט זיך אויף אַ ווייַלע פון די ליידען, — זעהט ער בלויז דאָס, וואָס איז ווירקליך וואונדערבאַר, וואָס איז ווירקליך בעצויבערנד.

צווישען שאָפּענהויער'ס תלמידים געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זוכען מילדער צו מאַכען דעם איינדריק פון זייער רבי'ס שטרענגקייט (פרויענשטעט, טויבערט א. ג. א.) און אַזעלכע (וואַנזען א. א. וו.), וואָס געהען נאָך וויַיטער פון שאָפּענהויער'ן און זאָגען, אַז די גאַנצע חקירה וועגען דער פּאָזיטיוויטעט און נעגאַטיוויטעט פונ'ם ווילען איז נישט מעהר, ווי גלאַט אַ פשט'ל אין דער וועלט אַריין, און דער אמת איז, אַז געגען די ליידען פון דער נאַטור איז פשוט קיין שום מיטעל נישטאָ.

נאָהנט צו שאָפּענהויער'ן בנוגע צו זיין אַנשויאונג איבער דער

אילוזיע פון לעֶבעֶן איז אויך עֶרנסט רעֶנאַן אין זיינעֶ „פילאָזאָפישעֶ דיאַלאָגעֶן“; עֶר געֶפינט אָבעֶר נישט קיין שום אויסגאַנג פון דעֶר לאַגעֶ און ראַט אַלעֶמעֶן, זיך אונטערצוגעֶבעֶן, אַלץ איבעֶרצוטראָגעֶן און צו שווייגעֶן.

„איך בין נישט, ווי שאָפּעֶנהויעֶר, — זאָגט זיין פיאַלעֶט — איך רעֶזיגניר. ס׳קומט אַלזאָ אויס, אַז מאָראַליטעֶט איז רעֶזיגנאַציעֶ.“

גאַנץ אַנדעֶרש פון שאָפּעֶנהויעֶר׳ס פּעֶסימיזם איז דעֶר פּעֶסימיזם פון זיין נאָכפאָלגעֶר עֶדואַרד האַרטמאַן. האַרטמאַנ׳ס פּעֶסימיזם האָט נישט אין זיך יעֶנעֶם געֶדאַנקעֶן־שוואונג, יעֶנעֶ פּאָעֶטישעֶ און מאָראַלישעֶ שטרעֶבונגעֶן, וואָס מיר בעֶגעֶגנעֶן ביי שאָפּעֶנהויעֶר׳ן; דעֶרפאַר האָט עֶר אָבעֶר אין זיך מאַטעֶמאַטישעֶ רעֶכנונגעֶן און אַ אונגעֶוועֶהנליכעֶ פּינקטליכקייט פון איין זייט און פעֶרשיעֶדעֶנעֶ מעֶטאַפיזישעֶ השערות — פון דעֶר צווייטעֶר זייט.

עֶר בעֶנוגעֶנט זיך נישט מיט קיין אַלגעֶמיינעֶ פאָרמולעֶס, ווי שאָפּעֶנהויעֶר; נאָר עֶר בעֶמיהט זיך אַרונטעֶרצופיהרעֶן איינציגוויז אַלעֶ געֶביטעֶן פון לעֶבעֶן אונטעֶר דעֶם פילאָזאָפישעֶן פּרוביר־שטיין, אום דייטליך אויפצואווייזעֶן זייעֶר אַבסאָלוטעֶ נישטיגקייט. זעֶנעֶנדיג אַריינגעֶטאָן אין דעֶר מעֶטאַפיזיק עֶרקלעֶרט עֶר, אַז איהם אינטעֶרעֶסירט די לעֶבעֶנס־פראַגעֶ אַלץ איינס, ווי וועֶלכעֶן ס׳איז אַנדעֶר צווייג פון דעֶר וויסעֶנשאַפט. עֶר גלויבט צו לעֶזעֶן די דעֶרמאָהנטעֶ פראַגעֶ אויף דעֶם אינדוקטיוועֶן *) וועֶג, און ווען עֶס וועֶרט איהם עֶנג, בעֶנוצט עֶר זיך מעֶהר פון זיינעֶ פאָרגעֶנגעֶר מיט — מיסטיציזמעֶן.

דעֶר יסוד פון שאָפּעֶנהויעֶר׳ס שיטה איז האַרטמאַנ׳עֶן נישט געֶפעֶלעֶן געֶוואָרעֶן, ווייל לויט זיין מיינונג קעֶנעֶן מיר זיך נישט פאָרשטעֶלעֶן אין אונזעֶר פאַנטאַזיעֶ קיין אַבסאָלוטעֶן ווילעֶן אָהן דעֶם בילד פון דעֶר זאַך, וואָס מיר ווילעֶן.

„יעֶדעֶר ווילעֶן — זאָגט האַרטמאַן — שטרעֶבט, איבעֶר־

---

*) צו קומעֶן פון פעֶרשיעֶדעֶנסטעֶ איינצעֶלנעֶ בעֶאָבאַכטונגעֶן און עֶקספּעֶרימעֶנטעֶן צום כלל.

צוגעהן פון איין צושטאַנד אין אַנדערן; וועלכער צושטאַנד אָבער עס זאָל ניט זיין, וואָלט ניט געקענט אײַנגעשלאָסען ווערן אין קיין ווילען, ווען ס׳וואָלט ניט זיין, ווייניגסטענס, די אידעאַלע מעגליכקייט פון אַן׳אַנדער צושטאַנד; ס׳קומט אַלזאָ אויס, אַז דער ווילען מוז האָבען צוויי בעדינגונגען: ערשטענס, דעם געגענווערטיגען צושטאַנד אַלס צענטראַל־פּונקט, און צווייטענס — די שטרעבונג פונ׳ם ווילען, אַ מין אידעאַלע צוקונפט, וואָס ווערט ערוואַרטעט און פערלאַנגט. און אַזוי, ווי דער דאָזיגער צוקונפטס־צושטאַנד קען פון איין זייט אויף אַ רעאַלען אופן ניט אַרײַנגענומען ווערן אינ׳ם ווילען, און פון דער צווייטער זייט מוז ער אין איהם אַרײַנגענומען ווערן (וואָרום אָהן איהם איז דאָך קיין ווילען ניט מעגליך), קומט ער אַרײַן אין איהם אין אַ אידעאַלער פאָרם. ד. ה. אין דער פאָרם פון אַ פאַנטאַזיע.

דאָס איז דער יסוד פון האַרטמאַנ׳ס לעהרע: מ׳קען ניט זאָגען, אַז דער ווילען איבט אויס זײַנע ווירקונגען מיט אַ קלאָרען בעוואוסטזײַן, ווייל ער שטעלט גאָר פאָר מיט זיך אַ נאַטור־זאַך, אַן׳אַלגעמײַנע ערשײַנונג, און איז ניט אונטערגעוואָרפען די פּריוואַטע השבונות פון געוויסע אינדיווידען. דער ווילען איז פאַר אַלעמען, און די פערשידענע פערענטפערונגען קומען שוין דערנאָך, געוועלט צו מאַכען די נאַטירליכע נייגונגען; פון דער אַנדערער זייט אָבער קען מען אויך ניט זאָגען, אַז דער ווילען האָט קיין שום פאָרשטעלונג ניט פון דעם, וואָס ער וויל; וואָרום ווען הייסט דאָך ווילען עפּעס, און אום צו ווילען עפּעס מוז מען שוין האָבען אַ געוויסע פאָרשטעלונג, ווען אפילו ניט קיין גאַנץ קלאָרע; מיר מוזען דעריבער אָננעהמען, אַז דער ווילען, חאָטש ער שליסט ניט אײַן אין זיך קיין בעוואוסטזײַן, האָט דאָך אין זיך שטענדיג אַ געוויסע פאָרשטעלונג, אַ געוויסען בילד.

אָט די דאָזיגע בילדליכקייט צוזאַמען מיט׳ן אינסטינקט, אויף וויפיעל זיי ווייזען זיך אַרויס ביי פערשידענע אינדיווידען, זענען אייַנצעלנע ערשײַנונגען, אייַנצעלנע אויסערונגען; אויף וויפיעל אָבער זיי געפינען זיך אויסער די אייַנצעלנע אינדיווידען, זענען זיי דער עיקר פון אַלץ. שאָפּענהויער בענוצט

זיך דערמיט, וואס ער רופט אן דעם כח מיט'ן נאמען „ווילען"; הארטמאן אבער, פאר וועלכען דער ווילען אליין איז גארנישט, אזוי לאנג, ווי ער האט נישט מיט זיך דאס בילד און די פארשטעלונג — האט אויסגעפונען א נאמען, וואס נעהמט אריין אין זיך דעם ווילען מיט דער פארשטעלונג אינאיינעם: דאס אונבעוואוסטזיניגע, ד. ה. א ווילען, וואס האט אין זיך די פארשטעלונג פון דער פערלאנגטער זאך, נאר איהם פעהלט דאס קלארע בעוואוסטזיין דערפון. אין די פערשיעדענסטע געשלעכטער און אינדיווידען, אין זייערע איינענשאפטען און פעהיגקייטען, אין זייער קערפער-בוי און אין זייער נערווען-סיסטעם — אומעטום זעהט הארטמאן די שפורען פון דעם דאזיגען אונבעוואוסטזיניגען. אין אלץ געפינט ער די צייכענס פון דעם לעבענס-ווילען, פון דער שטרעבונג צו זיין, צו עקזיסטירען, און צוזאמען דערמיט אויך די שטרעבונג צו עפעס א ציעל, צו עפעס א בעשטימטען תכלית, נאר אהן א קלארען בעוואוסטזיין. ער בענוצט זיך ביי דעם געדאנק מיט א סך וויסענשאפטליכע פאקטען, וואס בעווייזען, אז ס'זענען פערהאן פיעל לאגישע און פסיכאלאגישע ווירקונגען, וואס האבען נישט קיין קלארען בעוואוסטזיין, און ער בעשליעסט, אז די געהערען אויך צו די ווירקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. די פערשיעדענסטע ווירקונגען אין דער גאנצער נאטור, וועלכע לאזען זיך נישט ערקלערען מיט די מעכאנישע סבות און ווייזען נישט ארויס קיין קלארען ציעל, — זענען אויך נאך זיין מיינונג וואונקען, וואס בעשטעטיגען די עקסיסטענץ פון יענער עלעמענטארער קראפט, וואס שאפט אלץ און האט אלץ אין זיך.

אויף דעם און נאר אויף דעם וועג קענען מיר לעזען אויך די פראגע פון כונה און תכלית אין דער נאטור. מיר זעהען אין דער קערפערליכער פערפאלקאמענונג פון אלע מיני בעשעפענישען א סך זאכען, וואס זעהען אויס ריכטיג, ווי זיי וואלטען זיין צוגעפאסט און אויסגערעכענט פון וועמען ס'איז צו א בעשטימטען תכלית. די טעאלאגען און פערשיעדענע פילאזאפען בענוצען זיך מיט דעם פאקט, אום צו דערווייזען די מציאות פון א בעשעפער, וואס ווייסט אלץ און טוט יעדע

זאַך מיט אַ בעשטימטער כונה; אַנדערע פילאָזאָפען, ווידער, זעהען אין דעם אַ געלונגענע צוזאַמענשטעלונג פון פערשידענע סבות. דער אמת אָבער איז, לויט האַרטמאַנ׳ען, אַז די דאָזיגע אַלע ווירקונגען זענען טאַקי צוועקמעסיגע, נאָר קיין קלאָרער בעוואוסטזיין איז אין זיי נישטאָ.

האַרטמאַן נעהמט אַלס פאַקט אויך דאָס אַלץ, וואָס מ׳רופט געוועהנליך אָן אינסטינקט. דער אינסטינקט איז נישט קיין לאָגישע, בעוואוסטזיניגע ווירקונג; עס איז אָבער אויך נישט קיין פשוט׳ע פיזיאָלאָגישע ווירקונג, וואָרום אויסער דער פלינגקייט און שנעלקייט, ווייזט זיך אין איהם אַרויס אויך אַ געוויסער פערשטאַנד און אַ געוויסע אָרדנונג.

וואָס דען, אַלזאָ, איז עס?

אַ ווירקונג פון דער בלויזער פאָרשטעלונג אָהן דעם בעוואוסטזיין.

אינ׳ם שפּראָצען און וואַקסען און אין יעדער ענטוויקלונג בכלל זעהט האַרטמאַן אַ געוואַלדיגע שטרעבונג, אַ געוואַלדיגע נייגונג צו עפּעס — אָהן אַ קלאָרער כונה. און דער אַרגומענט זיינער אויף צו בעפעסטיגען דעם געדאַנק איז דאָס: מיר זעהען פון איין זייט אַ בעהעפטונג פון פערשידענע מעכאַנישע סבות און פון דער אַנדערער זייט — אַ געוויסע אָרדנונג, אַ געוויסע פּלאַנמעסיגקייט.

מיט דער זעלביגער הנחה ערקלערט האַרטמאַן אויך די געשיכטע פון די פערשידענע שפּראַכען און דיאַלאָגען. נישט מיט קיין בעשטימטער כונה האָבען זיך די שפּראַכען ענטוויקעלט; די מעהרהייט מענשען רעדט פון אייביג־אָן נישט קלערענדיג און זיך נישט אָבשטעלענדיג אויף דער פראַגע, ווי צו רעדען און ווי אויסצודריקען דעם אָדער יענעם געדאַנק. און דאָס איז נאָך זיכערער, אַז די דאָזיגע מעהרהייט זוכט נישט צוצופּאַסען איהרע ווערטער צו די יסודות פון אַלע מיני שפּראַכען, און דאָך געפינען מיר אין אַלע שפּראַכען אַ מערקווירדיגע אייניגקייט, אַ מאָדנעם סדר און אַ וואונדערבאַרע האַרמאָניע, און אין יעדער שפּראַך בעזונדער אַ בעשטימטען מעכאַניזם, וואָס האָט אין זיך אַ סך אידעעלע איינפאַלען. דאָס איז די ווירקונג פון יענער אונבעוואוסטזיניגער קראַפט, וואָס ווייזט זיך

ארויס אין אלץ.

מיט דעם וועג קען מען פערשטעהן אויך דעם מקור פונ'ם „גייסט", וואס ענטפלעקט זיך צו די גרויסע דיכטער און קינסטלער, און די פערבארגענע סודות פון אלע מיסטיקער. אין דער מענשליכער געשיכטע בעגעגנען מיר פון איין זייט צופעליגע, איינזאמע ווירקונגען, וועם זענען אבגעטיילט און אבגעזונדערט איינע פון דער אנדערער און זענען זיך זאגאר סותר איינע די אנדערע; די פערזאנען, ווידער, וואס ברענגען דער היסטאריע אין בעוועגונג, וואס „מאכען" די היסטאריע — אויב ס'זענען בכלל פערהאן אזעלכע — האבען געטון אלץ, וואס זיי האבען געטון, פון זייער אייגענער הנאה וועגען אדער צוליעב וועלכער ס'איז זאך, וואס זיי האבען געפונען פאר גוט אין יענער צייט; און פון דעסטוועגען איז דאך אונמעגליך נישט איינצוזעהען צוזאמען מיט העגעל'ן, אז די היסטאריע האט עפעס אין זיך א געוויסען פלאן, א געוויסע צוועקמעסיגקייט, א געוויסען רעגרעס און פראגרעס, א געוויסע דערווייטערונג און דערנעהנטערונג צו עפעס א ציעל אין בעשטימטע צייטען. אלץ טוט זיך אין דער אמת'ען אהן א כונה, און פון דעסטוועגען זעהט אויס די היסטאריע ריכטיג, ווי זי וואלט עטוואס זוכען, — עטוואס אזוינס, וואס ענדליך וועט זי עס געפינען אין דער „אונבעוואוסטזיניגער צוועקמעסיגקייט", אין די סודות פון דעם „אונבעוואוסטזיניגען", דעם ענטפלעקטען און בעהאלטענעם, דעם איינציגען און אייביגען.

די „מאטעריע" איז נישט מעהר, ווי די פערפלאנטערטע צוזאמענזעצונג פון פיעל פערשידענע אטאמען.

וואס זענען די אטאמען אן און פאר זיך?

אן און פאר זיך זענען עס פערקערפערונגען, פעראייניגונגען און צוזאמענשטויסונגען פון פערשידענע ווילענס, ד. ה. פערשידענע ענטפלעקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. דער אהנענדער ווילען אדער דער אונבעוואוסטזיניגער בויט אויף וועלטען און מאכט זיי חרוב, בעשאפט אונענדליכע וועזענס און פערניכטעט זיי. ער וויל זיך בעפרייען פון זיין צער, פון זיינע ליידען, און מאכט אונענדליכע עקספערימענטען און דאס רעזולטאט פון די דאזיגע עקספערימענטען איז א שרעקליכעס: די מלחמה צווישן

די געשלעכטער און די אינדיווידען צופלאקערט זיך אלץ שטארקער און שטארקער, און דער גארדישער קנופ פערפלאנטערט זיך אלץ מעהר...

און אזוי ווי פון דער פערפלאנטערונג פון די פערשיעדענע אטאמען איז ארויסגעקומען די „מאטעריע", אזוי איז פון דער פערפלאנטערונג פון די פערשיעדענע טיילען פון דער מאטעריע, נאך א לעבענסקאמפף פון טויזענדער יאהרען, ארויסגעקומען — דאס בעוואוסטזיין. און דא איז פארגעקומען א נייעס. דאס בעוואוסטזיין געהט נישט אין די וועגען פון זיין געווינערין; עס ענטוויקעלט זיך און פערפלאנטערט זיך פון יאהר צו יאהר און ערדייכט וואס א דור ווייטער אלץ א העכערע מדרגה און דאן, ווען עס ערדייכט גאר די העכסטע מדרגה, דאן פערשטעהט עס, אז אלע מעשים ווערען געשאפען און אויסגעאיבט אהן בעוואוסטזיין. און עס שטעלט זיך די דאזיגע אלע מעשים אנטקעגען און צושטערט זיי און רייסט אויס אלץ מיט'ן ווארצעל פון אנהויב־אן; עס הויבט אויף דעם שארפען שווערד איבער דעם גארדישען קנופ, וואס האט זיך געפלאנטערט און געפלאנטערט אין דעם משך פון טויזענדער דורות, און — שניידט איהם איבער...

דער פינאל פון דער וועלט־דראמא וועט זיך אבשפיעלען דאן, ווען אלע מענשען וועלען ערדייכען די דאזיגע מדרגה פון בעוואוסטזיין; ווען אלע מענשען וועלען זיך איננאנצען אבזאגען פון זייערע אלע פערלאנגען, ווען זיי וועלען אוועקלאזען זייערע אלע מיני חלומות, איינבילדונגען און פאלשע האפנונגען — די אלע עקספערימענטען, וואס זיי מאכען כסדר, און צו חאפען דאס גליק.

די פערבעסערונג פונ'ם פרט, פונ'ם איינצעלנעם מענשען, וועגען וועלכער שאפענהויער רעדט, האט קיין בעדייטונג נישט. אויב איין איינצעלנע פערזאן וועט אויפהערען וועלען לעבען, אדער זי וועט עס נישט אויפהערען — דאס מאכט די זאך נישט בעסער און נישט ערגער. ווען אלע מענשען אפילו וואלטען איצט בעשליסען אויפצוהערען וועלען לעבען, וואלטען זיי אויך קיין זאך דערמיט נישט אויפגעטאן. מענשען זענען נאך נישט צוגעקומען צו דער מדרגה פון אויסלייזער, פון בעפרייער. הונדערטער יאה־

רען דארפען נאך אריבערגעהן, הונדערטער יאהרען דארפען זיי נאך וואקסען און זיך ענטוויקלען, ביז זיי וועלען אריינעהמען אין זיך דעם גרעסטען טייל ענערגיע פון דער וועלט, דעם גרעסטען טייל לעבען, דעם גרעסטען טייל ווילען פון דער וועלט, און דאן ערשט, ווען זיי וועלען אלע אנערקענען די פוסטקייט און די נישטיגקייט פון דעם אלעמען, דאן ערשט וועט זייער אבזאגען זיך פון לעבען האבען עפעס א ממשות.

אום צו דערווייזען, אז דאס בעוואוסטזיין מוז קומען נאר צו דעם בעשלום, אנאליזירט הארטמאן די פערשידענסטע מינים פערגניגען און ווייזט אויף, אז זיי ווערען פערזונקען און פערשלונגען אין דעם ים פון די פערשידענע ליידען און וועהטאגען; אז ס'איז גאר קיין שום תחבולה נישטא, צו פערמעהרען דאס גליק און צו פערמינדערן דאס אונגליק, און אז די ליידען פערמעהרען זיך נאך פון דור צו דור, אזוי אז מיט דער צייט וועט פשוט אונמעגליך זיין, איינצוטראגען די שווערע לאסט פון לעבען.

דער לעבענס־ווילען, וואס איז איינגעפלאנצט אין יעדען מענשען, רעדט איהם אן און הייסט איהם גלויבען, אז ס'איז פערהאן גוטס אויף דער וועלט און מ'דארף האפען אויף דעם. דער מענש קלערט זיך דעריבער אויס פערשידענע אנגענעהמע אילוזיעס און טרייסט זיך מיט זיי, וועהרענד אין דער אמת'ען איז דאס נישט מעהר, ווי א פראדוקט פון נישט פערשטעהן, פון נישט בעגרייפען די זאך, ווי זי איז.

די איינצעלנע אילוזיעס זענען אהן א צאהל; בכלל אבער לאזען זיי זיך איינטיילען אין די דריי קאטעגאריעס: 1) די אילוזיעס, וועלכע שטעלען פאר דאס לעבען אויף דער וועלט אין זעהר שענע פארבען; די דאזיגע אילוזיעס שטאמען בכלל פון דער מענשהייט'ס קינדער־יאהרען. 2) די אילוזיעס בנוגע צו דעם לעבען, וואס וועט ערשט קומען נאכ'ן טוידט. די געהערען צו די יוגענד־יאהרען פון דער מענשהייט און צום מיטעלאלטער; דער מענש האט אנגעהויבען איינזעהען, אז דאס לעבען אויף דער וועלט איז פול מיט פלאגען און וועהטאגען, האט ער גענומען גלויבען, אז אויף יענער וועלט וועט איהם גוט זיין. 3) די אילוזיעס בנוגע צו די גליקען פון דער וועלט, וואס וועלען קומען אין א לאנגע צייט ארום... די אילוזיעס געהערען שוין בכלל צו

די רייפע יאָהרען פון דער מענשהייט. דער מענש האָט זיך ארומגעזעהען, אז דאָס לעבען דאָ איז שלעכט און צוזאמען דערמיט האָט ער אויפגעהערט גלויבען אויך אין אנדערע וועלטען, האָט ער אָנגעהויבען לעגען האָפנונגען אויף זיך אליין, אויף זיין שטארקייט, אויף זיין שכל. ד. ה.: ס׳וועלן קומען צייטען, די בעגריפען וועלען קלערער ווערן, די פערהעלטניס פון מענשען צו מענשען וועט פערבעסערט ווערען, מענשען וועלן מעהר וויסען, ס׳וועט זיך ענטוויקלען די אינדוסטריע, די טעכניק, די וויסענשאפטען וועלן בליהען און וואקסען, די זיטען וועלן געלייטערט און גערייניגט ווערן און די ערד וועט ווערן, ווי א גן-עדן.

הארטמאן נעהמט כסדר די אלע דריי קאטעגאריעס און ווייזט אויף, אז זיי האָבען קיין שום ממשות נישט. די אילוזיעס פון דער ערשטער קאטעגאריע טיילט ער איין אין אלט מינים: 1) צושטאנדען, וואָס האָבען א בעדייטונג פאר׳ן מענשען, וויל זיי שיצען איהם פון אונגליקען, און ענטהאלטען אין זיך, זעלבסטשטענדיג, קיין שום פערגניגען נישט, ווי: געזונד, יוגענד, פרייהייט א. א. וו. 2) צושטאנדען אָדער אימפולסען, וואָס פערארזאכען בלויז צער, ווי: קנאה, שנאה, כעס, שרעק א. א. וו. 3) צושטאנדען, וואָס האָבען זעלבסטשטענדיג קיין שום בעדייטונג נישט פאר׳ן מענשען, נאָר זיי דינען בלויז אלס מיטעל צו וועלכען ס׳איז ציעל, ווי: די שטרעבונג צו רייכטום, צו הערשאפט און צו כבוד. 4) צושטאנדען, וואָס גיעבען דעם מענשען א קליינעם פערגניגען און צאָהלען זיך אָב מיט די ליידען פון אנדערע מענשען, ווי: פערשיעדענע פערברעכענס, נקמה א. א. וו. 5) צושטאנדען וואָס ברענגען בכלל מעהר צער, אלס פערגניגען, ווי: די ליעבע צו פרויען, קינדער-ליעבע, בארימהערציגקייט, גאוה, האָפנונג. 6) אימפולסען, וואָס זענען געבויט אויף פערשיעדענע אילוזיעס, און גלייך, ווי עס טוט א שיין אויף זיי דער שכל ווערן זיי פערשוואונדען, ווי: נישט קיין פערדיענטע לויב-ווערטער, שענע חלומות, יוגענד-פאנטאזיעס א. א. וו. 7) צושטאנדען, וואָס טיעף אין הארצען רעכנען זיי אלע פאר שלעכטע, נאָר מ׳פערטראָגט זיי, אום ניצול צו ווערען דורך זיי פון גרעסערע צרות,

ווי: אָנשטרענגענדע אַרבייט, חתונה א. א. וו. 8) די וויסענשאַפטליכע טעטיגקייט, וואָס פערשאַפט פערגניגען בלויז געצעהלטע טאַלאַנטען, און די איבריגע מענשען זעהען אין איהר בלויז אַ שווערע אַרבייט, וואָס „נעהמט צו די כחות“, און די געצעהלטע טאַלאַנטען אפילו האָבען אויך שפּעטער צרות פון איהר, ווייל זי הויבט זיי אויף העכער און מאַכט זיי פעהיגער צו זעהען די נישטיגקייט, די לעערקייט פון לעבען.

דער אויספיהר דערפון איז: אַז ביי דער איצטיגער צייט זענען די ליידען מעהר פונ'ם פערגניגען נישט בלויז אינ'ם לעבען פון די מענשען, וואָס געפינען זיך אין אַ שלעכטער לאַגע, ווי די אָרעמע, די קראַנקע א. א. וו., נאָך אויך אינ'ם לעבען פון יענע, וואָס געפינען זיך אין אַ גוטער לאַגע.

די אילוזיעס פון דער אַנדערער קאַטעגאָריע פאַלען ממילא אַרונטער, ווען מ'לייקענט אין דער אמונה פון השארת הנפש. און בנוגע צו די אילוזיעס פון דער דריטער קאַטעגאָריע בעמיהט זיך האַרטמאַן צו דערווייזען, אַז ס'איז קיין שום האָפנונג נישטאָ, צו פערבעסערן די מענשליכע לאַגע אין דער צוקונפט. דער אַלגעמיינער פראָגרעס, וועלכען האַרטמאַן אַנערקענט אויך, וועט דעם מענשען ברענגען נישט קיין גוטס, נאָר שלעכטס. די מעדיצינישע וויסענשאַפט, למשל, וואַקסט און פערפאָלקאָמט זיך; צוזאַמען דערמיט אָבער קומען צו פון טאָג צו טאָג נייע, אונבעקאַנטע קראַנקהייטען. די וויסענשאַפט בכלל ענטוויקעלט זיך; מיט דער צייט אָבער וועט זי פערוואַנדעלט ווערן אין אַ פשוט'ער מלאכה. די פערשידענע ערפינדונגען וועלן נישט געהערן צו די איינצעלנע, צו די אויסערוועהלטע געניאַלע קעפּ, נאָר וועלן אַריבערגעהן בּיסלעכווייז אין די הענד פונ'ם אַרבייטענדען המון און דער העכערער געניוס דערפון וועט שוין ממילא פערשוואונדען ווערן. דער פראָגרעס רופט אַרויס נייע בעדערפנישען, און דער מאַנגעל פיהלט זיך פון טאָג צו טאָג שטאַרקער, די מענשליכע אינטעליגענץ וואַקסט, פערגרעסערט זיך, און צוזאַמען מיט איהר פערמעהרען זיך אויך — דעם מענשען'ס גייסטיגע ליידען, וואָרום וואָס מעהר ער ווערט ענטוויקעלט, וואָס מעהר אינטעליגענץ ער ערווערבט זיך, אַל מעהר בעגרייפט ער די צופעליגקייט, די בלינדע נאַרעשקייט אַ

דעם שמערץ פון לעבען.

די דאָזיגע דריי קאַטעגאָריעס פון דער מענשליכער איינ־בילדונג, וועלכע ווערן, לויט האַרטמאַנ'ען, צושוואומען און צוגאַנגען ביי דער שיין פונ'ם בעוואוסטזיין, האָבען געדיענט אַלס לעבענס־אינהאַלט אויך פאַר אַנ'אַנדער ריעזיגער פּערזענליכ־קייט, פאַר דעם איטאַליענער לעאָפּאַרדי (וועלכער האָט געלעבט אַ סך פריהער פון האַרטמאַנ'ען) — און זיין פּאָעזיע, פאַר זיינע פריידען און ליידען, האָפנונגען און פערצווייפלונגען. *)

זענענדיג יונג האָט ער געגלויבט אין די גוטע זייטען פון דער וועלט, אַט אַזוי ווי זי איז; ווען ער האָט אָנגעהויבען צו פיהלען די צרות פון לעבען, האָט ער געזוכט און זיך געפונען אַ שטיצע אין דער אמונה; ווען זיין גלויבען אין גאָט האָט זיך אָנגעהויבען וואַקלען, האָט ער גענומען גלויבען אין דער צו־קונפט פון דער מענשהייט, און ווען ער האָט שוין אויפגע־הערט גלויבען אין דעם אויך, — איז ער אינגאַנצען פער־צווייפעלט געוואָרען.

דורכשניטליכע מענשען גלויבען און הערען־אויף צו גלוי־בען, האָפען און פערצווייפלען, און זייער האַרץ טוט נישט וועה, אָדער עס טוט יאָ וועה אַ קורצע ווייַלע און ווערט גלייך צוריק פערהיילט; מענשען אָבער אַזעלכע, ווי לעאָ־פּאַרדי, ווען זיי גלויבען, טראָגען זיי און זיך אַנ'אייביגעס לעבען, און ווען זיי ווערן פערצווייפעלט, ווערט די גאַנצע וועלט פערוואַנדעלט פאַר זיי אין אַ תהו ובהו, און אין זייערע ליעדער הערען זיך די טענער פון דער אייביגער לעבענס־טראַגעדיע.

זיין אונבעגרענעצטע ליעבע צו מענשען האָט איהם גע־טריבען צו זוכען: אפשר, אפשר איז פאָרט אַ האָפנונג פער־

---

*) איך ברענג דאָ די בעציהונג פונ'ם דיכטער לעאָפּאַרדי צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, האָטש ער געהערט נישט אייגענטליך צו דער עפּאָכע, ווייל זיין פערצווייפלונג איז מעהר אַ פילאָזאָפישע, ווי אַ דיכטערישע, און די פאָרם פון זיין זוכען און פערצווייפלען איז שטאַרק צוגעפּאַסט צו די דריי קאַטעגאָריעס, וועגען וועלכע האַרטמאַן רעדט.

האָן... און ער האָט געזוכט... געקעמפפט... און אויסגעפונען, אַז אַלץ איז גאָרנישט, אַז אַלץ איז נישט מעהר, ווי אַ פערבלענדעניש און אַ פאַלשער חלום, און אַלע סטרונעס פון זיין הארצען פלאַצען פון צער און צאָרן.

„מיין עלענד הארץ — שרייט ער אויס אין איינעם פון זיינע ליעדער — שלאָף איין אויף אייביג אין מיין אָנגעוועהטיגטער ברוסט! די בעטריגערישע פאַלשקייט האָט אין מיינע אויגען איהר גאַנצען רייץ פערלוירען און איך וויל מעהר אין איהרע וועגע נישט געהן! אַלץ, וואָס איך האָב גערעכענט ביז איצט פאַר הייליג און טייער, איז פערשוואונדען און מיינע ענטטוישטע האָפנונגען וועלען זיך מעהר נישט צוריקקעהרען! אַוועק מיט דער פאַלשקייט! אַלץ איז מיר איצט שוין קלאָר, אַלץ איז מיר איצט קלאָר און זיכער, ווי דער טאָג. שטאַרב, אָרעם הארץ, און גלויב, אַז נאָר אומזיסט האָסטו געלעבט און זיך געפייניגט! אין דיינע פולס-שלאָגען איז קיין שום זין און קיין שום רעכנונג נישטאָ, אַזוי ווי אין די מעשים פון דער גאַנצער נאַטור! דאָס לעבען איז בלויז — בעטרוג און טרויער... שמוץ און בלאָטע איז דער גאַנצער ערד-קוגעל! אַ פערבייפליהענדער שאָטען — די גאַנצע נאַטור! פלאַץ דאָס לעצטע מאָל, צוועהענדיג די אַלע צום טוידט און צו פערניכטונג פעראורטיילטע... און איינהאַלטענדיג אין זיך דאָס שרעק, און זיך שטאַרקענדיג איבער דיין צער אויף אייביג, ווער אין אַ שטיק אייז פערוואַנדעלט אין מיין צו-וועהטיגטער ברוסט, — פערניכטענדיג זיך אַליין, פעראַכטענדיג אַנדערע און יענע בלינדע ברוטאַלע קראַפט, וואָס הערשט אין דער גאַנצער נאַטור און שלעפּט אַראָב אַלץ, וואָס איז פערהאַן, אינ'ם תהום פון דער לעערקייט".

יב.

די פאָזיטיוויסטישע אַנשויאונג.

ס'זענען פערהאַן אַזעלכע, וואָס טרעטען אַרויס געגען שאָפּענהויער'ן און האַרטמאַנ'ען אַרויסגעהענדיג פונ'ם רעליגיעזען

אָדער פילאָזאָפישען אָפּטימיזם, וואָס איז אויך געבויט אויף גאַנץ
שוואַכע יסודות. די מיינונגען וועלען מיר דאָ גאָרנישט בעריהרען,
ווייל דער כאַראַקטער פון דעם איבערפלעכליכען רעליגיעזען און
זאָגאַר פילאָזאָפישען אָפּטימיזם, איז שוין דעם לעזער בעקאַנט
פון די פריהערדיגע קאַפּיטלען; דער פּעסימיזם פון די דערמאָהנ=
טע צוויי דענקער האָט אָבער פיעל גענגער אויך אין אַן׳אַנדער
לאַגער, — געגנער, וועלכע זענען בעוואָפענט מיט אַלע פאַקטען
פון די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען און האָבען מיט׳ן הימעל גאָרנישט
צו טאָן...

„בערעכען, — זאָגט מאַקס נאָרדוי אין זיין „ענטאַר=
טונג“ — אַז די אַלע קלאָגערייען און טענות, וואָס מ׳הערט פון
דער מעהרהייט מענשען אין דער לעצטער צייט, שטאַמען בלויז
פון יענעם אַלטען טעות, לויט וועלכען די ערד איז דער צענטר
פון דער נאַטור און דער מענש — דער צענטר פון דער ערד.
און לאַנג שוין איז געקומען קופּערניק און דעם טעות צוקלאַפּט;
נאָך איז ער אָבער פון דעסטוועגען איינגעוואָרצעלט ביי אַסך אין
די הערצער, און ביי זיי קומט אויס, אַז די גאַנצע וועלט
איז אַ שלעכטע, ווייל זיי איז שלעכט“.

און אין ערשטען קאַפּיטעל פון זיינע „פּאַראַדאָקסען“ איז
זיין געדאַנק נאָך גענויער ערקלערט. ער ווייזט אויף, אַז אונ=
זער לאָגיק און די לאָגיק פון דער נאַטור זענען צוויי גאַנץ
בעזונדערע זאַכען. מיר זענען קליינע, אָרימע בעשעפעניש׳ן, און
ס׳איז נאַריש פון אונזער זייט צו פאָדערן פון דער נאַטור, אַז
אַלע איהרע געזעצען זאָלען שטימען מיט אונזערע בעדערפעניש׳ן
און פערלאַנגען. מ׳קען נישט רעדען וועגען די גוטסקייטען פון
דער וועלט לויט דער מאָס גוטס, וואָס מיר זעהען, און אַזוי
אויך איז נאַריש צו בעשליסען, אַז די וועלט פיהרט זיך בלינד,
ווילד, נישט=מאָראַליש און אַזוי ווייטער לויט דעם מאַסשטאַב פון
אונזערע פערזענליכע אַנשויאונגען. ווען באַצילען, למשל, וואָלטען
בעזיצען די פעהיגקייט צו פילאָזאָפירען, וואָלט זייער וועלט=אַנשוי=
אונג זיין זעהר אַ פינסטערע און אַ פּעסימיסטישע, ווייל די אַלע
מיטלען און איינפיהרונגען, מיט וועלכע מיר בענוצען זיך, אום
ריין צו מאַכען די לופט און צום פערניכטען די שמוץ, וואָלטען
ביי זיי אויסזעהן, ווי שעדליכע זאַכען, וואָס געהען געגען די געזע=

צען פון דער מאראל און פערניכטען דאס ביסעל גוטס, וואס איז פערהאן אויף דער וועלט... דער מענש רעכענט זיך פאר דעם הערר און געביטער פון דער נאטור, און דא איבערציינגט ער זיך גאר, צו זיין גרויסען בעדויערן, אויף יעדען שריט און טריט, אז זיין ממשלה האט קיין שום ממשות נישט; ער שליידערט זיך דעריבער און שילט מיט צארן און וואוט, — ווי א קינד, וואס שטרעקט דאס הענדטיל אויס צו דער לבנה, און וויינט זיך שבארק פונאנדער, ווען עס זעהט, אז ס'איז נישט אזוי לייכט זי צו בעקומען...

און ווי דעם פילאזאפישען פעסימיזם, אזוי צוקלאפט נארדוי אויך דעם נאטירליכען פעסימיזם — די „מרה־שחורה'ניקעס". יענע אלע, וועלכע זענען גענויגט צו זעהען אין דער נאטור בלויז שלעכטס און אונרעכט, זענען, לויט זיין מיינונג, גייסטיג קראנקע און זייער ריכטיגער פלאץ איז אין א—פסיכיאטרישען שפיטאל. די אלע גרויסע דיכטער פונ'ם וועלט־שמערץ זענען געוועזען פסיכאפאטען: לענוי איז געשטארבען א משוגע'נער; לעאפארדי האט געליטען פון א ווענערישער קראנקהייט; היינע איז ערשט דאן געווארען בעטריבט און פער'מרה־שחורה'ט, ווען זיין קראנקהייט — מארך־ביין־שווינדזוכט — איז שוין צוגעקומען ביז'ן מארך און איהם אנגעגריפען; ביראן איז געווען א מענש מיט א ווילדען און משוגה'דיגען כאראקטער, וואס פסיכאפאטאלאגען דערקענען אין איהם גלייך די סימפטאמען פון א געוויסער צושטערונג פון גייסט.

נארדוי בעשיט מיט א האגעל פון סארקאסטישע פיילען יענע אלע, וועלכע קאקעטירען מיט זייערע ווילדע לעבענס־אנשויאונגען און מיט זייער כלומר'שטער אריגינאליטעט, און ווייזט אויף, אז דער יסוד פונ'ם אפטימיזם ליעגט אין די טיעפענישען פון דער מענשליכער נאטור, אלס לעבעדיגער וועזען, וואס זוכט פערגניגען און האפט אויף גוטס. דער המון מיט זיין געזונדטען אינסטינקט זעהט אין לעבען נישט קיין צרות און וועהטאגען, נאר — א ברכה פון גאט. און וואס נידעריגער איהם קומט אויס צו בויגען זיינע פלייצעס אונטער דער משא פון לעבען, אלץ טייערער ווערט עס איהם און אלץ מעהר בעמיהט ער זיך, עס צו דערלענגערן.

נאָך שטאַרקער דריקט זיך אויס לאַנגע אין זיין היסטאָרישער שילדערונג פונ׳ם „מאַטעריאַליזם״:

„דער אָפּטימיזם מיט׳ן פּעסימיזם צוזאַמען זענען נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון דער מענשליכער אידעאָלאָגיע, און די וועלט־אָרדנונג אַן און פאַר זיך האָט מיט זיי גאָרנישט צו טאָן״.

שטאַמען שטאַמט די דאָזיגע אַנשויאונג פון דעם טיעפען געדאַנק, וואָס מיר געפינען ביי שפּינאָזאַ׳ן, — דעם געדאַנק, אַז מ׳קען נישט מעסטען די אונענדליכקייט מיט אונזער מאַסשטאַב, און אַז „די זאַכען (אַן און פאַר זיך) זענען נישט גוט און שלעכט, אויף וויפיעל זיי זענען גוט און שלעכט פאַר אונז, מענשען״.

ס׳זענען פערהאַן אויך אַזעלכע, וואָס קריטיקירען דעם פּעסימיזם פונ׳ם שטאַנדפּונק פון דעם מענשענ׳ס צער און פערגניגען אַליין. די דאָזיגע קריטיקער בעמיהען זיך אויפצעווייזען: א) אַז דער מעטאַפיזישער יסוד פון דעם פּעסימיסטישען סיסטעם האַלט זיך נישט פעסט. ב) אַז די מאָס פין די וועלט־ליידען איז נישט אַזוי גרויס, ווי עס ווילען האָבען שאָפּענהויער מיט האַרטמאַנ׳ען, ג) אַז דאָס פערגניגען איז אויך אַזאַ פּאָזיטיווע זאַך, ווי דער צער, און דער מענש איז אימשטאַנד עס צו פערמעהרען און רייכער צו מאַכען.

שאָפּענהויער׳ס וועלט־ווילען איז, לויט זייער מיינונג, בלויז אַ נאַרישע פאַנטאַזיע. אמת, די קראַפט פונ׳ם ווילען איז טאַקי זעהר שטאַרק; ס׳איז אָבער נאַריש צו רעדען וועגען אַנ׳איינציגען איינפאַכען ווילען. אין דער מענשליכער נשמה פונקציאָנירען פערשידענע בעגעהרען, וועלכע זענען צונויפגעבונדען איינער מיט׳ן אַנדערן, אַ דאַנק די פערשידענע סבות, און ווירקען לויט דער אָרדנונג פונ׳ם קערפּער־בוי און לויט די פערשידענע, אויסערליכע און אינערליכע איינפלוסען. שאָפּענהויער זעהט אין דער מענשליכער פּסיכיק בלויז ווילען און אינטעלעקט. די אַלע פערשידענע אימפּולסען, ווי ליעבע, האַס א. א. וו. זענען, לויט זיין מיינונג, דער פּראָדוקט פון דעם איינציגען ווילען, וואָס ווייזט זיך אַרויס אין די דאָזיגע געפיהלען; און דער אינטעלעקט, וואָס איז נאָך אַ לאַנגען ענטוויקלונגס־פּראָצעס צוגעקומען צו דעם פאָלשטענדיגען בעוואוסטזיין, קומט ערשט שפּעטער, צום סוף. זיי אָבער, שאָפּענהויער׳ס געגנער, טיילען

איין אַלע עלעמענטאַרע פּסיכישע כחות אין: ווילען, בעגעהרען, געפיהלען און פערשטאַנד.

בכלל איז נאַריש זיך צו חקר'נען איבער דעם יסוד פון אַלע יסודות. מיר דאַרפען דערגעהן די פערשידענע געזעצען פון דער נאַטור, מיר דאַרפען פערשטעהן די ערשיינונגען פון דער וועלט און זייער בעציהונג איינע צו דער אַנדערער, און — נישט מעהר. דאָס זוכען צו דערגעהן, וואָס עס טוט זיך אָב הינטער די קוליסען פון לעבען אָדער אין די פערבאָרגענע טיפענישען פון די עפענטליכע ערשיינונגען, ברענגט נאָר צו לאַנגווייליגקייט און בטלנות. דאָס פערפיהרט בלויז דעם מענשען אין אַ אונענדליכען ים אָן לאָזט איהם דאָרט אַרומבלאָנזשען אָהן אַ שום רודער און וועג-ווייזער. אַמאָל דאַכט זיך איהם אוים, אַז אָט איז יבשה, אָט איז דער ערוואַרטעטער האַפען; צוקומענדיג אָבער צו יענעם פלאַץ דערזעהט ער, אַז ער ווערט, ווי פריהער, געטראָגען פון ברויזענדע חוואַליעס אינמיטען ים (קאַנט)...

און וואָס עס איז אמת בנוגע צו מעטאַפיזיק אין אַלגעמיין, איז אמת אויך בנוגע צו דעם עיקר פון שאָפּענהויער'ס שיטה. אין פלוג זעהט אוים, אַז שאָפּענהויער בעגרינדעט זיין אַנשויאונג אויף וויסענשאַפטליכע יסודות, וועהרענד אין דער אמת'ען בעגרינדעט ער זי בלויז אויף וויסענשאַפטליכע פאַנטאַזיעס. דאָס, וואָס שאָפּענהויער רופט אָן „וועלט-ווילען" איז נישט מעהר, ווי אַ איינפאַכער אַנטראָפּאָמאָרפיזם. ער האַלט זיך ביי דעם אַלטען טעות פון אַלע אַנדערע פילאָזאָפען; ווי זיי פלעגען טהון ביז איהם, קלויבט ער זיך אויך אוים איינעם פון די פערשידענע פּסיכישע כחות, — וואָס איז אין גרונד אויך נישט מעהר, ווי אַנ'איינצעלנע ערשיינונג און אַ פּראָדוקט פון צוזאַמענגענומענע בעשטימטע סבות — און מאַכט איהם פאַר דער דאָמינירענדער קראַפט, וואָס ענטהאַלט אין זיך דאָס גאַנצע פון דער נשמה און אויך אַלץ וואָס איז אויסער דער נשמה. ער נעהמט זיך אָב איין

*) פערמענשליכונג פון דער גאָטהייט, צושרייבען דער גאָטהייט מענשליכער אייגענשאַפטען.

טייל, איין פּרט פון דער נאַטור, און מאַכט איהם פאַר אַ
בעשעפער...

די זעלבע זאַך איז אויך מיט האַרטמאַנ'ס „אונבעוואוסטען".
דער לעצטער איז אין אַ געוויסען זין נאָך וועניגער בעגרינדעט
פון שאָפּענהויער'ס „ווילען". שאָפּענהויער שטיצט זיך, וועניג=
סטענס, אויף אַ בעוואוסטער פּסיכישער קראַפט, וועהרענד האַר=
טמאַן האָט זיך בעשאַפען אַזאַ מין בעשעפעניש, וואָס האָט גאָר
צו זיך קיין גלייכען נישט אין דער ווירקליכער וועלט. מיר
ווייסען בלויז פון מעכאַנישע און אינטעלעקטועלע ווירקונגען ;
פון צוועקמעסיגע ווירקונגען אָהן בעוואוסטזיין — האָבען מיר
אָבער קיין שום אַהנונג נישט. און ווען אפילו מיר זאָלען
אַנערקענען, אַז אין דער מענשליכער פּסיכיק זענען פעראַן
אַזעלכע נישט בעוואוסטזיניגע פונקציעס, ווי געוויסע געלעהרטע
ווילען האָבען, האָבען מיר אָבער קיין רעכט נישט צו בעשליע=
סען אויף דעם יסוד פון די דאָזיגע פונקציעס, — וועלכע זענען
יעדענפאַלס פערשיעדען איינע פון דער אַנדערער און אונז
נאָך נישט גענוי בעקאַנט — אַז ס'איז פעראַן אַזאַ איינצי=
גער עלעמענט אויסער דער מענשליכער פּסיכיק,
וואָס ווירקט אָהן בעוואוסטזיין. אמת, די פּאָזיטיוויס=
טען רעדען אויך וועגען איין אַלגעמיינעם עלעמענט,
וועגען אַנ'אַלגעמיינעם כח ; ערשטענס, אָבער, איז דער דאָזי=
גער כח דאָך נישט קיין אַבסטראַקציע פון וועלכער ס'איז פּסי=
כישער מענשליכער אייגענשאַפט, נאָר עטוואָס אַזוינס, וואָס ווירקט
אָהן אַ שום ווילען און אָהן אַ כונה. און צווייטענס, זענען
טאַקע פעראַן אַזעלכע צווישען די לעצטע געלעהרטע, וועלכע
זאָגען, אַז דער טערמין „כח" איז אויך אייגענטליך נישט מעהר,
ווי אַ בילדליכער אויסדריק, און אַז אין גרונד גענומען איז דער
כח בלויז אַ וויסענשאַפטליכער בעגריף, וואָס איז בעשאַפען גע=
וואָרען, כדי צו פערשטעהן די בעציהונג פון די ערשיינונגען
צווישען זיך.

דער גאַנצער פּראָצעס פון דער וועלט=בעשאַפונג איז
לויט האַרטמאַנ'ען בלויז אַ לעגענדע, בלויז אַ שטיק פּשוט'ע
טעאָלאָגיע. „דער ווילען האָט זיך פעראייניגט מיט דער פאָר=
שטעלונג". ווי אַזוי אָבער איז עס דער ווילען געקומען צו

דער פאָרשטעלונג? ווער האָט עס זיי צונויפגעפּאָרט? נאָר מיט נסים האָט עס געמוזט געשעהן. „און דער צוקונפט וועט אַלץ קלאָר ווערן, דאָס אונבעוואוסטע וועט ענדליך אײַנזעהען, אַז אַלע זײַנע שטרעבונגען און פערלאַנגען זענען גאָרנישט און וועט קומען צו דער פאָלשטענדיגער פערניכטונג»; — ווי אַזוי אָבער וועט ער עס פערניכטען זיך אַליין? ווי וועט עס פאָרקומען דער דאָזיגער קץ כל הקצים (די ענדע פון אַלע ענדעס)? דאָס איז בלויז נבואה־זאָגערײַ.

און וועגען דער צוועקמעסיגקייט, וואָס מ'זעהט אין יעדען וועזען, סײַ אין דעם בוי פון יעדען אבר, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפּאַסט צו דעם גאַנצען קערפּער, סײַ אין די כאַראַקטערען פון אַלע בעשעפעניסען, וואָס זענען צוגעפּאַסט צו די אַרומיגע, אויסערליכע לעבענס־בעדינגונגען און סײַ אין דער בעציהונג פון יעדען מענשען צו זײַן געשלעכט; די דאָזיגע צוועקמעסיגקייט, וואָס שאָפּענהויער זעהט אין איהר די פּרוכט פון דעם בלינדען לעבענס־ווילען, וועלכער וועבט יעדע זאַך אין די פערבאָרגענישען פון דער נאַטור אַזוי, אַז עס זאָל זײַן גוט צוגעפּאַסט צו דעם ערהאַלטונגס־צוועק, און האַרטמאַן — די פּרוכט פון דעם אונבעוואוסטען, — וועגען דער צוועקמעסיגקייט ערקלעה'ן די וויסענשאַפטס־מענשען, אַז, אמת, אַלץ ווערט טאַקי געשאַפען אַזוי, אַז עס זאָל זײַן גוט צוגעפּאַסט צו די ערהאַלטונגס־בעדינגונגען, דאָס איז אָבער נישט די פּרוכט פון דעם אַלגעמײַנעם „לעבענס־ווילען" אָדער פון דעם אונבעוואוסטען, וואָס נעהמט אַרײַן אין זײַן רשות אַלע פּאַרטיקולערע כחות, אום דורכצופיהרען זײַן ציעל, — נאָר די פּרוכט פון אַ סך איינצעלנע שטרעבונגען און פערלאַנגען; די פּרוכט פון מיליאַרדען ווילענס, פון מיליאַרדען געשלעכטער און אינדיווידען; די פּרוכט פון דעם מיליאָנען־יעהריגען קאַמפּף־אום־דאָס־זײַן, אין דעם פערלויף פון וועלכען עס זענען אומגעקומען יענע אַלע, וועלכע האָבען נישט געקענט בײַשטעהן דעם אָנגריף פון פײַנד ווײַל זייער קערפּער־בוי איז נישט געווען צוגעפּאַסט צו די ערהאַלטונגס־בעדינגונגען, אַזוי אַז געבליבען זענען בלויז יענע, בײַ וועלכע די בעדינגונגען זענען יאָ גינסטיג געווען פאַר זייער ערהאַלטונג.

עֶס האַנדעלט זִיךְ דָא אַלזאָ בּלויז וועגען אַ אֵייבִּיגֶען צוּ=
פּאַסוּנגס=פּראָצעס פון דִי פֶערשִׁידענע געשלעכטער און אִינדִיווִי=
דען, וואָס דִי מעהרהַייט פון זֵייא אִיז אוּמגעקוּמען און נאָר אֵיינְ=
צעלנע פון זֵייא זענען געבּלִיבּען. דִי אַלע נַייגוּנגען און אֵייגענְ=
שַׁאפטען, וואָס האָבּען געקענט נוּצלִיךְ זַיין אִין'ם קאַמפּף=אוּם=
דאָס=זַיין, זענען אִיבּערגעגעבּען געוואָרען פון דוֹר צוּ דוֹר לוֹיט
דִי געזעצען פון דער נאַטִירלִיכער ירושה; און דאַגעגען, ווִידער,
זענען יענע אֵיינגענשאַפטען, וועלכע זענען שעדלִיךְ פאַר דעם
ערהאַלטוּנגס=צוועק, אוֹיסגעראָטען געוואָרען פון זִיךְ אַלֵיין, צוזאַ=
מען מִיט זֵייערע אֵיינגענטִימער, וואָס האָבּען קֵיין קראַפט נִישט
געהאַט זִיךְ צוּ דערהאַלטען. דִי מִינִים (געשלעכטער) ענדערן
זִיךְ און בּייטען זִיךְ, דִי עקזִיסטענץ=פאָרמען ענדערן זִיךְ אוֹיךְ;
נִישט אַלץ אָבער, וואָס ענדערט זִיךְ און פערשווִינדט—בּלַייבּט
שוֹין פערשוואוּנדען אוֹיף אֵייבִּיג. פון דעם פערשוואוּנדענעם מִין
אָדער פון דער פערשוואוּנדענער פאָרם אִיז נאָךְ אַ גרוֹיסער עפּעס
אִיבּערגעבּלִיבּען, און דער דאָזִיגער „עפּעס" שווִימט אַרוֹיס אִין
לעבּען ערשט אִין צעהנדלִיגער אָדער אִין הוּנדערטער דוֹרוֹת
אַרוּם. מִיר בּעגעגנען דערִיבּער אָפט בּיי פערשִׁידענע בּעשעפִי=
נִישען אַ סך אַזעלכע גלִידער, נֵייגוּנגען און עקזִיסטענץ=פאָר=
מען, וואָס נוּצען זֵייא גאָרנִישט און בּרענגען זֵייא נאָךְ, פער=
קעהרט, — שאָדען. דאָס אִיז אַ אִיבּערבּלַייבּענִיש און אַ גע=
דעכענִיש פון לעבּענס=אַרטען, וואָס האָבּען שוֹין לאַנג אוֹיפגע=
הערט צוּ פוּנקציאָנִירען.

דִי העכסטע פון אַלע עקזִיסטענץ=פאָרמען זענען יענע,
וועלכע טראָגען אַ געזעלשאַפטלִיכען כאַראַקטער און זענען גלַייךְ
פּאַסענד פאַר אַלע מִיטגלִידער פון דער געזעלשאַפט. געווען
זענען אַזעלכע פאָרמען פון אַ געזעלשאַפטס=לעבּען, וואָס האָבּען
נִישט בּעפרִידִיגט דִי דאָזִיגע פאָדערוּנג, און זֵייא זענען אוּנטער=
געגאַנגען אַ דאַנק דעם „נאַטִירלִיכען אוֹיסוואַהל". פון צַייט צוּ
צַייט בִּילדען זִיךְ אוֹיס נַייע פאָרמען, וועלכע בּעפרִידִיגען שוֹין
מעהר דִי פאָדערוּנגען פון דעם אַלגעמֵיינעם און פּרִיוואַטען גלִיק,
חאָטש ס'אִיז נאָךְ זעהר ווַייט דער וועג צוּ דער אמת'ער פאָל=
שטענדִיגקַייט. מִיר שטעהען נאָךְ דערווַייל, הֵייסט עס, אִינמִי=
טען וועג, און אַ סך שפּוּרען זענען נאָךְ פערבּלִיבּען בּיי אוּנז

פון יענע געזעלשאפטס־פארמען, וואס בכלל איז שוין זייער צייט לאנג אריבער*).

די שטרעבונג צום לעבען איז נישט קיין פראדוקט פון אלגעמיינעם לעבענס־ווילען, ווי עס גלויבען שאפענהויער און הארטמאן, נאר א זאך, וואס ליעגט אין דער נאטור פון יעדען וועזען, א מין פערלאנג זיך צו דערהאלטען. דאס איז נישט די פרוכט פון וועלכער ס'איז פערבלענדענדער אילוזיע, וואס פערפיהרט אלע לעבעדיגע בעשעפעניש; עס איז בלויז א פשוט'ער פאקט, אז יעדער וועזען אלס וועזען, ד. ה. אלס עטוואס פערהאנענעס, אנטלויפט פונ'ם נישט זיין, פון דער פערניכטונג. ווען מיר זאלען אפילו בעשליעסען, אז דאס לעבען אין א בעשטימטען רוים און אין א בעשטימטער צייט איז נאר איין פאזיס פונ'ם זיין, גלויבט דאך אבער יעדער וועזען נאך אלץ, אז נאר געפינענדיג זיך אין א בעשטימטען פאזיס איז ער ווירקליך פערהאן, און ווען ער געפינט זיך אין אנ'אנדער פאזיס איז ער — גארנישט.

די פעסימיסטען נארען זיך אויך בנוגע צו דעם מהות פון פערגניגען און צער.

„דאס פערגניגען איז בלויז א נעגאטיווע זאך" — זאגט שאפענהויער; „דאס פערגניגען איז בלויז א צופעליגע און א פערבייגעהענדע זאך" — זאגט הארטמאן; אין דער ווירקליכקייט אבער איז דאס פערגניגען אנ'אייביגער צושטאנד, וואס איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט די האנדלונגען פון דעם לעבעדיגען וועזען. יעדע זאך, וואס שטערט די פערברייטונג און די פערשענערונג פון לעבען, פעראורזאכט צער, און דאגעגען פעראורזאכט יעדע האנדלונג, וואס פערלענגערט און פערברייטערט דאס לעבען, — פערגניגען און צופריעדענהייט.

אמת, די שטרעבונג, חאטש זי איז דאך נישט דער עיקר מהות פון לעבען, געהט שטענדיג צוזאמען מיט'ן לעבען; דערמיט אבער איז נאך גאר נישט געזאגט, אז זי מוז זיין דורך און דורך צער.

„יעדע שטרעבונג איז צו א זאך, וואס פעהלט; הייסט עס,

---

*) דארווין און זיינע אנהענגער.

אַלזאָ, — אַ צער״, אַזוי זאָגען די פּעסימיסטען. אין דער אמת'ען אָבער האָט די שטרעבונג אַליין אין זיך אַ סך פערגניגען, אויב זי איז נאָר נאַטירליך און בעשטימט. דער מענש שטעלט זיך פאָר דאָס, וואָס איהם פעהלט, בעמיהט זיך דאָס צו בעקומען, דערנעהנטערט זיך אַלץ מעהר און מעהר צו זיין ציעל, און וואָס מעהר ער שטעלט זיך פאָר דעם פערגניגען פון ערפילען זיינע ערוואַרטעטע פערלאַנגען, אַלץ גרעסער ווערט אין איהם די ענערגיע, און דאָס פיהלען אין זיך ענערגיע — פערשאַפט פערגניגען.

נישט אויסגעהאַלטען איז די פּעסימיסטישע אַנשויאונג אויך בנוגע צו דעם מהות פון מיה און אַרבייט. אַרבייט און צער זענען ביי די פּעסימיסטען — סינאָנימען; אין דער אמת'ען אָבער איז פערהאַן פיעל פערגניגען נישט בלויז אין דעם פאַקט פון בעקומען דעם לויהן פאַר דער אַרבייט, נאָר אויך אין דער אַרבייט גופא. שווער איז די אַרבייט, ווען זי איז נישט לויט די כחות, ווען זי צוברעכט דעם גאַנצען קערפּער; די געוועהנליכע, נאָרמאַלע אַרבייט פערשאַפט אָבער פערגניגען. אַנ'אַרבייט, אין וועלכער עס בעטייליגען זיך אַלע טיילען פון קערפּער; אַנ'אַרבייט נאָך בעשטימטע רוהע-שעה'ען און אין אַ דערצו צוגעפּאַסטען אָרט, — וועקט אויף אַלע פונקציעס פון אָרגאַניזם, רופט אַרויס אַ סך ענערגיע און צוזאַמען דערמיט אַ שטאַרקען געפיהל פון אַנגענעהמער צופרידענהייט.

אמת, מ'קען נישט לייקענען, אַז אַ סך מענשליכע פערלאַנגען ווערען נישט ערפילט, אַז אַ סך מענשליכע מיה געהט לאיבוד, אַז דער המון מענשען אַרבייט צופיעל און די איבריגע קליינע מינדערהייט ווערט משוגע פון לעדיג געהן, פון נישט האָבען, וואָס צו טאָן; דאָס איז אָבער אַלץ אָבהענגיג בלויז פון די געזעלשאַפטליכע לעבענס-בעדינגונגען, פון דער וויסענשאַפטליכער פערפאָלקאָמענונג, פון דער זיטען-פערבעסערונג און בעגריפען-פערפיינערונג. וואָס מעהר דאָס לעבען וועט פערפאָלקאָמט ווערען, וואָס מעהר דער געדאַנקען-קרייז וועט זיך פערברייטערן, וואָס מעהר דער מענש וועט זיך אויפהערען איינצוציהען אין זיין שאָלעכץ און וואָס שענער און מעהר צוגעפּאַסט צו דעם ערהאַלטונגס-צוועק עס וועלען ווערען די פאָרמען פון דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, — אַלץ ווייניגער וועט דעם מענשען אויסקומען צו

אַרבײַטען אומזיסט, אַלץ װעניגער װעט אײַנגעאָרירט װערען דעם מענשענ׳ס רעכט, אַלץ דיפערענצירטער און אײַנגעטײלטער װעט װערען די אַרבײַט און אַלץ מעהר װעט װערען אויף דער װעלט נחת און פערגניגען *).

בנוגע צו דעם סכום פון פערגעניגען און צער אין דער געגענװאַרט, האַלטען עטליכע פון די דאָזיגע געלעהרטע, אַז פערגעניגען איז פערהאַן אין דער װעלט מעהר פון צער. ליאָבאָ, למשל, צעהלט אויס כסדר אַלע מיני פערגעניגענס, װאָס זענען פערהאַן אין דער װעלט, און געפינט, אַז זײער צאָהל איז אונגעהויער גרויס; אויסער די געװעהנליכע סאָרטען פערגעניגענס, רעדט ער נאָך פיעל װעגען דעם פערגניגען פון שפאַצירען, יאַגד, מוזיק, זעהן שענע זאַכען, טעאַטער א. א. װ.

אַנדערע געלעהרטע, װעלכע בעהאַנדלען די פראַגע װעגען פערגניגען און צער נישט מיט אַזאַ לײַכטקײַט, זענען אמת מודה, אַז ס׳איז פערהאַן איצט אַ סך שלעכטס אויף דער װעלט; דאָס איז אָבער אויך נאָר דערפאַר, װאָס די איצטיגע לעבענס־בעדינגונגען זענען שלעכטע, און מ׳קען האָפען, אַז צוזאַמען מיט דעם אַלגעמײנעם פראָגרעס װעט זיך דאָס אויך ענדערן צום גוטען.

אַנדערע געהען נאָך װײַטער און זאָגען, אַז בנוגע צו דער געגענװאַרט זענען טאַקי די פעסימיסטען גערעכט און דער צער איז טאַקי אַזוי גרויס, אַז דאָס ביסעל פערגניגען װערט װירקליך פערזונקען אין איהם; בנוגע צו דער צוקונפט אָבער זענען זײ נישט גערעכט. ס׳איז פערהאַן הײַנט אין דער װעלט אַ סך שלעכטס פון דעם מין, װאָס מיר רעכנען עס פאַר אַ װעלט־צרה, װעהרענד אין דער װירקליכקײַט איז׳ס בלויז די שולד פון דעם מענשען אַלײן, װעלכער איז נאָך נישט דערװאַקסען אינגאַנצען און האָט נאָך נישט ערדײכט די העכסטע מדרגה פון פאָלקאָמענהײַט. אַלץ איז דער מענש אימשטאַנד אויפצוטאָן, און אויב נישט מיט איין מאָל, איז ביסלעכװײַז, מיט דער הילף פון אַ לאַנגזאַמער און סיסטעמאַטישער אַרבײַט

*) מיל.

פֿאַר דער מענשהײט׳ס צוקונפֿט. *)

די פּעסימיסטען בלאָנזשען בנוגע צו דער צוקונפֿט, ווײַל דער יסוד פֿון זייער אַנשויאונג איז אַ פֿאַלשער; זיי אורטײלען פֿון אײנצעלנע, פּאַרטיקולערע ערשײנונגען אויף דער אַלגעמײנער נאַטור און לויט דעם גיעבען זיי אַרויס בעשלוסען און מײנונגען; אין דער אמת׳ען אָבער זענען די אַלע לײַדען פֿון דעם מענשליכען לעבען נישט מעהר, ווי פֿאָלגען פֿון שלעכטע געזעלשאַפֿטליכע בעדינגונגען, וועלכע שטאַמען פֿון געוויסע היסטאָרישע סבות, און וואָס מעהר עס וועט זיך פֿערשפּרײטען דאָס אמת׳ע וויסען, אַלץ שנעלער וועלען די שלעכטע בעדינגונגען פֿון זיך אַלײן בטל ווערן, און דער קאַמפּף אום דאָס זײַן וועט נישט זײַן מעהר קײן קאַמפּף צווישען אײן מענשען און דעם אַנדערן, אין וועלכען עס זיעגט דער שטאַרקערער, — נאָר אַ קאַמפּף צווישען אַלע פֿעראײניגטע מענשליכע כחות מיט דער נאַטור. דאַן וועט שוין ממילא אויך אַזוי פֿיעל שלעכטס נישט זײַן, — צוזאַמען מיט דער סבה (אורזאַך) וועלען בטל ווערן אויך די פֿאָלגען איהרע.

אַלץ איז אָבהענגיג פֿון די ענטוויקלונגס־פֿאָרמען — אפילו אויך דער פּעסימיזם אַלײן. ס׳טרעפֿט, אַז דער פּעסימיזם אַלײן דיענט נאָר אַלס געוועהר אינ׳ם לעבענס־קאַמפּף. ביטער איז פֿאַר אַ מענשען די איבערצײַגונג, אַז אַנדערע באָדען זיך אין אַלדאָס גוטס דאַן, ווען ער טרינקט זיך אין יסורים, און אין אַזאַ פֿאַל ווײל ער אומעטום נאָר שלעכטס זעהן, און איהם ווערט אַלײן לײַכטער אויפ׳ן האַרצען, ווען ער איז אימשטאַנד אויפצו־ווײַזען, אַז דאָס פֿערגניגען איז גאָרנישט ווערט, אַז נאָך

---

*) לויט די מעליאָריסטען, „מעליאָריזם הײסט דעם מענשען׳ס פֿעהיגקײט נישט בלויז צו פֿערקלענערן די מאָס פֿון צער, נאָר אויך צו פֿערמעהרען די מאָס פֿון פֿערגניגען״ (סוללי). אינ׳ם ברײטען זין שטעלט דער מעליאָריזם פֿאָר מיט זיך אַ גאַנצע וועלט־אַנשויאונג, וואָס אַנערקענט די שלעכטע זײַטען פֿון דער געגענוואַרט און גלויבט שטאַרק אין דער קראַפֿט פֿון פּראָגרעס. די ערשטע, וואָס האָט זיך בענוצט מיט דעם טערמין, איז געוועזען דזשאָרדזש עליאָט.

דער מינוט פערגניגען קומען אָן טעג פון יסורים און פּיין, אַז דאָס לעבען בכלל איז אַ פּוסטע שפּיעל...

מיט דער צייט, ווען אַלע איצטיגע לעבענס־פאָרמען וועלען זיך ענדערן; ווען די בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אַנדערן וועלען גאָר אַנ׳אַנדער אויסזעהען בעקומען; ווען אַלע בעגריפען וועלען שוין גענוג ראַפינירט זיין און אַלע פאָראויסטיילען וועלען פערשווינדען; ווען אַלץ, בכלל, וועט ערדרייכען די שפּיצע פון דער העכסטער פאָלקאָמענהייט, — וועלען די אַלע פראַגען וועגען לעבען און וועגען דער בעדייטונג פון לעבען פון זיך אַליין געלעזט ווערן. דאָס לעבען וועט האָבען אַ גרויסע, וויכטיגע בעדייטונג, יעדע איינציגע האַנדלונג וועט זיך אַליין אויספּילען און גערעכט מאַכען, יעדע בעוועגונג וועט זיין אַ ציעל פאַר זיך אַליין, ווייל אַלץ וועט געטאָן ווערן אויף דעם בעסטען, אויף דעם פיינסטען, אויף דעם פאָלקאָממסטען אופן.

און ווייל יעדע געגענוואַרט איז אַ פונדאַמענט, אויף וועלכען עס בויט זיך די צוקונפט; ווייל מיר זענען אימשטאַנד זיך היינט פאָרצושטעלען דאָס גליק פון אונזערע קינדער און זייער פרייד אין יאָהרען אַרום; ווייל מיר קענען היינט זעהען אין אונזער אידעאַלער פאָרשטעלונג, ווי אַזוי אַלע פעהלערן ווערן אויסגעבעסערט און אַלע מאַנגעלן אויסגעפילט, — דאַרפען מיר שוין אין דעם אַליין געפינען אַ טרייסט און אַ היילונג צו אַלע אונזערע ווערהטאָגען. ס׳איז נויטיג צו דעם צוועק, בלויז אַרויסצוגעהן, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, פון דעם ענגען פערזענליכען קרייז און טיעפער צו בעטראַכטען די פערגאַנגענהייט, די געגענוואַרט און די צוקונפט פון דער גאַנצער מענשהייט. יעדער איינער דאַרף זיך אויסלערנען געפינען אַ טרייסט פאַר אַלע ליידען פון דער פערגאַנגענהייט און פון דער געגענוואַרט, — אינ׳ם גן־עדן פון דער צוקונפט...

אמת, לויט אונזערע געוועהנליכע מיינונגען און נייגונגען, איז אונז גאַנץ שווער צו געפינען אַ בעפרידיגונג פאַר אונזערע פערזענליכע ליידען אין דעם, וואָס ווען ס׳איז, אין דער ווייטער־ווייטער צוקונפט, וועט אונזערע איינינקלעך און אור־איינינקלעך גוט זיין; דאָס איז אָבער נישט אונמעגליך, און מען דאַרף זיך בלויז גוט צוגעוועהנען

דערצו. אַ מענש מיט אַ רייכען אינטעלעקט איז פעהיג צו פער־נעסען אינגאַנצען זיינע פּערזענליכע ענינים און צו געפינען פערגניגען אין אַלגעמיינע זאַכען, וואָס האָבען צו איהם, אין פלוג, גאָר קיין שייכות נישט; וואָס רייכער און ברייטער, אַלזאָ, עס וועט ווערן דער מענשליכער אינטעלעקט, אַלץ גרע־סער וועט ווערן די צאָהל פון יענע, וועלכע לעבען נישט בלויז פאַר זיך אַליין, און געפינען פערגניגען אין יעדער זאַך, וואָס ווערט געטאָן פאַר דער אויסבילדונג און פערפאָלקאָמענונג פון דער מענשהייט אין דער וויטער צוקונפט.

„פון צייט צו צייט — זאָגט ספּענסער — וועט גרע־סער ווערן די צאָהל פון יענע מענשען, וואָס די העכסטע ענטוויקלונג פון דער מענשהייט וועט זיין זייער העכסטער ציעל אין לעבען. אַראָבקוקענדיג פון דער הויכקייט פון זייער אינ־טעלעקטועלען האָריזאָנט אויף דעם מענשען׳ס לעבען אין דער וויטער צוקונפט, — אויף יענעם לעבען, וואָס נישט זיי וועלען פון איהם געניסען, נאָר די קינדער פון יענע וויטע דורות, — וועט אין זיי אויפבליהען די בעגליקענדע איבער־צייגונג, אַז זיי האָבען פון זייער זייט, געהאָלפען דער מענש־הייט געהן פאָראויס, פאָרווערטס, און האָבען איהר צוגע־בראַכט נעהנטער צו דעם לאַנד פון דער צוקונפט.“

יג.

די אויפלעבונג פון דער קריסטליכער אַנשויאונג.

דאָרט, וואו בעלי־תשובה שטעהען, קענען אפילו קיין אמת׳ע צדיקים נישט שטעהן. דער כלל האַלט אוים אויך בנוגע צו די דענקענדע קעפּ, וואָס ווערן פרום אויף דער על־טער. זיי געהען אַוועק נאָך וויטער פון די כשר׳ע טעאָלאָגען און באַיקאָטירען אינגאַנצען יעדען מענשליכען געדאַנק, וואָס פּרובט זיך אויף זיין שטייגער צו לעזען אַלע וועלט־פּראָבלעמען. און נישט נאָר דאָס: — זיי פערלירען אָהן אַ אָנהויב און אָהן

א סוף, האבען צו טאן מיט חלומות און איינרעדענישען, פערנעהמען זיך מיט בויך־רעדעריי, סור'ען זיך מיט רוחות און ענטדעקען סודות פון וועלטען, וואס זענען קיינמאל נישט בעשאפען געווארען.

אין פראנקרייך און אין אנדערע לענדער זענען איצט זעהר פיעל פערהאן אזעלכע מיני בעלי תשובות, וואס בעשעפטיגען זיך מיט די טיעפסטע וועלט־פראבלעמען. דעם גאנצען אינהאלט פון לעבען און בכלל אלץ זעהען די דאזיגע בעלי תשובות אינ'ם קאטאליציזם, און ליעב איז זיי די דאזיגע זקנה מיט דעם געקנייטשטען פנים, ווי א יונג־אויסגעשלייערטע כלה. אין יעדען מנהג, אין יעדער טראדיציע און אין יעדען געזעץ געפינען זיי א בעזונדער שענהייט און א מין אייביגע גוטסקייט, און נאך די פערשיעדענע גייסטיגע שטורעמס, וואס זיי האבען איבערגעלעבט, גלויבען זיי איצט אין דעם אלעמען צו געפינען די אמת'ע גייסטיגע מנוחה און דעם אייביגען פריעדען.

יענע, וועלכע ווייסען נאר פון וויסענשאפטליכע פאקטען און פאלגען, קוקען אויף די דאזיגע בעלי תשובות מיט א מיטליידס־שמייכעל, ווי אויף פסיכיש קראנקע, און קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע וויסענשאפטליכע פארשונגען. אנדערע פרובען זאגאר אויסגעפינען די אלגעמיינע סבות פון אזעלכע גייסטיגע צושטאנדען אין די געזעצען פון דער פיזיאלאגיע, פסיכיאטריע א. א. וו. און פיהלען זיך צופריעדען: — מיר זענען געזונדטע מענשען!...

ס'איז אבער גענוג זיך אויפצוהויבען עטוואס העכער איבער דער דאזיגער אויבערפלעכליכער מיינונג, אום צו זעהען, אז די סבה פון אזא מין ערשיינונג ליעגט אממעהרסטענטייל פיעל טיעפער, פיעל ווייטער...

מאמינים אין אבערגלויבערייען און נארעשקייטען זענען שטענדיג געווען, זענען איצט פערהאן און וועלן אייביג זיין. אין אלע צייטען האבען זיך געפונען פערשיעדענע פאנטאסטען און אבערגלויבער, פערפיהרער און פערפיהרטע. אין דער לעצטער צייט זעהען מיר אבער, אז מענשען, וועלכע דרינגען ארייין אין די טיעפסטע בעהעלטענישען פון דער מענשליכער

נשמה און פערשטעהען די וועלט מיט אַלע איהרע מעלות און חסרונות, אַז אַזעלכע מענשען געפינען נישט קיין גייסטיגע בעפריעדיגונג אין קיין אַנדער זאַך און קעהרען זיך אום צו דער פשוט׳ער אמונה, וואָס איז אָפט פערבונדען מיט נאַרעשע אַבערגלויבענס, — דאָס פאָדערט שוין אַ געוויסע א ו נ ט ע ר ז ו כ ו נ ג !

מענשען מעהרען זיך, און די בעדערפעניששען מעהרען זיך אויך און וואַקסען פון טאָג צו טאָג; דער קאָנטראַסט צווישען די פערשידענע עקאָנאָמישע קלאַסען ווערט גרעסער; די בילדונג נעהמט אַרום אַלץ ברייטערע שיכטען פון דער מענשהייט, און צוזאַמען דערמיט וואַקסט אויך דער פערלאַנג, גוט צו לעבען, אַלזייטיג צו געניעסען פון לעבען א. א. וו.; דער לעבענס-קאַמפף ווערט אַלץ שווערער און שווערער; די פערוואונדעטע און געפאַלענע פון דעם דאָזיגען קאַמפף ווערן אַלץ מעהרער; דער געשריי פון די בעזיעגטע רייסט איין די הימלען און לאָזט נישט רוהיג אויך דעם געוויסען פון יעדען מענשען, וואָס האָט אַ האַרץ צו פיהלען. די זיעגער זענען אויך נישט גליקליכער פון די בעזיעגטע; זיי זוכען דאָס גליק און געפינען עס נישט. די נאַרעשע, קליינליכע פערגניגענס ווערן צוגעגעסען, אַ שרעקליכע פוסטקייט בעהערשט דאָס האַרץ, און קיין זאַך אין דער וועלט איז נישט אימשטאַנד, די דאָזיגע פוסטקייט צו פערטרייבען. ווענדען זיך די אמת-זוכענדע צום שכל, ענטפערט ער: יאָ, אָבער ס׳זענען פערהאַן געוויסע נאַטירליכע סבות. ווענדען זיי זיך צו דער פאַנטאַזיע — פערפיהרט זי. ווענדען זיי זיך צו דער אמונה, וואָס האָט איהרע וואָרצלען טיעף אין דער מענשליכער נשמה, און — זי ווייזט זיי די גאַנצע וועלט בעלויכטען מיט אַ נייער ליכטיגקייט. דערזעהען די אמת-זוכער די דאָזיגע ליכטיגקייט און דערפרעהען זיך מיט איהר; פון גרויס שמחה פערגעסען זיי אָבער אָבצוטיילען די אמת׳ע, הויכע גלויבענס-פאָעזיע פון דער פשוט׳ער פערקערפערונג, פון דעם פרימיטיווען אַנטראָפאָמאָרפיזם...

דו וואונדערסט זיך: ווי אַזוי קענען עס די חכמים — די חכמים, וועלכע האָבען ב א מ ת פערדיענט דעם נאָמען — ווי אַזוי קענען עס אָט די חכמים גלויבען אין אַזעלכע נאַרעש-

קיטען? — נעהם דיך גוט שטודירען זייער לעבען און אלץ, וואס זיי האבען געשריבען און געשאפען, וועסטו זעהען, אז די צרות און די ליידען פון דער וועלט האבען זיי דערצו געבראכט — זיי זענען דערשלאגען פון די אייביגע ליידען...

נאר איינער פון די בעלי תשובות איז ארויסגעגאנגען ווי א זיגער און נישט ווי קיין בעזיגטער פון דער דאזיגער גייסטיגער מלחמה — ליעוו טאלסטאי. ס׳געפינען זיך אזעלכע, וואס צווייפלען אין זיין נארמאלען פערשטאנד אויך; ווער עס לייענט אבער זיינע ווערק אהן א שום פאראורטייל זעהט גלייך, אז ער האט דא פאר זיך א מענשען מיט א מערקווירדיג געזונדטער לאגיק, נאר — אנ׳אנדערע פון דער געוועהנליכער. אונזער לאגיק איז די פון געוועהנליכע מענשען, וואס האבען שטענדיג פאר די אויגען די ארומיגע לעבענסבעדינגונגען, וועהרענד טאלסטאי׳ס לאגיק איז די פון א מענשען, וואס האט זיך בעפרייט פון די דאזיגע בעדינגונגען. זיין אנשויאונג איז די אנשויאונג פון קריסטענטום, ווי מיר האבען זי ערקלערט אין איינעם פון די פריהערדיגע קאפיטלען; ער זוכט אבער פון איין זייט, זי צוצופאסען צו די פאדערונגען פון דעם ערדישען לעבען, און פון דער אנדערער — פערברייטערט ער זי און גיט איהר א גאנץ בעזונדער פיזיאנאמיע.

זיין פערזענליכע מיינונג איבער דעם שאדען פון דער ציוויליזאציע, וואס איז נאהנט צו רוסא׳ס מיינונג וועגען דער זעלביגער פראגע, — נעהמט טאלסטאי אויך אריין אין קריסטענטום. דאס גוטע איז גוט אומעטום, אין אלע צייטען און אין וועלכער לאגע עס זאל נישט זיין. דאס אמת׳ע גייסטיגע גליק איז נישט בלויז נישט סותר דעם מאטעריעלען גליק, נאר ס׳איז פשוט אומעגליך פאר א מענשען, זיך גליקליך צו פיהלען מיט מאטעריעלע גליקען אליין, אויב ער לעבט נישט לויט די בעגריפען פונ׳ם מאראל.

„ס׳איז פערהאן א פשוט׳ער וועלט-רעכנונג: — זאגט ער אין זיין ארטיקעל: „וואס איז גליק?“ — ארויסצוגעהן פון דער וועלט...

לויט טאלסטאי׳ס מיינונג זענען בכלל פערהאן צוויי תורות:

די תורה פון דער וועלט און די תורה פון קריסטענטום. די
תורה פון דער וועלט לערנט דעם מענשען צו זיין וואָס מעהר
אַריינגעטאָן אין עניני עולם=הזה, ברייטער צו מאַכען אַלע מאָל
דעם קרייז פון לעבען און פון די לעבענס=פערגניגענס, צו
פערנעהמען אַ בעדייטענדען פּלאַץ אין דעם געזעלשאַפט=
ליכען לעבען, צו ערווערבען זיך פון אַלע זייטען כבוד
און רייכטום, קורץ: צו זוכען און צו געפינען. די דאָזיגע
תורה נעהמט אָן אַלע מאָל אַנ'אַנדער פאָרם און ווייזט זיך
אַרויס אַלע מאָל אין אַנ'אַנדער געשטאַלט; מיט קלינגענדע
פראַזען איז זי בעקרוינט, און שרייענדיג אָהן אַנאויפהער, אַז
זי זוכט נאָר דעם מענשענ'ס גליק, פערפיהרט זי איהם —
אין אָבגרונד פון אונגליק. מענשען מיט טויטע געזיכטער, הוי=
פענס טרוקענע ביינער, שטויסען און שטופען איינער דעם אַנ=
דערן און קעמפפען צווישען זיך מיט זייערע לעצטע כחות, גע=
טריבען פון אַ ווילדער, מעכאַנישער קראַפט, — דאָס איז די
פרוכט פון דער וועלטליכער תורה און דאָס זענען איהרע
קרבנות. אַ מענש האָרעוועט און אַרבייט יאָהרען=לאַנג, אום
זיך צו ערווערבען אַ גאָלדענעם זייגערל, דערנאָך — אום צו
בעזיצען אַנ'אייגען הויז, נאָך שפּעטער — אום צו קענען אַ=
רויספאָהרען אין אַ אייגענעם עקיפּאַזש און אַזוי ווייטער און ווי=
טער, און פּלוצלונג קומט דער טוידט און רייסט איהם אַוועק
פון דער וועלט, נאָך איידער ער האָט בעוויזען חאָטש וויפיעל
ס'איז הנאה צו האָבען פון די אַלע זאַכען, וואָס האָבען איהם
אַזוי פיעל מיה, אַזוי פיעל קרבנות און אַזוי פיעל רוהיגקייט
געקאָסט. קנאה, איינפערזוכט, נאַרעשער כבוד, בהמה'שע פער=
גניגענס, ווילדע שענדליכע תאוות — דאָס איז אַלץ, וואָס
מיר רופען אָן: ציוויליזאַציע.

און אַלע ווייסען דאָס, און פאַר קיינעם איז דער געדאַנק
נישט ניי; די תורה פון דער וועלט געפינט זיך שוין אָבער
איהרע סאָפיזמען און איינפאַלען, מיט וועלכע זי בענוצט זיך
אויף צו פערטומלען דעם מענשען און איהם אַרויסצושלאָגען
דעם געדאַנק פון קאָפּ, און ער ווערט דערווייל וואָס ווייטער
אַלץ מעהר אַריינגעשלעפּט אין דעם שטראָם פון די בלינדע
פערלאַנגען און נאַרעשע שטרעבונגען. איהם דאַכט זיך כסדר,

אַז ער געהט פֿאָרוועַרטס, וועהרענד ער געהט אין דער ווירקליכקייט גאָר צוריק...

טאָלסטאָי בענוגענט זיך נישט מיט קיין אַלגעמיינע מוסר-דרשות. ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אַז דאָס לעבען אין די צענטערן פֿון דער קולטור, אין די גרויסע שטעדט, האָט אין זיך אַ גאַנץ קליינעם טייל פֿון יענע עלעמענטען, אָהן וועלכע ס'איז אַבסאָלוט אונמעגליך זיך פֿאָרצושטעלען פֿערגניגען און גליק. ווי ענטציקענד איז די ליכטיגקייט פֿון דער זון! — און אָט לעבען צעהנדליגער טויזענדער מענשען אין די גרויסע שטעדט, וואו זעלטען-ווער איז אימשטאַנד צו געניעסען ווי ס'דאַרף צו זיין פֿון דער זונען-ליכטיגקייט. די הויכע „וואָלקענקראַצער'ס", די גאַרדינען אויף די פֿענסטער, די דונקעלע צימערן, די פֿערמאַכטע עקיפּאַזשען און די אַלע איבריגע קולטור-זאַכען, — דינען נאָר אויף צו פֿערשטעלען די זונען-שטראַהלען. דאָס זיצען שפּעט ביינאַכט און דאָס אויפשטעהן שפּעט אין דער פֿריה לאָזט דעם שטאָדט-איינוואוינער קיינמאָל נישט זעהען די העלע, פֿרעהליכע ליכטיגקייט פֿון דער פֿריהמאָרגען-זון. ס'זענען פֿערהאַן אַזעלכע שטאָדט-מענשען, וואָס האָבען אין זייער גאַנצען לעבען זוכה געווען בלויז איינמאָל צו זעהען די בעצויבערנדע ערשייננג פֿונ'ם זון-אויפגאַנג. ווי געזונד איז'ם פֿאַר אַ מענשען, איינצואָטעמען אין זיך געזונדטע פֿרישע לופֿט, אָדער צו טרינקען ריינעם, קלאָרען וואַסער! און די שטאָדט-איינוואוינער האָבען דאָס נישט. וואָס קען אַ מענשען פֿערשאַפֿען מעהר פֿערגניגען, ווי די אַרבייט פֿון האָדעווען חיות, בהמות און עופות און אַרומגעהן אַרום זיי! דער שטאָדט-איינוואוינער קען דאָס נישט אויספֿיהרען און מוז'ס, אים בעסטען פֿאַל, איבערגעבען זיין משרת. און ענדליך: וואָס נאָך קען געבען אַ מענשען אַזוי פֿיעל אמת'ען גליק און אַזוי פֿיעל לעבענס-אינטערעסען, וויפֿיעל ס'גיט דער פּראָצעס פֿון ערציהען קינדער און זיי אויסהאָדאָוועןן! ערנעהרען זיי און זעהען, אַז זיי זאָלען געזונד און קרעפֿטיג זיין, און דאַן — זיך פֿרעהען צוזאַמען מיט זיי און זיך מיטשפּיעלען צוזאַמען מיט זיי! און דער גרעסטער טייל פֿון די שטאָדט-איינוואוינער גיט איבער די דאָזיגע אַרבייט אַנדערע, און געהט אַליין זיך זוכען פֿערגניגען אין צירק אָדער אין טעאַטער...

דער מענש פערלאָזט די נאַטור און געהט זיך זוכען פרעמדע, ווילדע זאַכען, פאַר וועלכע ער איז זיך פשוט מוסר-נפש, און דאָס קומט פאָר בלויז דערפאַר, וואָס ער גלויבט, אַז דאָס גליק געפינט זיך נישט אין איהם אַליין, אין זיין איינפאַכען נאַטור-לעבען, אינ׳ם לעבען פון ליעבע און פריעדען, גערעכטיגקייט און תמימות, נאָר אין ווילדע אויסגעלאַסענקייטען, אין אַ שטורמיש-ברויזענדען לעבען און אין דער שווערסטער אַנשטרענגונג פון גייסט.

דאָ קומט די תורה פון קריסטענטום און לעהרנט דעם מענשען ריכטיג פערקעהרט: אַנטלויף פון די אַלע עניני עולם הזה! זוך דאָס קעניגרייך פון גאָט און זיין גערעכטיגקייט, — דאָס איבריגע וועט שוין אַליין קומען. זוך נישט ד ײ ן גליק, נאָר דאָס גליק פון אַ נ ד ע ר ע, דאָס וועט ד י ך אויך בעגליקען. ליעב דיין חבר, ווי דיך אַליין; לעב מיט דער נאַטור און האָב פערגניגען פון די גוטע זאַכען, וואָס גאָט האָט ד י ר געגעבען און יענע אַלע, וועלכע זענען גלייך צו דיר. שטעל דיר נישט אויף קיין פאַלאַצען מיט קיין שלעסער; זעה בעסער אָנצופילען דיין הארץ מיט ליעבע און גערעכטיגקייט — דאָס וועט דיין עשירות און דיין גליק זיין. דער וועלט-מענש זעהט אין יעדען איינציגען אַ קאָנקורענט, אַ מיט-סוחר אָדער אַ מיט-קרעמער — דו זעה אין איהם אַ ליעבליכען ברודער. און דו דאַרפסט גאָרנישט זוכען צו בעגרינדען דיין ליעבע אויף וועלכע ס׳איז לאָגישע הנחות און יסודות — דו האָב ליעב דיין חבר, ווי זיך אַליין, פשוט, איינפאַך, אָהן פשט׳לעך און חשבונות, אָט ווי אַ מוטער, צום ביישפיעל, האָט ליעב איהר קינד.

די ליעבע — דאָס איז דער יסוד פון אַלע יסודות אין טאָלסטאָי׳ס אַנשויאונג. אין איהר זוכט ער שוץ און שטיצע פון דעם פעסימיזם, וואָס וויל אַלץ פערניכטען. לעבען פאַר דעם פערזענליכען גליק — איז אונמעגליך; וואָס מעהר דער מענש פערטיעפט זיך אין דעם, אַלץ מעהר קומט ער צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס פערזענליכע גליק אַנטלויפט פון איהם. לעבען, ווידער, צוליעב וועלכע ס׳איז נאַרישע פערגניגענס, וואָס אָט זענען זיי דאָ און אָט פערשווינדען זיי, לעבען צוליעב דעם און האָבען שטענדיג פערדרוס דערפון, — דאָס איז אַ מענש

אַ בן־דעת אויך נישט אימשטאַנד. דער מענש לעבט ווי אַ בהמה און האַנדעלט ווי אַ בהמה נאָר אַזוי לאַנג, ווי ער בעטראַכט זיך נישט; ווען ער נעהמט אָבער אַרום די גאַנצע זאַך און בעגרייפט זי ריכטיג — קען ער שוין מעהר אַזוי נישט לעבען.

די פּעסימיסטען פערשטעהען דאָס אַלץ גאַנץ גוט. זייער געדאַנקען־גאַנג איז, לויט טאָלסטאָי׳ס אויסטייטשונג, אַזעלכער: איך האָב אין מיר אַ בהמה׳שען „איך", וואָס בעגעהרט אַלץ און וויל אַלץ, און אַ אינטעלעקטועלען, מענשליכען „איך", וואָס פערשטעהט, אַז דאָס אַלץ איז גאָרנישט מיט גאָרנישט; דער אינטעלעקטועלער „איך" אין מיר וויל, אַז און פאַר זיך, גאָרנישט, פערלאַנגט גאָרנישט און נעהמט אין לעבען קיין שום אַנטהייל נישט; ער קוקט בלויז פון דער זייט אויף די מעשׂים פון דעם בהמה׳שען „איך" און איז זיי מבטל. דאָס הייסט אַלזאָ: אַזוי לאַנג ווי די דאָזיגע שפּיעל ווערט מיר נישט צוגעגעסען, קען איך מיר שטעהן און קוקען אויף דעם אַלעמען מיט אַ לייכטען שמייכעלע; קוים אָבער הויבט עס מיר אָן לאַנגווייליג צו ווערן, דאַרף איך נעהמען און פערלאָזען די נאַרישע סצענע...

אַזוי דענקען און אַזוי האַנדלען ווירקליך די קאָנסעקווענטע פּעסימיסטען. —

די דאָזיגע אַנשויאונג האָט אָבער אין זיך אַ פאַלשע זייט אויך. ריכטיג איז די הנחה פון פּעסימיזם, אַז דער אינטעלעקטועלער „איך" אין׳ם מענשען איז מבטל די מעשׂים פון דעם בהמה׳שען „איך" און אַנערקענט זיי פאַר נאַרישקייטען; פון דער צווייטער זייט איז אָבער נישט ריכטיג דאָס, אַז דער אינטעלעקטועלער „איך" איגנאָרירט אַלע לעבענס־אינטערעסען. אָט דער „איך" איגנאָרירט בלויז דאָס נאַרישע, דאָס פערבייגעהענדע, דאָס איינגעבילדעטע אין לעבען; ער אַנערקענט אָבער דאָס אמת׳ע לעבען, וואָס ציהט זיך אָהן אַ אָנהויב און אָהן אַ סוף. לויט דער פּעסימיסטישער אַנשויאונג קומט אויס, אַז ווען אַ מענש בעפרייט זיך פון אַלע זיינע פערזענליכע שטרעבונגען און פערלאַנגען, בלייבט איהם מעהר אַבסאָלוט גאָרנישט; אין דער אמת׳ען אָבער בלייבט איהם נאָך דאַן אויך עטוואָס זעהר בע-

דייטענדעס — דאָס לעבען אליין...

און וואָס איז'ם דער מהות פון דעם לעבען, וואָס בלייבט אין'ם מענשען שוין נאָכדעם, ווי ער האָט זיך בעפרייט פון אַלע מיני שטרעבונגען און פערלאַנגען?

די ליעבע.

יעדערער פערשטעהט — זאָגט טאָלסטאָי — ווען אפילו נישט זעהר קלאָר, אַז אין דער ליעבע איז פערהאַן עטוואָס אַזוינס, וואָס אין קיין אַנדער נייגונג בעמערקט מען עס נישט, — עטוואָס שטאַרקעס, עטוואָס הויכעס, געטליכעס. יעדערער פיהלט, אַז די ליעבע גיט עפּעס אַ געוויסע פאָלמאַכט, אַ געוויסעס רעכט אויפ'ן לעבען; אין דער זעלבינגער צייט אָבער טראַכטען זיך אַלע, אַז די ליעבע איז אויך נישט מעהר, ווי אַ פערבייליופענדער געפיהל, און ס'איז קיין שום אונטערשיעד נישטאָ צווישען איהר און וועלכער ס'איז אַנדער נייגונג. עפּעס דאַכט זיך אין אָנהויב, אַז עס האָט יאָ אַ ממשות, סוף כל סוף אָבער ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז אויך גאָרנישט. „ליעבען. אָבער ליעבען אייביג קען מען נישט, און אויף אַ ווײַלע — לוינט די אַרבייט נישט.“

און ווירקליך: לויט זייערע השגות זענען די דאָזיגע מענשען גערעכט. זיי זעהען אין דער ליעבע אַ ערשיינונג פון שטעלען איין וועזען העכער פון אַלע אַנדערע וועזענס. עס פערשטעהט זיך דעריבער, אַז אַזאַ ליעבע איז אָבהענגיג פון דעם מענשענס פערזענליכע נייגונגען, און קען שוין אין קיין פאַל נישט זיין קיין אַבסטראַקטע און קיין אייביגע. איך בין געוואוינט צו פערברענגען, צו שפּיעלען אין קאָרטען א. א. וו. און איך בין געוואוינט אויך צו ליעבען; איך האָב ליעב דעם, ווייל ער געפעלט מיר, און הער אויף איהם ליעב צו האָבען, ווען ער הערט מיר אויף צו געפעלען; איך האָב ליעב אַמאָל דעם און אַמאָל יענעם, אַמאָל דער און אַמאָל יענער; איך האָב ליעב דעם, און נאָכמעהר — יענעם; איך האָב דעם ליעב, און דעם אַנדערן וואָלט איך אין אַ לעפעל וואַסער דערטרונקען.

די ליעבע אין דעם געוועהנליכען זין איז דאָך יענער אימפּולס, וואָס טרייבט דעם פאָטער צו בערויבען אַנדערע

מענשען, אום צו קענען אָנשטאָפּען זײַנע קינדער; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר איז בײַ דעם פערליעבטען רעכט צו שטעלען זײַן ריוואַל און זאָגאַר אויך דער געליעבטער אַליין; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר ווערן מענשען פון איין משפחה, פון איין שטאַם און פון איין פאָלק אין בלוטיגע חיות פערוואַנדעלט און בעגזל'ענען און בעפאַלען די מענשען פון דער אַנדערער משפחה, פון דעם אַנדערן שטאַם אָדער פון דעם אַנדערן פאָלק! און עס פערשטעהט זיך אַליין, אַז אַזאַ ליעבע איז נישט בעסער פון וועלכע ס'איז אַנדערע אימפּולסען, און האָט נישט אין זיך קיין שטאַרקעס און קיין הויכעס, קיין אײביגעס און קיין געטליכעס.

עס איז אָבער פערהאַן אַנ'אַנדער ליעבע, — אַנ'אמת'ע.

די בעצייכנונג פון דער אמת'ער ליעבע איז: טאָן גוטס, און זי שיידעט זיך אונטער פון דער געוועהנליכער ליעבע דערמיט, וואָס זי זוכט גוטס צו טאָן אַלעמען, אָהן אַ שום אויסנאַהם. די אמת'ע ליעבע איז נישט וועלכע ס'איז ליידענשאַפט, וועלכער ס'איז שטאַרקער אימפּולס, וועלכער ס'איז פרעמדער געפיהל — זי האָט אין זיך אַ רייכען אינטעלעקטועלען פּראָצעס.

דער גרעסטער טייל מענשען גלויבט, אַז די אמת'ע ליעבע איז יענע, וואָס רײַסט זיך אַרויס פון האַרצען מיט אַ שטורם, וויסט פון קיינע גרענעצען נישט און צופלאַקערט זיך אין אַ ווילד=ברויזענדען פײַער; אין דער ווירקליכקייט אָבער איז די זאַך פונקט פערקעהרט: דער סימן פון אמת'ער ליעבע איז — די רוהיגקייט פון דער נשמה און די ריינקייט פונ'ם געדאַנק. די אמת'ע ליעבע קומט שטענדיג נאָך אַ לאַנגען פּראָצעס פון טיעף בעטראַכטען אַלע פערזענליכע לעבענס=אינטערעסען און זיך פון זיי אינגאַנצען מיאש זײַן.

אַ סך מאָל קומט אויס צו הערען די טענה: „איך דאגה דען פאַר זיך? מיר איז דאָך אַלץ איינס”; דאָס איז אָבער נישט מעהר, ווי אַ פּוסטע פראַזע. ריהר נאָר איהם אַליין אָן, פּרוב נאָר דיך צוריהרען צו זײַן געלד אָדער צו זײַן כבוד, און דו וועסט גלײַך זעהען, אַז איהם איז נישט אַלץ איינס... דעריבער פאַלט ער אַרײַן אין פערצווייפלונג, דעריבער ליאַרימט ער אַזוי, דעריבער קריצט ער שפּעטער מיט די ציינער...

זאָל אָבער נאָר איין מענש פּרובען זיך ווירקליך אָבזאָגען פון אַלע זיינע פּערזענליכע פּערלאַנגען, וועט ער זעהען די גרויסקייט פון דער ליעבע צו יעדען לעבעדיגען וועזען, וואָס וועט אַרויסקוועלען פון זיין האַרצען און איהם אינערליך בעגליקען.

און דאָס איז דער איינציגער וועג, מיט וועלכען מ'קען צוקומען צו דער מדה. טאָלסטאָי אַליין איז אויך מיט דעם וועג צוגעקומען צו דער גרויסער ליעבע, און נאָר אין איהם זעהט ער די אמת'ע רעטונג. אין זיין „ודוי" שילדערט ער אויספיהרליך די גייסטיגע ליידען און די פאָלשטענדיגע פערצווייפלונג, וואָס האָבען איהם אַריינגעגעבען דעם געדאַנק, זיך דאָס לעבען צו נעהמען, און די ליכטיגקייט, וואָס האָט איהם אַרומגענומען פון דער צייט אָן זינט ער האָט זיך אָבגעזאָגט מיט'ן גאַנצען האַרצען פון דעם פּערזענליכען גליק און האָט אָנגעהויבען ליעבען יעדען לעבעדיגען וועזען, — ליעבען איניג, האַרציג, מיט דעם גאַנצען פייער פון דער נשמה.

טאָלסטאָי איז צוגעקומען צו זיין קריסטליכער אַנשויאונג דורכ'ן פּעסימיזם. די זעלביגע טעאָריע, וואָס איז פאַר אַנדערע אַ טויטגיפט, האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אַ נייעם לעבענס־וועג; די זעלביגע פערצווייפלונג, וואָס האָט אַנדערע געבראַכט צו דער אַבסאָלוטער נישטיגקייט, צו דער אַבסאָלוטער נעגאַטיווי־טעט, האָט איהם געבראַכט צו אַ גאַנץ אַנדער געדאַנק: אויב איך קען נישט לעבען צוליעב מיינע אייגענע נוצען, צוליעב מיין אייגענער טובה, דאַרף איך לעבען פאַר די נוצען פון אַנדערע.

אָט די אַלע צרות, ליידען און וועהטאָגען פון דער וועלט, וואָס האָבען לויט דער אַנשויאונג פון די פּעסימיסטען קיין שום זין און קיין שום ציעל נישט, זענען לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג נוצבאַר און נויטיג, און נישט דערפאַר, וואָס זיי ברענגען, ווי די אָפּטימיסטען ווילען האָבען, צו גוטס און פערגניגען, נאָר דערפאַר, וואָס זיי מאַכען פּנים'ם מענשען דאָס, וואָס ער דאַרף ווירקליך זיין — אַ אינטעלעקטועלער וועזען, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער ליעבע צו אַלעם לעבעדיגעם.

אין זיין אַרטיקעל וועגען „צער" ערקלערט ער זיין מיינונג

איבּער דעם מהות פון יסורים אין אַלגעמיין און איבּער דער איינציגער עצה, ווי אַזוי זיך צו בּעפרייען פון זיי. אויך אין דעם אַרטיקעל, ווי אין אַלע זיינע אַנדערע ווערק, מיידט ער נישט אויס צו שילדערן דאָס לעבּען אין די פינסטערסטע פאַרבּען; ער ווייזט אויף איינמאָל און נאָכאַמאָל, אַז ס׳איז נאַרעש צו לעבּען צוליעבּ וועלכען ס׳איז פערזענליכען גליק, ווייל אַזוינס איז פּשוט גאָר נישטאָ בּמציאות. אַ מענש מיט געפיהל און פערשטאַנד קען נישט זעהן פון אַלע זייטען, וואו ער קעהרט זיך: הונגער, קעלט, מגפות, אַלע מיני קראַנקהייטען און פורעניות׳ען, אַלע מיני רציחות און הריגות, אַלע מיני שוי־דערהאַפטטע גייסטיגע יסורים, — און אין דער זעלבּיגער צייט זיך גאַנץ רוהיג בּלייבּען און טראַכטען: מיר איז גוט! איך האָבּ מיך געראַטעוועט!

פון דער צווייטער זייט ווייזט אָבּער טאָלסטאָי אויף, אַז דאָס אַלץ דאַרף בּרענגען דעם מענשען נישט צו קיין אַבּסאָלוטער בּעגאַטיווימעט, נאָר צו דעם געדאַנק, אַז ער איז צו אַנאַנ־דער תּכלית בּעשאַפען געוואָרען און דאָס אַלץ, וואָס ער ליידט פון די פערזענליכע יסורים, איז נישט מעהר ווי אַ מיטעל, איהם אַרויפצופיהרען אויף דעם וועג פון אמת.

די דאָזיגע מיינונג וועגען דעם מהות פון די מענשליכע ליידען, וועלכע איז אין פלוג אינגאַנצען געבּויט אויף אַ טעאָ־לאָגישען יסוד, האָט אין זיך, אַרויסגעהענדיג פון טאָלסטאָי׳ס שטאַנדפּונקט בּנוגע צו דעם מהות פון לעבּען — אַ סך טיעף־לאָגישעם און אָריגינעלעם. דער מהות פונ׳ם מענשענס „איך" איז דאָך נישט די מאַטעריע, וואָס ענדערט זיך יעדע סעקונדע, און אויך נישט זיין אינדיווידועלע איבּערצייגונג — די לעצטע ענ־דערט זיך נישט וועניגער פון דער מאַטעריע, ווארום ס׳איז דאָך נישט גלייך דעם מענשענ׳ס איבּערצייגונג אין די קינדער־יאָהרען צו זיין איבּערצייגונג אין דער שפּעטערדיגער צייט, און אין דער זעלבּיגער צייט גופא קען זיך דאָך אויך די איבּערצייגונג ענ־דערן, און ווען דער מענש שלאָפט, למשל, איז ער אינגאַנצען נישט אימשטאַנד צו טראַכטען, אַזוי, אַז דער געדאַנק ווערט פון צייט צו צייט בּעגייט.

וואָס דען, אַלזאָ, איז, דער מהות פונ׳ם „איך"? די אַל־

געמיינע מענשליכע איבערצייגונג ד. ה. יענע איבערצייגונג, וואס בינדט צונויף דעם מענשענס אלע כערזענליכע איבערצייגונגען, וועלכע זענען איינענטליך גאנץ ווייט און פערשידען איינע פון דער אנדערער. די טיילען פון דער מאטעריע, וואס זענען פערהאן אין מיר היינט, זענען נישט די זעלביגע, וואס זענען געווען אין מיר נעכטין; איך וויל היינט אזוינס, וואס נעכטין האב איך עס נישט געוואלט; איך טראכט היינט אזוי און נעכטין האב איך געטראכט אנדערש, און נאך דעם אלעמען פיהל איך פון דעסטוועגען פארט, אז „איך" בין — איך, און נישט קיין אנדערער. אויב מיר ווילען אלזא דאך קלאר פארמולירען דעם בעגריף „איך", וואס איז פון איין זייט אויסער אלע מיני איבערצייגונגען און פון דער אנדערער — אין זייער צענטראלען מיטעל־פונקטען, מוזען מיר זאגען: „איך" הייסט דער כאראקטער. דער כאראקטער פון יעדען לעבעדיגען וועזען דריקט אוים די פארם פון זיין בעציהונג צו דער וועלט; די בעציהונג, ווידער, פונ'ם מענשען צו דער וועלט לייטערט זיך אוים פון צייט צו צייט א דאנק די פערבינדונגען מיט די ארומיגע וועזענס. צום ביישפיעל: דער מענש פיהלט ביי זיך אז ער האט א חלק אינ'ם גליק, אז ער איז אויך א קינד פון דעם, וואס האט דאס גליק בעשאפען. צוזאמען מיט דעם געפיהל וואקסט אבער אין איהם גלייך נאך איינער — א פאלשער; ער רעדט זיך באלד איין, אז נאר ער אליין האט א חלק אינ'ם גליק, און פערגעסט גאר אינגאנצען, אז אלע אנדערע האבען אויך אזא רעכט אויף דעם גליקס־טראפען, ווי ער. ער רויבט און גזל'ט און טרעט מיט די פיס, און ערשט שפעטער ווערט ער געוואהר, אז יענע זענען שטארקער פון איהם, און ער — בייזערט זיך און קריצט מיט די ציינער. ער וויל לעבען רוהיג, און דא קומען גאר אן אויף איהם צרות און פורעניות און אנשיקענישען פון אלע זייטען — בויגט ער זיך איבער אין דער אנדערער זייט און הויבט אן מיט'ן גאנצען הארצען גוטס טאן די ארומיגע; דאן דערשפירט ער מיט אמאל דעם געשמאק פון אזא גליק, פון וועלכען ער האט ביז אהער קיין אהנונג נישט געהאט און ערשט הויבט ער אן צו דערגעהן, וואו ס'איז דער מקור פון דעם אמת'ען גליק. ביסליכווייז קומט ער צו דער

איבערצייגונג, אז מיר זענען אלע „קינדער פון איין פאטער", אז דאס גליק איז נישט אבהענגיג פון איין וועזען, פון איין בעשטימ־טען פלאץ און פון א בעשטימטער צייט, און ענדליך הערט ער אינגאנצען אויף מורא צו האבען פאר די אלע צרות און אנ־שיקענישען, פאר די אלע אונגליקען און אפילו אויך פאר'ן טויט אליין, דען ער בעגרייפט, אז דאס אמת'ע גליק האט נישט קיין אנהויב און נישט קיין סוף.

אלץ איז אבהענגיג פון דעם מענשענס בעציהונג צו דער וועלט און צו זיינע ליידען. דער וועהטאג איז א בעגרענעצטע זאך, דער צער פון וועהטאג איז אבער אונבעגרענעצט. דער וועהטאג האט א ענדע; ווען ער קומט שוין צו ביז דער העכ־סטער שטופע, רופט ער ארוים די לעהמונג פון אלע חושים (חלש'ען אדער שטארבען) און דאן הערט מען אויף צו שפירען אויך דעם וועהטאג אליין; דער צער פון וועהטאג איז אבער אבהענגיג פון דער סוביעקטיווער נייגונג: ס'זענען פערהאן אזעל־כע, וואס טראגען איבער רוהיג די שרעקליכסטע שמערצען. דער צער פון די וועהטאגען ווערט גרעסער צוזאמען דערמיט, וואס מעהר דער מענש שטעלט זיך זיי אנטקעגען, וואס מעהר ער שרעקט זיך פאר זיי און וואס גרעסער ער שטעלט זיך זיי פאר אין זיין פאנטאזיע; און, פערקעהרט, דער זעלביגער צער ווערט קלענער, וואס מעהר דער מענש בעגרייפט די נויטיגקייט פון יסורים, וואס רוהיגער ער טראגט זיי איבער, וואס מעהר ער נעהמט זיי אן פאר ליעב. מיר אלע טראגען איבער פער־שידענע אונבעקוועמליכקייטען און זאגאר אויך יסורים צוליעב זאכען, וואס זענען אונז ליעב, און ווען מיר זעהען פאר זיך דעם ערווארטעטען ציעל — שפירען מיר גארנישט דעם צער פון די איצטיגע ליידען. אזויערנאך פערמינדערט זיך דער צער פון אלע מיני יסורים, אויף וויפיעל עס פערמעהרט זיך אין זיי די ליע־בע; און ווען די ליעבע פערמעהרט זיך זעהר שטארק, פער־שווינדט דער צער אינגאנצען... טויזענדער קדושים זענען אויף קדוש השם געגאנגען מיט פרייד און צופריעדענהייט... יא־האן הוס, האט געזונגען, ווען מ'האט איהם אין די פלא־מען געווארפען...

בכלל זענען, לויט טאלסטאי'ס מיינונג, פערהאן צוויי

כאַרטען יסורים: יסורים אָהן אַ זין און יסורים מיט אַ זין. דער מענש ליידט זיך אָן פון פערשידענע וועהטאָגען אין זיינע קינדער-יאָהרען און אויך שפּעטער, ווען ער ווערט דערוואַקסען. די קינדער-וועהטאָגען זענען נויטיג — דער צער פון וועהטאָג צווינגט דעם קינד אָבצוהיטען דעם קערפּער פון פערשידענע שעדליכע ווירקונגען. ווען נישט דער צער פון וועהטאָג, וואָלטען אַ סך קינדער, למשל, זיך אָבשניידען פערשידענע גליעדער פון קערפּער — שפּיעלענדיג; דער צער פון די קינדער-יאָהרען האָט זיך אַלזאָ זיין ציעל — צו שיצען דעם קערפּער. דאַגעגען האָט דער צער פון די יוגענד-יאָהרען אַן׳אַנדער ציעל — אויפצוהויבען דעם גייסט. די יוגענד-ליידען דאַרפען אַרויסרופען אַלע פונקציעס פון ליעבע און אויפוועקען איהר טעטיגקייט.

נאָהענט צו דער קריסטליכער אַנשויאונג פון טאָלסטאָי איז אויך די אַנשויאונג פון דעם צווייטען רוסישען געניע—דאָסטאָיעווסקי; דאָסטאָיעווסקים מיינונג וועגען צער און יסורים איז אָבער פון איין זייט טיעפער פון טאָלסטאָי׳ס, און פון דער צווייטער זייט — מעהר פערזונקען אין מיסטיציזם.

די שלעכטס-פראַגע און דעם מענשענס יסורים בכלל האָבען דאָסטאָיעווסקי׳ן רוהען נישט געלאָזען. ער האָט זיך פערטיעפט אין דער פראַגע פון אַ גאַנץ בעזונדער זייט: איהם האָט אַממעהרסטען געפּייניגט דער צער פון די „ערנידעריגטע און בעליידיגטע“. מענשען ליידען מאָראַליש און פיזיש. קומען אַנדערע מענשען און טרייסטען זיי; מענשען טראָגען איבער פערשידענע יסורים און שטאַלצירען דערמיט — זיי גלויבען, אַז אָט די יסורים האָבען געבראַכט נוצען דער מענשהייט אָדער אַזוי אַ געוויסער צאָהל איינצעלנע ליידענדע. ווי ביטער און שרעקליך אָבער איז דער גורל פון יענע עלענדע און ערנידעריקטע, וואָס קיין אויג לאָזט פאַר זיי קיין טרער נישט, וואָס קיין האַנד איז צו זיי נישט אויסגעשטרעקט, וואָס קיין האַרץ קלאַפּט נישט פאַר זיי, און אַליין ביי זיך אין די אויגען זענען זיי געמיין און דערשלאָגען און נידריגער פון יעדען וועזען, וואָס לעבט אויף גאָט׳ס וועלט, ווייל זיי ווייסען נישט, צוליעב וואָס זיי לעבען, און וועמען זייערע יסורים וועלן נוצען ברענגען! קיין איינציגער שטראַהל בעלייכט נישט זייער פינ-

סטערן וועג, קײן אײן אײנציגער האָפנונגס־פונק דערוואַרימט זײער האַרץ נישט — פערלאָזען און דערווײַטערט זענען זײ פון גאָט און פון מענשען, און זײער גאַנץ לעבען איז אַ לאַנגע קײט פון צרות, ווערהטאָגען און בזיונות.

די דאָזיגע אונגעהויערע און וואַרעמע ליבע צו אַלע אַ־זעלכע לײַדענדע און עלענדע, וואָס רופען בײַ קײנעם קײן פונק ליבע נישט אַרויס, די דאָזיגע טיפע עמפפינדונג פון אַזעלכע מיני גײַסטיגע יסורים, וואָס קײן אַנדערער פאַר איהם האָט זײ נישט בעמערקט, האָבען דאָסטאָיעווסקי'ן גע־בראַכט צו דעם געדאַנק אַז נאָר גאָט אַלײן הערט זיך צו צו די געוויינען פון די דערשלאָגענע...

נאָך אַ צווײטע זײַט פון דער דאָזיגער ביטערער פראַגע האָט געדריקט דאָסטאָיעווסקי'ן זײַן גאַנץ לעבען — די לײַדען פון קלײנע קינדער. פאַרוואָס ווערן געשטראָפט מיט אַזעלכע שווערע ענוים קינדער, וואָס האָבען נאָך דעם טעם פון זינד נישט פערזוכט? אָט די אָרימינקע שעפעלעך — מיט וואָס האָ־בען זײ זיך פערזינדיגט? וואו איז דער גאָט פון גערעכטיגקײט?.. פאַרוואָס, פאַרוואָס קומט עס זײ?... אויב אַלע יסורים פון זינט די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג האָ־בען נאָך עפּעס אַ שטיקעל בעהאַלטענעם תכלית — אַ געוויסע גײַסטיגע האַרמאָניע, אַ מין וואונדערבאַרעם גליק, וואָס מיר קענען איהם נאָך דערווײַל נישט משיג זײַן — און אויב אפילו דער דאָזיגער תכלית וועט ווירקליך ווערט זײַן די אַלע אָנגעלי־ליטענע יסורים, — מיט וואָס אָבער וועלן געדעקט ווערן די יסורים פון די קלײנינקע רײנינקע נשמה'לעך? ווער האָט עס דאָס רעכט אַזעלכע יסורים צו פערגעבען?

„ווען איך וואָלט אַרויפשטײַגען — לעגט דאָסטאָיעווסקי אַרײַן אין מויל פון זײַן קאַראַמאַזאָוו — אויף די העכסטע טרעפ פון דעם וועלט־פערשטאַנד און וואָלט בעגרײַפען די גאַנצע האַר־מאָניע און דאָס גאַנצע וואונדערבאַרע גליק פון די קומענדיגע דורות, וואָס צוליעב זײַן פערווירקליכונג זענען עס נויטיג געווען די אַלע יסורים, וואָס מענשען האָבען איבערגעטראָגען ביז דאַן, — וואָלט איך אויך נישט אויפגעהערט צו פרעגען דעם טאַטען אין הימעל: ווער האָט עס דיר געגעבען דאָס ר'עכט צו פײַניגען מענ־

שען מיט אַזעלכע ביטערע יסורים? וואָס'רע רעכט האָסטו עס צו בויען און צו שאַפֿען אויף דעם רעכנונג פֿון פֿרעמדע ליידען? און מיט וואָס וועסטו בעצאָהלען פֿאַר די יסורים פֿון די קליינע קינדער, וואָס האָבען נישט געפֿיהלט און נישט פֿערשטאַנען גאָרנישט פֿון דער גאַנצער האַרמאָניע, וואָס דו שאַפֿסט און בענייסט?

אויף דער פֿראַגע גיט דאָסטאָיעווסקי אַריין דעם צווייטען קאַראַמאַזאָוו אין מויל אַ טעאָלאָגישע תשובה, וואָס האָט, ווי ס'שיינט, איהם אַליין אויך נישט בעפֿריעדיגט, און ער האָט זי געבראַכט נאָר דערפֿאַר, וואָס די פֿראַגע האָט איהם שרעקליך געפּייניגט.

געפּייניגט דאָסטאָיעווסקי'ן האָט נאָך איין פֿראַגע — די יסורים פֿון די גרויסע גייסט־מענשען. אָט אַלץ איינס, ווי ער האָט מיטגעפֿיהלט די שטילע יסורים פֿון יענע, וואָס זענען לויט זייערע גייסטיגע אייגענשאַפֿטען ניעדריגער פֿון דעם געוועהנליכען פֿערשטאַנד און פֿון די טראַדיציאָנעלע געזעצען, אַזוי האָט ער מיטגעליטען אויך מיט יענע, וואָס שטעהען העכער פֿונ'ם המון. ס'איז נישטאָ נאָך איין שריפֿטשטעלער, וואָס זאָל האָבען אַזוי טיעף, ווי ער, איבערגעגעבען די יסורים פֿון די גרויסע גייסטער, וועלכע קענען נישט איינבויגען זייער רוקען אונטער דער משא פֿון די אַלע געזעלשאַפֿטליכע מנהגים און בעגריפֿען. אַלע מיני יסורים, וואָס אַ דורכשניטליכער מענש ליידט אויס אינ'ם פֿערלויף פֿון זיין גאַנצען לעבען, זענען גאָרנישט, אינ'ם פֿערגלייך דערמיט, וואָס ראַסקאָלניקאָוו לעבט איבער אין איין שעה. ווען מיר לייענען דעם לעצטענס חלומות און געדאַנקען, פֿיהלען מיר, אַז אַ גיהנם ברענט אונטער זיינע פֿיס, אַז ער לעבט איבער טויזענד מאָל אין איין שעה דעם טעם פֿון טויט. מיר ווייסען אַלע, אַז „וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר וועהטאָג"; דאָסטאָיעווסקי ברענגט אונז אָבער צו דעם שטאַרקסטען אויסדריק פֿון דער דאָזיגער איבערצייגונג און גיט אונז צו פֿערזוכען דעם גייסטיגען וועהטאָג... ער ווייזט, אַז פֿאַר דעם גרויסען גייסט־מענשען איז קיין אויסוועג נישטאָ, און סוף כל סוף מוז ער בויגען דעם קאָפּ, אויב נישט פֿאַר דעם מענשליכען פֿערשטאַנד, איז ווענינסטענס — פֿאַר דעם געטליכען. ער ווייזט אונז די טיעפֿסטע וואונד אויף אונזער קערפּער און פּרובט זיך

איהר הײלען מיט אַ גאַנץ אַלטען פלאַסטער...

דאָסטאָיעווסקי זוכט זיך אַ שוץ אין דעם אײנפאַכען פּרימיטיווען גלויבען, ווײל דאָס שלעכטע, וואָס ער פיהלט, איז — צו־ביטער. ער פערלאַנגט אָפט פונ׳ם מענשען, ער זאָל זיך אונטערגעבען, ווײל ער פערשטעהט, אַז ערדריקענדיג די העכסטע שטופע, וועט דער מענשליכער וועזען די אײגענע עקסיסטענץ נישט קענען איבערטראָגען, ער פערשטעהט, אַז ווען דער מענש קומט צו צו דער העכסטער שטופע פון זעלבסטבעוואוסטזײן, קען ער שוין מעהר בשום אופן נישט אײנגעהן אויף קײן פשרה מיט דער וועלט אין איהרע אָרדנונגען, און זײן עצה איז — זיך אונטערגעבען, זיך אײנבויגען, זיך קלענער מאַכען...

ווען דאָסטאָיעווסקי וויל זיך אַלײן אויסטײטשען די אַלגעמײנע רפואה, וואָס ער געפינט אין דער אמונה, קומט ער צו גאַנץ נאָהנט צו טאָלסטאָי׳ס אַנשויאונג איבער ליבע. דער מענש לײדט אַ סך, ווײל ער פיהלט זיך שטאַרק, און ער דאַרף זיך בעפרײען דערפון. נישט פון זײן הנאה וועגען איז דער מענש בעשאַפען געוואָרען, נאָר פאַר דער טעטיגקײט פון ליבע. ער דאַרף זיך אײנגעוועהנען ליעב האָבען אַלץ און אַלעמען מיט׳ן גאַנצען האַרצען, שטענדיג, און אָהן אַ שום אָבהאַלט, דאַן וועט ער פון קײן שלעכטם נישט וויסען, און קײנע „ביטערע שאלות" וועלן איהם מעהר נישט פּײניגען און ער וועט בעגרײפען דעם זין און דעם תכלית פון זײן לעבען. ער וועט דאַן פערשטעהן, אַז זײן לעבען איז אַ שטאַרקע בעוועגונג, וואָס האָט דעם צוועק צו שטיצען די מאַכט פון ליבע און ליכטיגקײט.

„דעם מענשען׳ס נשמה איז גענומען פונ׳ם קוואַל פון ליכט און ליבע, אום צוצוקומען אויף דער וועלט צו אַקטיווער, ממשות׳דיגער ליבע".

יד.

די נייע אידעען.

אין דער צייט, ווען די אלע, וואס פערנעהמען זיך מיט דער פראגע פון גוטס און שלעכטס, האבען זיך געשטיצט אדער אויף דער אנשויאונג פון די אפטימיסטען, אדער אויף דער פון די פעסימיסטען אדער גאר אויף רעליגיעזע דאגמען, — אין דער צייט האט זיך אין דייטשלאנד בעוויזען א געוואלדיג-מעכטיגער גייסט, וואס האט געוואלט לעזען דאס דאזיגע פראבלעם גאר אויף אנאנדער וועג.

דער דאזיגער גרויסער גייסט איז פרידריך ניטשע (געבוירען אין יאהר 1844). ווי בנוגע צו אלע אנדערע לעבענס-פראגען, אזוי איז ניטשע געגאנגען מיט זיין בעזונדערן וועג אויך בנוגע צו דער פראגע וועגען גוטס און שלעכטס; ווי אין אלע אנדערע זאכען, אזוי אויך דא האט ניטשע געפאדערט די „אומווערטונג פון אלע ווערטען".

ווי בעקאנט, האט נישט ניטשע קיין בעשטימטען סיסטעם, קיין בעשטימטע שיטה, — ער האט נאר מיינונגען, אידעען, וועלכע האבען זיך אויך גאנץ אפט געענדערט ביי איהם. אויב אבער מיר געפינען אפילו נישט ביי איהם קיין איין אלגעמיינעם געדאנק, וואס זאל צונויפבינדען אלע זיינע אידעען, — געפינען מיר ביי איהם יא א געוויסע נייגונג, א געוויסע בעציהונג צו אלץ. די דאזיגע נייגונג דריקט זיך אויס אין דעם: צו מעסטען יעדער זאך מיט דעם מאסשטאב פון דער מענשליכער פרייהייט.

ווען ער איז נאך יונג געוועזן, איז שאפענהויער'ס „הייליגער" געוועזן זיין אידעאל; דאס אבער, וואס ביי שאפענהויערן איז געוועזן נאר שען געזאגט, איז פאר ניטשע'ן געוועזן א גאנצע תורה, וואס פאדערט מ'זאל איהר מקיים זיין. קיין פשרות און קיין אבנייגונגען פון געזעץ האט ניטשע נישט ליעב געהאט; ער איז דאן שטארק פערקאכט געוועזן אין שאפענהויער'ס עסטעטישע אידעען און אין וואגנער'ס מעלאדיען. די גאנצע וועלט מיט אלץ, וואס אין איהר געפינט זיך, איז פאר איהם געוועזן

נישט מעהר, ווי אַ מין הילע צום וועלט-ווילען, וואָס ליידט און זוכט זיך אַנ'אויסוועג, אַנשטאַט דעם אָבער, וואָס ער האָט פריהער אויך געגלויבט, אַז די ישועה פון דער וועלט שטעהט אין אַ ענגען צוזאַמענהאַנג מיט דעם אָבזאָגען זיך פון וועלן לעבען, — האָט ער אין די שפּעטערדיגע יאָהרען אַנערקענט, אַז די דאָזיגע ישועה ליגט אין דעם מענשענס שאַפען, אין דער קונסט.

„נאָר אַלס עסטעטישע ערשיינונג האָט די וועלט אַ זין" — זאָגט ניטשע. נאָר דער פּעסימיזם דאַרף אָנקומען צו דער קונסט און נאָר איהם איז זי פערשטענדליך. די ביטערע פאָלגען פון'ם פּעסימיזם ווערן געמילדערט נאָר אַ דאַנק דער קונסט.

אַלע פּערגניגענס פון דער וועלט זענען גאָרנישט ווערט. יעדער פּערגניגען ברענגט מיט זיך צער; נאָר דאָס עסטעטישע פּערגניגען איז ריין, הויך און טייער. דאָס עסטעטישע פּערגניגען מאַכט דעם מענשען פערגעסען אָן אַלע זיינע צרות און פּלאָגען — דאָס האָט נאָך שאָפּענהויער געזאָגט; אַנשטאַט דעם אָבער, וואָס לויט שאָפּענהויער'ן איז אויסגעקומען, אַז חאָטש דער עסטעטישער פּערגניגען איז ווירקליך הויך און געטליך, פונדעסטוועגען האָט ער קיין בעטרעף נישט אַנטקעגען די צרות און פּלאָגען, וואָס דער מענש שטעהט אויס יעדע מינוט, יעדע סעקונדע, — אַנשטאָט דעם זעהט ניטשע אין דער קונסט אַ מין אַלגעמיינע ישועה צו דעם אַלגעמיינעם ווילען. ניטשע איז נוטה צו דער מעטאַפיזישער השערה, אַז דאָס אייביגע דאַזיין און די אייביגע איינהייט נויטיגט זיך אין מעטאַמאָרפאָזען און פרעהליכע אילוזיעס, צוליעב דעם, וואָס עס איז אייביג פול מיט צער און מיט אינערליכע קאָנטראַסטען. אין דעם יסוד פון דער גאַנצער נאַטור ליגט אַ שאַפענדע קראַפט, וואָס בעפרייט זיך פון זיין אינוועניגסטען צער מיט דעם פּראָצעס פון שאַפען און צושטערען (יעדע שאַפונג האָט אין זיך עלעמענטען פון צושטערונג). ס'טרעפט, אַז מיר זעהען די גאַנציץ נאַטור אַ שיינענדיגע, אַ שטראַהלענדע, אַ ליכטיגע: דאָס טרייסט די נאַטור זיך אַליין פון איהר בעהאַלטענעם טיעפען צער מיט אויסערליכע שענע פאַנטאָמען (ערשיינונגען, פערבלענדענישען).

„די וועלט האָט מיר דאַן אויסגעזעהן, ווי אַ געטליך בעשעפי-

נעש , וואס ווערט געפייניגט און געפלאגט . ווי א חלום האט זיך מיר די וועלט פארגעשטעלט , ווי א פאעטיש געשטאלט פון דער געטליכקייט , ווי א פיעל-פארביגער רויך״ , — אזוי שילדערט ניטשע אין „זאראטוסטרא״ זיין פילאזאפישע אנשויאונג פונ׳ם ווערק „די געשיכטע פון דער טראגעדיע״ .

דער אלגעמיינער ווילען פון דער וועלט געפינט זיך זיין ישועה אין דעם מענשענ׳ס קונסט , וואס שילדערט די גאנצע טיעפקייט פונ׳ם וועלט-שמערץ און די פערשידענסטע סארטען אילוזיעס , און גיט זיי איבער אזוי לעבעדיג , אז זיי זעהען אוים , ווי רעאלע , פערקערפערטע געשטאלטען .

דעם מענשענס מיסיע איז אלזא זעהר א רייכע און א גרויסע—זיין ציעל איז , אויסצולייזען , צו בעפרייען . וואס מעהר די קונסט דערנעהנטערט זיך צו איהר ציעל , אלץ מעהר דערנעהנטערט זיך אויך דער מענש צו זיין ציעל . דעריבער איז ניטשע׳ן אזוי ליעב און טייער די עפאכע פון דער גריכישער טראגעדיע , צו דער געשיכטע פון וועלכער ער איז צוגעגאנגען גאר מיט אנאנדער מאסשטאב — מיט א מאסשטאב , וואס איז ווירקליך צוגעפאסט צו זיין גרונד-אנשויאונג איבער דעם עסטעטישען יסוד פון דער וועלט , און האט קיין שום עהנליכקייט נישט צו דעם „סאקראטישען יסוד״ (ווי ער דריקט זיך אוים) , ד. ה. דער יסוד פונ׳ם געזונדטען און פשוט׳ען פערשטאנד . דער מענש איז , לויט דער אנשויאונג , דער העלד פון דער וועלט ; דער פראגרעס פון דער קולטור איז אויך דער פראגרעס פון דער טראגישער וועלט-אנשויאונג .

און ניטשע האפט אויף דעם טאג , ווען עס וועלען זיך ארויסווייזען די טרעגער פון יענער קולטור . איינעם פון די דאזיגע קולטור-טרעגער זעהט ער זאגאר אין זיין פאנטאזיע ; דאס וועט זיין „א וועזען פול מיט שטאלצען צארן , מיט א גאוה׳דיגען בליק , מיט א שטארקען ווילען ; א קעמפפער , א דיכטער און א פילאזאף , וואס שטעלט זיינע טריט אזוי , ווי ווען ער וואלט ער דארפען דורכגעהן דורך א רייהע שלאנגען און עקדישען״ .

די דאזיגע העלדען פון דער וועלט דארפען פערקערפערן מיט זיך דעם עסטעטישען אידעאל , דארפען אנווייזען דעם מענשען זיין אמת׳ען ציעל און איהם פיהרען אין דער ריכטיגער וועג .

און נאָכדעם, ווי דער מענש וועט צוקומען צו דער העכסטער מדרגה פון עסטעטישער אײדעלקייט, נאָכדעם ווי די מענשהייט וועט שוין מעהר פאַר זיך אין דער צוקונפט קיין אַרבייט נישט האָבען, — עפענט זיך אויף פאַר איהר אַ וועג צו אַ נײעם הויכען תכלית: צו שטאַרבען רוהיג און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין אַלס איין קערפער...

„אויב די גאַנצע מענשהייט דאַרף ווען ס'איז שטאַרבען (און אין דעם קען דאָך גאָר קיין צווייפעל נישט זיין!), בעשטעהט איהר העכסטע מיסיע אין דעם, זיך צו בעהעפטען אינאײנעם אַלס אַלגעמײנעם און אײנציגעם און גאַנצעם וועזען, צו בעגעגנען מיט אַ טראַגישען פערשטעהן די פערניכטונג, וואָס רוקט זיך אָן אויף איהר. די דאָזיגע העכסטע מיסיע ענטהאַלט אין זיך די ענטוויקלונג פון אַ בעזונדער מין אַריסטאָקראַטיזם ביי מענשען — אַזוי פיהל איך די זאַך און אַזוי פערשטעה איך זי".

שפּעטער איז אין ניטשע'ס אידעען־גאַנג פאָרגעקומען אַ גרויסע איבערקעהרעניש.

דעם פּלאַץ פון דער מעטאַפיזיק האָבען איבערגענומען די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען. דער „סאָקראַטישער" יסוד האָט גובר געווען אין איהם דעם „דיאָניזישען"; דאַן אָבער זעהען מיר אויך אין ניטשע'ן דעם דיכטער פון די ערשטע צייטען. איבערנעהמענדיג די פּאָזיטיוויסטישע אַנשויאונג מיט אַלע איהרע דעטיילען, האָט ער פון דעסטוועגען דאָך נישט געקאָנט צולאָזען דעם געדאַנק, אַז די מענשהייט לעבט נאָר אום צו לעבען און האָט נישט קיין שום אַנדערן הויכען תכלית, קיין שום מיסיע, קיין שום אידעאַל. אין דער צווייטער עפּאָכע פון זיין גייסטיגער ענטוויקלונג האָט ניטשע בלויז אומגעביטען די פאָרמולע, און אַנשטאָט „שענהייט" אַוועקגעשטעלט „וויסען". דער גרינדליכער קריטעריום איז אָבער געבליבען כמעט דער זעלביגער. אין דעם ערשטען פּעריאָד פון זיין גייסטיגען שאַפען האָט ניטשע געגלויבט, אַז דער תכלית פון דער מענשהייט איז זיך צו ברענגען פאַר אַ קרבן אויף דעם מזבח פון דער עסטעטיק, און אין דעם צווייטען פּעריאָד, — אַז די מענשהייט דאַרף זיך אינגאַנצען מקריב זיין פאַר דעם ערפאָלג פון דער וויסענשאַפט.

„זאָל בעסער די מענשהייט אונטערגעהן, איידער די ווי-

סענשאפט״, — שרייט ער אויס מיט זיין געוועהנליכען פאטאס. זיין אינדיווידועלע נייגונג ווייזט זיך בעזונדער ארויס אין דעם דריטען פעריאד פון זיין גייסטיגער ענטוויקלונג, ווען עס איז פארגעקומען די גרויסע איבערקעהרעניש אין זיין געדאנקענגאנג, ווען ער האט אנגעהויבען דרש'ענען וועגען דעם „איבער־מענש", וועגען דעם „גרויסען טאג״, וועגען דעם „וועג״, וואס פיהרט צום „איבער־מענש״ און נאך אזעלכעם.

דער יסוד פון די דאזיגע אלע אידעאלען איז דער בעקאנטער אפעריזם, וואס חזר'ט זיך איבער ביי איהם הונדערטער מאל: דער מענש איז אזא וועזען, וואס מ'דארף איהם איבערווינדען דאס הייסט, נאך אונזער מיינונג: דער מענש אן און פאר זיך איז דאך גאר נישט, זיין פשוט'ער און אויבערפלעכליכער לעבען האט דאך קיין שום זין נישט — ער דארף זיך דעריבער אויסגעפינען עפעס א אידעאל, עפעס א רייכען לעבענס־אינהאלט. אין אנפאנג האט ניטשע געגלויבט, אז דעם מענשען'ס תכלית איז די אלזייטיגע און טיפע עסטעטישע השגה; אין דעם צווייטען פעריאד האט זיך די דאזיגע עסטעטישע השגה פערוואנדעלט אין וויסען און בעגרייפען; און גאר אם ענדע האט ער בעשלאסען, אז די מיסיע פון דער מענשהייט איז צו בעשאפען א הויכען, אידעאלען טיפ — א „איבער־מענשען״.

ניטשע'ס רייד זענען זיך גאנץ אפט סותר איינע די אנדערע און דערצו זענען זיי נאך איינגעהילט אין א דיקען וואלקען פון פערשידענע סימבאלען און א מאסע פאעטישע בילדער; עס האבען זיך דעריבער געפונען א סך בעלנים, זיי צו ערקלערן, זיי אבצופרעגען, זיך צו פשטל'ען איבער זיי און אריינצולעגען אין זיי אזעלכע כונות, וואס זיי האבען קיינמאל נישט געהאט אין זינען צו מיינען.

מיר ווילען דא נישט נעהמען אויף זיך די ארבייט, רעכט צו מאכען די אלע סתירות, און צו ערקלערן די פערשידענע מיינונגען, וואס זענען צעווארפען איבער די ווערק פון דעם גרויסען ניטשע. בנוגע צו אונזער פראבלעם אבער, גלויבען מיר, אז דער ריכטיגער וועג איז, זיך נישט צו רעכנען מיט איינצעלנע שטעלען פון ניטשע'ס ווערק, נאר מיט זיין כא־

דאקטער אין אלגעמײן און מיט זײנע אינערליכע נײגונגען.

זײן כאראקטער אין אלגעמײן איז דער פון א ריזיגען גײסט, װאס געפינט נישט קײן שום אינטערעסע און קײן שום פערגניגען אין דעם מענשען'ס לעבען. ער זעהט אין איהם בלויז יסורים, נארעשקײט און פוסטקײט, און זײענדיג א מענש מיט א פײערדיגער נשמה, קען ער זיך נישט בעפרידיגען מיט דעם שרעקליכען „הכל הבל" (אלץ איז גארנישט). ער װיל שאפען עפעס א אינהאלט פאר דעם מענשען'ס לעבען, עפעס א װיכטיגען אידעאל, װאס עס זאל לוינען צו לעבען און זיך צו פײניגען פאר איהם.

„װען דער מענש איז יונג זינגט ער ליעדלעך". װען ניטש־שע איז נאך פול מיט יוגענד־גלוט, װען זײן פאנטאזיע הערט נישט אויף איהם צו װעבען פערשידענע פאעטישע בילדער, און ער קוקט זיך צו אין דער זעלביגער צײט צום לעבען און זעהט די גאנצע פוסטקײט פון דארטען, — שטעלט זיך איהם פאר די גאנצע װעלט, װי א מין צױבער־פאלאץ, װאס איז פון אויסװעניג װאונדער־שען און פון אינװעניג — פוסט און שרעקליך.

דאן קומט א צװײטע צײט. ער הויבט אן צו בעגרײפען די גאנצע קראפט און דעם גאנצען פערגניגען, די גאנצע גרוים־קײט און שענקײט, װאס עס האבען אין זיך די פאזיטיװע װיסענ־שאפטען, און קומט צום בעשלוס, אז דאס ציעל פון דער מענש־הײט איז, צו ערדײכען דעם אבסאלוטען װיסענשאפטליכען אמת און דאס לעבען אװעקצוגעבען, אום צוצוקומען צום זעניט, צו דער העכסטער שטופע פון װיסען און פערשטעהן. און װען דאס בעװאוסטזײן אין איהם ערדײכט די פאלשטענדיגע רײפקײט, קומט ער צו צו זײן לעצטער הנחה, אז דער גאנצער מין מענש, איז נישט מעהר, װי א פוס־בענקעל פאר דעם העכסטען אויסדריק זײנעם, פאר דעם „איבער־מענש".

דער בעגריף פון ענטװיקלונג בעקומט בײ ניטשע'ן א גאנץ אײגענארטיגע פאעטישע פיזיאנאמיע. בײ אלע געלעהרטע איז די ענטװיקלונג א װיסענשאפטליכער בעגריף, מיט דער הילף פון װעלכען ס'איז לײכטער זיך צו אריענטירען אין דעם פלאנטער פון די לעבענס־ערשײנונגען; פאר זיך אבער האט ער אין זיך נישט קײן בעזונדער שענהײט און קײנע בעזונדערע גײסטיגע אײ־

גענשאַפטען. בײַ ניטשע'ן, דאַגעגען, איז אָט דער בעגריף אינגאַנצען פּאָעזיע, אינגאַנצען הײליגקײט. אַלע געלעהרטע בענוצען זיך מיט דעם ענטוויקלונגס-בעגריף נאָר אַלס הילפס-מיטעל, אויף צו פערשטעהן די אָרגאַנישע און געזעלשאַפטליכע לעבענס-ערשײנונגען, און ניטשע געפינט אין איהם דעם עצם געדאַנק פון לעבען, דעם תכלית, די טיעפקײט, דעם זין און די בעהאַלטענסטע בעהעלטעניש פון לעבען. דער סימבאָל פון די פלאַנצונגען, וואָס זײערע בלעטער זענען געווענדעט צו דעם קוואַל פון ליכטיגקײט, צו דער זון, — איז ניטשע'ן אַם-ליעבסטען.

יעדע זאַך שטרעבט זיך אויפצוהויבען העכער, יעדע זאַך וויל זיך בעפרײַען פון איהר ניעדריגען מהות, יעדע זאַך זוכט דערהויבען צו ווערען איבער אַנדערע, אַרויסצווײַזען איהרע אײגענטימליכקײטען וואָס בולט'ער, וואָס שטאַרקער, און אונטערצודריקען אַלץ, וואָס זי איז נאָר אימשטאַנד; יעדע זאַך רײַסט זיך אַרויס פון איהרע ענגע ראַהמען און בעגרענעצטע כחות, קורץ: יעדע זאַך וויל הערשען.

„נישט דאָס ווילען לעבען בעוועגט אַלץ — לעגט ניטשע אַרײַן זאַראַטוסטרע'ן אין מויל — נאָר דאָס ווילען מאַכט האָבען...

און אָט דער אַלץ בעוועגענדער יסוד פון לעבען, אָט די שטרעבונג צו מאַכט, איז נישט יענע ברוטאַלע און פּרימיטיווע קראַפט, וואָס ווערט מיט אַזאַ ליעבע בעטעמ'ט פון פערשיעדענע אויבערפלעכליכע געלעהרטע. דאָ האַנדעלט זיך וועגען יענעם כח, וואָס רופט אַלץ אַרויס צום לעבען; וואָס צווינגט יעדען לעבענדיגען וועזען, אַרויסצווײַזען זײַנע אַלע פעהיגקײטען און פאָלקאָמענהײטען; וואָס בעשענט און בע'חנ'ט יעדען אײנצעלנעם אינדיווידו און יעדען געשלעכט און ברענגט אַלץ צו דער אַלגעמײנער פאָלקאָמענהײט.

ווען ניטשע וואָלט זעהן אין דעם, וואָס איז נאָך זײַן מײנונג די אײנציגע ערהאַלטענדע לעבענס-קראַפט, ווען ער וואָלט אין דעם זעהען בלויז די פּשוט'ע תאוה פון יעדען וועזען צו בעזיעגען דעם צווײטען, ווײַל יענער שטערט איהם אין זײַנע פערגניגענס און אין זײַנע פּערזענליכע נוצען, ווי אַ סך ניטשעערקלערער ווילען האָבען, — וואָלט ער אינגאַנצען נישט דאַרפען אָנקומען צו די אַלע סימבאָלען און פּאָעטישע בילדער און

זעהר, זעהר איידעלע בעגריפען, וואס נישט יעדערער פערשטעהט זיי. ער האט געקענט אויף א גאנץ פשוט'ען און קלארען אופן ערקלערען דארווינ'ס טעאריע וועגען דער ערהאלטונגס-קראפט פונ'ם שטארקען און וועגען זיין נצחון אינ'ם קאמפף אום דאס זיין, און זיך בענוצען דערביי מיט דער גאנצער קראפט פון זיין לאגיק, אום אוועקצושטעלען דער דארוויניזם אין איין רייהע מיט יענע אלע טעאריעס, וואס זעהען די פאלקאמענהייט פון דער מענשהייט אין דער פאלקאמענהייט פון פויסט... עס וואלטען דאן קיין זין נישט האבען אויך זיינע גאליגע ארויסטרעטונגען געגען ביסמארק'ן מיט זיין קאמפאניע, און עס וואלט זיך, אדרבא, גיכער פאסען, ער זאל דעם לעצטען ארויסשטעלען אלס „איבער-מענש" און ווייזען אויף איהם, ווי אויף א היילינגען: עקצע האמא (זעה, וואס'רע מענש)!...

אין דעם אמת'ען אבער האט ניטשע גערעדט נאר וועגען דער שטרעבונג זיך אויפצוהויבען, דאס הייסט: וועגען דער שטרעבונג, זיך ארויסצורייסען פון די אלע ארומיגע קליינליכקייטען און גרויס צו ווערן. אנשטאט דעם, וואס דארווין זעהט אין דער נאטור א בעזונדער קמצנות און א ביטערע מלחמה פאר יעדען אטעם-צוג, פאר יעדען טראפען ליכטיגקייט, פאר דעם מינדעסטען שטח זיך צו בעוועגען, — זעהט ניטשע אין דער נאטור, פערקעהרט, פזרנות און פערשווענדערישע עשירות. די מלחמה אין דער וועלט קומט פאר נישט פאר דער עקסיסטענץ, נישט פאר דער קליינליכער הנאה, נאר פאר דער בכורה... יעדעס וועזען שטרעבט, זיך וואס מעהר ארויסצושטעלען, זיך וואס מעהר ארויסצעווייזען, און אט די שטרעבונג רופט ארויס געשלעכטער מעהר צוגעפאסטע צו דעם ערהאלטונגס-צוועק, מעהר פערפאלקאמטע. געשלעכטער פערשווינדען און אנדערע — העכערע, רייכערע, טיעפערע — קומען אויף אויף זייער ארט, און דער פראצעס ציהט זיך אזוי לאנג ביז ער קומט צו צו דעם געשלעכט, וואס הייסט: מענש; געזעלשאפטס-פארמען קומען אויף און פערשווינדען, קומען אויף און פערשווינדען, און דער מענש וואקסט אלץ העכער און העכער, ביז ער ערגרייכט די מדרגה פון א — „איבער-מענש".

„דער איבער=מענש" — ווען מ'זעצט איהם איבער פון ניטשעס שפראך, וואס איז פול מיט סודות און רמזים, אין דער שפראך פון געוועהנליכע מענשען — איז נישט מעהר, ווי דער פאלקאמסטער, אידעאלסטער מענש. ער איז דער מוסטער פון די אלע פאלקאמענהייטען, וואס מיר קענען זיך נאר פארשטעלען. ער איז שטארק און מוטיג, ער איז גרויס און שען, און האט א רעכט אויף אלץ, ווייל ער איז ווירקליך העכער פון אלץ.

אלע העכערע ספערען פון דער גייסטיגער וועלט, אלע אבסטראקטע אידעען פון פלאטאן און זיינע נאכפאלגער געהען ביי ניטשע'ן אריין אין דעם בעגריף איבער=מענש. מיר האבען אבסטראקטע בעגריפען פון פערשידענע פאלקאמענהייטען, מיר האבען וועלכע ס'איז פערנעבעלטע עמפפינדונגען, וועלכע ס'איז העכערע בעגעהרען און פערלאנגען, וועלכע ס'איז העכערע חלומות און פאנטאזיעס; דאס שטעלט זיך אונז אבער אלץ פאר נאר, ווי עטוואס אזוינס, וואס געפינט זיך ערגעץ וויים אין דער לופטען... ערגעץ דארט, וויים אין הימעל... דער איבער=מענש וועט אבער אט די אלע העכערע עמפפינדונגען און בעגעהרען און פערלאנגען ארייננעהמען אין זיין ערדישען לעבען. די אלע קאנטראסטען און געגענזאצען, די אלע ספיקות און וואקלענישען, די אלע נייגונגען און בייגונגען אין פערשידענע זייטען, די אלע שרעקען און ציטערנישען, די אלע צערעמאניעס און העפליכקייטען, די אלע מיני טראדיציאנעלע תורות און בעגריפען, די אלע סארטען אונטערגעבען זיך דער „מאיאריטעט", דער „געזעלשאפט", דער „געמיינדע" און אזוי כסדר, — אט די אלע שוואכקייטען זענען דעם איבער=מענשען פרעמד. ער טוט דאס אלץ, וואס געהט ארויס פון די טיעפענישען פון זיין מהות, ער טוט דאס אלץ, וואס איז צוגעפאסט צו דעם צוועק פון זיין פאלקאמענהייט, און קיינע ספיקות און קיינע וואקלענישען עקזיסטירען נישט פאר איהם... און מיט דעם איבער=מענשען האט ניטשע רעכט געמאכט אויך די פראגע וועגען גוטס און שלעכטס, וואס האט איהם בעאונרוהיגט זיין גאנץ לעבען.

ווען ניטשע וואלט זעהן אין לעבען נאר פערגניגען און צער, וואלט איהם דער איבער=מענש מיט זיין גאנצער פאעטישער גרויסקייט גאנץ ווייניג געקענט אבווענדען פון דער פראגע.

ווארום, נאָך אַלעמען, איז דאָך דער איבער־מענש פאָרט נישט אימשטאַנד גוט צו מאַכען די פעהלערען פון דער נאַטור...

ניטשע זעהט אָבער אין דער וועלט אויך אַ צוועק און אַ טיעפע אינערליכע שטרעבונג, וואָס נויטיגט זיך נישט אין קיין פערענטפערונג, און דעריבער געפינט ער אין זיין אידעאַל־מענש אַ בעזונדער עסטעטישען פערגניגען.

און ווירקליך. אַלץ ליידט, ליידט זעהר אַ סך. אָבער וואָס איז דאָ אַזוי? די וועלט קען נישט עקזיסטירען אָהן ליידען, דורך די ליידען ווערט אַלץ העכער, ריינער, שענער; די ליידען זענען נויטווענדיג, זיי זענען די פרוכט פון דער אייביגער שטרעבונג, פון דעם אייביגען ווילען, און דאָס איז דער וועג, וואָס פיהרט צו דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם מין מענש, צו דעם איבער־מענש.

ווען אַ מענש פרעגט: צו וואָס לעב איך און צו וואָס לייד איך? איז אויב ער איז אַ קלוגער, מיינט ער דערמיט צו פרעגען: וואָס איז דער תכלית פון מיינע ליידען, ווער און וואָס נויטיגט זיך אין זיי?

דער וועלט־צער האָט אַלזאָ קיין פערענטפערונג נישט, נאָר אַזוי לאַנג, ווי מיר זעהען נישט אין איהם קיין זין, קיין בעדערפעניש; קוים אָבער אַנערקענען מיר זיין מיטווירקונג אין דעם פראָצעס פון אויסבילדען דעם שענסטען עקזעמפּליאַר פון דער נאַטור, ווערט שוין אַלץ רעכט און פערשטענדליך.

מיט פערשידענע זידלערייען, ווי זיין שטייגער איז געווען, פאַלט ניטשע אָן אויף די אויבערפלעכליכע פעסימיסטען, וועלכע פערשטעהען נישט די גאַנצע טיעפקייט, די גאַנצע מאַיעסטעטישע שענקייט פון לעבען. ער קוקט אויף זיין אייגענער אַנשויאונג, ווי אויף דער פערטיעפונג פון פעסימיזם. ער ווייסט, אַז פון אייביג־אָן האָבען מענשען געליטען און ביז אייביג וועלען זיי נישט אויפהערען צו ליידען, דעריבער וויל ער, אַז עס זאָל אַזוי זיין. ער געפינט אין דעם דעם עיקר מהות פון לעבען, וואָס לאָזט זיך גאָר אַנדערש נישט פערשטעלען.

דער איבער־מענש אַליין דאַרף קיין פערענטפערונג נישט האָבען, דער איבער־מענש פרעגט קיין שאלות נישט און קיין

זאַך הארט איהם נישט. מיר, פאר זיך, קענען אמאָל פרעגען „דער מענש איז נישט מעהר, ווי א איבערגאנג צו דעם איבער־מענש". נו, און וואָס וועט דער איבער־מענש אליין אויפטאָן?

אין דער אמת'ען אָבער, איז דאָך דאָס גאַרנישט אונזער זאַך. וואָס קומערט עס אונז, ווי דער איבער־מענש וועט זיין און וואָס ער וועט אויפטאָן? מיר קענען זיך אַליין נישט בעפרי־דיגען מיט דעם איצטיגען בעגרענעצטען לעבען, מיט די איצטי־גע ריי־סעניסעטן, קאָנטראַסטען און סתירות, וואָס רינגלען אונז אַרום, און מיר מוזען שטרעבען צו א העכער לעבען, מיר מו־זען אויסטרעטען א וועג פאר דעם איבער־מענשען פון די ווייטע, קומענדיגע דורות. דער איבער־מענש אליין וועט טאָן דאָס אַלץ, וואָס איהם וועט זיך גלוסטען, און וואָס ער וועט טאָן וועט זיין אָבגעטאָן, ווייל ער וועט דאָך זיין דער העכסטער פונקט פון לעבען.

דער סך הכל.

נאָכדעם ווי מיר האָבען דורכגעפיהרט פאר'ן לעזער צעהנ־דליגער דורות מיט די בעציהונגען פון יעדען דור בעזונדער צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס, ווען מיר דאָ פּרובען וואַרפען א איבערבליק אויף די דאָזיגע אַלע מיינונגען און בע־ציהונגען, און קומען, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, צו א געוויסען סך־הכל.

דריי געניאַלע פעלקער האָבען געלעבט אין דער אַלטער (אַנטיקער) וועלט: דאָס יודישע פאָלק, דאָס אינדישע פאָלק און דאָס גריכישע פאָלק. יעדעס איינע פון די פעלקער האָט זיך בעצויגען צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס אויף אַן־אַנ־דער אופן, און אַט די אופנים חזר'ן זיך איבער אין יעדען דור. זיי ווערן, אמת, ברייטער, טיעפער, רייכער; דער יסוד זייערער בלייבט אָבער שטענדיג דער איינענער.

רעדענדיג וועגען דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ״ך האָבען מיר שוין אויפגעוויזען, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט נישט אָבסערווירט די נאַטור, נאָר דעם מענשען, און אַז נישט דאָס שלעכטס אַליין האָט ביי איהם אַרויסגערופען זיינע געדאַנקען, נאָר די אונגערעכטיגקייט דערפון. אויב די גרויסע גייסטער פון דעם יודישען פאָלק זענען שטענדיג געפּייניגט געוואָרען פון ספיקות און געדאַנקען און גייסטיגע יסורים, איז עס נאָר געווען דערפאַר, וואָס זיי האָט געהאַרט, „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט״. די אַלגעמיינע לײַדען ערקלערן זיך דעם גלויביגען יודען גאַנץ לייכט: די מענשהייט איז ווי אַ קינד, און די געטליכע השגחה — זיין ערציהערין. די לײַדען זענען נאָר אַ שטראָף, און די שטראָף איז נויטיג, ווײַל אָהן אַ שטראָף קען מען נישט ערציהען און לערנען. דער זעלביגער „חכם מכל אדם״ (דער קליגסטער פון אַלע מענשען: שלמה המלך), וועלכער זאָגט: „דער, וואָס פערמיידט די רוט (צום שטראָפען) האָט פיינד זיין זוהן, און דער וואָס האָט זי ליעב — פלאַנצט איין אין איהם מוסר״, דער זעלביגער זאָגט אויך: „דעם, וואָס גאָט האָט ליעב, שטראָפט ער און ווי אַ פאָטער זיין זוהן, אַזוי טוט ער איהם בעווילינגען״.

די דאָזיגע אַנשויאונג דרינגט דורך די גאַנצע הייליגע שריפטען נישט בלויז בנוגע צו יודען, נאָר אויך בנוגע צו אַלע אַנדערע פעלקער. זיי ווערן בעשטראָפט, ווײַל זיי האָבען געזינדיגט. די ערד האָט „אויסגעשפּיגען״ פון זיך דעם אמורי; אשור איז גאָט׳ס רוט; נבוכדנצר ווערט דערהויבען ביז צו דער מדרגה פון „גאָטס קנעכט״, ווײַל ער איז אויסגעוועהלט געוואָרען פון דער געטליכער השגחה צו בעשטראָפען די פעלקער פאַר זייערע שלעכטע מעשים.

די נביאים קענען זיך נאָר דאַן קיין עצה נישט געבען מיט דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, ווען זיי זעהען אין לעבען אַ גרויסע סתירה צו זייער גרונד-אַנשויאונג, דאָס הייסט, ווען זיי זעהען, ווי די רשעים לעבען גליקליך, און די אַלע תירוצים און פערענטפערונגען לעגען זיי זיך נישט אויפן שכל...

דאָס אינדישע פאָלק האָט זיך בעזונדער שטאַרק פערטיעפט אין דער פראַגע פון די אַלגעמיינע לײַדען. נישט די „רוהיגקייט

פון די רשעים און די יסורים פון די צדיקים" האט בעאונרוהיגט זייערע חכמים, נאר דאס שלעכטס אליין, אן און פאר זיך. זיי האבען מיטגעפיהלט דעם צער נישט פון די אדער יענע מענשען, נאר דעם צער פון דעם מין מענש אין אלגעמיין, און נישט נאר פונ'ם מין מענש, נאר אויך פון אלץ, וואס לעבט אויף גאט'ס וועלט. זיך פערטיפענדיג אין דער ערשיינונג האבען זיי איינגעזעהען, אז די גאנצע נאטור איז בעצם שלעכט. דאס לעבען איז נישט פול מיט צער, — עס איז אליין דורך און דורך צער. לעבען הייסט וועלן, און וועלן הייסט — צער. מ'דארף אויפהערן וועלן וועט פערשווינדען אויך דער צער.

דאס גריכישע פאלק האט זיך אינגאנצען אנדערש בעצויגען צו דער פראגע. זיינע געלעהרטע האבען זיך בעשעפטיגט נישט מיט דעם צער פון צדיק, און אויך נישט מיט דעם צער פון די אנדערע לעבעדיגע וועזענס, נאר מיט דעם צער פונ'ם מענשען אין זיין בעציהונג צו דער נאטור. דער קאמפף צווישען דעם מענשען מיט דער נאטור — דאס איז דער אינהאלט פון דעם אלגעמיינעם פאעטישען געדאנק ביי די גריכען. דער יודישער שמשון הגבור קעמפפט אממעהרסטען מיט מענשען; דער גריכישער העלד הערקולעס קעמפפט אממעהרסטען מיט די ריעזיגע נאטור-קרעפטען, מיט חיות און מזיקים. דער מענש אלס פרייעס וועזען און אלס שקלאף, — דאס איז דער עיקר אינהאלט פון דעם גריכישען געדאנק בנוגע צו דעם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס. דער מענש רעכענט זיך פאר א פרייען, פאר א מאכט-בעזיצער, פאר א הערשער, און אט דער גרויסער הערשער מוז בויגען דעם קאפ פאר דעם מינדעסטען צופאל פון לעבען. ווען זיי האבען געגלויבט, אז סוף כל סוף וועט דער מענש דאך אלץ בעזיגען, האבען זיי זיך געפרעהט, און ווען זיי האבען געשפירט, אז די גאנצע מענשליכע מיה און מאטערניש איז ארויסגעווארפען, — האבען זיי דעם מוט פערלוירען. די גריכישע טראגעדיע בעשעפטיגט זיך אממעהרסטען מיט די ליידען פון דעם העלד, דאס הייסט מיט די ליידען פון דעם מענשען, וואס וואלט אייגענטליך געדארפט הערשען איבער אלע, און ער פאלט גאר א דערשלאגענער פונ'ם בלינדען צופאל. אין די ערשטע ענטוויקלונגס-פעריאדען פון זיי-

ער זעלבסט־בעוואוסטזיין האבען די גריבען מיטגעפיהלט די ליידען פון דעם געשמידעטען פראמעטעאוס, און אין די לעצטע — די ליידען פון דעם גרויסען מענשען, וואס וויל אלץ וויסען און די נאטור ענטדעקט איהם נישט איהרע בעהעלטענישען *).

עס פערשטעהט זיך, אז דער גאנצער געדאנקען־גאנג פון די דריי געניאלע פעלקער, לאזט זיך נישט איינשליסען אין אזא ענגער ראהם, ווי די וועלכע מיר האבען דא איצט בעשטימט. ס'טרעפט, אז דער יודישער נביא קלאגט זיך אויך אויף דעם מענשענס שוואכקייט אלס פרייער ווען, וואס איז אונטערגעווארפען דעם צופאל, ווי אלע אנדערע נידריגע וועזענס. „דו האסט געמאכט דעם מענשען, ווי די פיש אין ים, ווי א ווארים, וואס קיינער הערשט איבער איהם נישט" — קלאגט זיך חבקוק.

און פון דער אנדערער זייט וויערער קלאגט זיך דער גריכישער עסכילוס אויף דער אונגערעכטיגקייט פון פראמעטעאוס'עס ליידען. אין אלגעמיין אבער געפינען זיך אין די אנשויאונגען פון די דערמאהנטע דריי פעלקער וועגען דעם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס די גרונדשטריכען, וואס מיר האבען דא אויסגערעכענט.

פון דער יודישער שטעלונג בנוגע צו דער פראגע האט זיך ענטוויקעלט די יודיש־למודישע אנשויאונג פון איין זייט און די קריסטליכע אנשויאונג פון דער צווייטער זייט.

די אינדישע אנשויאונג האט, אין א סך דורות ארום, אנגענומען די פארם פון שאפענהויער'ס פעסימיזם, און האט בעקומען אויך א מעהר אייראפעאישען און א מעהר פאעטישען כאראקטער.

---

*) זעה קאפיטעל ד.; אין אלגעמיין זענען די גריכען קיינמאל נישט צוגעקומען צו דעם עקסטרעמען פעסימיזם, צו וועלכען עס זענען דערגאנגען די אינדיאנער, למשל, — „דערפון האט זיי געשיצט די שענע און מעסיגע נאטור פון זייער לאנד". ווען זיי קלאגען זיך אבער יא איז'ס שטענדיג אויף דער בעגרענעצטער מענשליכער קראפט. זיי קלאגען זיך נישט, ווי די אינדיאנער, אויף די ערשיינונגען: קראנקהייט, טוידט א. א. וו., נאר אויף דעם מענשענס קליינקייט און אויף דעם, וואס ער איז פערשקלאפט ביים צופאל.

די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע געפינען מיר אין די דיכטונגען פון אלע דורות און צייטען. וואָס די דיכטער האָבען צו דער וועלט, — איז אויך נישט מעהר, ווי דעם מענשען'ס קליינליכקייט, די פּוסטקייט פון זיין לעבען און זיין שוואכקייט עפּעס גרויסעס אויפצוטאָן און פאַלשטענדיג פריי צו זיין, — צו זיין דער בעל־הבית פונ'ם אייגענעם לעבען.

בעזונדער בולט זעהט זיך אַרויס די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע אין די אידעען, האָפנונגען און פערלאנגען פון פריד־ריך ניטשע. דער גרונד־טאָן פון אלע זיינע געדאנקען און שטרע־בונגען איז דורך און דורך נאָר — דער מענש און זיין פרייהייט. ניטשע איז ווירקליך געווען דער ערשטער, וואָס האָט אנגעוויזען אויף דעם טיפען פעסימיזם, מיט וועלכען עס איז דורכגעדרונגען די גריכישע טראגעדיע, און ס'איז גאָרנישט צו צווייפלען אין דעם, אז ער איז געווען אויך דער איינציגער, וואָס האָט טיף אין הארצען געטראָגען דעם דאָזיגען טראגיזם און איהם געפיהלט אין זיין גאנצען אומפאנג. ער האָט געזוכט די מענשליכע פריי־הייט און האָט זי געגלויבט צו געפינען פריהער אין דער קונסט, שפּעטער אין דער וויסענשאַפט, און ענדליך — אינ'ם איבער־מענש, אין יענעם פאָלשטענדיגען פרייען וועזען, וואָס קיין זאך איז נישט אימשטאנד זיך איהם אין וועג צו שטעלען און ער איז שטענדיג און צו יעדער צייט דאָס, וואָס ער איז, מיט זיין גאנ־צער גרויסקייט, מיט זיין גאנצער מעכטיגקייט.

די יודישע אנשויאונג אין דער צונויפשמעלצונג מיט איינ־צעלנע גריכישע אידעען האָט אַרויסגערופען די בעזונדערע אלעק־סאנדרינישע בעציהונג צו דער פראגע.

פון דער זעלביגער צונויפשמעלצונג זענען אַרויסגעקומען אויך די אנשויאונגען פון אונזערע געלעהרטע אינ'ם מיטעלאלטער; דאָן אָבער האָט די גאנצע יודישע אנשויאונג אַנ'אַנדער פיזיאָנאָמיע בעקומען. די אלעקסאנדרינער האָבען געזוכט מקרב צו זיין די יודיש־רעליגיעזע בעגריפען בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס צום פּלאטאָניזם, און אונזערע חכמים פון מיטעלאלטער — צו די אידעען פון אַריסטאָטעלעס.

די אנשויאונג פון דער יודישער פּאָעזיע אין דער צונויפ־שמעלצונג מיט אלעקסאנדרינישע און אינדישע אידעען האָט אַרויס־

גערופען די קבלה, און די קבלה — דעם חסידי'זם, אין וועלכען זי, די קבלה, האט זיך אויפגעהויבען ביז צו דער הויך פון א רעליגיעז־עסטעטישער בעאבאכטונג. ר' נחמן ברעסלאווער'ס „צדיק" איז פאלשטענדיג פריי. דער צדיק בעקומט ביי איהם דעם כאראקטער פון א בעשעפער, פון א אויסלייזער...

די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג בעציהט זיך צום פראבלעם פון גוטס און שלעכטס גאנץ אנדערש. מ'דארף אבער אבטיילען דעם אויבערפלעכליכען פאזיטיוויזם פון דעם אמת'ען, טיעפען, בעגרינדעטען. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם בעציהט זיך אינגאנצען נעגאטיוו צו דער פעסימיסטער אנשויאונג, אין דער צייט, ווען דער טיעפער פאזיטיוויזם בעמיהט זיך איהם צו פערשטעהן. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם זעהט אינ'ם פעסימיזם בכלל א מין שטארקען נערווען־רייץ, און אינ'ם עקסטרעמען פעסימיזם — עכטע משוגעת; די ערנסטע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג זעהט אבער אינ'ם פעסימיזם א געוויסע פסיכישע בעציהונג צום לעבען, וואס שטאמט פון דער איבערצייגונג, אז אין דער הנהגה פון דעם ארומיגען לעבען זעהט זיך נישט קיין שום לאגישער סדר און די גאנצע אויסערליכע וועלט איז נישט צוגעפאסט צו די אמת'ע גייסטיגע בעדערפענישען.

די אויבערפלעכליכע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג איז אינגאנצען מבטל די אלע קלאגענישען און טענות געגען דעם סדר פון דער וועלט; דער טיעפער פאזיטיוויזם פערשטעהט אבער דעם פסיכאלאגישען מקור פון די אלע טענות. ער לאזט זיך פון זיי נישט פערפיהרען, ווייל זיין יסוד איז „נישט לאכען, נישט וויינען, נאר — פערשטעהן"; ער איז זיי אבער נישט מבטל אלס א בעשטימטען פסיכישען צושטאנד.

דער אמת'ער פאזיטיוויזם איז אויך דאגעגען יענעם אורטייל, וואס די פעסימיסטען האבען ארויסגעגעבען וועגען דעם מהות פון צער און פערגניגען און וועגען דער איביגער פערמעהרונג פון צער, ווייל דער דאזיגער אורטייל האט נישט קיין פעסטען וויסענשאפטליכען באדען; ער לייקענט אבער אויך נישט אב פעטרארקי'ס אפאריזם (אין דעם זין, ווי שאפענהויער האט זיך מיט איהם בענוצט): „טויזענדער פערגניגענס קענען נישט בייטשטעהן קעגען איין מינוט צער", ווארום אויב דער בעשלוס פון די

פּעסימיסטען בנוגע צו דער כּמות (קוואַנטיטעט) פון צער איז אפילו איבערטריבען, קען דאָך נאָך אַלץ זיין, אַז ער איז אויסגעהאַלטען בנוגע צו דער איכות (קוואַליטעט, אייגענשאַפט) פון צער.

דער פּעסימיסט האָט, למשל, דאָס פאָלשטענדיגע רעכט צו זאָגען, אַז ס'איז נישטאָ איין פערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם צער פון אַ פּעראורטיילטען צום טוידט, וואָס ווייסט, אַז אָט, אין אַ טאָג, אין אַ שעה, אין אַ האַלבע שעה, אין עטליכע מינוט אַרום וועט ער איבערגעגעבען ווערן דעם תלין... ס'איז נישטאָ איין פערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם שמערץ פון אַ מענשען, וואָס מוז צוזעהען, ווי זיין לעבענס-געליעבטע ווערט געפּייניגט פון ווילדע אכזרים... ס'איז נישטאָ איין פערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט די ליידען פון דער פרוי, וואָס האָט אויסגעהאָדעוועט איהר קינד מיט איהר בלוט און מילך, און פּלוצלונג רייסט זיך אַריין צו איהר וועלכע ס'איז בעסטיע און צושמעטערט עס איהר אין די אויגען... וואָס'רע ווערט האָבען די גלענצענדסטע האָפנונגען אין דער וועלט געגען דער פערצווייפלונג פון אַ מענשען, וואָס זעהט פאַר זיך אין דער צוקונפט: הונגער און קעלט, עלענדקייט, בעליידיגונגען, פּיין און אייביגע שקלאַפעריי... ס'איז נישטאָ איין פערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם וועהטאָג פון אַ מענשען, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבען מקריב געווען פאַר דער מענשהייט, און מיט אַמאָל זעהט ער זיך אַרום, אַז פון אַלע זיינע חלומות האָבען זיך אויסגעלאָזען „דברים בטלים"...

אַמאָל פלעגט מען זאָגען, אַז די פּאָזיטיווע וויסענשאַפט האָט קיין שום עסק נישט מיט די מעטאַפיזישע שאלות. די אַלע חקירות און פּשט'לעך וועגען דעם זענען גאָרנישט מיט גאָרנישט; דער מענש דאַרף נאָר זעהן פערשטעהן און דערגעהן דאָס, וואָס עס ליגט אין די גרענעצען פון זיין אומפאַסונגסקראַפט, דאָס הייסט: די ערשיינונגען פון דער נאַטור און זייער בעציהונג איינע צו דער אַנדערער, און נישט מעהר. איצט פערשטעהען אָבער די אמת'ע וויסענשאַפטס-לייט, אַז מיט די

פֶערשִידֶענֶע בֶּגרֶענֶעצוּנגֶען וועלן מִיר די מֶעטאַפִיזִישֶע בֶּעדֶערפֶענִישֶען נִישט פֶערנִיכטֶען, און אָנשטאָט צו אַנֶערקֶענֶען די מֶעגלִיכקַייט פון לֶעזֶען ווען ס׳אִיז די דאָזִיגֶע וועלט־פּראָבלֶעמֶען אָדֶער זי נִישט אַנֶערקֶענֶען — זוּכֶען זיי זִיך אַלֵיין קלאָר צו מאַכֶען, אויף וויפִיעל דֶער מֶענשלִיכֶער גַייסט פִיהלט אִין זִיך ווירקלִיך דאָס בֶּעדֶערפֶנִיש, זִיך צו בֶּעשֶעפטִיגֶען מִיט די (מֶעטאַפִיזִישֶע) פּראָבלֶעמֶען. זיי קוּקֶען זִיך צו צו דֶעם צוּזאַמֶענהאַנג פון די גֶעדאַנקֶען, צו די אִידֶעֶען־אַסאָציאַציעס און צו דֶער בֶּעצִיהוּנג פון די דאָזִיגֶע גֶעדאַנקֶען צו די אִינֶערלִיכֶע און אויסֶערלִיכֶע ווִירקוּנגֶען, און זוּכֶען צו עֶרקלֶערן די פּסִיכִישֶע יסודות, וואָס האָבֶּען גֶעמוּזט אַרויסרוּפֶען אַזֶעלכֶע גֶעדאַנקֶען־פּראָצֶעסֶען.

אויסגֶעצֵייכֶענט אִין דֶער הִינזִיכט זֶענֶען די ווערק פון גִיאוֹאִי, אַווענאַריוּס און לאַנגֶע. די דאָזִיגֶע גֶעלֶעהרטֶע זֶענֶען גאַנץ ווַייט אֵיינֶער פון אַנדֶערן אִין די מֵיינוּנגֶען; זיי פֶעראֵיינִיגט אָבֶּער די גֶעמֵיינזאַמֶע נֵייגוּנג צו בֶּעטראַכטֶען די וועלט־פּראָבלֶעמֶען פוּנ׳ם שטאַנדפּוּנקט פון די פּסִיכִישֶע פּראָצֶעסֶען.

בֶּעזוּנדֶער האָט זִיך לאַנגֶע פֶערטִיעפט (אִין זַיין בּוּך „די גֶעשִיכטֶע פוּנ׳ם מאַטֶעריאַלִיזם״) אִינ׳ם פּראָבּלֶעם פון גוּטס און שלֶעכטס, נִישט פון דֶער זַייט פוּנ׳ם אָביֶעקטִיווֶען אמת, נאָר פון דֶעם שטאַנדפּוּנקט פוּנ׳ם פּסִיכִישֶען פּראָצֶעס.

נאָך זַיין מֵיינוּנג ווֵייסט נִישט דֶער אָבּיֶעקטִיווֶער אמת נִישט פון קֵיין פֶּעסִימִיזם און נִישט פון קֵיין אָפּטִימִיזם, און דֶער סוּבּיֶעקטִיווֶער אמת ווֵייסט נאָר פון אָפּטִימִיזם. די פֶּעסִימִיסטֶען זֶענֶען אויף אַזוֹי פִיעל גֶערֶעכט, אויף וויפִיעל זיי פֶערשטֶעהֶען די קראַפט פון דאָס שלֶעכטֶע, וואָס ס׳אִיז פֶערהאַן אִין דֶער וועלט; די אָפּטִימִיסטֶען קוּקֶען אָבֶּער אויף דֶער וועלט אִינגאַנצֶען מִיט די אויגֶען פון זַייעֶר גֵייסטִיגֶער האַרמאָנִיֶע. דאָס גוּטֶע, דאָס הוֹיכֶע און דאָס שֶענֶע, וואָס זיי גֶעפִינֶען אִין זִיך אַלֵיין, זֶעהֶען זיי אויך אִין דֶער וועלט, און אַנדֶערש קֶענֶען זיי גאָרנִישט זֶעהֶען — זיי קֶענֶען זִיך דאָך פון זַייעֶר אֵייגֶענֶעם מהות נִישט בֶּעפרַייעֶן. דֶער אמת פון די אָפּטִימִיסטֶען אִיז אַ פִילאָזאָפִישֶעם־מֶעטִישֶער. זיי האָבֶּען לִיעב דֶעם מֶענשלִיכֶען גֶעשלֶעכט אִין האָפֶען אויף גוּטס, און זַייעֶר אִידֶעאַל זֶעהֶען זיי אִין דֶער עֶנטווִיקלוּנג פון דֶער גאַנצֶער נאַטוּר און פון דֶער מֶענשלִיכֶער גֶעשִיכ־

טע. אין דעם זין איז שטרויס גאַנץ גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז יעדע פֿילאָזאָפֿיע מוז זײַן אָפּטימיסטיש...

לויט אונזער מײַנונג איז לאַנגע׳ס בעצײַכנונג פֿון דעם סוביעקטיווען און אָביעקטיווען אמת — אַ גאַנץ ריכטיגע, נאָר מ׳דאַרף זי אַוועקשטעלען אין אַ פֿערקערטער ריכטונג. די עסטעטישע און מאָראַלישע הויכקײַט רופֿט אַרויס נישט קײן אָפּטימיזם, נאָר, פֿערקערט — פּעסימיזם.*) ווער איז נאָך אַזוי דורכגעדרונגען מיט רײנער באַרימהערציגקײַט, ווי בודדהאַ, און — ווער איז נאָך אַזאַ פּעסימיסט, ווי ער? ווער האָט נאָך אַזוי ליעב געהאַט זײַנע פֿאָלקסברידער און אַלע מענשען, ווי לעאָפּאַרדי, — און ווער איז נאָך אַזוי פֿערצווײַפֿעלט געווען, ווי ער?

אין דער אמת׳ען זענען פֿערהאַן צוויי סאָרטען פּעסימיזם. אײן פּעסימיזם איז אַ פּראָדוקט פֿון אַ געמײנער נאַטור, וואָס זעהט אומעטום נאָר שמוץ און בלאָטע, ווײַל זי איז אַלײן פֿול דערמיט. אַזאַ מין מגושמ׳דיגען פּעסימיזם געפֿינען מיר בײַ פֿערשידענע בעלעטריסטען. ס׳איז אָבער פֿערהאַן אַן׳אַנדער פּעסימיזם, וואָס איז אַ פּראָדוקט פֿון זעהר אַ רײַכער נאַטור, פֿון אַ נאַטור, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ אונבעגרענעצטער ליעבע צו אַלץ און זעהט אין דער זעלביגער צײַט די אַלע לײַדען און ביטערקײַטען פֿון דער וועלט. און ווײַל זײַער ליעבע צו מענשען איז אַזוי שטאַרק, פֿיהלען זיי שטאַרקער אויך זײַערע צרות און זײַערע חסרונות. קײנער ווײסט נישט אַזוי דעם צער פֿון קינד, ווי די ליעבענדע מוטער. די ליעבענדע נאַטור איז ווי אַ האַרציגע

---

*) איך מײן נישט דאָ צו צו זאָגען, אַז אַ רײַכע מאָראַלישע און עסטעטישע נאַטור מוז שטענדיג אַרויסרופֿען אַ פּעסימיסטישע נײגונג; איך גלויב נאָר, אַז אַממערסטען-טײל רופֿט אַזאַ מין נאַטור אַרויס פֿערשידענע טענות געגען דער וועלט-אָרדנונג. די דאָזיגע טענות ברענגען אַמאָל צו אַבסאָלוטער פֿערצווײפֿלונג, אַמאָל צו נײַע אידעאַלען און אַמאָל אויך—צו אידעאַלער בעגײַסטערונג. שילער, למשל, פֿערשטעהט, אַז „נאָר דאָס אירטהום איז דאָס לעבען, אמת איז—דער טוידט״, און פֿון דעסטוועגען, און אפשר גראָד צוליעב דעם, זעהען מיר איהם קעמפֿפֿענדיג דאָס גאַנצע לעבען פֿאַר זײַנע הויכע אידעאַלען, פֿאַר׳ן גליק פֿון דער מענשהײַט.

מוטער בנוגע צו אַלע מענשען...

שאָפּענהויער זוכט שטענדיג פעהלערן אין דער מענשליכער נאַטור און געפינט זיי. פאַרוואָס אָבער זוכט ער זיי? ווייל ער האָט גרויסע מאָראַלישע און עסטעטישע פאָדערונגען. וואָלט ער זיך בענוגענען מיט דער דורכשניטליכער נאַטור, וואָלט ער פון מענשען נחת געקליבען... *) ווען די פאָדערונגען פון אַ בייראָן, היינע און נאָך אַזעלכע וואָלטען זיין נישט גרעסער פון די פאָדערונגען, וואָס עס שטעלט אַרויס װעלכער ס׳איז סאַטירישער ליץ סתם אין דער וועלט אַריין, וואָלטען זיי אָנגעקוואָלען פון דעם מענשען׳ס מעשים...

דער וואָס האָט גרויסע פאָדערונגען, מוז גאַנץ אָפט קוקען אויף מענשען, ווי אויף מילבען. ער האָט מיטלייד מיט זיי. דאָס רחמנות ברענגט איהם צו ליעבע; ער קען אָבער דאָך רוהיג נישט צוזעהען די גאַנצע קלייגליכקייט, די גאַנצע געמיינהייט זייערע...

וואָס רייכער און גרעסער ס׳איז דעם מענשען׳ס אינערליכע וועלט, אַלץ בולט׳ער זעהט ער דעם קאָנטראַסט צווישען זיין אייגענער, אינערליכער וועלט און דער אויסערליכער, אַרומיגער... און ער קאָכט זיך און כעס׳ט זיך אַזוי לאַנג, ביז ער קומט צו צום פּעסימיזם. דער, וואָס זיין אינערליכע וועלט איז זעהר רייך, פאַלט אָפט אַראָב, ווי פון אַ הויכען טורעם אין אַ טיפע גרוב, ווען ער קוקט זיך צו דעם מענשענס לעבען, צו זיינע עובדות און מעשים.

ווער עס לייענט אויפמערקזאַם די גרויסע דיכטער, פיהלט שטענדיג ביי זיי אַ גייסטיגע פערביטערונג איבער דעם שרעקליכען תהום צווישען דער עשירות פון דער גייסטיגער וועלט און דער אָרימקייט פון דער פשוט׳ער ווירקליכקייט. וואָס רייכער ס׳איז

*) שאָפּענהויער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין שטרענגער האַרטקייט; ווער עס לייענט אָבער זיינע ווערק אָהן אַ שום פאָראורטייל, זעהט און פערשטעהט, אַז ער איז גאַנץ אָפט געווען פיעל בעסער, ווי ער שטעלט זיך אַרויס. ס׳איז נישטאָ נאָך איין פילאָזאָף, וואָס זאָל אַזוי טיעף האָבען פערשטאַנען דעם מהות פונ׳ם אַלגעמיינעם צער, און נישט פיהלענדיג קען מען נישט רעכט פערשטעהן...

דעם דיכטער׳ס גייסטיגע וועלט, אלץ טיעפער פיהלט זיך זיין פערביטערונג.

די פאלשע נביאים זענען שטענדיג פריעדליכע מענשען, און ירמיהו הנביא איז געווען אַ „מענש פון קריעג און ארומרייסעניש פאר׳ן גאנצען לאנד“.

צווישען יענע, וואָס זעהען דעם שרעקליכען תהום צווישען דער פאָלקאָמענהייט און דער ווירקליכער געמיינהייט, זענען פער־האַן אַזעלכע, וואָס פערצווייפלען אינגאנצען, — דאָס זענען די עקסטרעמע פעסימיסטען; און פערהאַן אַזעלכע, וואָס זייער ליעבע וועגט אלץ איבער. אלס מוסטער פון אַזעלכע קענען דיענען: ביי יודען — די נביאים, ר׳ ישראל בעש״ט און ר׳ נחמן ברעסלאַווער; ביי אַנדערע פעלקער — די ערשטע קריסטען, טאָלסטאָי — פון איין זייט, ניטשע פון דער אַנדערער זייט.

און קיין אַנדער וועג און קיין אַנדער בעהעלטעניש און קיין אַנדער שיצונג איז נישטאָ פאר דיר, מענש, וואו דו זאָלסט דיך קענען בעהאַלטען פון די אַלע קלייגליכקייטען און נאַרישקייטען און געמיינהייטען און ליידען, וואָס דו זעהסט אַרום זיך, אויסער דער הויכער, אידעאַלער ל י ע ב ע.

„און אויב צו דער ע ר ד בווינט זיך (דער מענש) און זעהט וויסטע פינסטערניש, אנגסט און עלענד“ איז אָבער דאָ נ א ך אַ וועג פאר׳ן מענשען — „צום הימעל זאָל ער זיך קעהרען“...

25	16	גאַל ביטערניש	גאַליגע ביטערניש
"	25	נישט דיין געקיגסטעלטער און נישט דיין געמאַכטער	און נישט קיין געקינסטעלטער און נישט קיין געמאַכטער
26	3	גופיא	גופא
"	15	אַנטייל נעהמער	אַנטייל-נעהמער
36	1	טענהוט	טענה'ט
"	22	האָבענדיג אַ	האָבענדיג אָבער אַ
47	11	געזאָגט, אויך	געזאָגט אויך
"	19	דורות.	דורות,
"	26	פון דעם	פון דער
49	1	גריבענלאַנד אין רוים	גריבענלאַנד און רוים
"	11	האָט זי די נאַטור	האָט זי, די נאַטור,
50	6	ער האָט, געשעצט	ער האָט געשעצט
"	25	אונז דאָס די	אונז די
"	31	זיי אָן.	זיי אָן,
51	4	און די	אין די
"	27	און אַלץ	אין אַלץ
"	28	פערקעהרט	פערגעהט
"	31	זייט,	זעט.
54	34	בירגערען	בירגערין,
"	14	אַראָב,	אַראָב
58	5	יעדען.	יעדען
59	24	פערנופטיגען	פערניגפטיגען
62	4	אויטיליטאַרוסטען	אוטיליטאַרוסטען
"	10	אויטיליטאַרוסטען	אוטיליטאַריסטען
63	13	פאַל	פאַל,
64	5	צו	די
"	11	און זיי	אין
72	17	אויוועלע	אויסלייטערונג
73	32	אום	אים
"	34	(איבערגעבער פונ'ם טראַ-דיציאָן)	(איבערגעבער פון דער טראַדיציע)
76	5	שטומט	שטימט
77	30	דאָס	און דאָס
96	12	אַלזאָ, וועגען שלעכט	רעדען, אַלזאָ, וועגען שלעכטס.
97	17	געלעהרטע אום	געלעהרטע אים
102	34	דער קריסטליכער	די קריסטליכע
121	14	שטימונג	שטימיג
124	4	מלא חמות	מלחמות
133	1	געגער	פון אייגענער

אויסבעסערונגען פון די דרוק־פעהלערן.

זייט	שורה	עס איז געדרוקט:	דאַרף זיין:
3	23	און אונגערעכקייט רחמנות, און אכזריות.	אונגערעכטיגקייט, רחמנות און אכ־זריות.
5	3	ענטקעגעגעזעצטע	ענטקעגענגעזעצטע
6	18	„סאַמאַ" זאַפט פון אַזאַ מין גראָז (אונטער א. א. וו.	„סאַמאַ" (זאַפט פון אַזאַ מין גראָז אונטער דעם נאָמען);
8	14	אונענדליכע „ענדרע רונגען"	אונענדליכע ענדערונגען
12	12	זיין פון טוידט, פון קראַנק־הייט און פון טוידט!	זיין פון קראַנקהייט און פון טוידט!
13	25	עגדערונגען	ענדערונגען
"	"	זיין	קיין
15	15	יסורות	יסודות
"	28	מנוהה	מנוחה
16	14	סאָרט	סאָרט
18	8	דעמוטס-צושטאַנד	געמיטס-צושטאַנד
"	16	איז, דער	איז דער
19	6	צייטען	קייטען
"	10	משיג זיין, דעם	משיג זיין דעם
"	18	ווייטער דאָס אַלץ	ווייטער — דאָס אַלץ
"	20	טוידט די	טוידט; די
20	8	פערגעניגליך	פערגענגליך
"	12	ברודער	ברידער
"	32	נורוואַנאַ	נירוואַנאַ
"	19	געזעצען. און פעראָרדנונ־גען	געזעצען און פעראָרדנונגען,
"	23	בעשאַפען, עס	בעשאַפען, אַז עס
22	6	זאָגט;	זאָגט:
"	17	נביאים 16)	נביאים 16),
"	32	געזעלשאַפט;	געזעלשאַפט.
23	14	געשלאָגען געהען אויף	געשלאָגען, זיי געהען
"	21	זיך פרעהען	זיך פרעהען!
24	6	זעהער, אויך	זעהער אויך
"	14	„אויף"	„אויף
"	16	מאַטערנישען 24) אויף דער חכמה	מאַטערנישען [24], אויף דער חכמה,
	15	זון,	זון.